

МВС України
Харківський національний університет внутрішніх справ

Бочаровські читання

Тези доповідей учасників
Міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої 25-річчю підготовки психологів
у Харківському національному університеті
внутрішніх справ

(Харків, 13 квітня 2018 р.)

Харків 2018

УДК [159.9:378:351.74](477)

ББК 67.9(4УКР)301.163р3

Б86

*Друкується за рішенням оргкомітету
відповідно до доручення ХНУВС від 06.02.2018 № 17.*

- Бочаровські** читання : тези доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю підгот. психологів у Харків. нац. ун-ті внутр. справ (Харків, 13 квіт. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 324 с.

У збірнику окреслено актуальні проблеми психологічної науки в ракурсі різних її галузей. З використанням широкого кола вітчизняних і зарубіжних джерел представлено сучасні погляди та дослідницькі позиції провідних науковців з України, Білорусі, Ізраїлю, Італії, Росії, Фінляндії, Швеції щодо застосування надбань практичної психології в різних соціальних сферах.

УДК [159.9:378:351.74](477)

ББК 67.9(4УКР)301.163р3

Матеріали викладено в авторській редакції з незначними коректорськими правками. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Харківського національного університету внутрішніх справ (<http://www.univd.edu.ua>) у розділі «Видавнича діяльність. Матеріали науково-практичних конференцій, семінарів тощо», а також у репозитарії ХНУВС (<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/>).

ЗМІСТ

АЛЕКСАНДРОВ Ю. В.

Особливості відповідальності студентів-психологів
залежно від їх бачення свого професійного майбутнього 10

АЛЕКСЕЄНКО Н. В.

Специфіка інтуїтивних здібностей у працівників
Державної кримінально-виконавчої служби України
з різним рівнем психологічної готовності
до інноваційної діяльності..... 15

АТАМАНЧУК Н. М.

Розвиток у студентської молоді мотивації до навчання..... 19

АФАНАСЬЄВА Н. Є.

Особливості інтерпретацій у психологічному
консультуванні фахівців екстремального
профілю діяльності..... 22

БАБЕНКО О. О.

Дослідження психологічного впливу слідчих
на учасників слідчих дій у рамках судово-
психологічної експертизи..... 26

БАЗЫМА Б. А.

Мышление как иррациональный процесс 29

БАЛАБАНОВА Л. М.

Спеціальна психологічна підготовка фахівців
аварійно-рятувальних підрозділів 32

БАНДУРКА О. М.

Психологія поліції: зарубіжний досвід
і перспективи розвитку в Україні..... 35

БАРКО В. І., ОСТАПОВИЧ В. П., БАРКО В. В.

Деякі методи дослідження професійної діяльності
поліцейських Національної поліції України..... 40

ВАЛЄЄВ Р. Г.

Стан задоволеності роботою працівників поліції
превентивної діяльності 45

ВІДЕНЄВ І. О.

Правосвідомість як інтегруючий чинник професійного
розвитку співробітника правоохоронних органів 49

ВОРОБІЙОВА І. В.

Модель формування іміджу військовослужбовця
Національної гвардії України 52

ГАВРИЛОВА А. В., СЕЛЮКОВА Т. В.

Саморегуляція як необхідна складова особистості
майбутнього рятувальника 57

ГІРЕНКО С. П.

До питання професійно-орієнтованого формування
конфліктологічної культури особистості 60

ГРЕСА Н. В., ВІДЕГРЕН О.

Специфіка відповідальності в контексті
особистісної зрілості в молодому віці 67

ГРЕЧЕНКО В. А., ПОСОХОВА Я. С.

Національна складова ментальності правоохоронця
в УСРР в 1920-х рр. 72

ГРИШКІНА Т. В.

Специфіка посттравматичного зростання
в комбатантів АТО 76

ГРИЩЕНКО М. В.

Індивідуально-психологічні особливості працівника
як основа розвитку професійно важливих якостей 79

ГУЛЯЄВА О. В.

До проблеми особливостей структури
психологічного благополуччя у студентів
з обмеженими можливостями здоров'я 83

ДИСА О. В.

Відкритість і прозорість у роботі сучасної поліції 87

ДІДКОВСЬКА-БІДЮК М. В.

Профайлінг як складова обов'язків слідчого 90

ЄВДОКІМОВА О. О., ЛАМАШ І. В.

До визначення поняттєвого простору проблеми
ресурсів особистості 93

ЖАРІКОВА С. Б.

Професійне здоров'я особистості: психологічний ракурс ... 100

ЖДАНОВА І. В., БОЙКО А. В.

Особливості життєвих сенсів студентів-медиків 103

ЖДАНОВА І. В., САБАЗОВА Ю. О.

Проблема психологічної діагностики
особистісної зрілості людини 107

ЗАЙКА Е. В.

Влияние свойств нервной системы на память
в обычных условиях и при интерференции 111

ЗАЙКА Е. В.

Вопросы психологии и педагогики детского рисования
в работах Ф. И. Шмита (Харьков, 1920-е годы) 117

ЗЕМЛЯНСЬКА О. В.

Синергетичний підхід до аналізу кримінального
конфлікту в судово-психологічній експертизі..... 123

ЗУЄВ І. О., ЗАЙКА Є. В., ЛЮБАР С. А.

Взаємозв'язок когнітивних процесів
з особистісною позицією учнів 5-х класів..... 127

IVANCHENKO A., TIMCHENKO O., ZAIKA E.

The students' stress: psychoprophylaxis and overcoming..... 130

ІВАНОВА Ю. М., СЕЛЮКОВА Т. В.

Особливості життєстійкості та самовідношення в осіб
з різним рівнем прояву асертивної поведінки..... 135

КЛИМЕНКО І. В.

Формування антикорупційної спрямованості
особистості в контексті професійної підготовки
поліцейських 139

КОБИКОВА Ю. В.

Коррекция движений развития контакта как ресурс..... 144

КОГУТ І. В.

Поліфункціональність професійно-педагогічної
комунікативної компетентності особистості..... 147

КОЛЕСНИКОВА М. С.

До питання соціальної психології, соціології
злочинності, девіантології в системі наукового знання 150

КОЛЧИГІНА А. В., ЗАЙЦЕВА О. О.

Стиль саморегуляції в юнаків і дівчат
з різною мотиваційною орієнтацією 154

КОРНІЛОВ О. В.

Психологічні особливості впливу сучасних ЗМІ
на дітей підліткового віку 158

КОСТЕНКО Я. В.

Теоретична модель підготовки працівників
підрозділів ювенальної превенції
до профілактики підліткових девіацій..... 161

КУЗЬМЕНКО О. О.

Вплив мультфільмів на розвиток і поведінку дітей 165

КУЧЕРЕНКО О. Ф.

Проблеми навчання іноземних студентів
у трансінформаційному суспільстві..... 167

КУЧЕРЕНКО С. М., КУЧЕРЕНКО Н. С.

Теоретичні аспекти зв'язку надійності службово-бойової
діяльності майбутніх офіцерів технічного профілю
Національної гвардії України з їх стресостійкістю..... 170

ЛАМАШ І. В., МОХОРЕВА О. М.

До проблеми вивчення заздрості в контексті
кримінальної поведінки 173

ЛАМАШ І. В., ОНАЦЬКА В. Д.

Рефлексія як детермінанта особистісної зрілості
працівників Національної поліції..... 177

ЛАПКІН А. В.

Психологічні аспекти добору прокурорів..... 181

ЛЕОНІДОВА Д. В., ХАВІНА Д.

Відповідальність як предмет сучасних досліджень
у вітчизняній психології 185

ЛОГАЧЕВ М. Г., НАННІ А.

Насилля в сім'ї як форма деструктивної поведінки
працівників поліції 189

МАКАРОВ А. О.

Практика попередньої реєстрації досліджень
у психології..... 193

МЕТЛИЦКИЙ И. Е.

Развитие профессионального потенциала
сотрудников оперативных подразделений
правоохранительных органов..... 198

МІЛОРАДОВА Н. Е., ДОЦЕНКО В. В.

Змістовні характеристики професіогенезу
правоохоронця 201

МОГІЛЬОВА С. В.

Виклики сучасної трансформаційної модернізації 204

ОНАЦЬКА В. Д.

Критичне мислення як ціннісна орієнтація
сучасної освіти..... 208

ПАВЛИК О. М.

Ставлення неповнолітніх правопорушників з різним
ступенем перевиховання до значущих понять..... 212

ПРИХОДЬКО І. І.

Профілактика бойового стресу у військовослужбовців 216

ПРІБИТКОВА Н. О.

Щодо поширення расизму та ксенофобії:
культурно-психологічні фактори..... 220

РУДАЙ А. С.

Психологічні ресурси як медіатор професійного
розвитку працівників поліції..... 223

САППА М. М.

Микола Країнський і його роботи 1897–1914 років
з енергетичної психології 227

САШУРІНА О. Ю.

Психологічні ресурси особистості працівників поліції
як предмет дослідження 231

СВІТЛИЧНА О. І., СЕЛЮКОВА Т. В.

Перфекціонізм у структурі особистості
майбутнього офіцера ДСНС України 234

СЕЛЮКОВА Т. В., ЄВГЛЕВСЬКА Л. В.

Девіантна поведінка та деструктивні установки
в осіб з різним рівнем самоізоляції..... 236

СКЛЯРОВ О. М.

Специфіка проактивної копінг-поведінки
засуджених чоловіків 240

СМІРНОВА О. М.

Оцінка рівня інтелекту під час професійного відбору
кандидатів на службу в Національну поліцію
та навчання у ВНЗ МВС України 244

СОКУРЕНКО В. В.

Психологічне забезпечення службової діяльності
поліцейських 249

СОЛОХІНА Л. О.

Особливості самоактуалізації жінок середнього віку
з різним рівнем тривоги 254

СОРОКА А. В.

Аналіз окремих результатів програми
психологічної корекції ресоціалізації
особистості в постпенітенціарний період 258

СПИЦЯ-ОРИЩЕНКО Н. А.

Психологічні особливості мотивації професійного
самовизначення учнів 8-х класів загальноосвітніх шкіл 262

СУПРУН Д. М.

Новітні тенденції професійної підготовки
спеціальних психологів 266

ТОПОРКОВА І. В.

Брехня в системі соціально-психологічної
адаптації особистості..... 269

ТЮРІНА В. О.

Умови і фактори формування девіантної поведінки
курсантів вищих навчальних закладів МВС України 273

ФЕДОРЕНКО О. І.

Особливості організації підготовки майбутніх
правоохоронців до профілактичної роботи з дітьми..... 277

ФІЛОНЕНКО В. М.

До питання типології особи злочинця-рецидивіста..... 280

ХАРЧЕНКО С. В.

Основні напрями та результати досліджень
соціального інтелекту студентів ВНЗ 284

ХМЕЛЕВСЬКИЙ Д. О.

Голоцен як епоха найінтенсивнішого
психічного розвитку індивіда..... 288

ЧЕПІГА Л. П.

Про деякі особливості посттравматичного
особистісного зростання в учасників бойових дій 290

ШАХОВА О. Г.

Гендерні аспекти психологічного захисту підлітків 294

ШВЕЦЬ Д. В.

Особистість правоохоронця в умовах
трансформаційних процесів правоохоронної галузі 298

ШЕВЧЕНКО Л. О.

Гендерні особливості саморегуляції злочинців 304

ШЕЛКОШВЕЄВ І. В., РАУТАРІНТЕ С.

Компетентнісний підхід у системі відбору
кандидатів у Національну поліцію України 308

ШИЛІНА А. А., ШКІЛЬОВ С. В.

Самооцінка метакогнітивної поведінки
як функція когнітивного потенціалу студентів 312

ШИНКАРЕНКО І. О.

Відповідальність як соціально-психологічна якість
майбутнього працівника Національної поліції України..... 316

ЯЛАНСЬКА С. П.

Формування компетентностей аспірантів
із психології учіння та розвитку людини..... 320

УДК 159.922

Юрій Васильович АЛЕКСАНДРОВ,

кандидат психологічних наук,

доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5871-8344>

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ЗАЛЕЖНО ВІД ЇХ БАЧЕННЯ СВОГО ПРОФЕСІЙНОГО МАЙБУТНЬОГО

Розглянуто питання особистісної готовності студентів-психологів до опанування професією як необхідною умовою успішної професійної самореалізації молодого фахівця-психолога. Зосереджено увагу на тому, що при розгляді феномена відповідальності дослідники звертають увагу на його ємність, багатогранність, на те, що воно вбирає в себе чималу кількість різномірних компонентів. Аналізуються результати дослідження за допомогою методики «Опитувальник багатомірно-функціонального аналізу відповідальності».

Ключові слова: професійна самореалізація, особистісне самовизначення, відповідальність, професійне самовизначення.

Особистісна готовність є необхідною умовою успішної професійної самореалізації молодого фахівця-психолога. Різними дослідниками доведено, що у студентів на 3 та 5 курсах виникає криза професійного та особистісного самовизначення, яка проявляється в невпевненості в своїх силах, зростанні тривожності щодо свого майбутнього, зниження інтересу до навчання, появи сумнівів у правильності вибору професії. Так в дослідженнях О. М. Грінченко простежується зниження показників рефлексивного, діяльного та фізичного Я серед студентів 3 та 5 курсів [1]. Виникає протиріччя між потребами студентів в освоєнні нового виду діяльності та наявними у них для цього засобами і способами.

Проблеми професійного самовизначення проаналізовано у роботах Є. Клімова, М. Пряжнікова, І. Кона, Т. Кудрявцева та інших вчених.

При розгляді феномена відповідальності дослідники звертають увагу на його ємність, багатогранність, він вбирає в себе чималу кількість різномірних компонентів (І. М. Чередов, 1983;

В. А. Енгельгардт, 1984; А. М. Анохін, А. В. Сахно, 1990, та ін.). Розгляд відповідальності як системної якості особистості передбачає розгляд функціональної єдності мотиваційних, емоційних, когнітивних, динамічних, регуляторно-вольових і продуктивних складових. Термін «відповідальність» має пряме відношення до різних галузей психології. Зміст цього поняття аналізується у зв'язку з вивченням особистості, когнітивних процесів, психології управління, морального виховання. Відповідальність вивчається не тільки психологами, але і юристами, соціологами, філософами. Показово, що навіть в рамках однієї науки термін «відповідальність» вживається для розгляду різних сторін діяльності людини. У Великому тлумачний словнику сучасної української мови дається таке тлумачення поняття відповідальності: «Відповідальність – це покладені на кого-небудь або взяті ким-небудь зобов'язання звітувати за будь-які дії і приймати на себе провину за будь-які дії» [2, с. 136]. Відповідальність має безпосереднє відношення до виконання зобов'язань, під якими розуміють «обіцянку або договір, що вимагає від того, хто їх прийняв їх безумовного виконання» [3, с. 16]. При проведенні дослідження ми за допомогою методики «Опитувальник багатомірно-функціонального аналізу відповідальності» виявили рівень і особливості відповідальності студентів психологів залежно від їх бачення свого професійного майбутнього. Всі дані отримані з допомогою цієї методики представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники відповідальності студентів психологів залежно від їх бачення свого професійного рівня ($M \pm \sigma$)

Шкали	Студенти психологи, які планують працювати за спеціальністю	Студенти психологи, які не планують працювати за спеціальністю	t	p
1	2	3	4	5
Динамічна ергічність	17,45±1,67	18,95±1,91	2,65	0,01
Мотивація оціоцентрична	21,85±2,43	19,60±2,93	2,64	0,01
Когнітивна осмисленість	18,60±1,69	17,85±2,74	1,04	–

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
Продуктивність предметна	21,05±1,64	21,75±3,65	0,78	–
Емоції стенічні	20,65±3,23	16,05±2,44	5,08	0,001
Регуляторна інтернальність	19,70±2,66	19,10±3,23	0,64	–
Труднощі особистісні	18,00±1,86	19,90±2,51	2,72	0,01
Прагнення інструментально-стильові	16,70±1,42	20,20±3,69	3,96	0,001
Динамічна аергічність	17,35±2,28	19,25±3,59	1,99	0,05
Мотивація егоцентрична	16,45±3,20	21,80±4,26	4,49	0,001
Когнітивна поінформованість	20,70±2,27	22,15±2,94	1,74	–
Продуктивність суб'єктна	22,55±1,67	18,70±2,81	5,27	0,001
Емоції астеничні	14,15±1,39	19,60±6,31	3,77	0,001
Регуляція екстернальна	18,15±1,73	21,30±3,25	3,83	0,001
Труднощі операціональні	18,30±1,03	17,05±2,56	2,02	0,05
Прагнення змістовно-сміслові	20,60±1,93	19,65±2,70	1,28	–

З даних, представлених у таблиці, видно статистичні відмінності за багатьма шкалами. Шкала «динамічна енергійність» свідчить про те, що студенти психологи, які не планують надалі працювати за спеціальності більше схильні до самостійного, ретельного виконання важких завдань. Можливо, це відбувається тому, що професія практичного психолога дуже складна і відповідальна. Саме тому студенти, які планують працювати за фахом, вимагають для себе більше контролю. Студенти, які не планують працювати за фахом, можуть виконувати завдання без контролю, їм не так важлива для майбутньої професії правильність виконання завдання. Шкала «соціоцентрична мотивація»

говорить про те, що студенти, які планують далі працювати за фахом, мають більшу соціальну мотивацію, виражену у виконанні відповідальних справ через бажання бути серед людей, колективу, суспільства. Можна припустити, що це відбувається тому, що професія психолог знаходиться в групі професій «людина – людина». «Емоційність стенічна» засвідчує, що студенти, які планують в подальшому працювати практичними психологами, при виконанні відповідальних завдань отримують позитивні емоції частіше, ніж ті, хто не планують працювати за фахом. Ми думаємо, що це відбувається тому, що психолог несе більшу відповідальність за свою роботу. Якщо людина вирішила працювати далі психологом, то вона розуміє свою відповідальність, але в той же час отримує задоволення від виконуваної роботи. Тому у цій шкалі, у студентів, які планують працювати за фахом, бали статистично значимо вище. Шкала «особистісні труднощі» свідчить про те, що студенти які не планують працювати за фахом мають більше внутрішніх труднощів, таких як: тривожність, невпевненість, поганий настрій, ніж ті, хто планує працювати психологом. Можливо, це відбувається тому, що ті студенти, які хочуть працювати психологами, найбільш відповідально відносяться до навчання, ретельніше вивчають способи боротьби з внутрішніми проблемами і потім використовують це у повсякденному житті. «Прагнення інструментально-стильові» говорять про те, що студенти, які не збираються надалі працювати по професії, більше прагнуть зайняти лідируюче положення при виконанні відповідальних справ. Можливо, це відбувається тому, що ті учні, які в майбутньому будуть психологами, розуміють, що можна утвердитися не лише за рахунок цільної позиції. «Динамічна аергічність» говорить про те, що у студентів, які не планують працювати за фахом, більше виражена низька завадостійкість, нерішучість і необов'язковість, схильність до відмови від реалізації складних і відповідальних завдань, ніж у студентів, які планують працювати за спеціальністю. Можливо, саме це пояснює причину, чому ці студенти не хочуть продовжувати свою трудову діяльність за обраною спеціальністю. «Мотивація егоцентрична» більше виражена у студентів, які не планують працювати за фахом у подальшому. Це говорить, що вони більше бажають звернути на себе увагу при виконанні відпові-

дальних справ і отримати винагороду. Можливо, це відбувається тому, що в цілому в навчанні ці студенти мають низький рівень успішності, і тому бажають хоч іноді отримувати похвалу, при успішному виконанні відповідальних завдань. Шкала «продуктивність суб'єктна» говорить про те, що студенти, які планують в подальшому працювати психологами, мають вищі результати діяльності, пов'язаної з особистим благополуччям, самореалізацією, з розвитком різних сторін і якостей особистості. Імовірно, це відбувається тому, що для психолога дуже важливо розвиватися в професійному та особистісному плані і це знають і розуміють студенти. Студенти, які не планують працювати психологами, можливо, не вважають самореалізацію важливою частиною свого життя. Шкала «емоційна астеничність» свідчить про те, що студенти, які планують працювати далі за фахом при успіху у відповідальній справі проявляють більше негативних емоцій, ніж ті, хто не планує працювати за спеціальністю. «Регуляторна екстернальність» свідчить, що студенти які не планують працювати за фахом більше схильні реалізацію відповідальних справ ставити в залежність від інших людей і зовнішніх обставин. Можливо, це відбувається тому, що вони не вміють нести відповідальність за свої справи і вчинки. А майбутні психологи розуміють, що відповідальність за виконання якоїсь задачі належить тільки від них самих. Шкала «труднощі операціональні» показує, що у студентів, які планують працювати за фахом, більше виникає труднощів при виконанні завдання, які залежать від характеру діяльності і оточуючих людей, ніж в учнів, які не планують працювати далі в сфері психології. Можливо, це відбувається тому, що майбутнім психологам потрібно працювати з різними людьми.

Список бібліографічних посилань

1. Грінченко О. М. Особливості динаміки особистісної ідентичності студентів-психологів. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2016. Вип. 54. С. 27.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Б. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2004. 1440 с.
3. Муздыбаев К. Психология ответственности. Изд. 2-е, доп. М. : Либроком, 2010. 248 с.

Одержано 11.03.2018

Рассмотрены вопросы личностной готовности студентов-психологов к овладению профессией, как необходимое условием успешной профессиональной самореализации молодого специалиста-психолога. Сосредоточено внимание, что при рассмотрении феномена ответственности исследователи обращают внимание на его емкость, многогранность, на то, что оно впитывает в себя большое количество разнородных компонентов. Анализируются результаты исследования с помощью методики «Опросник многомерно-функционального анализа ответственности».

Ключевые слова: профессиональная самореализация, личностное самоопределение, ответственность, профессиональное самоопределение.

УДК 159.9.07

Наталія Володимирівна АЛЕКСЕЄНКО,

викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1975-3745>

СПЕЦИФІКА ІНТУЇТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З РІЗНИМ РІВНЕМ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Пропонується аналіз теоретичного та емпіричного вивчення феномену інтуїції. Обґрунтовується професійна інтуїція працівників Державної кримінально-виконавчої служби України як специфічний фактор професійної діяльності. Наведені показники компонентів інтуїтивного стилю осіб з різним рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності у працівників ДКВС України.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інтуїтивний стиль, інтуїція, Державна кримінально-виконавча служба України.

Професійна діяльність працівників Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – КВС) тісно пов'язана з виконанням діяльності, яка характеризується різноманітними

стрес-факторами, які потребують активізації особистісних ресурсів для їх подолання. Діяльність пенітенціаріїв характеризуються дефіцитом часу та інформації для прийняття раціонального рішення, а значить, в цих умовах особливу роль починає грати інтуїція. Роль інтуїції в регуляції мислення людини і зв'язок її з виразністю новоутворень достатньо добре представлені як у вітчизняних підходах, так і в сучасних зарубіжних дослідженнях: професійну інтуїцію вивчали (О. Б. Смоліков, С. А. Смолко, П. О. Монаков); описували інтуїцію працівників правоохоронних органів (І. В. Васильєва, П. Є. Григор'єв, С. В. Іванцов, О. М. Ігнатов, Г. Д. Бабушкін, О. Ю. Попов). Дослідники наголошують на тому, що частіше всього інтуїція проявляє себе, коли життєва ситуація актуалізує у людини важливі, значущі для нього потреби (вітальні, в безпеці, в самоповазі).

І. В. Васильєва зі співавторами розуміють інтуїцію як: «механізм переробки інформації про фізично нелокальних, особистісно і / або біологічно значимі події, за допомогою сукупності психічних процесів і відтворення в продуктах свідомості, діяльності, поведінки» [1, с. 191].

І. В. Васильєва, П. Є. Григор'єв та О. М. Ігнатов запропонували теоретичний опис структурної моделі інтуїції на основі виділення трьох ієрархічних рівнів: «інтегральний показник інтуїції, види інтуїції та підвиди інтуїції ... у підвиди професійної інтуїції входить інтуїція працівників правоохоронних органів ... змінними для професійної інтуїції виступають професійний досвід і успішність у професійній діяльності ... у працівників правоохоронних органів змінною виступає досвід професійної діяльності в екстремальних ситуаціях, в ситуації небезпеки, ризику для життя і здоров'я» [2, с. 234].

За Т. С. Кириленко та А. О. Лобановою, розкриття домінуючих видів інтуїції для особистості дасть змогу підвищувати ефективність прийняття інтуїтивних рішень. Авторки вважають, що надзвичайно актуальним це питання постає для працівників окремих груп професій, а саме професій підвищеного ризику, діяльність яких відбувається при ліміті часу, підвищених емоційній напрузі та вимагає швидкої реакції. Дослідниці акцентують увагу на тому, що у своїй професійній діяльності вони мають потребу в постійному виборі, коли перевага часто віддається на

основі «особливого чуття», визначення домінуючого виду інтуїції дозволить зробити їх рішення більш продуктивними [3, с. 10].

Щодо інтуїтивного пізнавального стилю за С. Епстайном, то ним він розуміється як стійка перевага спиратися на інтуїтивне пізнання як основу для рішень і дій (цит. за [4, с. 6]).

У якості досліджуваних виступили працівники Державної кримінально-виконавчої служби України, загальною кількістю 227 осіб. Із застосуванням опитувальника для виміру психологічної готовності до інноваційної діяльності В. Є. Ключко та О. М. Краснорядцевої, та за допомогою кластерного аналізу за методом k – середніх були сформовані групи з різним рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності. Першу групу (з низьким рівнем) склали 82 досліджуваних, у другу групу (з високим рівнем) увійшло 77 досліджуваних. 68 респондентів з середнім рівнем показника були виключені із подальшого дослідження. Результати дослідження інтуїтивної здібності і застосування інтуїції осіб з різним рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності надані в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники компонентів інтуїтивного стилю осіб з різним рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності у працівників Державної кримінально-виконавчої служби
($M \pm m$)

Компоненти інтуїтивного стилю	I Група n1=82 низький рівень	II група n2=77 високий рівень	t	p
Інтуїтивна здібність	28,86 \pm 1,01	23,04 \pm 1,49	3,2	0,05
Використання інтуїції	23,14 \pm 1,19	26,19 \pm 1,04	2,02	0,05

За шкалою «Інтуїтивна здібність» показник у першій групі склав 28,86 \pm 1,01 проти 23,04 \pm 1,49 у другій групі. Вірогідні розбіжності між групами за цією шкалою встановлені не були. Отже, представники обох груп не виявляють відмінностей в уявленнях щодо власної здібності до формування детальних передчуттів та здогадок. У другій групі порівняно з першою встановлено вірогідно більш високий показник за шкалою «Використання інтуїції», де показники склали 26,19 \pm 1,04 та 23,14 \pm 1,19

відповідно ($t = 2,02$, $p \leq 0,05$). Таким чином, у цій групі більш вираженою є схильність покладатися на інтуїцію у прийнятті рішень у ситуаціях невизначеності.

Отже, результати дослідження щодо інтуїтивних здібностей і застосування інтуїції дозволяють зробити висновок про те, що для працівників ДКВС з високим рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності притаманна більш виражена схильність покладатися на інтуїцію у прийнятті рішень у ситуаціях невизначеності на відміну від респондентів другої групи з низьким рівнем.

Список бібліографічних посилань

1. Васильева И. В., Григорьев П. Е. Интуиция: от противоречивости теоретических объяснений к методологии доказательного эмпирического исследования. *Вестник Тюменского государственного университета. Педагогика. Психология*. 2014. № 9. С. 189–195.

2. Васильева И. В., Григорьев П. Е., Иванцов С. В., Игнатов А. Н. Теоретическая модель интуиции: обоснование включенности интуиции сотрудников силовых структур в обобщенный концепт интуиции. *Вестник КРУ МВД России*. 2017. № 2 (36). С. 232–236.

3. Кириленко Т. С., Лобанова А. О. Концепція інтелектуальної та чуттєвої інтуїції: основні поняття та проблеми. *Психологічний часопис*. 2017. № 6 (2). С. 5–14.

4. Корнилова Т. В., Корнилова С. А. Интуиция, интеллект и личностные свойства (результаты апробации шкал опросника С. Эпстайна). *Психологические исследования*. 2013. № 28. С. 5–13.

Одержано 05.03.2018

Предлагается анализ теоретического и эмпирического изучения феномена интуиции. Обосновывается профессиональная интуиция работников Государственной уголовно-исполнительной службы Украины как специфический фактор профессиональной деятельности. Приведенные показатели компонентов интуитивного стиля лиц с разным уровнем психологической готовности к инновационной деятельности у работников ГУИС Украины.

Ключевые слова: инновационная деятельность, интуитивный стиль, интуиция, Государственная уголовно-исполнительная служба Украины.

УДК 37.015.3:005.32:159.9.07-057.875

Ніна Михайлівна АТАМАНЧУК,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент
кафедри загальної, вікової та практичної психології
Полтавського національного педагогічного
університету ім. В. Г. Короленка;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8332-075X>

РОЗВИТОК У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ

Охарактеризовано мотивацію навчання, виявлено специфіку мотивації навчання у студентському віці. Здійснено емпіричне дослідження мотивації навчання студентів педагогічного закладу вищої освіти. Виділено, що у студентів першого курсу педагогічного ЗВО домінуючими є зовнішні мотиви навчання, а у четвертокурсників внутрішні. Підкреслено, що результати дослідження дають підстави стверджувати про важливість педагогічного впливу на розвиток в студентів ЗВО мотивації до навчання, а значить і до майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: мотивація навчання, студент, заклад вищої освіти, внутрішні та зовнішні мотиви навчання.

Однією з проблем оптимізації навчальної діяльності студентів є низка питань, які пов'язані з мотивацією учіння. Це означає те, що в системі «навчальний» студент є не тільки об'єктом управління системи, але і суб'єктом діяльності.

Дослідження мотивації навчання не дозволяє чітко визначити, що ж спонукує молоду людину до навчальної діяльності. Вивчення поведінкових проявів студентів у процесі навчання у ЗВО дає тільки деякі загальні пояснення мотивації, але навіть вони дозволяють формувати позитивну мотивацію до успішного опанування знаннями, що стане запорукою успіхів у майбутній професійній діяльності.

Отже, це питання досить актуальне, повністю не досліджене, незважаючи на значну кількість наукових робіт, присвячених проблемі формування мотивації навчання у виші.

Саме тому метою нашого дослідження є вивчення особливостей мотиваційної сфери студентів першого та четвертого курсів, що сприятиме підвищенню ефективності їхньої навчально-професійної діяльності.

Поняття «мотивація» науковці пояснюють неоднозначно; його використовують у психології як систему чинників, які визначають поведінку і як процес, що стимулює і підтримує активність на певному рівні.

Звернувшись до психологічного словника, знаходимо таке пояснення: «Мотивація – система мотивів, яка визначає конкретні форми діяльності або поведінки людини. Всебічне розкриття причин, якими пояснюється та чи інша поведінка людини, її дії і вчинки, неодмінно передбачає аналіз тих психологічних моментів, якими вони визначаються, тобто сукупності мотивів, якими зумовлено конкретну поведінку» [1, с. 97].

Мотивація навчання складається із низки спонук, які постійно змінюються і вступають у нові відносини один із одним. Такими спонуками є потреба та сенс навчання для особистості, її мотиви, цілі, емоції, інтереси. У психологічній науці розроблено достатньо велику кількість класифікацій мотивів навчальної діяльності (Л. І. Божович, А. К. Маркова, П. М. Якобсон та ін.).

У навчальній та навчально-професійній діяльності важливе значення мають і зовнішні, і внутрішні мотиви. Мотивація навчально-професійної діяльності – це співвідношення цілей, яких студент прагне досягти, та внутрішньої активності його особистості. У навчанні мотивація виражається у прийнятті студентом цілей і завдань.

З метою з'ясування мотивів навчання студентів першого та четвертого курсів педагогічного ЗВО, нами було проведено опитування у формі анкетування (модифіковане нами). Питання анкети спрямовані на виявлення внутрішніх та зовнішніх мотивів навчальної діяльності (виділених у роботі О. Б. Вершинської). Так, внутрішніми мотивами навчальної діяльності є спонукання, в основі яких – задоволення від процесу й безпосередніх результатів навчально-пізнавальної діяльності (прагнення оволодівати новими знаннями та способами пізнавальної діяльності; прагнення до підвищення власної компетентності, ефективності та майстерності та ін.). Зовнішніми мотивами є спонукання, що не пов'язані з процесом і безпосередніми результатами навчальної діяльності студентів, але відіграють важливу стимулюючу роль (прагнення стати висококласним фахівцем; прагнення заслужити схвалення з боку викладачів, батьків та товаришів; орієнтація

на практичну цінність навчання, його важливе значення для майбутнього життя та ін.).

В дослідженні взяли участь 148 студентів I та IV курсу (74 студентів I курсу та 74 – IV курсу) Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Таким чином, згідно з результатами дослідження, ми виявили найбільш вагомі внутрішні мотиви навчання в студентів: загальний розвиток, вдосконалення (вищі в студентів I курсу); прагнення оволодіти знаннями для реалізації їх у професії (вищі в студентів I курсу); збагачення інтелекту (вищі в студентів IV курсу); отримання інформації (вищі в студентів IV курсу); отримання знань (вищі в студентів IV курсу); розуміння і засвоєння інформації на заняттях (вищі в студентів I курсу); вибір необхідних знань (вищі в студентів IV курсу); отримання задоволення від спілкування з викладачами (вищі в студентів IV курсу); задоволення від навчання (вищі в студентів IV курсу); потреба в навчанні (вищі в студентів IV курсу); стати компетентнішими за рахунок навчання (вищі в студентів IV курсу).

Серед зовнішніх мотивів навчання студентів ми виявили найбільш вагомі: подобається отримувати похвалу за переверження своїх попередніх досягнень (вищі в студентів I курсу); похвала за здібності і розум, успіхи в навчанні (вищі в студентів I курсу); працьовитість і працездатність (вищі в студентів IV курсу); конкуренція, думка про майбутню професію, диплом (вищі в студентів IV курсу); відповідальність (вищі в студентів IV курсу); совість, почуття обов'язку (вищі в студентів IV курсу); схвалення з боку батьків (друзів) та педагогів (вищі в студентів I курсу); стати успішним (вищі в студентів I курсу); зробити кар'єру (вищі в студентів IV курсу); створити сім'ю (вищі в студентів IV курсу).

Наші спостереження показали: студенти педагогічного закладу, в яких переважають внутрішні мотиви навчання, більше включені в навчальний процес. Вони активніші, більш вільні в плануванні своєї професійної освіти, самоосвіти. Однаково зацікавлені вивченням і загальноосвітніх, і вузькопрофесійних дисциплін. Студенти з переважанням зовнішньої мотивації навчання менше цікавляться навчальною діяльністю.

Отже, дослідження особливостей мотиваційної сфери навчання має важливе значення для прогнозування успішності освітньої

діяльності. Разом з тим, воно необхідне як для формування особистості, так і для підвищення ефективності діяльності в даній сфері.

Список бібліографічних посилань

1. Войтко В. І. Психологічний словник. Київ : Вища шк., 1982. 216 с.

Одержано 21.02.2018

Охарактеризовано мотивацию учебы, выявлена специфика мотивации учебы в студенческом возрасте. Осуществлено эмпирическое исследование мотивации учебы студентов педагогического заведения высшего образования. Выделено, что у студентов первого курса педагогического ЗВО доминирующими являются внешние мотивы учебы, а у четвертокурсников внутренние. Подчеркнуто, что результаты исследования дают основания утверждать о важности педагогического влияния на развитие у студентов ЗВО мотивации к учебе, а значит и к будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: мотивация учебы, студент, заведение высшего образования, внутренние и внешние мотивы учебы.

УДК 159.96

Наталя Євгенівна АФАНАСЬЄВА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах

Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3341-184>

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ У ПСИХОЛОГІЧНОМУ КОНСУЛЬТУВАННІ ФАХІВЦІВ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ПРОФІЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ

Представлено теоретичний аналіз особливостей психологічного консультування фахівців екстремальних видів діяльності. Особливу увагу приділено використанню такої консультативної техніки, як інтерпретація. Виявлено, що для клієнтів даної категорії слід використовувати техніку інтерпретації специфічним чином, враховуючи ті параметри, які не мають значення при консультуванні інших категорій клієнтів.

Ключові слова: психологічне консультування, фахівці екстремального профілю, техніки психологічного консультування, техніка інтерпретації.

Професії екстремального профілю пов'язані з дією найсильніших стресогенних факторів. Невизначеність обстановки, яка складається, постійне очікування небезпеки, необхідність безперервного логічного та психологічного аналізу мінливої обстановки, напруження уваги, зіткнення з людським горем надають потужного і неоднозначного впливу на психіку людини, вимагають мобілізації всіх її фізичних і психічних можливостей для ефективного вирішення поставлених завдань. Тому психологічне консультування є важливим чинником збереження професійного здоров'я та професійного довголіття.

Інтерпретація у психологічному консультуванні – це процес надання додаткового значення або нового пояснення внутрішнім переживанням або зовнішнім подіям клієнта, або зв'язування між собою розрізнених ідей, емоційних реакцій і вчинків, вибудовування певного причинного зв'язку між психічними явищами [1].

Інтерпретація як узагальнення передбачає перехід до іншого масштабу уявлення про ситуацію або приведення в єдину систему розрізнених, не пов'язаних у свідомості клієнта деталей психологічної ситуації, що сприяє новому розумінню власних проблем; інтерпретація як аналогія за допомогою певного яскравого образу, метафори стимулює мислення клієнта, сприяє самостійному пошуку ним способів вирішення психологічної задачі [2].

Аналіз професійної діяльності, професійно-важливих якостей особистості, травматичного досвіду тощо дозволив нам визначити специфіку консультування фахівців екстремального профілю діяльності. Це: ускладнений процес встановлення консультативного контакту та складання контракту, опір процесу консультування загалом, низька рефлексивність, особливості запитів і мотивів звернення за допомогою, гендерний аспект, низька готовність до прийняття інтерпретацій, амбівалентність почуттів і / або алекситимія і т.п. Все це висуває особливі вимоги, як до процесу консультування, так і до особистості консультанта.

Інтерпретація – складна техніка. Для того щоб використовувати її правильно, слід враховувати ряд додаткових моментів: 1) готовність клієнта до прийняття інтерпретації, запропонованої консультантом; 2) адекватність даного моменту бесіди для

формулювання інтерпретації. Для того щоб інтерпретація була прийнята, вона повинна бути у певному сенсі очевидною для клієнта, тобто безпосередньо впливати з того, що докладно обговорювалося за час бесіди. Пропонована інтерпретація буде-ється консультантом на підставі власних гіпотез та інформації, що підтверджує або спростовує їх. При інтерпретації консу-льтант випереджає свідомі вербалізації клієнта настільки, щоб стимулювати подальше обдумування, але все ж не до такої міри, щоб клієнт безнадійно відстав.

Види інтерпретацій, які використовуються у процесі консу-льтування фахівців екстремального профілю:

➤ Асоціативна інтерпретація. У цьому варіанті інтерпрета-ції консультант пропонує гіпотезу, яка встановлює зв'язок, вка-зує на асоціацію між явними або неявними думками і почуттями клієнта. Розрізняють чотири основні форми асоціацій: 1. За поді-бністю. Консультант може об'єднувати дві ідеї із схожим зміс-том. 2. За контрастом. Консультант може виявляти асоціацію між двома несхожими речами. 3. За суміжністю. Консультант може виявляти асоціацію між речами, суміжними у часі або про-сторі. 4. За віддаленістю. Консультант може виявляти асоціацію між ідеями чи почуттями, розділеними у часі або просторі. У всіх випадках асоціативної інтерпретації консультант може пов'я-зувати один з одним почуття або ідеї, які виявлялися на попере-дніх сеансах, і які мають якесь відношення до почуттів, вислов-люваних клієнтом зараз.

➤ Навідні інтерпретації. У цьому випадку консультант на-त्याє клієнту на певні ідеї та почуття, пов'язані з уже актуалізо-ваним матеріалом. Мається на увазі, що ці ідеї і почуття «несві-домо представлені» у матеріалі клієнта, хоча і не вербалізовані ним свідомо. Навідна інтерпретація відрізняється від власне інтерпретації тим, що у бесіду не привносить нічого нового – за винятком того, що «несвідомо», вельми неявно малося на увазі у висловлюваннях клієнта. При власне інтерпретації увазі клієнта пропонуються гіпотези або смислові паралелі, які консультант може, як вважати, так і не вважати неявно представленими у матеріалі клієнта.

У навідних інтерпретаціях виділяють п'ять різновидів. 1. Зада-юча темп інтерпретація. У цьому випадку консультант формулює

відображення таким чином, щоб дещо прискорити темп для клієнта. Консультант лише трохи випереджає мислення клієнта, однак саме у тому напрямку, в якому, як він вважає, підсвідомо рухається сам клієнт. 2. Селективна інтерпретація. Застосовуючи цей тип, консультант вибірково виділяє ті почуття чи ідеї, виражені клієнтом, які консультант вважає терапевтично значущими, хоча клієнт і не вбачав у цих почуттях чи ідеях подібних особливостей. 3. Інтерпретація за допомогою ярликів. У даному випадку консультант використовує деякі з поширених у психології ярликів, які, можливо, допоможуть клієнту краще зрозуміти ситуацію. 4. Інтерпретація нездорових або неспроможних психологічних установок. 5. Гумористична інтерпретація. У цьому різновиді інтерпретації консультант вдається до гумору, який допомагає клієнтові знайти перспективу, допомагає краще переносити тривожність, яка нерідко забирає сили, необхідні для прийняття рішень.

Зміст інтерпретацій визначається конкретною стадією консультаційного процесу. Основна мета використання інтерпретацій у консультуванні фахівців екстремального профілю – у здійсненні самоінтерпретацій, відображенні почуттів, розвитку рефлексивності.

Список бібліографічних посилань

1. Славская А. Н. Интерпретация как предмет психологического исследования. *Психологический журнал*. 1994. Т. 13, № 3. С. 78–88.
2. Горностай П. П., Васьковская С. В. Теория и практика психологического консультирования: проблемный подход. Киев : Наук. думка, 1995. 128 с.

Одержано 14.03.2018

Представлен теоретический анализ особенностей психологического консультирования специалистов экстремальных видов деятельности. Особое внимание уделено использованию такой консультативной техники, как интерпретация. Выявлено, что для клиентов данной категории следует использовать технику интерпретации специфическим образом, учитывая те параметры, которые не имеют значения при консультировании других категорий клиентов.

Ключевые слова: психологическое консультирование, специалисты экстремального профиля, техники психологического консультирования, техника интерпретации.

УДК 159.9:34.01

Оксана Олександрівна БАБЕНКО,

аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ СЛІДЧИХ НА УЧАСНИКІВ СЛІДЧИХ ДІЙ У РАМКАХ СУДОВО- ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Описується компетентність роботи судового експерта-психолога при дослідженні методів психологічного впливу під час допиту із застосуванням відеозапису. Аналізуються методи впливу на психіку особистості допитуваного.

Ключові слова: психологічний вплив, судово-психологічна експертиза, слідчий, експерт.

До компетенції психолога входить вивчення психології спілкування, індивідуальних особливостей осіб, що здійснюють комунікацію, їх соціальних ролей. Позицій та комунікативної ситуації.

Спілкування фігурантів кримінальних справ із учасниками слідчих дій, що часто фіксуються на цифрових носіях, на думку В. Б. Челпанова, варто розглядати, як «примусову комунікацію», що потребує особливого розгляду і уваги експертів у зв'язку з тим, що багато злочинців деякі свідки і потерпілі приховують значиму по справі інформацію (правду) [1].

Сам термін «психологічний вплив» має різні інтерпретації, які до того ж, відносяться до різних галузей психологічної науки (соціальна, загальна, вікова психологія) та інших наукових галузей (менеджмент, юриспруденція і т.д.). Однак, що стосується поняття «психологічного впливу» у рамках проведення судово-психологічної експертизи, найбільш чітко визначення йому надав Е. В. Сидоренко. Науковець визначив психологічний вплив, як вплив на психічний стан, емоції, думки і вчинки іншої особи виключно психологічними засобами, які можуть бути як вербальними так і не вербальними [2].

В. Ф. Єнгаличев, в свою чергу, класифікуючи поняття «психологічного впливу», як окремий випадок вирізняє поняття «психічного впливу», під яким розуміє будь який не фізичний вплив одної особистості на іншу, ознаки даного процесу чи його кінцевий результат можна виявити.

Загальним предметом експертизи психологічного впливу виступають, по-перше, реальні дані про фактори психологічного впливу, що мають значення для органу досудового розслідування, по-друге, виявлені результати впливу даних факторів на психічну діяльність людини.

Головною метою експертизи психологічного впливу є роз'яснення, аналіз, встановлення зв'язків між реальними даними факторів психологічного впливу, що мають значення для справи та їх вплив на психічну діяльність особи, які підтверджуються чи спростовуються експертом психологом шляхом дослідження [3].

Найбільш сильний вплив на особистість, відповідно до концепції Д. А. Леонтьєва, той, що орієнтований на особистісно-смісловий рівень: метод примусу у вигляді таких способів як шантаж, погрози та інші, що ускладнюють реалізацію прав фігуранта законним способом; наказові дії; подавляючі дії; прямі вказівки; директивні інтонації і т.д. До цієї ж категорії впливу відносяться комплексні, орієнтовані на все вище вказані ієрархічні рівні; одночасно задіяння усвідомленого і неусвідомленого впливу.

На когнітивну сферу значний вплив здійснюють ознаки мовленнєвої провокативного впливу (натяки, двозначні фрази, необґрунтоване затягування розмови), які можуть неоднозначно інтерпретуватися фігурантом і т.п.

На емоційний стан впливає протиріччя вербальної і можливо невербальної поведінки посадової особи, їх не конгруентність: прийом маніпулятивного впливу «уявний вплив», використання якого створює суттєвий дестабілізаційний вплив і т.п. [4].

Необхідно враховувати до яких потреб фігуранта звернуто вплив (з опорою на піраміду потреб Маслоу). Зокрема, неправдиві показання в ситуації допитів часто зумовлені і вмотивовані факторами зовнішнього психологічного впливу, в підтексті якого міститься погроза застосування фізичного насилля (зі сторони відсутніх на відеозаписі облич).

Крім того, подібний вплив змінює властиві людині способи аналізу інформації і способи поведінки. Ефект навіюваного впливу зумовлений в даному випадку зниженням самоконтролю і самокритики у відношенні змісту навіювання. Під цим же кутом зору проводиться і традиційний аналіз типів питань, що

звернені до фігуранта і характер його відповідей, як одним із способів дослідження психологічного впливу.

О. В. Гагіна, В. О. Кузнєцов и Т. Н. Секераж запропонували підхід до дослідження проблеми навідних питань під час допитів. Автори розділили основні типи запитальних висловлювань на дві групи: питання, вільні від впливу на відповідь адресата, і питання, що впливають на відповідь адресата. До першого типу відносяться спеціальні питання, які обов'язково повинні будуватися з використанням питальних слів (хто, коли, де, чому і т.д.).

До другого типу відносяться загальні, альтернативні питання, а також питальні висловлювання в яких «об'єм інформації про невідоме збільшений за допомогою спеціальних мовленнєвих засобів» у формах стверджувальних чи негативних частиць, інтонаційного виділення слів, стверджувальних висловлювань у формі питальних та ін. [5].

Отже, існує низка способів застосовувати неправомірний психологічний вплив учасниками слідчих дій на допитувану особу. Фактично єдиним способом довести наявність такого впливу є проведення судово-психологічної експертизи.

Під час дослідження судово-психологічної експертизи встановлення наявності психологічного впливу під час допиту із застосуванням відеозапису, експерти велику увагу приділяють комунікативним особливостям допитуваної особи. Дослідження комунікативної діяльності слідчого, прокурора, адвоката та інших учасників слідчих дій зводиться до встановлення типів запитань та окремих невербальних та інтонаційних окрас мовлення.

На нашу думку, для встановлення наявності психологічного впливу потрібно, насамперед, більше уваги приділяти саме комунікативним особливостям слідчого (прокурора, адвоката, оперуповноваженого тобто особи що проводить слідчу дію), а вже потім встановлювати причинно-наслідковий зв'язок з комунікативними особливостями допитуваної особи. Встановлення причинного зв'язку допоможе чіткіше зрозуміти чи міг і в якій мірі, психологічний вплив з боку учасників слідчих дій вплинути на надання показань допитуваною особою.

Список бібліографічних посилань

1. Сидоренко Е. В. Личностное влияние и противостояние чужому влиянию // Психология влияния : хрестоматия / сост. А. В. Морозов. СПб., 2001. С. 11–30.

2. Енгальчев В. Ф. Диагностика психического воздействия в процессе судебно-психологической экспертизы // Методы психологии : материалы II Всерос. науч. конф. Рос. Психол. О-ва. Ростов н/Д, 1997. Т. 3, вып. 1. С. 96–98.

3. Челпанов В. Б. Психологическая и лингвистическая экспертиза в анализе текста : монография. М. : Издат. решения, 2017. 244 с.

4. Фоменко Г. Ю., Ковалёва Л. В. Выявление признаков психологического воздействия на фигуранта, влияющих на достоверность его показаний (по материалам видеозаписей) // Судебно-психологическая экспертиза и комплексные судебные исследования видеозаписей : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 16 марта 2017 г.). М., 2017. С. 149–154.

5. Штеба А. А. К проблеме определения воздействующего потенциала вопросительных высказываний. // Судебно-психологическая экспертиза и комплексные судебные исследования видеозаписей : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 16 марта 2017 г.). М., 2017. С. 166–171.

Одержано 12.03.2018

Описывается компетентность работы судебного эксперта-психолога при исследовании методов психологического воздействия в ходе допроса с применением видеозаписи. Анализируются методы воздействия на психику личности допрашиваемого.

Ключевые слова: психологическое воздействие, судебно-психологическая экспертиза, следователь, эксперт.

УДК 155.99

Борис Алексеевич БАЗЫМА,

кандидат психологических наук, доцент,
старший научный сотрудник научно-исследовательской
лаборатории по вопросам противодействия преступности
Харьковского национального университета внутренних дел;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1005-1920>

МЫШЛЕНИЕ КАК ИРРАЦИОНАЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС

Подвергается критике восприятие и оценка такого психического процесса как мышление в качестве эталона рационального и логического. Рассматриваются внутренние противоречия, возникающие в результате подобного отношения к мышлению. Обосновывается подход к мышлению, как иррациональному явлению.

Ключевые слова: иррациональный процесс, мышление, познавательный процесс.

Мышление обычно рассматривается как «эталон» рационального познавательного процесса, проявляющего в окружающем нас хаосе некий порядок и закон. Обнаруживая закономерные связи и отношения, причину и следствие человек, в первых, радуется «разумному устройству» мироздания, во-вторых, полагает, что то, что позволило ему «увидеть всю эту красоту» (мышление), устроено аналогично – «по образу и подобию» отражаемой реальности. «Подобное познается подобным», но зачем подобному познавать подобное? Данный тезис – следствие типичного для познающего субъекта заблуждения – отождествлять процесс мышления с его результатом (умозаключением). Подобие, отражение в мышлении объективной реальности есть полученный результат. Его достижение останавливает процесс мышления, следовательно, сам процесс есть нечто другое.

Сведение процесса к результату порождает еще одну иллюзию – целенаправленности мышления. Если мышление движется к определенной цели, это означает, что цель, как осознанный образ конечного результата, уже существует. Необходимость в мышлении тем самым отпадает и на место мышления, в духе Платона, можно поставить воспоминание. В свою очередь, подобное понимание мышления делает невозможным понимание творчества.

Приписывание мышлению рациональной природы, как ни странно, толкает нас в сторону иррационализма. В частности, тем самым, мы неявно признаем реальность телепатии. Это очевидно на примере т.н. «вербального мышления» (точнее, вербального поведения). Если, читающий сейчас эти строки, думает, что он воспринимает, а тем более понимает мысли автора, то должен признать себя «телепатом». «Мысль изреченная есть ложь».

Косвенным свидетельством того, что мышление суть процесс иррациональный, являются многочисленные факты относительно магического значения чисел, как для древних, так, впрочем, и современных людей. Само слово «предрассудок», которое уместно здесь использовать, указывает на иррациональную природу процесса.

«Верю, ибо это нелепо!» С этого тезиса начинается всякое знание, поскольку требует вначале принятие тех или иных

аксиом или истин, не требующих доказательств. Подвергните эти аксиомы сомнению, подобно Буратино, и все разрушится. Однако, несмотря на всю их очевидную убедительность, они иррациональны.

В чем главный «минус» обычного образования – оно подавляет собственное мышление. Тем из нас, кто занимается преподавательской деятельностью хорошо известно, что даже если «разжевать» какую-либо истину до кварков, сие не гарантирует ее усвоение учащимся. Если же это все-таки произойдет, тут другая беда – учащийся перестает видеть какой-либо другой вариант решения вопроса.

Мышление как иррациональный процесс есть ни что иное, как деструкция, разрушение, разрыв уже существующих связей, отношений и порядков. Его «цель» – хаос, свобода от всяческой формы. Оно направлено не на разрешение противоречия, а само есть противоречие с ограничивающим его порядком.

Не противоречие «запускает» процесс мышления, а устоявшийся порядок, «противный» мышлению, поскольку отрицает свободу. Противоречие – это и есть само мышление, и пока противоречие сохраняется, продолжается процесс мышления.

Используя визуальный образ, мышление можно сравнить с потоком раскаленной лавы, разрушающей все на своем пути. Когда же она остывает, то принимает те или иные формы в соответствии с ландшафтом.

Волшебное превращение иррационального процесса в рациональный итог – следствие взаимодействия противоположностей субъекта и объекта познания, обретение ими временного тождества: взаимного воплощения. Субъект объективизирует свою субъективность, делает ее явной для себя и других, удовлетворяет свои определенные нужды и потребности. Иррациональность субъекта погашается «рациональностью» объекта, и наоборот, объект, «освобождается» из тенет детерминизма, перестает быть «вещью в себе», становится предметом, обладающим значением и смыслом, понятным и понятным.

Если тождество не достигнуто – мысль (суждение, умозаключение) не отвечает требованиям формальной логики (противоречие сохраняется), «энергия» процесса мышления либо снова разрушает неудовлетворяющий порядок, либо трансформируется

в отрицательный аффект, также уничтожающий тяготящий субъекта порядок, но уже другим способом.

Изучение мышления как иррационального процесса требует от исследователей пересмотра традиционной методологии психологии мышления, базирующейся на канонах формальной логики.

Получено 10.03.2018

Піддається критиці сприйняття і оцінка такого психічного процесу як мислення як еталон раціонального і логічного. Розглядаються внутрішні суперечності, що виникають в результаті такого ставлення до мислення. Обґрунтовується підхід до мислення, як ірраціонального явища.

Ключові слова: ірраціональний процес, мислення, пізнавальний процес.

УДК 159.9:159.94

Любов Матвіївна БАЛАБАНОВА,

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4112-6270>

СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ АВАРІЙНО-РЯТУВАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ

Розглядаються питання спеціальної психологічної підготовки фахівців ДСНС України. Виокремлюються види психологічної підготовки та вказується на необхідність запровадження психофізичних психотренінгових занять в систему підготовки працівників силових відомств.

Ключові слова: спеціальна психологічна підготовка, фахівці аварійно-рятувальних підрозділів, екстремальні умови і ситуації, психофізичний тренінг.

Діяльність працівників силових відомств пов'язана з постійним стресом, тому питання підтримки психофізичного здоров'я, опанування стресовими ситуаціями, вміння керувати своїм станом стають пріоритетними і, в цілому, визначають ефективність діяльності фахівців ДСНС України [1]. Для мобілізації особистісних

ресурсів в складній ситуації професійної діяльності, підвищення впевненості в своїх силах, а також для подолання стресу і тривоги необхідно розробити комплекс психотренінгових занять з подальшим впровадженням їх в систему спеціальної психологічної підготовки.

Психологічна підготовка – це цілісний і організований процес формування у працівників ДСНС України психічної стійкості і психологічної готовності до дій у складних і небезпечних умовах, в ситуаціях невизначеності, під час тривалої нервово-психічної напруги. За змістом психологічна підготовка є системою заходів, спрямованих на завчасне формування і закріплення у рятувальників психічних якостей, необхідних для виконання завдань професійної діяльності. Вона повинна здійснюватись на етапі підготовки фахівців до виконання своїх функціональних обов'язків та службових завдань для успішного подолання будь-яких труднощів [2].

Традиційний розподіл її на загальну, цільову і спеціальну психологічну підготовку є дещо умовним, хоча кожна з них має свої специфічні особливості. Так, в основі загальної психологічної підготовки лежить формування та розвиток ціннісно-смыслові та мотиваційної сфери особистості. Цільова психологічна підготовка проводиться в інтересах формування чіткої внутрішньої установки та адаптації психіки рятувальника до умов виконання конкретного професійного завдання.

В рамках спеціальної психологічної підготовки проводиться розвиток специфічних професійних якостей працівників аварійно-рятувальних підрозділів, напрацювання високої активності та психологічної життєздатності, навичок поведінки в екстремальних умовах та ситуаціях. При цьому необхідно визначитись з такими дефініціями як «екстремальні умови» і «екстремальна ситуація». До екстремальних умов відносять такі, в яких фахівець здатен, за рахунок власного досвіду та підготовки особистісних ресурсів і технічного спорядження, попередити розвиток надзвичайної події та надати при необхідності допомогу собі і іншим особам.

Екстремальна (надзвичайна) ситуація – це розвиток подій, що виходять за межі особистісного досвіду особистості, і які потребують від людини встановлення з ситуацією емоційно-інтелектуального контакту для творчого пошуку виходу з цієї ситуації в момент її виникнення [3]. Не дивлячись на принципові відмінності методів роботи в екстремальних умовах і екстремальних

ситуаціях можна виділити єдині психологічні особливості. Це, як правило, закономірності подолання стресу, здатність фахівця швидко перейти від перших шоків вражень до усвідомлених дій. Ці закономірності не можуть бути покладені в русло жорстких норм і правил, вони повинні враховувати індивідуальні особливості та ресурси особистості.

Проведений аналіз свідчить про те, що певний алгоритм проведення психологічної підготовки рятувальників безперечно існує, виокремлені спеціалізовані прийоми, способи та форми, які можуть широко використовуватися у процесі фахової підготовки рятувальників. Але, в той же час можна констатувати відсутність комплексної системи безперервної антистресової підготовки спеціалістів аварійно-рятувальних підрозділів на всіх етапах їх професіоналізації.

Наявність проблеми наростаючої терористичної загрози у нашому суспільстві, поширення локальних військових конфліктів та їх негативних наслідків свідчить про те, що є гостра потреба створення у структурах ДСНС України системи ефективної антистресової підготовки персоналу, як складової спеціальної психологічної підготовки.

Традиційний підхід до подолання стресу – це боротьба з його наслідками. Існуючі методи релаксації, аутогенного тренування, медитації не набули широкого застосування в практиці підготовки фахівців ДСНС України, оскільки потребують багатоденних регулярних тренувань і спеціальних умов.

На наш погляд необхідно запроваджувати в систему психологічної підготовки фахівців ДСНС України засоби психофізичного тренінгу, спрямованого на розвиток стану «об'ємної свідомості», який дає можливість людині діяти в енергозберігаючому режимі та нівелює дію стресових факторів. Сутність «об'ємної свідомості» полягає в здатності людини одночасно усвідомлювати процеси, об'єкти, явища і при цьому не втрачати здатності взаємодіяти окремим сегментом свідомості з тим чи іншим об'єктом. Така здатність ґрунтується на практиці вольової роботи свідомості та ідеомоторному компоненті фізичних вправ і забезпечує можливість об'ємного сприйняття реальності та підтримки свідомості у рухливому пластичному стані. На нашу думку, програма такої підготовки повинна мати модульну структуру і розпочинатись з перших етапів фахового навчання, коли

роз'яснюються цілі і завдання антистресової підготовки та формується мотивація і усвідомлення необхідності оволодіння методами довільного керування стресом.

Нам здається, що впровадження таких занять в систему спеціальної психологічної підготовки фахівців аварійно-рятувальних підрозділів буде сприяти підвищенню ефективності їх професійної діяльності та збереженню професійного здоров'я.

Список бібліографічних посилань

1. Перелигіна Л. А., Приходько Ю. О., Світлична Н. О. Концепція збереження психічного здоров'я працівників МНС. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2010. Вип. 8. С. 82–85.

2. Організація психологічної підготовки особового складу підрозділів Сухопутних військ : навч.-метод. посіб. / за ред. Г. П. Воробйова. Львів : Акад. сухопут. військ, 2012. С. 412–424.

3. Чеурин Г. С. Самоспасение без снаряжения. М. : Русский журнал, 2001. 194 с.

Одержано 10.03.2018

Рассматриваются вопросы специальной психологической подготовки специалистов ДСНС Украины. Выделяются виды психологической подготовки и указывается необходимость введения психофизических психотренинговых занятий в системе подготовки сотрудников силовых ведомств.

Ключевые слова: специальная психологическая подготовка, специалисты аварийно-спасательных подразделений, экстремальные условия и ситуации, психофизический тренинг.

УДК 342.951:351.741

Олександр Маркович БАНДУРКА,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
президент Кримінологічної асоціації України (м. Харків);
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0240-5517>

ПСИХОЛОГІЯ ПОЛІЦІЇ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Оглянуто актуальні проблеми психологічного забезпечення професійної діяльності працівників Національної поліції. Відображено такі сфери функціонування поліцейської психології:

відбір кадрів; формування якостей, необхідних для ефективного виконання службових обов'язків у процесі навчання (формування кандидата як повноцінного працівника поліції); надання психологічної допомоги поліцейським.

Ключові слова: психологічний відбір кадрів, психологічне оцінювання співробітників, психологічний супровід, психологічне забезпечення, психологічна підготовка, управлінське консультування.

У багатьох країнах світу поліцейська психологія вже давно стала визнаною складовою діяльності правоохоронних органів [1–5]. Прийоми й методи поліцейської психології широко застосовуються там під час вирішення завдань експертизи у кримінальних провадженнях, психологічного «портретування» злочинців (підозрюваних), психологічного аналізу показань свідків, забезпечення переговорної діяльності та для виконання інших професійних завдань.

В Англії, Сполучених Штатах Америки, Іспанії та інших країнах потреба в психологічному забезпеченні діяльності поліцейських ставала особливо очевидною в періоди масових заворушень, які відбувалися часто на етнічному ґрунті [1; 3; 4]. Психологічні дослідження сприяли реформуванню поліції, даючи відповіді на питання про те, як залучити законослухняних громадян на бік поліції та завоювати довіру населення. Сформувалися й отримали визнання такі напрямки практичної поліцейської психології, як переговорна діяльність із терористами, які захопили й утримують заручників, з психічно невірноваженими громадянами, особами, які перебувають під загрозою суїциду, а також поліцейська конфліктологія, слідчий гіпноз тощо.

Наприклад, в Іспанії поліцейська психологія отримала офіційне визнання як галузь психологічного знання ще у 1984 р. [5], що було ознаменовано бурхливим зростанням кількості наукових досліджень і розробок та формуванням наукової інфраструктури, що забезпечує потреби поліції в психологічних знаннях і технологіях. Зараз у цій країні актуальність і питома вага психологічних знань і технологій, що застосовуються в роботі з персоналом поліції, помітно перевищили частку психологічних знань та експертиз, що використовуються для вирішення проблем боротьби зі злочинністю та розкриття злочинів. Поліцейська психологія регулює такі організаційні процеси, як відбір кандидатів, їх

подальше становлення в лавах поліції як відповідальних і сумлінних працівників, здатних ефективно виконувати службові обов'язки, надавати адміністративну та внутрішню підтримку (професійна психологічна підтримка), приймати законне, швидке рішення в рамках кримінального розслідування (аналіз злочинної поведінки) тощо [5].

Діяльність поліції супроводжується постійним та інтенсивним застосуванням психологічних знань. Вона починається з моменту відбору кандидата до формування повноцінного співробітника Національної поліції, який уміє швидко знаходити вихід із критичних і стресових ситуацій, де свобода та життя людини залежать від здатності правильно й ефективно застосувати свої психологічні знання, своєчасно вирішувати неординарні ситуації, а також діяти у відповідності до принципів конгруентності, можливості та пропорційності [1].

Професійна діяльність поліцейського не виключає застосування насильства з метою захисту цивільного населення, й у таких випадках цей спосіб захисту має здійснюватися лише працівниками, які характеризуються психологічною стабільністю та діють тільки на благо суспільства, мінімізуючи шкоду для всіх учасників і ґрунтуючись на принципі раціональності.

Можна виділити три основні сфери поліцейської психології: відбір, формування якостей, необхідних для ефективного виконання службових обов'язків у процесі навчання (формування кандидата як повноцінного співробітника Національної поліції), та надання психологічної допомоги поліцейським. При цьому звертається увага не тільки на ті особистісні якості, які були виявлені на першій і початковій стадіях відбору, але й на набуті під час поліцейської кар'єри професійні якості та звички, щоб уникнути професійної деформації й знизити рівень суїциду серед поліцейських. Таким чином, треба здійснювати постійний психологічний контроль за поліцейськими не лише у професійній діяльності, а й поза її межами.

Суспільство вимагає від працівника поліції певного рівня освіти та професійних умінь (дослідних, комунікативних), критичного мислення, розуміння різноманітних соціальних проблем і вміння їх вирішувати. Підвищені фізичні та психологічні навантаження, пов'язані з ризиком для здоров'я й самого життя, висувають вимоги до наявності певних фізичних даних (фізичний

розвиток і підготовленість) та особистісних якостей. До бажаних характеристик особистості поліцейського відносять ініціативність, відповідальність, здатність діяти самостійно в складних умовах, успішно контактувати з представниками різних соціальних, культурних та етнічних груп, швидко доходити суті в різних завданнях і ситуаціях; навички адаптації до технологічних змін, бажання допомагати людям у біді, вміння розуміти інших, емоційну зрілість, достатню фізичну силу.

Незалежно від займаної посади як досвідчений поліцейський, так і кандидат повинні володіти певним набором якостей, зокрема здатністю концентрувати увагу на дрібницях, здатністю до аналізу й ефективного прийняття рішень у складних ситуаціях, розвинутою зоровою пам'яттю й моторикою, цілеспрямованістю, ініціативністю, вмінням працювати в колективі та здійснювати комплексний аналіз своїх дій, уміннями вирішення конфліктів тощо.

Важливими є вміння складати протоколи, проводити опитування, залагоджувати дрібні конфлікти та сварки в родині й інші непередбачені ситуації, з якими щодня доводиться стикатися поліцейським.

Психологічний супровід персоналу поліції у Швеції [4] має на меті консультування та допомогу в разі професійних труднощів, у тому числі на основі методу кризової інтервенції, здійснення всіх видів психологічних послуг, пов'язаних зі стресом, індивідуальне та групове, а також сімейне й подружнє консультування.

Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності охоплює безпосередню участь і надання допомоги у вирішенні оперативно-службових завдань, психологічне забезпечення й ведення переговорної діяльності в ситуації захоплення заручників і в разі загрози терористичних актів, розробку психологічних портретів, здійснення слідчого гіпнозу, проведення психологічних експертиз, пов'язаних із самогубством [4].

Дослідницький напрямок передбачає вивчення й оцінювання ефективності психологічного тестування під час добору кадрів у поліцію, прогноз сімейних вбивств, вивчення причин вживання кокаїну, аналіз ефективності навчальних програм запобігання сімейному насильству та ін. [4].

Психологічна підготовка співробітників поліції в згадуваній раніше Іспанії використовується не тільки у професійній діяльності, а й на різних рівнях навчання [5]. На початковому рівні її

характеризують: розвиток у поліцейських професійно значущих якостей – уваги, спостережливості, пам'яті та ін.; навчання спілкуванню з населенням, колегами (в тому числі інших служб) та засобами масової інформації; навчання вмінню знімати стреси, які негативно впливають на самопочуття та стан здоров'я. Молодих поліцейських навчають розуміти свою роботу у складному й динамічному соціальному полі, розвивають у них організаційні вміння, здібності до керівництва й вирішення проблем, узгодження взаємодії поліції та населення [5].

Підготовка управлінської ланки поліції охоплює розвиток умінь керувати й вирішувати більш складні проблеми з розумінням соціально-психологічних залежностей і впливів, координувати дії співробітників, організовувати населення для вирішення правових проблем і розкриття злочинів. Для вдосконалення взаємовідносин із громадянами психологічне навчання спрямовується на набуття навичок, які повинні допомогти поліцейському уникати конфліктів в процесі спілкування або правильно поводитися в конфліктних ситуаціях. Поліцейських навчають налагоджувати контакти з різними групами населення, дітьми, жінками, представниками різних національностей.

Поліцейська психологія в Україні робить свої складні перші кроки в умовах тотальної трансформації правоохоронних органів. Але для того, щоб така важлива ланка, як поліцейська психологія мала, можливість успішно розвиватися та сприяти успішній роботі поліції, в Україні необхідно забезпечити підготовку якісних кадрів психологів у навчальних закладах зі специфічними умовами навчання.

Список бібліографічних посилань

1. Цветков В. Л. Полицейская психология: опыт Испании. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2014. № 4 (59). С. 86–90.
2. Brewster JA., Stoloff M. L., Corey D. M. et al. Education and training guidelines for the specialty of police and public safety psychology. *Training and Education in Professional Psychology*. 2016. Vol. 10, No. 3. P. 171–176. DOI: <http://dx.doi.org/10.1037/tep0000122>.
3. Caveney N. The material preconditions for engagement in the police. A case study of UK police culture and engagement in times of radical change. 2015. URL: <http://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.664873> (дата звернення: 11.03.2018).
4. Furuhausen B. The making of a social, representative and intellectual police force-Recruitment and education of police trainees in Sweden during the 20th century. *Nordisk politiforskning*. 2015. Vol. 2, No. 01. P. 6–33.

5. Gabrerizo M. Y. Psicología Policial. *Papeles del Psicólogo*. 1994. Vol. (60). URL: <http://www.papelesdelpsicologo.es/resumen?pii=646> (дата звернення: 09.03.2018).

Одержано 16.03.2018

Дан обзор актуальных проблем психологического обеспечения профессиональной деятельности работников Национальной полиции. Отражены такие сферы функционирования полицейской психологии: отбор кадров; формирование качеств, необходимых для эффективного выполнения служебных обязанностей в процессе обучения (формирование кандидата как полноценного сотрудника полиции); оказание психологической помощи полицейским.

Ключевые слова: психологический отбор кадров, психологическая оценка сотрудников, психологическое сопровождение, психологическое обеспечение, психологическая подготовка, управленческое консультирование.

УДК 159.922

Вадим Іванович БАРКО,

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник

науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення

Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ);

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4962-0975>;

Володимир Петрович ОСТАПОВИЧ,

завідувач науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення

Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ);

Вадим Вадимович БАРКО,

кандидат педагогічних наук, науковий співробітник

науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення

Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ)

ДЕЯКІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Роботу присвячено проблемі розробки теоретичних засад і методичного інструментарію проведення професіографічних досліджень в Національній поліції України. Викладено теоретичні

основи і внутрішню структуру процесу професіографічного дослідження, розкрито можливості використання деяких методів і засобів для розробки сучасних професіограм. У статті показано, що усебічне професіографічне вивчення різних видів професійної поліцейської діяльності є необхідною передумовою вирішення проблем, пов'язаних з ефективністю використання кадрового потенціалу, оптимізацією відбору до поліції, підготовки та перепідготовки кадрів, раціоналізацією праці.

Ключові слова: Національна поліція, професіографічні дослідження, професіограма, психограма, психологічний відбір, професійна придатність.

Вивчення різноманітних видів професійної діяльності в системі Національної поліції України за особливостями діяльності, умовами проходження служби, складністю службових завдань, рівнем відповідальності й особливостями прийняття рішень дозволяє виокремити три базові види: оперативно-розшукову, слідчу і превентивну. Професіографічні дослідження видів діяльності дають можливість співвіднести дії і операції, оцінювані з допомогою тестів, з діями і операціями, які входять до структури професійної діяльності, визначити критерії її успішності, обґрунтувати процедуру оцінки і прогнозування ефективності діяльності [1–4]. Професіографічне вивчення діяльності являє собою спеціально організований процес, в якому виділяють три основних етапи: 1) збір інформації про професійну діяльність; 2) обробка і узагальнення отриманої інформації; складання професіограми; 3) використання професіограми для вирішення теоретичних або практичних задач. Розглянемо деякі методи професіографії, які можуть бути використані для подібних досліджень в системі Національної поліції України.

Вивчення документів і літератури. Інформація про професійну діяльність може бути отримана з різних джерел. Важливо, в першу чергу, проаналізувати документи, в яких описана або регламентується діяльність. Одним з основних є Класифікатор професій. За основу розроблення Класифікатора прийнято Міжнародну стандартну класифікацію професій (ISCO 88: International Standard Classification of Occupations/ILO, Geneva). Структурно Класифікатор складається із кодів та назв класифікаційних угруповань (розділів, підрозділів, класів, підкласів та

груп професій). У документі передбачена така професійна назва роботи, як поліцейський (за спеціалізаціями) [5]. В системі поліції України такими документами є Закон «Про Національну поліцію», а також відповідні накази з питань організації службової діяльності фахівців різних підрозділів.

Спостереження за діяльністю спеціалістів. За допомогою методу можна отримати дані про інформаційні канали, емоційну напруженість праці, навантаження на аналізатори, процеси спілкування, умови оточуючого середовища, відповідність діяльності вимогам інструкцій і настанов, індивідуальні варіанти способів виконання трудових операцій і завдань.

Бесіда (інтерв'ю) із спеціалістами є одним з основних методів збору інформації про професійну діяльність. Цінність бесіди визначається тим, що вона дозволяє використовувати для аналізу діяльності багаторічний досвід спеціалістів, які можуть навести приклади успішної і неуспішної роботи, розкрити фактори, що визначають відмінності в ефективності діяльності.

В якості методів професіографії можуть бути використані також *аналіз щоденників*, в яких зареєстровані значимі аспекти професійної діяльності, *анкетування і опитування*. Суб'єктивна інформація про професію може доповнюватись об'єктивним реєструванням професійної діяльності за допомогою фотографування, відео-і кінозйомки, хронометражу та інших прийомів. Зібрана інформація про професію узагальнюється в різних формах. Однією з них є описова характеристика професійної діяльності, в якій відбиваються її загальні особливості, основні дії та операції, їх послідовність, необхідна спеціальна підготовка працівника, знання і уміння, які від нього вимагаються, режим праці і відпочинку, санітарно-гігієнічні умови тощо. На заході отримав поширення опитувальник PAQ (Position Analysis Questionnaire), призначений для оцінки 182 елементів професійної діяльності (Ф. Маккормік) [6]. PAQ дозволяє отримувати порівнювальні оцінки різних професій. Професійна діяльність також може бути проаналізована на окремих завданнях – діях і операціях. Завдання включає в себе такі елементи: сигнал для початку активності, предмет активності, характер здійснюваних дій і операцій, показники адекватності і якості результату (зворотній зв'язок) [7]. Для аналізу професій складаються спеціальні опитувальники,

які включають перелік завдань, що відносяться до певного виду професій. Експерт, аналізуючи професію, відмічає завдання, витрати часу, складність виконання, труднощі навчання [6; 7].

В професіографічних дослідженнях також широко використовується *метод критичних інцидентів* (І. Фланаган). Суть методу полягає у тому, що добре обізнані з професією особи наводять приклади поведінки (дій) спеціалістів, які демонструють високу або, навпаки, низьку ефективність професійної діяльності. Ці приклади називаються критичними інцидентами [7]. Критичні інциденти формулюються експертами за результатами спостереження. Результати аналізу професійної діяльності за методом Фланаган можуть використовуватись для формулювання критеріїв успішності професійної діяльності і складання відповідних оціночних шкал; розробки контрольних завдань, призначених для перевірки професійної підготовленості; вдосконалення професійного навчання [4]. Розглянуті методи аналізу і узагальнення інформації про професійну діяльність визначають різні форми професіограми.

Для виділення типових професійних вимог застосовується факторний аналіз, внаслідок чого виокремлюють фактори професійних вимог, такі, як освіта, професійна підготовка, розумовий розвиток, швидкість і спритність дій, здатність до точного і вправного виконання трудових операцій, здатність до фізичної праці, комунікабельність, здатність до важкої праці тощо.

Отже, професіографічне вивчення різних видів діяльності здійснюється з використанням багатьох методів і прийомів, передбачає розгляд суттєвих зв'язків, відношень між людиною і професією з урахуванням їх змін і розвитку. Професіографічне вивчення професій є багатоаспектним, з метою практичного використання кожен професіограму будують за типовою схемою з використанням єдиної термінології. Професіографічний матеріал є основою професійної орієнтації молоді на професії Національної поліції України, дає можливість більш ефективно вести практичну роботу з раціонального підбору, підготовки та перепідготовки кадрів. Професіограми і психограми професій є найважливішими методичними засобами профорієнтаційної роботи кадрових служб правоохоронних органів держави.

Список бібліографічних посилань

1. Барко В. І., Зелений В. І., Ірхін Ю. Б. Робоча книга керівника органу внутрішніх справ (психолого-педагогічний аспект) : навч. посіб. Вінниця : Книга-Вега ; Вінниц. обл. друк., 2009. 248 с.
2. Барко В. І., Ірхін Ю. Б., Нещерет Т. В., Шаповалов О. В. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України. Київ : РВЦ КНУВС ; Друкарня МВС, 2007. 100 с.
3. Кулагин Б. В. Основы профессиональной психодиагностики. Л. : Медицина, 1984. 216 с.
4. Dunnette M. D., Borman W. C. Personnel selection and classification systems. *Annual Review Psychology*. 1979. Vol. 30, No. 1. P. 477–525. DOI: 10.1146/annurev.ps.30.020179.002401.
5. Класификатор професій України ДК 003:2010 (дійсуючий) по состоянию на 26.10.2017 г. // Бухгалтер 911 : сайт. URL: <https://buhgalter911.com/spravochniki/klassifikatory/statisticheskie-klassifikatory/klasifikator-profesiy-kp-950586.html> (дата звернення: 01.03.2018).
6. McCormick E. I. Job and task analysis. Handbook of industrial and organizational psychology / ed. M. D. Dunnette. Chicago, 1976. P. 651–696.
7. Flanagan J. C. The critical incident technique. *Psychological Bulletin*. 1954. Vol. 5, No. 1. P. 327–358.

Одержано 03.03.2018

Работа посвящена проблеме разработки теоретических основ и методического инструментария проведения профессиографических исследований в Национальной полиции Украины. Изложены теоретические основы и внутренняя структура процесса профессиографического исследования, раскрыты возможности использования некоторых методов и средств для разработки современных профессиограмм. В статье показано, что всестороннее профессиографическое изучение различных видов профессиональной полицейской деятельности является необходимым условием решения проблем, связанных с эффективностью использования кадрового потенциала, оптимизацией отбора в полицию, подготовки и переподготовки кадров, рационализацией труда.

Ключевые слова: Национальная полиция, профессиографические исследования, профессиограмма, психограмма, психологический отбор, профессиональная пригодность.

УДК 159.923.33+331.101.32

Руслан Гельманович ВАЛЕЄВ,

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри
тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ (м. Дніпро)

СТАН ЗАДОВОЛЕНOSTІ РОБОТОЮ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Задоволеність роботою поліцейських є важливою складовою успішного становлення Національної поліції. Дослідження стану задоволеності роботою працівників поліції превентивної діяльності здійснено на основі двохфакторної теорії Френка Герцберга за допомогою методики Пола Спектора.

Ключові слова: задоволеність роботою, поліція превентивної діяльності, двохфакторна теорія Ф. Герцберга, опитувальник П. Спектора

Українське суспільство в останні роки наполегливо намагається здійснити євроінтеграційні перетворення. Певною мірою реалізованою реформою є створення Національної поліції. Однак, незважаючи на масштабність і кардинальність цієї реформи, її хід і результати викликають критику з боку громадськості та фахівців. На наш погляд, важливою складовою успішного становлення нової правоохоронної інституції є вивчення та постійний моніторинг стану задоволеності роботою самих поліцейських як передумова їх ефективної діяльності.

Проблеми психології праці, професійного відбору, різні аспекти вплив мотивів на хід та якість професійної діяльності вже тривалий час знаходяться у центрі уваги психологічної науки та лише останнім часом відповідні дослідження здійснили Г.В. Ложкін, О. Гусак, В.М. Духневич, В.О. Бодров, Л.Д. Сиркін, Т. Францева, О.М. Махлай та В.В. Лопата, О. Шовгеля та ін. Серед фахівців далекого зарубіжжя варто відзначити дослідження Джеймса Перрі та Луїса Вайза (James L. Perry & Lois Recascino Wise), які визначили мотиваційні засади державної служби.

Відповідні дослідження дозволили психологічній науці виокремити такий феномен як «задоволеність роботою». За оцінками фахівців станом на 1995 рік у світі було здійснено понад

12 тисяч досліджень задоволеності роботою [1]. Багато з них спираються на мотиваційно-гігієнічну теорію Ф. Герцберга [2]. Її сутність полягає в тому, що вона акцентує бінарну опозицію «задоволеність роботою» та «незадоволеність роботою» та все різноманіття чинників, що впливають на їх рівень, диференціює на ті, що впливають в першу чергу на задоволеність роботою – так звані мотиватори, та ті, що впливають на незадоволеність роботою – так звані гігієнічні фактори (звідси і назва «двохфакторна теорія»). Опитувальник Пола Спектора [3] дозволяє вимірювати дев'ять різних аспектів задоволеності роботою (як мотиваційних, так і гігієнічних чинників): задоволеність оплатою праці, кар'єрними можливостями, керівництвом, додатковими пільгами, винагородами за якість роботи, відсутністю бюрократичних перепон на роботі, колегами, значимістю роботи, станом інформування в підрозділі.

У грудні 2017 р. – січні 2018 р. нами опитано 52 співробітників підрозділів превенції територіальних органів Національної поліції у чотирьох областях України, серед яких 4 жінки та 48 чоловіків, віком від 21 до 49 років, які мають стаж роботи в ОВС (поліції) від 1 року до 23 років.

Медіани стану задоволеності від різних аспектів демонструє діаграма на рис. 1. Як бачимо, найбільшу задоволеність працівники поліції превенції відчують від значущості своєї роботи та від колег, від керівництва та від стану інформування у підрозділі. А найменшим чином їх задовольняють додаткові пільги, винагороди за якість роботи та оплата праці.

Аналізуючи описову статистику стану задоволеності роботи, найбільше стандартне відхилення (5,76) ми зафіксували для стану задоволеності керівництвом, що пояснюється суб'єктивними чинниками, та для стану задоволеності інформуванням у конкретному підрозділі (4,51), що також пояснюється особливостями організації умов праці в конкретному підрозділі.

За допомогою пакету прикладних програм StatSoft Statistica відповідно до критеріїв Колмогорова-Смірнова та Шапіро-Вілکا ми встановили ненормальність розподілу даних по більшості шкал, хоча розподіл даних по загальному стану задоволеності роботою наближений до нормального (рис. 2).

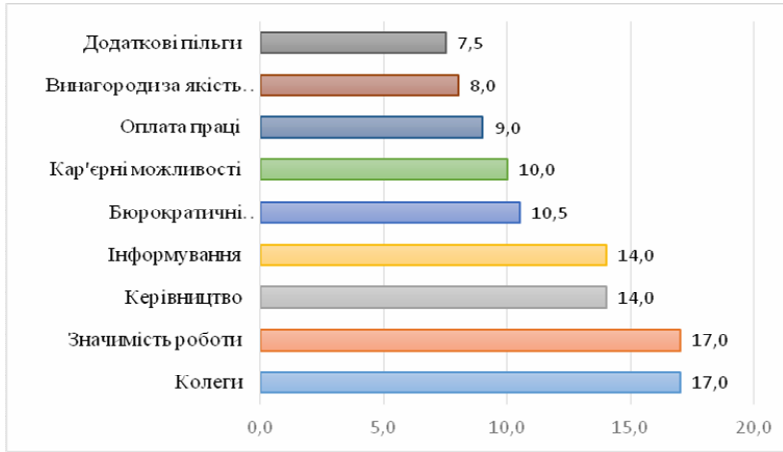

Рис. 1. Ранжування за рівнем задоволеності працівників поліції превенції різними аспектами своєї роботи

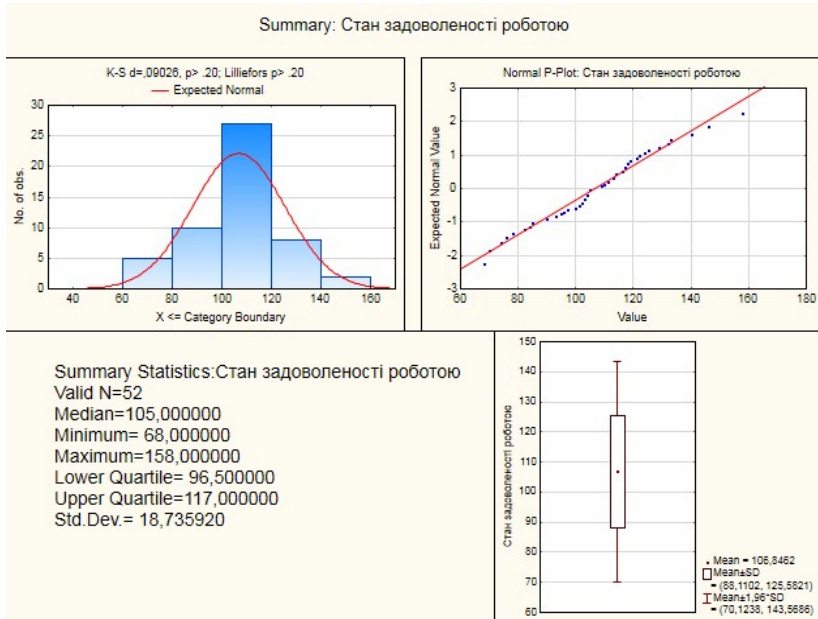

Рис. 2. Розподіл даних загального стану задоволеності роботою працівників поліції превенції

Як свідчить кореляційний аналіз, на загальний стан задоволеності роботою найбільший вплив мають: задоволеність від винагород за якість роботи (коефіцієнт кореляції Спірмена становить 0,77), задоволеність від керівництва та задоволеність від стану інформування в підрозділі ($r=0,7$ при $p<0,05$), задоволеність від оплати праці ($r=0,54$ при $p<0,05$).

Згідно нашого дослідження, 25 з 52 опитаних працівників поліції превенції (приблизно 48,1 %) задоволені роботою, якщо граничною межею задоволеності/незадоволеності визнати 109 балів опитувальника П. Спектора.

Отже, можемо констатувати нагальну потребу у подальшому визначенні стану задоволеності роботою працівників Національної поліції та її постійному моніторингу.

Список бібліографічних посилань

1. Roy S., Avdija A. The effect of prison security level on job satisfaction and job burnout among prison staff in the USA: an assessment. *International Journal of Criminal Justice Sciences*. 2012. Vol. 7, No. 2. P. 524–538.

2. Герцберг Ф., Б. Моснер, Б. Снидерман Мотивация к работе. М. : Вершина, 2007. 240 с.

3. Spector P. E. Job satisfaction survey. URL: <http://shell.cas.usf.edu/~pspector/scales/JssEnglish.doc> (дата звернення: 11.03.2018).

Одержано 14.03.2018

Удовлетворённость работой полицейских представляется важной составляющей успешного становления Национальной полиции. Исследование состояния удовлетворённости работой работниками полиции превентивной деятельности осуществлено на основе двухфакторной теории Фрэнка Герцберга с помощью методики Пола Спектора.

Ключевые слова: удовлетворённость работой, полиция превентивной деятельности, двухфакторная теория Ф. Герцберга, опросник П. Спектора.

УДК 159(075)

Ігор Олександрович ВІДЕНЄВ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології факультету соціальних комунікацій
Харківської державної академії культури

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ІНТЕГРУЮЧИЙ ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ СПІВРОБІТНИКА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У роботі проаналізовано стан проблеми правосвідомості співробітників правоохоронних органів на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Ключові слова: правосвідомість, співробітники правоохоронних органів, професійний розвиток.

Професійна правосвідомість співробітника правоохоронних органів включає в себе структурні елементи, властиві всім громадянам (правову психологію, правову ідеологію, правову поведінку), і так само функціонує в єдності і взаємодії з політичним, естетичним, етичним і Іншими видами свідомості суспільства. Однак специфіка виконуваних завдань, прав і обов'язків накладає своєрідний відбиток на правосвідомість і правову культуру працівника ОВС в цілому. Якість і ефективність виконання співробітником ОВС своєї роботи створює імідж галузевої підсистеми державного управління і впливає на правосвідомість і правову культуру суспільства. У свою чергу, від рівня його професійної свідомості і професійної культури залежить поведінка населення відповідно до права і забезпечення особистої безпеки кожної людини.

Правосвідомість співробітника правоохоронних органів відображає правову реальність крізь призму належного, з позицій сформованих у суспільстві принципів і норм права. Робиться це в поняттях прав і обов'язків відповідно до посадовим становищем.

Основною метою дослідження є визначення специфіки правосвідомості співробітників правоохоронних органів як фактор, що впливає на професійний розвиток правоохоронця.

При вивченні комплексу проблем, поставлених в дослідженні, ми спиралися на використання таких загальнонаукових методів, як аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, в їх органічному

поєднанні з положеннями структурно-функціонального, діяль-нісного підходів.

Особливий акцент при розгляді обраної проблематики ро-биться на дослідженні можливостей практичного використання отриманих теоретичних знань про правосвідомість співробітни-ків правоохоронних органів. Обґрунтовуючи особливе значення для оптимізації правосвідомості активізації інтегруючих його чинників, виходячи з даної установки, можна визначити най-більш важливі параметри виховної діяльності в системі МВС України, основні її напрямки та умови ефективності.

Результати дослідження знаходять своє вираження в насту-пних положеннях:

1. Визнання правових установок основним внутрішнім сис-темоутворюючим, інтегруючим компонентом правової свідомо-сті співробітників правоохоронних органів обумовлює можли-вість пізнання сутності такої свідомості саме за допомогою ана-лізу знаходять в неї вираз правових установок.

2. Внутрішні і зовнішні чинники розрізняються не тільки своїм джерелом і змістом, а й механізмом інтегруючого і дезінте-груючого впливу на правосвідомість співробітників правоохо-ронних органів. Зовнішні інтегруючі і дезінтегруючі фактори роблять опосередкований вплив на систему правосвідомості співробітників правоохоронних органів, впливаючи на зміст тих чи інших складових його компонентів, викликаючи трансфор-мацію таких компонентів. При цьому зниження рівня системно-сті правосвідомості обумовлюється формуванням суперечливих правових якостей і властивостей внаслідок різноскерованості, суперечливості ідеальних і матеріальних факторів зовнішнього середовища, в якій розвивається і функціонує правосвідомість.

3. Правова свідомість співробітників правоохоронних органів дуже суперечлива, що є свідченням активного впливу на неї дез-інтегруючих факторів і недостатнім ступенем активності факто-рів інтегруючих. Наявність протиріч саме по собі не можна роз-глядати в якості відмінної риси саме правової свідомості соціаль-но-професійної групи, що розглядається. Однак, можна говорити про те, що змістовна своєрідність виникаючих протиріч визнача-ється специфікою інтегруючих і дезінтегруючих систему право-свідомості співробітників правоохоронних органів факторів.

4. Специфіка процесу формування правосвідомості співробітників правоохоронних органів і тих факторів, які його опосередковують, а також базовий характер в ньому характеристик, успадкованих у громадського правової свідомості, зумовлюють об'єктивну неможливість конструювання в процесі професійного правового виховання такої ідеальної моделі, яка з точки зору суспільства розглядається як адекватна поставленим перед співробітниками правоохоронних органів цілям і задачам.

5. Пряма взаємозв'язок між наявністю правових знань, сформованістю окремих правових аспектів у співробітників правоохоронних органів і правомірністю їх поведінки відсутня. У зв'язку з цим формування правової обізнаності та прищеплення позитивних правових якостей не слід розглядати як кінцеву мету правового виховання. Зазначена мета може взагалі опинитися недосяжною в силу того, що зміст багатьох структурних одиниць правосвідомості співробітників правоохоронних органів формується до вступу на службу і залишається незмінним протягом усього життя.

6. Істотно оптимізувати правосвідомість співробітників правоохоронних органів можливо за рахунок підвищення рівня його системності допомогою заходів, спрямованих на активізацію інтегруючих і нейтралізацію дезінтегруючих факторів. З урахуванням того, що в процесі правового виховання практично неможливо впливати на зовнішні інтегрують і дезінтегруючі чинники, в силу інтеграційного характеру правових установок як самостійного компонента правової свідомості саме їх формування слід розглядати в якості найважливішого засобу підвищення рівня системності правосвідомості співробітників правоохоронних органів. У числі основних способів формування позитивних професійно-правових установок у співробітників правоохоронних органів слід назвати формування мотивів правомірної поведінки, підвищення рівня правової обізнаності, створення умов для придбання позитивного правового досвіду.

7. Для того, щоб забезпечити ефективне вирішення завдань, пов'язаних з активізацією інтегруючих правосвідомість співробітників правоохоронних органів факторів, слід забезпечити правильну організацію правового виховання в системі МВС України.

8. Велике значення для підвищення рівня системності правосвідомості співробітників правоохоронних органів має активізація

їх правосвідомості. Вихідним моментом для вирішення даного завдання в процесі правового виховання повинно виступати вивчення основних тенденцій, що характеризують стан і розвиток правосвідомості розглядається соціально-професійної групи. Безпосередньо здійснюватися активізація правосвідомості співробітників правоохоронних органів повинна за допомогою створення одночасно соціальних, методологічних і методичних умов сприятливого функціонування правосвідомості.

Сформульовані практичні висновки і рекомендації не є безперечними і остаточними. Однак, їх облік буде сприяти подальшому розвитку теорії правосвідомості співробітників правоохоронних органів і практиці оптимізації її функціонування в скоєних умовах, поліпшення виховного процесу і, в кінцевому підсумку, підвищенню ефективності реалізації завдань і функцій держави.

Одержано 04.03.2018

Проанализировано состояние проблемы правосознания сотрудников правоохранительных органов на современном этапе развития украинского общества.

Ключевые слова: правосознание, сотрудники правоохранительных органов, профессиональное развитие.

УДК [159.9.07+351.74]:17.022.1

Інна Вікторівна ВОРОБЙОВА,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України
Національної академії Національної гвардії України (м. Харків);
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0325-7744>

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

На основі ґрунтовних досліджень іміджу військовослужбовця Національної гвардії України (НГУ) за описами військовослужбовців і цивільного населення, що надані у різні кризові періоди

сучасності, створено психологічну модель формування іміджу військовослужбовця НГУ.

Ключові слова: військовослужбовець НГУ, імідж військовослужбовця НГУ, модель іміджу.

Порівняння реального, ідеального і відбитого типів іміджу військовослужбовця Національної гвардії України (НГУ), за описами самих військовослужбовців, а також порівняння ретроспективного, реального і ідеального типів іміджу військовослужбовців за описами цивільного населення, їх позитивних і негативних підтипів, наданих у період «Євромайдану» та у період проведення АТО дозволили створити модель формування іміджу військовослужбовця НГУ у свідомості пересічного українця (рисунк 1).

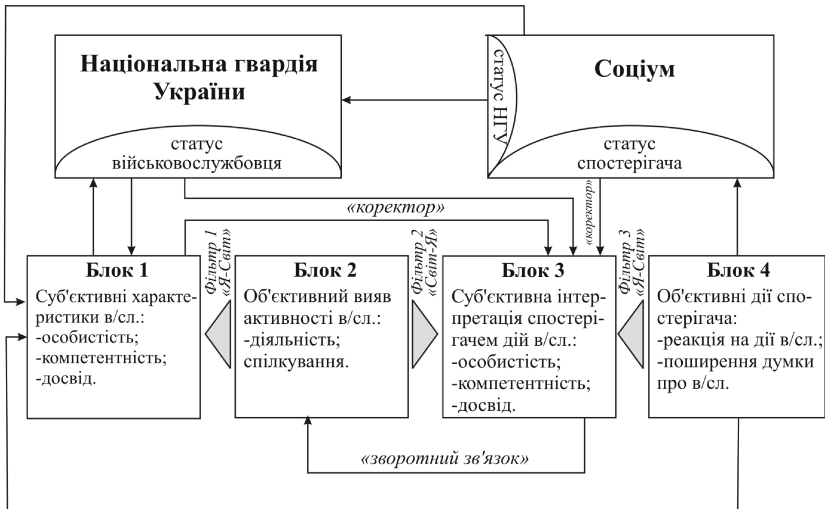

Рис. 1. Модель формування ііджу військовослужбовця НГУ

Перший блок в схемі визначає те, які цілі (зміст, рівень складності) ставить перед собою військовослужбовець, який спосіб дій для їх досягнення обирає: характеристики особистості військовослужбовця; соціальна та професійна компетентність (знання, вміння, навички, інший потенціал, який визначає ефективність досягнення цілей); професійний і життєвий досвід.

Реалізація особистості, компетентності, досвіду в діяльності і спілкуванні відбувається не напряду, вони переломлюються через складний фільтр «Я-Світ» (розуміється, як характеристики простору (соціального і предметного), в якому відбувається реалізація активності і позиція суб'єкта, з якої здійснюється ця реалізація, а також їх відбиття у свідомості суб'єкта).

Наступним блоком у наведеній схемі є безпосередні дії військовослужбовця, які можуть стосуватися предметного і соціального світу (діяльність і спілкування). Саме дії військовослужбовця можуть спостерігати інші люди. Спостереженню підлягають результати дій, спосіб їх досягнення, час, який на це витрачено, перешкоди, наполегливість у їх подоланні, інтенсивність дій, адекватність дій (відповідність ситуації, професійність дій).

Ці дії, в залежності від того, як вони співвідносяться з реальними обставинами предметного і соціального світу, інтенсивністю впливу на предметний і соціальний світ можуть носити рутинний характер (бути типовими, постійними), а можуть мати форму вчинку (бути видатними, незвичними).

На основі цих спостережень робиться висновок щодо мотивів, цілей, цінностей, професійної і соціальної компетентності військовослужбовця, його досвіду. Цей блок було позначено, як суб'єктивне сприйняття проявів активності військовослужбовців. На ці висновки впливає такий фільтр, як «Світ-Я» (розуміється, як характеристики простору (соціального і предметного), в якому відбувається сприйняття активності суб'єкта дії і позиція суб'єкта спостереження, з якої здійснюється це спостереження, а також їх відбиття у свідомості суб'єкта спостереження).

Спостерігання рутинних дій формує образ військовослужбовця екстенсивним шляхом – інформація накопичується, створюючи несуперечливий образ, а незначна інформація, що суперечить звичному образу військовослужбовця може ігноруватися чи викривлятися. Рутинна інформація, зазвичай, оцінюється, як така, що в тій чи іншій мірі підтверджує вже існуючий образ військовослужбовця.

Спостерігання вчинків, резонансних подій може змінювати створений раніше образ військовослужбовця, руйнувати його – це інтенсивний спосіб формування образу військовослужбовця. Зазначимо, що навіть звичайні дії на фоні певних соціальних подій чи посилені «коментарями» можуть стати резонансними.

В схемі передбачено наявність такого компоненту, як «коректор». Військовослужбовці (керівництво, речники) можуть вносити коментарі (безпосередньо чи через ЗМІ) щодо здійснених дій, їх «правильної інтерпретації». Інший напрямок корегуючих впливів – коментарі щодо «правильної» інтерпретації дій військовослужбовця, які вносить суспільна думка – особи, які є важливими для спостерігача; особи, які мають вагу у суспільстві, чи особи, які мають спеціальні засоби впливу. В якості корегуючих впливів можна відзначити і загальну оцінку (позитивну/негативну) суспільством діяльності НГУ взагалі і військовослужбовців зокрема, і здійснених ними виборів ціннісних орієнтирів в періоди кризи суспільства, які впливають на прийняття рішень військовослужбовцями і вибір способу дій.

Інтенсивність корегуючих впливів, наявність спеціальних засобів впливу може вести до «примусового» корегування (зміни) образу військовослужбовця у свідомості спостерігача, переоцінці зроблених висновків щодо дій військовослужбовця, які вони спостерігали раніше. Тобто в цій схемі зворотний зв'язок розуміється, як механізм корекції, який забезпечує відповідність створеного у свідомості спостерігача образу реальній практиці взаємодії.

«Коректор» – це механізм корекції, що забезпечує відповідність образу створеного у свідомості спостерігача стосовно соціальної думки.

На основі образів військовослужбовця НГУ спостерігач може будувати образ НГУ, як організації. В цьому випадку важливим є те, яке місце (статус) в структурі НГУ і суспільстві посідає військовослужбовець, чію активність спостерігають.

Сам спостерігач також має певний статус у суспільстві, тому поширення його думки (важлива наявність засобів поширення думки, здійснення впливів), його дій, як реакції на дії військовослужбовців (підтримка, протест, допомога) може стати «коректором» у формуванні образу військовослужбовця НГУ для інших українців. Дії спостерігача, як реакція на дії військовослужбовця можуть чинити певний корегуючий вплив на військовослужбовця, бути для нього «зворотним зв'язком». Крім того, дії і висловлювання спостерігача є об'єктивізованим показником того,

який образ військовослужбовця у нього склався. Звісно, що вони, як і у випадку з військовослужбовцем, обумовлені дією складного фільтру («Я-Світ» – безпечність сприйняття особою суспільства, можливість в ньому вільно висловлювати свою думку; самооцінки, стосунки, які склалися з оточуючими людьми тощо).

Обмін думками між спостерігачами, корегуючі впливи всіх рівнів (суспільства в цілому, НГУ, військовослужбовців НГУ, зацікавлених соціальних груп, політичних сил тощо) є способом переводу індивідуального образу військовослужбовця в усереднений – імідж військовослужбовця НГУ у свідомості населення країни. Звісно, що імідж військовослужбовця НГУ не можна вирахувати, як середнє арифметичне образів військовослужбовців за вибіркою українців, так як вага думки «авторитетних» людей відрізняється від ваги думок менш «авторитетних»; різною є вага думки людей, які безпосередньо взаємодіють з військовослужбовцями і людей, які не мають досвіду такої взаємодії; важливою є також інтенсивність поширення тієї чи іншої думки; засоби, що використовуються для цього і таке інше.

Звісно, що в представленій моделі формування образу військовослужбовця НГУ і його трансформації в іміджі не міститься вичерпного переліку усіх змінних, які впливають на цей процес, але в цьому і немає потреби. При роботі з іміджем нас цікавлять лише виражені та типові тенденції цього процесу. Представлене вище дослідження дозволило встановити ці тенденції.

Одержано 13.03.2018

На основе детальных исследований имиджа военнослужащего Национальной гвардии Украины (НГУ) по описаниям военнослужащих и гражданского населения, которые предоставлены в разные кризисные периоды современности, создана психологическая модель имиджа военнослужащего НГУ.

Ключевые слова: военнослужащий НГУ, имидж военнослужащего НГУ, модель имиджа.

УДК 159.98

Анастасія Володимирівна ГАВРИЛОВА,

курсант 4 курсу соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності
в особливих умовах Національного університету
цивільного захисту України (м. Харків);
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9038-2775>

САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО РЯТУВАЛЬНИКА

В роботі проаналізовано різні підходи до визначення поняття «саморегуляція», представлені її складові та їх характеристики. Представлена актуальність вивчення даного психологічного феномену саме в руслі професії ризиконебезпечного профілю – рятувальник, а також результати дослідження особливостей саморегуляції майбутніх рятувальників.

Ключові слова: психічна саморегуляція, рятувальник, психо-емоційне напруження.

Діяльність працівників правоохоронних, військових, аварійно-рятувальних структур, спеціально навчених й атестованих для проведення пошуково-рятувальних, протипожежних та інших невідкладних професійних робіт, як зазначає Ю. С. Шойгу, можна описати як ту, що підлягає під дію значної кількості психологічних стрес-факторів і характеризується високими нервово-психічними й фізичними навантаженнями, що висуває підвищені вимоги не лише до рівня професіоналізму особистості, але й до її психологічних якостей. Серед таких факторів знаходиться дефіцит часу, висока відповідальність, інформаційна й ситуативна невизначеність, емоційна насиченість переживань, пов'язаних не лише з руйнуванням будівель, майна, але й із загиблими [1, с. 4]. А. А. Андрєєв, аналізуючи професійну діяльність рятувальників говорить, що вона пов'язана зі значним психо-емоційним напруженням й перенавантаженнями, високим рівнем відповідальності й необхідністю швидкого прийняття адекватних рішень й злагоджених дій в нестабільних умовах, що швидко змінюються [2, с. 9]. Однак, так як характер й наслідки

надзвичайних ситуацій неможливо спрогнозувати через психотравмуючі фактори, що ускладнюються, то вивчення професійної діяльності рятувальників потребує постійного розвитку й удосконалення.

Щодо саморегуляції особистості рятувальника маємо підкреслити, що саме вона відіграє значну роль в розвитку стійкості до стрес-факторів. Тобто, в контексті нашої роботи, саморегуляція розглядається саме як функціональний засіб суб'єкта професійної діяльності для реалізації власної активності й протистояння стресорам [3, с. 67].

Тривалі нервові навантаження здатні «знищити» найміцніший організм, тому кожен рятувальник повинен вміти вчасно помітити вплив стресогенних факторів, швидко і ефективно «розрядити» психічну напруженість, що виникла, зняти негативний емоційний стан, знизити больові відчуття. Не менш важливою в діяльності рятувальника є здатність миттєво задіяти саморегуляцію.

Для визначення наявності даного вміння в майбутніх рятувальників нами було досліджено 74 курсанти Національного університету цивільного захисту України за допомогою методики В. І. Моросанової «Стиль саморегуляції поведінки», яка направлена на вивчення індивідуального стилю саморегуляції довільної активності людини. Аналізуючи отримані дані, вважаємо за необхідне зазначити результати. У майбутніх рятувальників на високому рівні розвинуті уявлення про зовнішні і внутрішні значущі умови, котрі будуть впливати на хід виконання професійної діяльності, вони усвідомлюють, деталізують й адекватно сприймають те, що сприяє досягненню мети, відповідно, здатні до виділення значущого серед потоку інформації, що на них направлений (шкала «Моделювання»).

За шкалою «Гнучкості» можемо зазначити, що для респондентів характерна регуляторна гнучкість, а саме вони здатні перебудовувати та вносити корекції в систему саморегуляції при зміні зовнішніх і внутрішніх умов, крім того, визначається спроможність самостійно осмислити та проаналізувати ситуацію, що склалась, висунути раціональне та адекватне даним умовам рішення, а також застосувати його відповідно обставинам, що склалися.

За шкалами «Планування», «Програмування», «Оцінка результатів», «Самостійність» та «Загальний рівень розвитку саморегуляції» зазначимо, що респонденти вміють висувати та планувати й програмувати діяльність щодо досягнення цілей, а також володіють сформованою індивідуальною системою усвідомленої саморегуляції доволі активності, їм доволі легко адекватно оцінити себе та результати власної діяльності, так як вони намагаються бути кращими й відповідальними, а відповідно намагаються виконати професійну задачу у відповідності до стандартів та норм, які її регламентують.

Тож, можемо підсумувати вищесказане наступним чином: майбутніх рятувальників НУЦЗУ відрізняють гнучкість поведінки, розвинута здатність моделювати умови власної, в тому числу професійної, діяльності, а також рівень загальної саморегуляції. У представників даної групи розвинута здатність до саморегуляції в залежності від зміни зовнішніх й внутрішніх умов, котрі вони можуть відстежувати доволі швидко, можуть в більшій мірі оцінювати обставини, котрі сприяють досягненню цілі в даній ситуації, а також і в майбутньому.

Так як рятувальник виконує свої професійні обов'язки, перебуваючи в постійному контакті з людьми, що знаходяться в стресовій ситуації, колегами, представниками взаємодіючих органів і служб, журналістами, в умовах виникнення напруженості, порушення емоційної рівноваги, то це доволі часто призводить до порушення внутрішніх психічних станів, зниження волевої готовності до негайної дії і негативно впливає на виконання службових завдань.

Тож, для ефективного та результативного впливу на процес розвитку у майбутніх рятувальників здатності до саморегуляції необхідно вивчати систему показників, які б забезпечували гармонічний її розвиток, а також важливо приділяти увагу нормуванню зовнішніх проявів культури поведінки майбутніх рятувальників як зовнішніх засобів впливу на процес вдосконалення саморегуляції, вміння домагатися ними необхідного сприйняття іншими своєї індивідуальності.

Список бібліографічних посилань

1. Шойгу Ю. С. Профессиональный психологический отбор курсантов вузов МЧС России – будущих спасателей: обоснование

психодиагностического инструментария : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 05.26.02. СПб., 2003. 21 с.

2. Андреев А. А. Состояние здоровья профессиональных спасателей МЧС России и направления оптимизации лечебно-профилактической помощи : дис. ... канд. тех. наук : 05.26.02. СПб., 2007. 113 с.

3. Моросанова В. И. Саморегуляция и индивидуальность человека. М. : Наука, 2010. 518 с.

Одержано 15.03.2018

Проанализированы различные подходы к определению понятия «саморегуляция», представлены ее составляющие и их характеристика. Представлена актуальность изучения данного психологического феномена именно в русле профессии рискоопасного профиля – спасатель, а также результаты исследования особенностей саморегуляции будущих спасателей.

Ключевые слова: психическая саморегуляция, спасатель, психоэмоциональное напряжение.

УДК 037.011.33(477)-057.30

Сергій Петрович ГІРЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент,

заступник декана факультету № 2

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4871-5481>

ДО ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО ФОРМУВАННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Розглянуто деякі професійно-педагогічні аспекти конфліктологічної підготовки працівників поліції на етапі професійного навчання в умовах реформування відомчої освіти МВС. Визначені окремі компоненти конфліктної взаємодії поліцейських в службових ситуаціях, проаналізовані педагогічні рівні та механізми розвитку особистісної конфліктологічної культури працівників підрозділів Національної поліції України в процесі фахової підготовки.

Ключові слова: комунікація, конфлікт, конфліктологічна культура, освіта, поліція, реформа, стратегія.

Сучасна реформа правоохоронної системи в нашій державі переживає один з ключових етапів, результатом якого, на наш погляд, вірогідно, можуть стати докорінні зміни існуючої сьогодні моделі професійної підготовки працівників поліції. Поступово, третій рік поспіль, Міністерство внутрішніх справ реалізує комплекс заходів, спрямований на досягнення головних цілей, задекларованих в «Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року», затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 року № 1118-р, а саме: «створення безпечного середовища для існування та розвитку вільного суспільства через формування та реалізацію державної політики у сфері внутрішніх справ, зміцнення довіри до органів системи МВС з боку суспільства, продовження розвитку України як безпечної європейської держави, в основі якої лежать інтереси її громадян та висока ефективність усіх складових системи МВС» [1].

На попередньому етапі реформи МВС здійснена експрес-підготовка та відбувся запуск роботи нової патрульної поліції, спецпідрозділу оперативного реагування «КОРД», проведена масштабна робота з підвищення кваліфікації працівників слідства, підрозділів карного розшуку, превенції, контакт-центрів «102» тощо. Але попереду вирішення цілої низки завдань, серед яких окремо слід виділити створення більш ефективної системи професійної підготовки компетентного кадрового потенціалу для усіх підрозділів Національної поліції.

В умовах реорганізації МВС та певного відтоку кадрів з його підрозділів (переатестація особового складу, зміна професійного вибору тощо), на наш погляд, зберігається низка актуальних питань щодо майбутнього відомчої освіти правоохоронців у вищих навчальних закладах МВС зі специфічними умовами навчання.

Базуючись на Наказі МВС України від 25 листопада 2016 року № 1252 «Про затвердження Концепції реформування освіти в Міністерстві внутрішніх справ України», реформа відомчої освіти передбачає концептуальні зміни в підходах та напрямках реалізації нової трирівневої моделі професійної підготовки правоохоронців, що здійснюється на базі вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання [2]. Ці заклади належать до сфери управління МВС та центральних органів виконавчої влади. *Перший рівень підготовки* – початкова (первинна професійна) освіта,

що здійснюється безпосередньо у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання МВС (надалі – ВНЗ МВС) та в навчально-тренувальних центрах підготовки поліцейських. *Другий рівень* – підготовка у ВНЗ МВС фахівців освітніх ступенів молодшого бакалавра, бакалавра та магістра, а також підготовка науково-педагогічних кадрів наукових ступенів доктора філософії та доктора наук з призначенням на посади наукового та науково-педагогічного складу ВНЗ МВС. *Третій рівень* – підготовка (перепідготовка, підвищення кваліфікації) керівного складу відповідно до навчальних програм за управлінським спрямуванням.

Аналізуючи зміст вищезазначених документів, на наш погляд, заслуговує на уважне ставлення питання якісного відбору кандидатів на навчання серед абітурієнтів. В Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України зазначено, що «крім фізичних якостей кандидата, будуть оцінюватися розумові здібності, особливості мотивації і самоконтролю; обачність, знання власних переваг і недоліків; здатність розуміти почуття інших і вміння впливати на них; уміння будувати і підтримувати робочі взаємовідносини; упевненість у власних силах, уміння слухати і спілкуватися, здатність брати ініціативу на себе і підтримувати оптимістичний настрій колег; уміння працювати в групі, здатність засвоювати нові знання і вміння» [1]. Крім того, враховуючи вплив низку системних несприятливих чинників правоохоронної професії (оперативний характер служби, стрес, загроза життя, конфлікти, насичений графік роботи, психоемоційна напруженість протягом тривалого часу, висока відповідальність за помилки, негативне ставлення суб'єктів спілкування, психологічний вплив та спроби маніпулювання) на особистість поліцейського, доцільним та необхідним є посилення спеціальної психологічної та конфліктологічної підготовки курсантів – як передумови подолання складних професійних ситуацій. Одним з таких важливих векторів професійної підготовки працівників поліції, на наш погляд, виступає педагогічний розвиток їх конфліктологічної культури в умовах вищого спеціалізованого навчального закладу, що супроводжується розширенням комунікативних здібностей та параметрів, зміцненням вольових якостей, психоемоційної конфлікто та стресостійкості, формуванням здатностей долати труднощі та навантаження.

Проблеми, зміст та психолого-педагогічні умови формування конфліктологічної компетентності та культури майбутніх фахівців в умовах ВНЗ представлені в дослідженнях А. Анцупова, Г. Антонова, І. Ващенко, С. Банікіної, М. Васильєвої, О. Воронцова, Т. Дзюба, Д. Івченко, О. Климентьева, І. Козич, А. Лукашенко, Л. Порохні, Н. Самсоної, В. Семиченко, С. Філь, О. Щербакової.

Спираючись на акмеологічну концепцію розвитку професіоналізму суб'єкта соціальної діяльності Е. Ф. Зеєра, слід зазначити, що розвиток конфліктологічної компетентності та культури фахівця найбільш активно відбувається протягом перших років процесу професіоналізації [3]. Проходячи його першу з п'яти стадій («оптація» – вибір професії), практично кожен майбутній правоохоронець вирішує для себе ступінь відповідності власної уяви про вимоги майбутньої професії та індивідуальні особливості. В майбутньому, на четвертому (власно професіоналізація виконання обов'язків) та п'ятому (професійна майстерність) етапах конфліктологічна складова процесу професійного розвитку майбутнього працівника поліції передбачає трансформацію його системи ставлень до оточуючих та себе з метою оптимізації інтерактивних (психологічний вплив, протидія маніпуляціям та конфліктному спілкуванню) стосунків з різними категоріями громадян для успішного виконання службових обов'язків.

Звичайно, всі вступники до закладів вищої освіти (надалі - ЗВО) МВС мають різні характерологічні профілі, але психофізіологічні показники розвитку організму особистості, на думку багатьох науковців, забезпечують найвищі показники зазначених в Стратегії параметрів кандидатів на навчання у ЗВО МВС у віці 20–25 років – так званому «періоді ранньої дорослості». На думку ряду відомих дослідників в галузі вікової психології (Г. Крайг, І. Кон, В. Слободчиков, Е. Еріксон та ін.), одним з провідних новоутворень в цей період є професійне і особистісне самовизначення особистості, зайняття «дорослої» внутрішньої позиції людини, усвідомлення свого місця і призначення в житті. В зрілій юності однією з головних потреб особистості стає інтелектуальний розвиток, посилюється емоційна стабільність, з'являються ділові міжособистісні стосунки, тривають саморозвиток і самовдосконалення. Все це може розглядатися як орієнтир для побудови більш ефективної моделі підготовки фахівця – правоохоронця в конфліктологічному векторі.

Вищий навчальний заклад зі специфічними умовами навчання стає для вчорашнього школяра найважливішим етапом освоєння майбутньої правоохоронної професії, початком його професійного становлення. Саме в його стінах трансформується та ієрархізується професійна мотивація особистості, визначаються бар'єри та труднощі оволодіння професією, виникають та реалізуються перші «професійні конфлікти, формується професійна самоідентичність особистості. Це підтверджують дослідження відомого американського психолога Е. Еріксона, який вважав, що саме юнацький вік будується навколо кризи особистісної ідентичності – почуття індивідуальної самототожності, єдності. Якщо молода людина, вважає Е. Еріксон, не знаходить своєї ідентичності, то потрапляє в несприятливу для її психіки ситуацію змішування (дифузії) ролей.

Переживання курсантами нормативної кризи самовизначення вимагає від них вибору із варіантів розвитку того єдиного, який можна вважати «своїм». Зміна ритму життя, різко зростаюча система вимог та обмежень нерідко не виправдовують очікувань молодих курсантів закладів вищої освіти МВС щодо особистого та професійного зростання. На думку ряду дослідників (М. Савчин, Л. Василенко) адаптацію юнаків можуть полегшити терпимість, розуміння й зацікавлена допомога батьків і співробітників [4].

Безумовно, важливим етапом формування професійної культури особистості стає адаптація курсанта першого курсу до навчального закладу, умов навчання та несення служби, оволодіння новими обов'язками, підпорядкування власних бажань внутрішньо корпоративним правилам дисципліни, перебудова власної самоорганізації та подолання низки внутрішніх конфліктів (наприклад, «конфлікт очікувань»). Все це – початок реалізації свого життєвого плану особистості. На думку І. С. Кона, життєвий план – це план діяльності, тому він «заземлюється» в першу чергу на вибір професії. Але не слід забувати, що збільшення відсотку відповідальності та зростання обов'язків на початку професійного навчання юнаків загострює протікання в них моральної перебудови свідомості, яка містить внутрішні протиріччя. Юнацький максималізм, категоричність оцінок широко демонструються в стосунках зі однолітками. Слід зауважити, що теорія та практика професійної освіти підкреслює величезну

роль в адаптації першокурсників першого безпосереднього керівника від курсової ланки, особливо за рахунок побудови справедливих, відкритих та вимогливих стосунків в колективі, підтримки оптимального соціально-психологічного клімату на курсі.

На наш погляд, педагогічні умови конфліктологічної освіти курсантів у ЗВО МВС є впорядкованою сукупністю взаємозв'язаних суб'єктивних (особових) і об'єктивних (соціальних) чинників – компонентів учбово-виховного процесу, які створюють середовище з метою формування у курсантів конструктивних форм сприйняття, оцінки, спілкування і поведінки в професійно значущих конфліктних ситуаціях.

«Конфліктологічний» блок учбових дисциплін в навчальних планах представлений переліком теоретико-практичних учбових курсів, що забезпечують успішне виконання дидактичних цілей і завдань, спрямованих на підвищення рівня конфліктологічної культури працівників поліції. Курсанти такі навчальні дисципліни, як «Конфліктологія», «Професійно-психологічна підготовка працівників поліції + М.Конфліктологія», «Конфліктологічна культура викладача ВНЗ», «Психологія етнічних конфліктів» та ін.

На думку В. Г. Антонова, провідними шляхами формування конфліктологічної сфери (компетентності) особистості виступають: інтеграція психолого-педагогічних та конфліктологічних знань за рахунок включення до навчальних дисциплін питаннями з конфліктології, проведення семінарсько-практичних занять, включення в навчальні плани конфліктологічних спецкурсів, а їх змісту – до програм практики [5]. Автор вважає, що сформованість конфліктологічної компетентності студентів може бути визначена через з'ясування готовності до здійснення професійної діяльності на основі знань, вмінь (комунікативних та рефлексивних) та навичок (діагностичних, прогностичних та регулятивних) запобігання та розв'язання конфліктів.

Нами визначені наступні рівні конфліктологічної підготовки майбутнього працівника органів внутрішніх справ в ЗВО МВС:

Теоретичний рівень: формування знань про конфлікт, його ознаки та структуру, соціально-комунікативні конфліктогени, «професійні конфліктні зони», конфліктну особистість та її поведінку.

Практичний рівень: формування вмінь об'єктивного сприйняття та аналізу конфліктогенів; корекція емоцій в ситуації

конфлікту; розвиток алгоритмів структурного аналізу конфлікту та опонентів, розуміння відповідальності за конфліктні та агресивні дії, за порушення прав людини, наслідків, до яких може призвести конкретний сценарій подій; збільшення «багажу» стратегій і тактик конфліктної поведінки; формування вмій оптимізації конфліктної ситуації, її попередження на початкових стадіях; розвиток умінь ситуативного управління конфліктом; формування навичок саморегуляції постконфліктних стресових станів.

Культурно-особистісний рівень: розвиток конфліктостійкості майбутнього працівника поліції, корекція рівня особистісної конфліктності та агресивності.

Однією з важливих умов конфліктологічної підготовки курсантів є аналіз конфліктогенів служби. *Конфліктне середовище працівника поліції* – це соціально-психологічна сфера, що поєднує внутрішній світ особистості правоохоронця та інтерактивні професійно-побутові стосунки, в яких здійснюється його професійна діяльність та особисте життя.

Висновки. Одним з очікуваних результатів реформи відомчої освіти в МВС є створення системи професійної підготовки, здатної наблизити його випускників до максимального рівня професійної готовності до реалій майбутньої служби. Систематизована та змістовна конфліктологічна освіта майбутніх правоохоронців, на наш погляд, безпосередньо сприяє виконанню поставлених перед правоохоронним відомством завдань, знижуючи рівень службової та соціальної конфронтації, негативний вплив професійних стресів, підвищуючи професіоналізм та комунікативну компетентність працівників Національної поліції України в професійно обумовлених в конфліктонебезпечних ситуаціях.

Список бібліографічних посилань

1. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України до 2020 року // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. сайт. URL: http://mvs.gov.ua/ua/pages/strategiya_2020.htm (дата звернення: 11.03.2018).

2. Про затвердження Концепції реформування освіти в Міністерстві внутрішніх справ України : наказ МВС України від 25.11.2016 № 1252 // Ліга Закон : портал. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS675.html (дата звернення: 12.03.2018).

3. Зеєр Е. Ф. Професійно-освітній простір особистості: синергетичний підхід. *Освіта і наука*. 2003. № 5 (23). С. 79–90.

4. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.

5. Антонов Г. В. Конфлікт як предмет дослідження: педагогічний аспект. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2004. Вип. 13. С. 20–27.

Одержано 17.03.2018

Рассмотрены некоторые профессионально-педагогические аспекты конфликтологической подготовки сотрудников полиции на этапе профессионального обучения в условиях реформирования ведомственного образования МВД. Определены отдельные компоненты конфликтного взаимодействия полицейских в типичных служебных ситуациях, проанализированы педагогические уровни и механизмы развития личностной конфликтологической культуры работников подразделений Национальной полиции Украины в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: коммуникация, конфликт, конфликтологическая культура, образование, полиция, реформа, стратегия.

УДК 159.9

Наталія Володимирівна ГРЕСА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0517-4822>;

Ольга ВІДЕГРЕН,

доктор філософії (PhD in Philosophy),

Гімназія королеви Бланки (Стокгольм, Швеція)

СПЕЦИФІКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ В МОЛОДОМУ ВІЦІ

Розглянуто особливості відповідальності у молодому віці як критерій особистісної зрілості, яка в свою чергу забезпечує повноцінне функціонування в суспільстві, асиміляцію прийнятих в ньому норм та правил.

Ключові слова: відповідальність, особистісна зрілість, молодий вік.

Сучасне суспільство ставить нові горизонти розвитку особистості – особистості, що розкриває всю повноту власного потенціалу;

сповідує свободу вибору, не порушує меж іншої людини; вміє створювати стосунки, сповнені близькістю та глибиною. Саме відповідальність є тією психологічною якістю, наявність якої позитивно виявляється в регуляції діяльності і є ознакою зрілості особистості. Відповідальність – це, перш за все, усвідомлення особистістю власної необхідності, обов'язків і розумне їх виконання [1, с. 1].

У сучасній психологічній науці є ряд відносно самостійних напрямів у вивченні відповідальності: відповідальність як моральна категорія (Л. Кольбегр, Ж. Піаже, Х. Хекхаузена ін.), співвідношення свободи і відповідальності (К. Абульханова-Славська, А. Брушлинський, К. Роджерс та ін.), системний підхід до вивчення відповідальності (А. Крупнов, В. Прядеин та ін.), відповідальність з позицій каузальної атрибуції (В. Агеєв, К. Муздибаєв, Ф. Хайдер та ін.), співвідношення соціальної і особистісної відповідальності (А. Адлер, Р. Мей, В. Розанова, В. Сахоровата ін.) становлення і виховання відповідальності (З. Борісова, М. Борцова, В. Мухіна та ін.).

Проблема зрілості особистості розглядалася в роботах багатьох вітчизняних і закордонних дослідників (Б. Ананьєв, Л. Анциферова, М. Боришевський, Ю. Гільбух, С. Максименко, К. Муздибаєв, Г. Олпорт, Ф. Перлз, Л. Потапчук, Г. Пригін, А. Реан, К. Роджерс, В. Рибалка, В. Семиченко, О. Темрук, Т. Титаренко, Д. Фельдштейн, О. Штепа та ін.).

Зв'язок особистісної зрілості з активністю особистості, її свободою, відповідальністю, особистісним потенціалом підкреслюється в роботах українських психологів і психологів близького зарубіжжя (Т. Березіна, О. Калітієвська, Д. Леонтьєв, А. Реан, О. Штепа й ін.) [2]. Зріла особистість внутрішньо детермінована, здатна координувати своє життя в цілому зі своїми потребами, має здатність до продуктивного застосування своїх особистісних можливостей і особливостей пропорційно життєвим завданням, володіє здатністю до саморегуляції, здатна визначати й направляти хід подій у своєму житті, формувати ситуації життя, задавати стиль спілкування, впливати на оточуючих людей.

Для вивчення взаємозв'язків відповідальності та особистісної зрілості у чоловіків та жінок молодого віку нами було використано наступні методики: Опитувальник багатомірно-

функціонального аналізу відповідальності (В. Прядеїна) та опитувальник зрілості особистості О. Штепи, форма А. У дослідженні приймали участь жінки та чоловіки у віці 23–27 років, м. Полтава, загалом 50 чоловік (26 жінок і 24 чоловіка).

В. Прядеїн виділив сенситивні періоди розвитку відповідальності, вік досліджуваних відноситься до двох таких періодів: «22–23 роки особистість отримує освіту, набуває відносної самостійності, змінюється статус «дитина – дорослий», 25–35 років перша вікова зрілість, людина стає матеріально незалежна та повністю самостійна» [3, с. 42].

Результати, отримані при визначенні кореляції між складовими відповідальності та особистісної зрілості у жінок молодого віку говорять про позитивний зв'язок між «Прагненнями змістовно-сенсовими» з «Толерантністю» ($r=0,52$, $p\leq 0,05$) та «Контактністю» ($r=0,56$, $p\leq 0,05$). Це вказує на те, що у жінок молодого віку з зростанням обов'язковості і сумлінності, яка проявляється при виконанні справ альтруїстичного характеру, спрямованих більшою мірою на соціальне оточення, підвищується власна терпимість до різних думок, неупереджене відношення до людей і подій та контактність у спілкуванні з людьми, які їх оточують.

Виявлено також наявність позитивного кореляційного зв'язку між «Продуктивністю суб'єктною» та «Відповідальністю» ($r=0,61$; $p\leq 0,05$). У жінок результати діяльності, які пов'язані з особистісним благополуччям, самореалізацією, з розвитком різних сторін і якостей власної особистості, підвищують визнання себе автором певного вчинку і перейняття на себе його наслідків.

Але при цьому спостерігається наявність негативного кореляційного зв'язку між «Регуляторною екстернальністю» та «Автономністю» ($r=-0,58$; $p\leq 0,05$). Тобто жінки у молодому віці з проявом залежності від інших людей і зовнішніх обставин, втрачають власну, незалежну від оточення систему цінностей.

Також негативний кореляційний зв'язок зафіксовано між «Труднощами особистісними» ($r=-0,64$; $p\leq 0,05$) «Емоційністю астенічною» ($r=-0,61$; $p\leq 0,05$), та «Самосприйняттям». Тобто жінкам у молодому віці при наявності негативних емоцій при необхідності виконання в ході реалізації і при неуспіху у відповідальній справі та труднощів внутрішнього порядку, знижується відповідальність, наявність досвіду різноманітних переживань,

безумовне позитивне відношення до себе, незважаючи на існуючі недоліки та навпаки.

Зафіксовано існування кореляційного зв'язку між «Динамічною ергічністю» та «Децентрацією» ($r=0,62$; $p\leq 0,05$). Тобто спостерігається наступна тенденція: чим більше жінкам у молодому віці властива здатність до самостійного, без додаткового контролю, ретельного виконання важких і відповідальних завдань, тим більше підвищується здатність розглядати явища з різних точок зору та уміння відтворювати точку зору іншої людини.

З наявністю такої складової відповідальності як «Емоційність стенична» у жінок зростає важливість «Глибинних переживань» ($r=0,548$; $p\leq 0,05$). Тобто жінки з наявністю досвіду різноманітних переживань; відчуття гармонії зі світом, здатністю до вершинних, – особливо радісних подій, підвищується переживання позитивних емоцій при виконанні відповідальних справ. З іншими складовими відповідальності та особистісної зрілості у жінок у молодому віці кореляційних зв'язків не зареєстровано.

Результати отримані при визначенні кореляції між складовими відповідальності та особистісної зрілості у чоловіків молодого віку говорять про позитивний зв'язок між «Продуктивність суб'єктна» ($r=0,56$; $p\leq 0,05$), «Регуляторна інтернальність» ($r=0,51$; $p\leq 0,05$) та «Креативністю». Тобто з перевагою творчої спрямованості підвищуються результати діяльності, пов'язаної з особистісним благополуччям, самореалізацією, з розвитком різних сторін і якостей особистості, що в свою чергу сприяє самостійності чоловіків, їх самокритичності і незалежності при виконанні відповідальних справ та навпаки.

Виявлено також наявність кореляційного зв'язку між «Динамічна ергічність» ($r=0,56$; $p\leq 0,05$), «Регуляторна інтернальність» ($r=0,52$; $p\leq 0,05$) та зі складовою особистісної зрілості «Відповідальність». Чоловікам у молодому віці властиво з визнанням себе автором певного вчинку і перейняттям на себе його наслідків, підвищувати рівень самостійності, самокритичності при виконанні відповідальних справ, а також здатність до самостійного, без додаткового контролю та виконанню важких і відповідальних завдань.

Отримані результати дослідження також свідчать про негативний кореляційний зв'язок в групі чоловіків між «Відповідальністю»

та «Регуляторною екстернальністю» ($r=-0,63$; $p\leq 0,05$). Тобто чоловіки з зростанням визнання себе автором певного вчинку і перейняттям на себе його наслідків, знижується реалізація відповідальних справ в залежності від інших людей і зовнішніх обставин.

Така складова відповідальності як «Когнітивна свідомість» має позитивний кореляційний зв'язок з «Синергічністю» ($r=0,67$; $p\leq 0,05$). Чоловіки зі здатністю глибокого і цілісного розуміння стержневої основи відповідальності, її суті підвищується здатність до цілісного сприйняття світу і людей, до розуміння взаємозв'язків протиріч і протилежностей та навпаки.

«Прагнення інструментально-стильові» у чоловіків позитивно корелюють з «Автономією» ($r=0,58$; $p\leq 0,05$). Тобто чоловікам з умінням довіряти власному розсуду і діяти відповідно до нього, наявністю власної, незалежної від оточення системи цінностей, підвищується спрямованість, що характеризується великою особистою енергією, рішучістю, бажанням зайняти лідируюче положення при виконанні відповідальних справ.

Також реєструється кореляційний зв'язок між такими психологічними ресурсами як «Толерантність» ($r=0,56$; $p\leq 0,05$) та складовою відповідальності «Мотивація соціоцентрична». Це свідчить про те, що терпимість до різних думок, неупереджене відношення до людей і подій, підвищує соціально-значиму мотивацію чоловіків, яка виражена у виконанні відповідальних справ через бажання бути серед людей, колективу, суспільства та пов'язана з почуттям обов'язку, переважанням громадських інтересів.

Таким чином, зрілість особистості – це суб'єктні інтегровані якості в системі відношення до себе, до інших і до світу. Саме наявність відповідальності є одним з критеріїв визначення особистості як зрілої, яка забезпечує повноцінне функціонування в суспільстві, асиміляцію прийнятих в нім норм та правил.

Список бібліографічних посилань

1. Ушакова Т. Ю. Психологічна структура відповідальності особистості // Актуальні проблеми практичної психології : матеріали Міжнарод. наук.-практ. заочн. конф. молодих учених та студентів (м. Одеса, 18 квіт. 2014 р.). Одеса, 2014. С. 188–192.

2. Меднікова Г. І. Особистісна зрілість: сутність та критерії. Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. 2012. № 43, ч. 2. С. 179–186. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2012_43%282%29_22.pdf (дата звернення: 01.03.2018).

3. Прядеин В. П. Понятие ответственности, исполнительности, воли, как объекта психолого-педагогического исследования. *Педагогика. Психология*. 2012. Вып. 1. С. 33–45.

Одержано 04.03.2018

Рассмотрены особенности ответственности в молодом возрасте как критерий личностной зрелости, которая в свою очередь обеспечивает полноценное функционирование в обществе, ассимиляцию принятых в нем норм и правил.

Ключевые слова: ответственность, личностная зрелость, молодой возраст.

УДК 159.9:351.74(477)«192»

Володимир Анатолійович ГРЕЧЕНКО,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
заслужений працівник освіти України;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>;

Яна Сергіївна ПОСОХОВА,

кандидат психологічних наук, старший викладач
кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3374-3930>

НАЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА МЕНТАЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОНЦЯ В УСРР В 1920-Х РР.

Проаналізовано національний аспект ментальності правоохоронця в радянській Україні у 1920-х рр. з використанням методології французької школи «Анналів». Зроблена спроба визначити, як національний характер правоохоронців українського походження впливав на їх діяльність.

Ключові слова: історична психологія, ментальність, правоохоронці, українці, національний характер.

Хоча історія і психологія як науки виникли окремо багато років тому, американський психоісторик Генрі Ебель вважає, що історія була пов'язана з психологією з самого початку, оскільки корені зародження історії мали чисто психологічний мотив –

прагнення окремих осіб і цілих співтовариств знайти спадкоємність свого буття. Своєрідним єднальним мостом між історією і психологією стала соціально-культурна антропологія. Доступність антропологічного інструментарію у вивченні історичних явищ належним чином оцінили представники школи, що сформувалася при французькому часописі «Аннали» («Літописи»). Засноване Марком Блоком і Люсьєном Февром це видання стало одним з головних центрів реформування історичної науки. Л. Февр був переконаний, що союз з психологією має кардинальне значення для подальшого розвитку історичної науки. «Скільки людей розлучається з історією, скаржачись, що в її морях, досліджених вздовж і поперек, більше нічого відкривати. Раджу їм зануритися в морок Психології, що зчепилася з Історією: вони знову набудуть смаку до досліджень» [1, с. 125]. М. Блок вивчав ментальність людей минулого і вважав, що зрештою визначальним фактором людських вчинків в історії є психологія. Згідно поглядам засновників школи «Анналів» історична реконструкція не зачіпає структури особи, типологій і класифікацій психічних процесів і властивостей. Вона зосереджується на узагальненні уявлень епохи, зроблених за допомогою реконструкції знизу (а не отриманих апіорі як дух епохи). Цей результат дослідження іменується єдиною психологічною матрицею епохи або баченням світу (менталітетом). За визначенням Р. Мандру, «бачення світу охоплює сукупність психічних кадрів – як інтелектуальних, так і етичних – за допомогою яких індивіди і групи щодня будують своє мислення і дії» [1, с. 129].

Категорія «ментальність» дає змогу аналізувати національний характер людей в етнічному контексті. Саме такий підхід ми прагнемо використати для характеристики деяких рис ментальності правоохоронців 1920-х рр. Для цього необхідно звернутися до національного складу працівників міліції 1920-х рр. Станом на кінець 1923 р. контингент міліції поділявся за національним складом так: українців – 55 %, росіян – 33 %, інші національності – 12 %. Згодом поступово збільшується частка українців (так, у 1926 р. їх було 56,2 %, у 1928 р. – 62,7 %, у 1929 – 64,8 %) [2, с. 20]. Як цей чинник впливав на менталітет правоохоронців?

Їх загальна ментальність виявлялася в домінуючих життєвих настроях, у характерній специфіці світовідчуття, сприйняття

світу, в системі етичних вимог, моральних норм, духовних цінностей, у взаємостосунках між людьми, в сімейних засадах, у ставленні до праці, в організації побуту, проведенні свят. У них формувалася певна система образів, уявлень, ціннісно-сенсових утворень і «своєрідних правил життя», що стимулювала і регулювала найдоцільніший у конкретних історичних умовах тип поведінки. Особливу роль відігравало дотримання «своєрідних правил життя», характерних для силової структури як знаряддя тоталітарного режиму. Це було вирішальним чинником. Правоохоронці усвідомлювали свою зверхність над іншими громадянами держави і їх належність до певної соціальної групи домінувала у розвитку їх ментальності. Вона досить рельєфно відображала внутрішній стан, світосприйняття людини. Таке своєрідне «Ми-почуття» утверджувало усвідомлення специфіки власної групи, її суттєві відмінності від інших груп. Проте повністю відкидати вплив національного фактору не можна. Тисячолітнє існування українського етносу, національний характер українців, який формувався віками, роки визвольних змагань доби Української революції, яка завершилася відносно явищ, які аналізуються, зовсім недавно, початок політики українізації не могли також не впливати на їх ментальність.

Важливим аспектом вияву національного характеру є діяльність, тому досліджуючи ментальність правоохоронців, потрібно взяти до уваги продукти цієї діяльності. На цю діяльність впливали деякі типові риси українського національного характеру. Звичайно, що ми не можемо тут говорити стосовно того часу, наприклад, про демократичність, волелюбність, але цілком доцільно вказувати на емоційність, толерантність до інших народів, працелюбство. Українцям також притаманна така психологічна риса, як інтровертність. Ця риса, на нашу думку, теж була властива ментальності правоохоронця того часу. Цьому сприяла загальна політична та морально-психологічна ситуація в державі, де почалося формування радянського тоталітарного режиму. Тому інтровертність, з якою пов'язані миролюбність, несприйняття агресії та насильства, надання великого значення своїй внутрішній свободі протягом досліджуваного історичного періоду почала витіснятися екстравертністю під сильним впливом пропагованого та насадженого більшовиками колективізму.

Цьому сприяло також і те, що з інтровертністю пов'язана така характерна риса українців, як індивідуалізм. Разом з тим, посилення інтровертності мало й певне позитивне значення для розвитку особистості правоохоронця, оскільки орієнтувало на критичне ставлення до себе, своїх дій, стимулювало відповідальне ставлення до підсумків своєї праці. Ще однією важливою рисою українського національного характеру є емоційність, яка суттєво впливала на діяльність правоохоронців. Це виявлялося в підвищеній чутливості, вразливості, схильності ображатися, слабкій вольовій регуляції. Разом з тим, підвищена чутливість до всього, особливо до стосунків з іншими людьми, нерідко поєднувалася в правоохоронців українського походження з певною амбіційністю, кар'єризмом, що достатньо чітко виявлялося у наданні переваг зовнішнім атрибутам, ніж суті явищ. Переважання емоційності, споглядальності, мрійливості над волею нерідко гальмували процес досягнення задуманої мети, реалізації планів, доведення до кінця розпочатої справи. Неадекватність вольової регуляції виявлялася в таких характерологічних рисах, як упертість, прагнення зробити щось по-своєму, всупереч раціональній логіці і навіть вимогам керівництва.

Отже, національний чинник був суттєвим у менталітеті правоохоронця вказаного періоду, але не основним.

Список бібліографічних посилань

1. Шкуратов В. А. Историческая психология. Книга первая. Введение в историческую психологию. 3-е расш. изд. М. : Кредо, 2015. 244 с.
2. Греченко В. А. Українізація міліції УСРР у 1920-ті роки. *Право і Безпека*. 2016. № 3 (62). С. 18–22.

Одержано 05.03.2018

Проанализирован национальный аспект ментальности правоохранителя в советской Украине в 1920-х гг. с использованием методологии французской школы «Анналов». Сделана попытка определить, как национальный характер правоохранителей украинского происхождения влиял на их деятельность.

Ключевые слова: историческая психология, ментальность, правоохранители, украинцы, национальный характер.

УДК 159:616

Тетяна Василівна ГРИШКІНА,

слухач магістратури факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Лада Петрівна ЧЕПІГА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

СПЕЦИФІКА ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ В КОМБАТАНТІВ АТО

Розглянуті поняття і моделі посттравматичного зростання. Представлені результати дослідження посттравматичного зростання у комбатантів АТО, виявлені процентні показники рівнів посттравматичного зростання.

Ключові слова: комбатанти АТО, бойові дії, посттравматичне зростання, психологія екстремальних ситуацій, стресові ситуації.

У сучасному світі все частіше піднімається питання і приділяється увага ПТСР. Посттравматичний стресовий розлад визнається як порушення психіки в осіб, які перенесли екстремальні ситуації та отримали психічну травму [1]. У питанні вивчення посттравматичного розладу багато уваги приділяється негативній стороні, однак прогрес не стоїть на місці, і психологи заговорили про таке поняття як посттравматичне зростання.

В усій історії вивчення травматичних подій основний акцент був зроблений на усуненні негативних наслідків травми, але не на можливостях позитивного виходу з травматичної ситуації. У той самий час в дослідженнях глибини та обсягу страждань жертв травмуючих подій були виявлені настільки різні відповіді, реакції, що свідчать про наявність не тільки негативних, а й позитивних впливів на особистість, які дослідники були змушені констатувати, тенденція зростання і розвитку у досліджуваних вище, ніж регресії та занепадництва. Всупереч фону травми зростання не тільки раптове але і спрямоване на багатосторонню програму людського подолання та адаптації.

У зарубіжній літературі такі реакції отримали назву феномена посттравматичного зростання особистості [2].

До теперішнього часу феномен посттравматичного зростання не був у фокусі уваги вітчизняних теоретиків і практиків, що займаються екстремальними ситуаціями. На матеріалі роботи з психологічною травмою учасників бойових дій в Афганістані це питання досліджував М. Ш. Магомед-Емінов. У своїй роботі «Феномен посттравматичного зростання» Магомед-Емінов зазначив, що в дослідженнях глибини та обсягу страждань були виявлені реакції, які свідчили про наявність не тільки негативних, але й позитивних впливів на особистість [3]. Дані результати свідчать про те, що тенденція зростання і розвитку у досліджуваних вище, ніж регресія та занепадництво.

Такі вчені як Тадеші і Калхаун виділили 3 моделі посттравматичного зростання:

Стійкість через страждання – включає відкриття себе і нове сприйняття себе, яке виникло в результаті адаптації.

Екзистенційна переоцінка – створення цінності, породженої сприйняттям особистості в перший час після трагедії.

Психологічна підготовленість – людина фокусується на змінах в світі людини, що вижила в бою, маючи на увазі конструктивне зростання [2].

Магомед-Емінов в своїй роботі зазначає, що посттравматичне зростання не заперечує негативний вплив на людину, а також визнає множинність психологічних реакцій вцілілого. Позитивні і негативні наслідки виявляються в одного і того самого учасника бойових дій в тих чи інших пропорціях.

Наша робота була присвячена дослідженню посттравматичного зростання у комбатантів АТО. В дослідженні були виявлені високі показники посттравматичного зростання за шкалою «ставлення до інших» у 40 % респондентів. Це свідчить про те, що учасники з високим показником стали більш охоче проявляти свої емоції, визнають, що потребують суспільстві, стали більш чуйними і схильні до діалогу з оточуючими людьми.

Слід зазначити, що за шкалою «нові можливості» у 30 % випробовуваних високі показники. Половина опитаних комбатантів отримала середній бал за даною шкалою. У 20 % спостерігалися низькі показники. Це свідчить про те, що у демобілізованих

учасників бойових дій з'явилися нові інтереси, вони стали бачити нові можливості в своєму житті, і намагаються змінити події, які потребують змін.

За шкалою «сила особистості» у 40 % досліджуваних високі показники, у 30 % – середні, і у 30 % – низькі. Високі показники свідчать про те, що учасники бойових дій виявилися сильнішими, ніж думали про себе до стресової ситуації, стали приймати речі такими якими вони є і розуміють, що можуть впоратися з труднощами.

За шкалою «духовні зміни» у 67 % опитаних відзначені високі показники, дані результати говорять про те, що комбатанти стали краще розуміти духовні проблеми і стали більш релігійними.

Високі показники за шкалою «підвищені цінності життя» продемонстрували 10 % досліджуваних. Ці люди стали краще цінувати кожен день свого життя, стали краще розуміти цінність власного життя. Середні показники за даною шкалою отримали 76 % респондентів.

В цілому, 20 % учасників показали високі бали за шкалою «Посттравматичне зростання», 60 % отримали середній бал і 20 % – низький.

З вищесказаного можна зазначити, що посттравматичне зростання є важливим етапом в житті комбатантів. Надбання і втрати співвідносяться як дві сторони однієї монети – одні й ті самі переживання можуть стати основою тривоги або цінності, страху або впевненості.

Список бібліографічних посилань

1. Мещеряков Б., Зинченко В. Большой психологический словарь. СПб. : Прайм-Еврознак, 2004. 672 с.
2. Будыкин С. В., Коноплева И. Н. Феномен посттравматического роста у сотрудников правоохранительных органов // PsyJournals.ru : портал. URL: https://psyjournals.ru/files/41421/Kochenovskie_chteniya_2010_Budykin.pdf (дата звернення: 18.02.2018).
3. Магомед-Эминов М. Ш. Феномен посттравматического роста. Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. 2009. № 3. С. 111–117.

Одержано 20.02.2018

*Рассмотрены понятия и модели посттравматического роста.
Представлены результаты исследования посттравматического*

роста у комбатантов АТО, выявлены процентные показатели уровней посттравматического роста.

Ключевые слова: комбатанты АТО, боевые действия, посттравматический рост, психология экстремальных ситуаций, стрессовые ситуации.

УДК 159.923

Максим Віталійович ГРИЩЕНКО,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник відділення соціально-психологічної служби
Державної установи «Хролівський виправний центр (№ 140)»

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАЦІВНИКА ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ

Основну увагу акцентовано на якостях необхідних для успішного оволодіння професією, що пов'язана з ризиком для здоров'я та життя. Професійно важливі якості є основним об'єктом психографічного дослідження особистості професіоналів.

Ключові слова: особистість професіонала, ризиконебезпечні професії, професійна діяльність, професійно важливі якості, професійний відбір.

Професійна діяльність є невід'ємною складовою способу життя людини, важливим засобом її формування і розвитку як особистості. Будь-яка професія накладає відбиток на особистість людини, поступово міняючи її поведінку в цілому. При цьому систему особистісно-діяльнісних відносин характеризують динамічність і взаємна адаптація її компонентів.

Зараз розширюється перелік професій, які пред'являють людині вимоги, які пов'язані з надмірним інтелектуальним і психоемоційним навантаженням, з високою вірогідністю дії екстремальних чинників. Це перш за все професії силових структур, а саме: Міністерства внутрішніх справ, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, військовослужбовці, працівники пенітенціарної системи тощо.

Проблеми індивідуально-психологічних особливостей особистості у відносно ризиконебезпечних професій, та підготовки

до діяльності в екстремальних умовах досліджували багато вітчизняних і зарубіжних учених: О. М. Бандурка, С. П. Бочарова, О. В. Землянська, В. О. Бодров, Є. П. Ільїн, В. Л. Марищук, В. А. Пономаренко, Я. Рейковський, О. В. Тімченко, В. Є. Христенко та багато інших [1–7]. В той же час, науковці вказують, що у сучасній психологічній літературі, присвяченій проблемам професійної діяльності фахівців екстремального профілю, приділяється порівняно мало уваги.. В світлі вищесказаного дослідження психологічних особливостей, що детермінують вибір професій екстремального профілю, набуває особливої актуальності.

Існують різні професії за умовами професійної діяльності, її предметом та цілям. До кожного з майбутніх працівників висувають певні вимоги, які у сукупності утворюють професіограму (психограма – психологічна складова професіограми) тієї або іншої спеціальності, пов'язаної з підвищеним ризиком для життя або здоров'я. У науковій літературі виділяють наступні вимоги [6, с. 154]:

1. Професійні вимоги (високий рівень професіоналізму, здібність до швидкої адаптації; системне бачення виробничих процесів; готовність до постійного професійного зростання; взаємодія з фахівцями інших спеціальностей).

2. Особистісні вимоги (наявність особистого і соціального досвіду; конструктивність, мобільність, невиробничі резерви особистості; здатність приймати рішення в ситуації вибору; здатність прогнозувати наслідки своїх рішень, нести за них відповідальність).

3. Соціально-економічні вимоги (знання інформаційних технологій; знання основ профілюючих предметів).

4. Творчі вимоги (творче відношення до роботи; знання методів творчої діяльності).

Особливу увагу акцентують на професійно важливих якостях, що визначають профпридатність фахівця, фактично це – психограма, отримана в результаті психографічного дослідження. До професійно-важливих якостей В. А. Бодров відносить сукупність якостей людини, які характеризують її як суб'єкта праці, впливають на ефективність професійної діяльності і на успішність її освоєння:

1. Якості, що гарантують професійну спрямованість особистості. Це, як правило, система емоційних ціннісних відносин

людини, яка визначає відповідну ієрархічну структуру мотивів, що спонукають людину до самоствердження у професійній діяльності. Професійна спрямованість характеризується як ідеї, переконання, принципи, погляди, відносини.

2. Якості, що визначають професійну компетентність особистості. Існують два види професійної компетентності: наочно-професійна компетентність і соціально-професійна компетентність.

3. Особливості психофізіології – особливості мислення, пам'яті, сприйняття, вік, стать, темперамент і характер [3, с. 43].

Особливий інтерес представляють такі особливості особистості, які здатні регулювати рівень функціонального стану при несенні служби. Найбільш часто такою якістю виступає емоційна стійкість, що дозволяє працівнику зберігати необхідну фізичну і психічну працездатність у надзвичайних умовах [2, 5, 7].

Разом з вивченням професійно важливих ознак потрібно звертати увагу на індивідуальні особливості людини, на індивідуальний стиль її роботи, як один із способів адаптації людини до професії.

Індивідуальні (індивідуально-психологічні) відмінності – це особливості психічних явищ (процесів, станів і властивостей), що відрізняють людей один від одного. Індивідуальні відмінності, природною передумовою яких виступають особливості нервової системи, мозку, створюються і розвиваються в ході життя, в процесі взаємодії людини з навколишнім світом в найширшому значенні цього слова. Індивідуальні відмінності є предметом вивчення диференціальної психології [4].

Професійно важливі якості працівника розвиваються в процесі його професійної діяльності або компенсуються іншими властивостями за допомогою спеціальних прийомів і способів дії. Лише в екстремальних і надзвичайних випадках вимоги до окремих психічних властивостей різко підвищуються, в той же час багато механізмів компенсації не спрацьовують. І якщо професійна діяльність така, в якій екстремальні ситуації виникають досить часто, з'являється необхідність у відсіві людей, які не відповідають за психологічними якостями вимогам діяльності, або в перерозподілі їх по робочих місцях з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей.

Підсумовуючи, можна вказати, що разом з вивченням професійно важливих ознак потрібно звертати увагу на індивідуальні особливості людини, на індивідуальний стиль її роботи, як один із способів адаптації людини до професії та основу формування професійно важливих якостей. Роль індивідуально-психологічних особливостей особистості в праці полягає в тому, що від них залежить вплив на діяльність різних психічних станів, що викликаються неприємною обстановкою, надзвичайними подіями. Можна використовувати декілька шляхів, щоб пристосувати особливості особистості до вимог діяльності. Одним із завдань професійного відбору є не допустити до даної діяльності осіб, які не мають необхідні індивідуально-психологічні особливості. Індивідуально-психологічні якості завжди служать основою або перешкодою для розвитку професійно-важливих особливостей.

Список бібліографічних посилань

1. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Профессионализм и лидерство. Харьков : Титул, 2006. 578 с.
2. Бандурка О. М., Венедиктов В. С., Тімченко О. В., Христенко В. Є. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ України. Харків : НУВС, 2005. 319 с.
3. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности. М. : ПЕРСЭ, 2006. 511 с.
4. Ильин Е. П. Дифференциальная психология профессиональной деятельности. СПб. : Питер, 2008. 432 с.
5. Куликов Л. В. Психогигиена личности: вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики. СПб. : Питер, 2004. С. 87–115.
6. Пономаренко В. А. Экстремальность в профессиональной жизнедеятельности. *Вестник Московского государственного университета*. 2006. № 4. С. 154.
7. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций. М. : Прогресс, 1979. 392 с.

Одержано 18.03.2018

Основное внимание акцентировано на качествах необходимых для успешного овладения профессией связанной с повышенным риском для здоровья и жизни. Профессионально важные качества являются основным объектом психографического исследования личности профессионалов.

Ключевые слова: личность профессионала, рискоопасные профессии, профессиональная деятельность, профессионально важные качества, профессиональный отбор.

УДК 159.923-057.87-056.26

Олена Володимирівна ГУЛЯЄВА,

старший викладач кафедри

прикладної психології факультету психології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ДО ПРОБЛЕМИ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТРУКТУРИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ У СТУДЕНТІВ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я

У результаті емпіричного дослідження встановлено, що внутрішня структура психологічного благополуччя складається з трьох факторів – «суб'єктивне благополуччя», «особистісна зрілість» та «особистісне благополуччя». Наявність інвалідності негативно впливає на рівень зазначених факторів. Фактор «особистісне благополуччя» нижче у студентів з обмеженими можливостями здоров'я, порівняно з умовно здоровими студентами. Фактор «особистісна зрілість» нижче у дівчат з обмеженими можливостями здоров'я. У юнаків цієї категорії фактор «суб'єктивне благополуччя» з віком також знижується.

Ключові слова: психологічне благополуччя, суб'єктивне благополуччя, особистісна зрілість, особистісне благополуччя, студенти з обмеженими можливостями здоров'я.

За останні роки в сучасній психології проблематика психологічного благополуччя набуває все більшого значення. Теоретичні та експериментальні здобутки в цієї науковій галузі розкриті у роботах українських психологів І. В. Кряж, Ю. М. Александрова, Л. М. Яворовської, Г. С. Філоненко, В. Н. Духневич та ін. Проте, проблематика психологічного благополуччя майже не розкрита щодо категорії людей з інвалідністю.

Традиційно розуміння психологічного благополуччя здійснюється з позицій гедоністичного та евдемоністичного підходів. Відповідно до цих підходів різними авторами визначалися його різні структурні компоненти. Аналіз двох парадигм психологічного благополуччя дозволив дослідникам, зокрема, К. Ріфф, Р. Райну та Е. Дейсі, Т. Д. Шевєленковій та П. П. Фесенкові та ін., дійти висновку про багатомірність цього феномену та неможливість використання тільки одного з підходів.

Як інтегральне особистісне утворення, психологічне благополуччя функціонує в динаміці і тому ступінь його вираженості може змінюватися в залежності від цілей, планів, цінностей і прагнень особистості на конкретних етапах її розвитку, в тому числі – на етапі навчання у ВНЗ.

У дослідженні взяло участь 245 студентів (125 осіб з обмеженими можливостями здоров'я і 120 умовно здорових), які навчаються у м. Харкові та Харківської області.

Для визначення внутрішньої структури психологічного благополуччя студентів використовувався факторний аналіз (метод головних компонентів, обертання факторної структури – Varimax нормалізоване). Кореляційна матриця складалася з 32 змінних – показників шкал опитувальників: «Методика експрес-діагностики психоемоційної напруги (ПЕН) та її джерел» (укладачі О. С. Копіна, К. О. Суслова, Є. В. Заїкін), «Шкала суб'єктивного благополуччя» (опитувальник Perrudet-Badoux, Mendelssohn і Chiche в адаптації М.В. Соколової), «Індекс життєвої задоволеності» (опитувальник Б. Ньюгартена та ін. в адаптації Н. В. Паніної), «Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф» (в адаптації Лепешинського М. М.) і «Діагностика самоактуалізації особистості» (САМОАЛ) (в адаптації А. В. Лазукіна та Н. Ф. Калініної).

У структурі психологічного благополуччя студентів було визначено 3 фактори, власні значення яких становили більш одиниці, а вклад у загальну дисперсію даних становив 50,9 %.

Перший біполярний фактор (35,5 %) відображає зв'язок суб'єктивного відчуття задоволеності життям та співвідношення позитивних і негативних емоцій із особистісними якостями позитивного функціонування. Те, що до даного фактору входять емоційні і когнітивні складові підтверджує ідею К. Ріфф щодо суб'єктивного виявлення психологічного благополуччя у відчутті щастя, задоволеності собою та життям. Наявність у даному факторі особистісних якостей позитивного функціонування ми можемо пояснити тим, що саме вони є тими позитивними ресурсами особистості, реалізація яких сприяє суб'єктивному благополуччю. Даний фактор отримав назву «Суб'єктивне благополуччя».

Другий фактор (9,1 %) поєднує цінності особистості, що самоактуалізується, та автономність, як позитивний ресурс особистості. Те, що до даного фактора входять критерії психологічно

здорової особистості ми можемо пояснити з позиції особистісної зрілості. У межах гуманістичної теорії особистості А. Маслоу особистісна зрілість виступає умовами та ресурсами благополучного способу життя, є результатом мотивації росту (метапотреб та буттійних потреб), що передбачає використання власного потенціалу в повному обсязі [1]. Згідно з теорією самодетермінації Р. Райна та Е. Дейсі задоволення трьох незалежних потреб – автономії (прагнення до самостійного самоздійснення, бажання бути джерелом усіх подій свого життя), компетентності (прагнення узгоджувати свою діяльність з особистісним сенсом цієї діяльності) та належності або зв'язаності (прагнення встановлювати та підтримувати відкриті й довірливі відносини з іншими людьми) – посилює активність та психологічне благополуччя, в той час як обмеження задоволення цих потреб негативно впливає на позитивне функціонування [2]. Подальший розвиток теорії самодетермінації знайшов своє відображення в концепції Д. А. Леонтьєва, О. Р. Калітеєвської, де самодетермінація розуміється як здатність зрілої особистості рухатися в напрямку особистісної автономності, при цьому її активність обумовлюється не лише зовнішнім світом, а й власними психологічними процесами – усвідомленістю, зусиллям та опосередкованістю [3]. Даний фактор отримав назву «Особистісна зрілість».

Третій фактор (5,2 %) поєднує в собі особистісні ресурси позитивного функціонування та відношення до життя. Те, що до даного фактора входять усі ресурси позитивного функціонування особи благополуччя, можна пояснити з позиції евдемоністичної концепції психологічного благополуччя. Згідно з теорією К. Ріфф під психологічним благополуччям розуміється інтегральний показник ступеня спрямованості людини на реалізацію головних компонентів позитивного функціонування, а також ступінь реалізованості цієї спрямованості [4]. В даному випадку фактор відображає сутність поведінки, яка характеризується реалізацією головних ресурсів відповідно до актуального моменту життя, креативного відношення до нього, цінностей і захопленого ставлення до повсякденної діяльності. На думку Л. З. Сердюк, у студентів психологічне благополуччя визначається наявністю прагнення до розкриття свого потенціалу та саморозвитку, а також оцінкою власних потенціальних ресурсів як таких, що

достатні для досягнення успіху та цілісного сприйняття життєвого шляху [5, с. 218]. Даний фактор отримав назву «Особистісне благополуччя».

З метою оцінки ефектів групуючих змінних на структуру психологічного благополуччя студентів і, враховуючи численність змінних, які входять до встановленої структури, нами використовувався дисперсійний аналіз ANOVA.

В якості групуючих змінних були обрані: інвалідність, стать, вік.

В якості залежних змінних були обрані: фактор «суб'єктивне благополуччя», фактор «особистісна зрілість», фактор «особистісне благополуччя».

Було встановлено, що наявність інвалідності зумовлює структуру психологічного благополуччя студентів. Найбільше наявність інвалідності впливає на рівень факторів «особистісне благополуччя» та «особистісна зрілість», які відповідають поведінковому компоненту психологічного благополуччя студентів. «Особистісне благополуччя» нижче у студентів з обмеженими можливостями здоров'я. «Особистісна зрілість» нижче у дівчат з обмеженими можливостями здоров'я. У юнаків з обмеженими можливостями здоров'я «суб'єктивне благополуччя», яке відповідає емоційному і когнітивному компонентам психологічного благополуччя, з віком також знижується.

Список бібліографічних посилань

1. Маслоу А. Х. Мотивация и личность. СПб. : Питер, 2009. 352 с.
2. Richard M. Ryan, Edward L. Deci Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychology*. 2000. Vol. 55 (1). Pp. 68–78.
3. Калитеевская Е. Р., Леонтьев Д. А., Осин Е. Н., Бородкина И. И. Смысл, адаптация самодетерминация у подростков. *Вопросы психологии*. 2007. № 2. С. 68–79.
4. Ryff C. D., Keyes C. L. The Structure of Psychological Well-Being Revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995. Vol. 69, No. 4. Pp. 719–727.
5. Сердюк Л. З. Психологія мотивації учіння майбутніх фахівців: системно-синергетичний підхід. Київ : Ун-т «Україна», 2012. 323 с.

Одержано 19.03.2018

В результате эмпирического исследования установлено, что внутренняя структура психологического благополучия состоит

их трёх факторов – «субъективное благополучие», «личностная зрелость» и «личностное благополучие». Наличие инвалидности негативно влияет на уровень указанных факторов. Фактор «личностное благополучие» ниже у студентов с ограниченными возможностями здоровья, сравнительно с условно здоровыми студентами. Фактор «личностная зрелость» ниже у девушек с ограниченными возможностями здоровья. У юношей этой категории фактор «субъективное благополучие» с возрастом также снижается.

Ключевые слова: психологическое благополучие, субъективное благополучие, личностная зрелость, личностное благополучие, студенты с ограниченными возможностями здоровья.

УДК 159.9

Олена Вікторівна ДИСА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (м. Дніпро)

ВІДКРИТІСТЬ І ПРОЗОРИСТЬ У РОБОТІ СУЧАСНОЇ ПОЛІЦІЇ

Відкритість і прозорість є принципами роботи поліції. Завдяки цим принципам встановлюється зворотній зв'язок з населенням, підвищується довіра та повага до поліції.

Ключові слова: відкритість, прозорість, взаємодія з населенням, довіра.

В Україні відбуваються широкомасштабні реформи в різних сферах життєдіяльності суспільства і держави, в тому числі в правоохоронних органах. Створюється і формується законодавча база реформування, послідовно зміцнюються та удосконалюються правові основи суспільно-політичного життя.

Поступова реалізація реформування правоохоронних органів є черговим важливим кроком модернізації країни та її державного управління, головною метою якої – створення сучасної та ефективної правоохоронної системи в Україні.

Реформування органів внутрішніх справ передбачає глибокі перетворення, що стосуються суті та діяльності поліції, оновлення

змісту її роботи. Центральне місце посідають права і свободи громадян. Їх захист і дотримання повинні бути основною метою поліції, саме населення буде оцінювати надійність та ефективність її діяльності.

До числа основних принципів роботи поліції відноситься відкритість і прозорість її діяльності. Протягом тривалого часу прийняття важливих для соціуму державних рішень носили закритий для населення характер. Важлива для суспільства інформація надавалася державними органами найчастіше несвоєчасно або зовсім була недоступна. При цьому практично будь-яка інформація могла бути визнана конфіденційною і не підлягала розголошенню.

Відкритість роботи поліції розглядається як демократична форма взаємодії держави і суспільства, суть якої викладена в ст. 9 Закону України «Про Національну поліцію» і полягає у забезпеченні постійного інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність в сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення громадської безпеки та порядку.

Поліція повинна забезпечувати доступ до публічної інформації, власником якої вона є, в порядку та відповідно до вимог, визначених законом. Поліція може оприлюднити (поширювати) інформацію з обмеженим доступом лише у випадках і в порядку, визначених законом. Проекти нормативно-правових актів, що стосуються прав і свобод людини, обов'язково проходять громадське обговорення в порядку, визначеному Міністром внутрішніх справ України [1].

Слід зазначити, що поняття «відкритість» і «прозорість» не є цілком синонімічні. Відкритість є явищем комунікативного характеру, суть якого полягає у взаємодії між поліцією і населенням. Прозорість характеризується максимально можливою, законодавчо закріпленою і гарантованою доступністю для громадян різних типів достовірної інформації про діяльність правоохоронних органів.

Зазначені принципи роботи є новими для правоохоронної системи. Не кожний працівник психологічно готовий використовувати у повній мірі відкритість і прозорість у своїй повсякденній діяльності. Але треба розуміти важливість відкритої та

ефективної взаємодії з населенням для забезпечення довірливих відносин.

Відкритість і прозорість в діяльності поліції необхідні не тільки для підвищення поваги і довіри населення, також для забезпечення сталого функціонування як системи державного управління, так і політичної системи в цілому. Відкритість і прозорість – це основа роботи механізмів зворотного зв'язку, постійних взаємозв'язків і взаємодій суспільства і правоохоронних органів.

Громадська думка – це реальне соціальне явище, найбільш динамічний стан суспільної свідомості, однак для цього явища досі не існує загальновизнаного визначення. У соціології, предметом теоретичного вивчення якої воно є, достатнього поширення набуло визначення громадської думки як думки, способу поведінки, який потрібно висловлювати або виявляти публічно, щоб не опинитися в ізоляції від суспільства [2].

Підвищення ступеня поваги та довіри до правоохоронних органів може здійснюватися тільки в умовах налагодження постійних взаємозв'язків і партнерських взаємодій між громадянами і поліцією, в забезпеченні зворотного зв'язку. Для практичної реалізації такого зворотного зв'язку визначальними «зовнішніми» параметрами роботи поліції повинні бути її відкритість і прозорість. Зростання ступеня відкритості і прозорості роботи правоохоронних органів розглядається як одне з важливих досягнень реформування.

Поліцейська служба, яку підтримує громада та яка має спроможність протидіяти порушенню закону, може відігравати важливу роль у забезпеченні сталого економічного, соціального та політичного розвитку. Поліцейська реформа також може доповнювати та посилювати інші заходи у сфері реформування сфери безпеки, верховенства права та належного врядування.

Список бібліографічних посилань

1. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 10.03.2018).

2. Ноель-Нойман Е. Общественное мнение. Открытие спирали молчания / пер. с нем. ; общ. ред. и предисл. Н. С. Мансурова. М. : Прогресс-Академия ; Весь Мир, 1996. 352 с.

Одержано 12.03.2018

Открытость и прозрачность являются одними из принципов работы полиции. Благодаря этим принципам устанавливаются доверительные отношения с гражданами и общественностью, повышается уровень доверия и уважения к полиции.

Ключевые слова: открытость, прозрачность, взаимодействие с населением, доверие, уважение.

УДК 159:343.9.01

Марія Володимирівна ДІДКОВСЬКА-БІДЮК,

аспірант кафедри юридичної психології

Національної академії внутрішніх справ,

старший психолог Святошинського управління поліції

Головного управління Національної поліції у місті Києві

ПРОФАЙЛІНГ ЯК СКЛАДОВА ОБОВ'ЯЗКІВ СЛІДЧОГО

Профайлінг розглядається як новітній психологічний метод, що поступово впроваджується в діяльність Національної поліції. Розкрито поняття «суб'єкт профайлінгу». Наведено результати анкетування слідчих щодо їхньої обізнаності у використанні профілювання у професійній діяльності.

Ключові слова: профайлінг, профайлер, слідчий, Національна поліція.

З кожним роком євроінтеграція усе більше впливає на різні сфери життєдіяльності громадян України. Не винятком є правоохоронна система нашої держави. Впровадження реформ у діяльність Національної поліції спонукають до змін, які б наблизили рівень підготовки поліцейських до рівня країн Європи. Орієнтуючись на правоохоронні органи зарубіжних країн, які у своїй діяльності широко використовують психологічні методи та залучають психологів до розслідування і попередження злочинів, українські поліцейські лише поступово починають впроваджувати психологічні здобутки в оперативно-службову діяльність.

Однією з психологічних технологій, яку правоохоронці зарубіжних країн широко використовують у своїй діяльності, є профайлінг. Профайлінг (від англ. profile – профіль) – сукупність методів і методик оцінки та прогнозування поведінки особи на основі аналізу найінформативніших ознак, психологічного

портрету особи, характеристик зовнішності, невербальної і вербальної поведінки, місцезнаходження та ін. [1].

На сьогоднішній день профайлери працюють у різних сферах людської діяльності (авіаційний профайлінг, профайлінг на залізниці, готельний профайлінг, бізнес-профайлінг, кадровий профайлінг, сімейний профайлінг тощо). Не винятком є правоохоронна система. Основними сферами застосування профайлінгу у діяльності правоохоронців є попередження протиправних дій (аналіз вербальної та невербальної поведінки осіб під час митного контролю та при перевірці документів для забезпечення безпеки при авіаперельотах, на залізницях), а також складання профілю невідомого злочинця який вчиняє злочини насильницького характеру.

Ефективність профайлінгу перш за все залежить від рівня професійної підготовленості працівника, який його проводить. У контексті нашого дослідження для визначення вказаного працівника, доцільно використовувати термін «суб'єкт профайлінгу».

Суб'єкт профайлінгу – це особа, що здійснює діяльність по створенню психологічних профілів (портретів) осіб, що складають оперативний інтерес, а також виявляє осіб із протиправними намірами.

У зарубіжних країнах суб'єктів профайлінгу називають «профайлерами». Це люди, які володіють сукупністю знань, умінь, навичок, необхідних для роботи у даній сфері. На жаль, в Україні профайлінг ще не використовується належним чином.

Враховуючи те, що окремі аспекти профайлінгу своїй діяльності використовують працівники слідчих органів, ми вирішили опитати їх на предмет обізнаності їх у цьому напрямку.

У нашому дослідженні взяло участь 50 слідчих, які працюють у слідчих відділах підрозділів Національної поліції. Респонденти були переважно чоловічої статі, стаж роботи в ОВС від 6 місяців до 22 років.

3 технологією профайлінгу знайомі усього 54 % опитаних, тоді як 46 % не знають що це таке. У своїй діяльності окремі елементи профайлінгу використовують лише 46 % респондентів.

92 % опитаних згодні, що поведінка особистості є відображенням її характеру, особливостей мислення, мотивів, почуттів, життєвих обставин, але 8 % з цим не погоджуються.

60 % опитаних не вистачає їхніх психологічних знань, умінь, навичок для реалізації професійної діяльності, але 40 % вважають, що їм цього цілком вистачає.

94 % респондентів вважають, що складання психологічного профілю може допомогти у розшуку злочинців та в ході проведення окремих слідчо-розшукових дій, проте 6 % протилежної думки.

На думку 54 % опитаних складання психологічного портрету є актуальним для розслідування злочинів насильницької спрямованості, 22 % опитаних складала б профіль злочинця для розслідування злочинів корисливої спрямованості, 44 % – корисливо-насильницької спрямованості, 70 % – для пошуку серійних злочинців.

На думку 40 % респондентів профіль особистості злочинця має складати штатний психолог управління поліції, залучений до слідчо-оперативної групи, 52 % вважають, що цим має займатись фахівець-профайлер спеціальної служби, 24 % стверджують, що це має входити в обов'язки слідчого, а 20 % – в обов'язки оперативного працівника.

78 % слідчих вважають, що знання психологічних особливостей складання психологічних портретів необхідні працівникам їхньої служби, але 22 % з цим не згодні.

46 % опитаних бачать необхідність залучення психологів о складу слідчо-оперативних груп або взаємодії з ними, але решта протилежної думки.

84 % опитаних бачать необхідність підготовки фахівців-психологів із складання психологічного профілю для підрозділів Національної поліції, але решта протилежної думки. 82 % опитаних вважають актуальним впровадження психологічного профілювання в діяльність Національної поліції як напряму психологічного забезпечення професійної діяльності. Крім того, 78 % респондентів вважають актуальною підготовку спеціалістів-профайлерів для Національної поліції.

Таким чином, усе гостріше відчувається необхідність впровадження у діяльність Національної поліції здобутків психологічної науки і це все більше розуміється працівниками. Як показало анкетування, ставлення слідчих до профайлінгу є досить неоднозначним. Майже половина опитаних взагалі з цією технологією не

знайомі, алебачать необхідність підготовки фахівців, які б спеціалізувалися у цій сфері. Тому є необхідною підготовка фахівців-профайлерів, які б володіли необхідними знаннями, уміннями та навичками, залучалися до розслідування злочинів, допомагали під час пошуку злочинців та здійснювали профілактичні заходи для попередження правопорушень.

Список бібліографічних посилань

1. Черкасова Е. С. Криминальный профайлинг как ориентирующий метод поиска преступника при совершении преступления в ситуации неочевидности. *Профайлинг и медиация*. Калуга, 2016. С. 60–67.

Одержано 11.03.2018

Профайлинг рассматривается как новейший психологический, метод который постепенно внедряется в деятельность Национальной полиции. Раскрыто понятие «субъект профайлинга». Приведены результаты анкетирования следователей на счет их осведомленности в использовании профайлинга в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профайлинг, профайлер, следователь, Национальная полиция.

УДК 159.9

Олена Олександрівна ЄВДОКІМОВА,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4211-7277>;

Ірина Володимирівна ЛАМАШ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9548-4006>

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЄВОГО ПРОСТОРУ ПРОБЛЕМИ РЕСУРСІВ ОСОБИСТОСТІ

Розглянуто варіанти семантичного наповнення таких популярних у сучасній науці понять, як «психологічні ресурси», «особистісний потенціал», «психологічний капітал», «життєві ресурси особистості» тощо. Виявлено сутнісні розходження

у тлумаченні психологічних ресурсів особистості в різних наукових концепціях.

Ключові слова: особистість, ресурс, психологічний капітал, ресурсозабезпечення, антиресурси.

Останнім часом у психології набув актуальності ресурсний підхід, започаткований у царині гуманістичної психології, у межах якого науковці фокусують увагу на вивченні конструктивної складової особистості, яка не тільки дозволяє успішно долати важкі життєві ситуації, але й забезпечує саморозвиток та самоздійснення людини. Ресурсний підхід у психології ґрунтується на положенні щодо існування процесу розподілу ресурсів, який пояснює той факт, що деяким людям вдається зберегти здоров'я та успішно адаптуватися, незважаючи на різні життєві обставини. Ресурсні теорії припускають, що існує певний комплекс ключових ресурсів, які скеровують і направляють загальний фонд ресурсів [1, с. 21].

Під терміном «ресурси» зазвичай мають на увазі реальні «запаси, джерела» чого-небудь або «засоби», за допомогою яких відбуваються зміни об'єкта чи суб'єкта. Ресурс, на відміну від потенціалу (як сукупності всіх наявних можливостей), – це завжди реальний актив на шляху до успішного досягнення мети, яким можна користуватися, витратити його, накопичувати, об'єднувати, розділяти, відтворювати, керувати ним тощо. Потенціал, будучи сукупністю можливостей, перетворюється на ресурс, якщо для цього створено необхідні умови, без яких виявляються неможливими досягнення й існування ресурсу [2, с. 170].

За Д. О. Леонтьєвим, особистісний потенціал являє собою «інтегральну системну характеристику індивідуально-психологічних особливостей особистості, що лежить у підґрунті здатності особистості виходити із стійких внутрішніх критеріїв у своїй життєдіяльності й зберігати стабільність смислових орієнтацій та ефективність діяльності на тлі тиску й мінливих зовнішніх умов». Особистісний потенціал розглядається як особистісне підґрунтя саморегуляції, яка потенційно може робити внесок у різні види діяльності й не зводиться лише до наявних особистісних ресурсів [3, с. 8].

Що стосується класифікації ресурсів, то, на думку низки дослідників (С. Хобфолл, Л. А. Александрова, Н. Є. Водоп'янова,

К. Муздибаєв тощо), сукупність ресурсів суб'єкта поділяється на два великих класи – особистісні та середовищні (або психологічні та соціальні). Крім того, В. О. Толочек виокремлює ресурси позасуб'єктні (умови середовища), інтерсуб'єктні (процеси взаємодії людей) та інтрасуб'єктні (індивідуальні особливості суб'єкта) [4].

На ґрунті концепції особистості як інтегральної індивідуальності Б. Г. Ананьєва, відповідно до якої ресурси можна диференціювати, виділивши ресурси індивіда, суб'єкта, особистості та індивідуальності, Н. Є. Водоп'янова розрізняє природні (генетично закладені) потенціали та набуті ресурси особистості [5].

У науковій психологічній літературі поширеними є такі дефініції, як «психологічні ресурси», «життєві ресурси особистості», «особистісні ресурси» та «суб'єктні ресурси».

Є. Ю. Кожевникова визначає психологічні ресурси як «внутрішні й зовнішні можливості, які сприймаються та використовуються як засоби досягнення позитивних результатів» [6, с. 9]. Критеріями внутрішніх та особистісних ресурсів виступають оптимальність, тобто адекватне співвідношення мети та власних можливостей під час вибору засобів; усвідомленість наявних засобів або можливості їх набуття, взаємозамінність і готовність використовувати їх як засоби досягнення мети [6].

Д. О. Леонтьєв приділив особливу увагу систематизації психологічних ресурсів, які він поділяє на ресурси стійкості, саморегуляції, мотиваційні та інструментальні [3].

І. Б. Котова в аналізі психологічного та життєвого ресурсів як предмета наукової рефлексії в психології зазначає, що метафорично психологічні ресурси людини можна зрозуміти як свого роду психологічний капітал, примноження якого пов'язано не тільки з його вихідними кількісними та якісними характеристиками, але і з тим, наскільки доцільним і раціональним є його вкладення. Одним із поширених підходів до визначення психологічної природи життєвого ресурсу особистості є встановлення її характеристик, здатних «підтримати» виконання будь-якої діяльності або впоратися з важкою ситуацією. При цьому життєвими ресурсами, зокрема, називаються різні психічні процеси або особистісні особливості, що підтримують результативність, успішність діяльності людини або її життєву успішність у цілому [7, с. 79–80].

Життєвий ресурс можна розглядати як складноорганізоване (таке, що має певну структуру, величину й динаміку) джерело сили людини, що підтримує забезпечення життєвої активності на певному рівні, що залежить від її актуальних можливостей. У цілому зростання та примноження життєвих ресурсів особистості пов'язується з розширенням меж її досвіду, із залученням у нові види діяльності, що призводять до актуалізації потенційних можливостей [7, с. 81].

Як бачимо, у контексті визначення цих видів ресурсів, зокрема психологічного ресурсу, використовується і таке поняття, як «психологічний капітал». Концепція психологічного капіталу (PsyCap) ґрунтується на виділенні єдиного фактора, який складають чотири властивості особистості: оптимізм, життєздатність (resilience) і надія (hope), яка операційно визначається на підставі наявності цілей та самоефективності (self-efficacy) як віра в свою здатність до продуктивної діяльності й ефективного подолання стресових обставин на роботі (Luthans et al., 2007). Теорія отримала широке практичне застосування в організаційному контексті, де психологічний капітал розглядається як предиктор ефективності та результативності діяльності співробітника, задоволеності трудовою діяльністю, психологічного благополуччя на робочому місці та низької плинності кадрів. Разом із цим хоча психологічний капітал, з точки зору творців вчення про нього, і може бути збільшений шляхом розвитку позитивних рис, що його складають, але відображає він лише поточний психологічний стан (цит. за [8, с. 28–29]).

Особистісні ресурси розглядаються як детермінанти й ознаки якості життя та рівня життя людини [9, с. 133]. Особистісні ресурси розглядаються як гнучкі властивості особистості (state-like), що мають прижиттєвий генезис і піддаються корекції та розвитку [8, с. 17]. Узагальнюючи емпіричні напрацювання, Л. В. Куликов констатує, що до найбільш вивчених особистісних ресурсів можна віднести такі: ставлення до стресів як можливість набуття особистого досвіду та створення умов для особистісного зростання; самоповагу, силу «Я-концепції», відчуття власної значущості, «самодостатність», самооцінку, життєві установки стану здоров'я, позитивність мислення й емоційно-вольові якості [10, с. 95].

Крім того, як зазначає Ю. К. Вольвич, різні автори виділяють спеціальні та універсальні ресурси. Спеціальні ресурси пов'язуються з певною метою та умовами її досягнення, а універсальні – це ресурси, наявність яких є необхідною суб'єкту для досягнення успіху в будь-якій діяльності [11, с. 55–56].

До змістовного простору проблеми ресурсів у психологічному їх розумінні увійшли також поняття ресурсної бази особистості, ресурсозабезпеченості та ресурсовідповідності.

Ресурсозабезпеченість Н. Є. Водоп'янова розглядає як складне структурно-рівневе утворення психологічних ресурсів, «доступних і таких, що використовуються суб'єктом для вирішення поточних завдань і стратегічних цілей значущих видів діяльності та якості життя» [5, с. 18]. До ресурсної бази вчена включає ресурси різних рівнів і систем регуляції: ресурси професійно-особистісного розвитку та успішної самореалізації; ресурси «збереження стійкості» особистості; ресурси подолання професійних, екзистенційних та особистих труднощів [5, с. 19]. Між ресурсами різних рівнів регуляції існують множинні зв'язки, структура яких індивідуально характеризує своєрідні особливості ресурсної бази – «ресурсозабезпеченість».

Під ресурсозабезпеченням розуміють «точне й суворе визначення матеріальних і духовних ресурсів, необхідних для досягнення поставленої мети», а ресурсовідповідність полягає у «визначенні джерел і кількісно-якісних характеристик ресурсів у процесі планування майбутньої діяльності» (цит. за [12, с. 151]).

У науковий обіг увійшли також терміни, які деталізують зміст ресурсів у психологічному розумінні з точки зору їх функціонування.

М. В. Сокольська визначає «підсистему ресурсів» і «підсистему деструкторів», сутнісне розходження між якими полягає в їх внеску у досягнення актуальних для особистості потреб, цілей і цінностей, тобто в їх ролі для забезпечення особистісного здоров'я професіонала [13].

О. О. Москвітина застосовує термін «антиресурси» та зазначає, що антиресурсом або перешкодою в реалізації ресурсів можуть виступати низка психологічних характеристик, а також неадекватне оцінювання власних ресурсів [14].

Ми погоджуємося з думкою Б. І. Без'язичного з колегами стосовно того, що, аналізуючи наявні в науці трактування, можна

помітити, що різні автори відносять до ресурсів особистості явища різного порядку. Це не призводить до суперечностей, якщо розглядати індивідуальні ресурси особистості як багаторівневу систему зі складною нелінійною структурою, а вказані різні види ресурсів – як її підсистеми. Інтеграційна якість цієї системи, структурними елементами якої є різні види ресурсів особистості, і є явищем, що зветься індивідуальністю [15, с. 29].

У межах ресурсних концепцій передбачається існування системної особистісної характеристики, яка інтегрує складові системи ресурсів. На нашу думку, продуктивною в цьому сенсі є концепція психологічної ресурсності О. С. Штепи, яка зосереджує увагу саме на конструктивній складовій особистості в її гуманістичному розумінні. Психологічна ресурсність особистості, за визначенням цієї дослідниці, проявляється як досвід усвідомлення особистістю власних можливостей, який стає потенціалом для надання підтримки іншим, саморозкриття й творчого саморозвитку у професії. Психологічні ресурси особистості О. С. Штепа розглядає як індивідуальні екзистенційні можливості людини, що проявляються у її прагненні до самовизначення. Психологічними ресурсами вона вважає такі: впевненість у собі, доброту до людей, допомогу іншим, успіх, любов, творчість, віру в добро, прагнення до мудрості, роботу над собою, самореалізацію у професії, відповідальність [16, с. 785].

Отже, теоретичний аналіз дозволяє стверджувати, що семантичне наповнення поняття «психологічні ресурси особистості» у різних наукових концепціях має суттєві відмінності. Але цей факт певним чином тільки стимулює подальше вивчення цього феномена.

Список бібліографічних посилань

1. Логинова В. Жизнестойкость как внутренний ключевой ресурс личности. *Вестник Московского университета МВД России*. 2009. № 6. С. 19–22.
2. Клочкова Л. И. Реализация идей ресурсного подхода в развитии воспитания школьников: к вопросу о системе понятий. *Современные проблемы науки и образования*. 2014. № 3. С. 168–174.
3. Личностный потенциал: структура и диагностика / под ред. Д. А. Леонтьева. М. : Смысл, 2011. 680 с.
4. Толочек В. А. Социальная успешность человека: внесубъектные и интересубъектные ресурсы. *Известия Саратовского университета*.

Серія: Акмеология образования. Психология развития. 2015. Т. 4, вып. 2, т. 14. С. 115–123.

5. Водопьянова Н. Е. Ресурсное обеспечение противодействия профессиональному выгоранию субъектов труда (на примере специалистов «субъект-субъектных» профессий) : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.03. СПб., 2014. 49 с.

6. Кожевникова Е. Ю. Личностные ресурсы преодоления ситуации социально-экономической депривации : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Краснодар, 2006. 247 с.

7. Котова И. Б. Идея личностного и жизненного ресурса как предмет научной рефлексии в отечественной и зарубежной психологии. *Гуманизация образования.* 2013. № 6. С. 79–83.

8. Иванова Т. Ю. Функциональная роль личностных ресурсов в обеспечении психологического благополучия : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. М., 2016. 206 с.

9. Матвієнко О. Проблеми адаптації особистості до змін умов існування: ресурсний підхід. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки.* 2016. № 1. С. 132–137.

10. Вызулина К. С. Личностно-психологические ресурсы социальной адаптации кадрового военнослужащего на разных этапах жизненного пути : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Краснодар, 2016. 240 с.

11. Вольвич Ю. К. Психологические ресурсы устойчивости личности к стрессу в организациях разных сфер и видов деятельности : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Краснодар, 2018. 266 с.

12. Денисенко Н. Г. Роль ресурсного підходу у системі формування професійної мобільності майбутніх учителів фізичної культури. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт).* 2017. Вип. 3 (84). С. 149–152.

13. Сокольская М. В. Личностное здоровье профессионала : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.03. Хабаровск, 2012. 500 с.

14. Москвитина О. А. Представления о совладании с трудными ситуациями как ресурс и антиресурс личности // Ресурсы и антиресурсы личности в современных копинг-исследованиях : материалы Всероссийской науч.-практ. конф. с междунар. участием / Омский гос. ун-т. Омск, 2012. С. 100–104.

15. Без'язичний Б. І., Худякова В. Б., Гіль Ю. Б. Роль ресурсного підходу в організації освітнього процесу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт).* 2016. № 11. С. 28–31.

16. Штепа О. С. Особливості зв'язку психологічної та персональної ресурсності особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 21. С. 782–791.

Одержано 09.03.2018

Рассмотрены варианты семантического наполнения таких популярных в современной науке понятий, как «психологические ресурсы», «личностный потенциал», «психологический капитал», «жизненные ресурсы личности» и др. Выявлены существенные различия в толковании психологических ресурсов личности в различных научных концепциях.

Ключевые слова: личность, ресурс, психологический капитал, ресурсообеспечение, антиресурс.

УДК 159.9

Світлана Борисівна ЖАРІКОВА,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

ПРОФЕСІЙНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ РАКУРС

Розглянуто актуальні напрямки сучасних досліджень та перспектив розвитку психології професійного здоров'я.

Ключові слова: здоров'я, психологія професійного здоров'я, психологічне благополуччя, соціально-психологічні фактори ризику.

В сучасному суспільстві здоров'я розглядається як найважливіший ресурс його розвитку, міра якості життя людей. Саме тому політика багатьох прогресивних держав ґрунтується на зміщенні акцентів впливу з нарощування темпів зростання економіки на розвиток здорової особистості та здорового населення.

Під здоров'ям нації прийнято розуміти кінцевий результат державної політики: можливість громадян ставитися до свого здоров'я як до первинної цінності, основи продовження здорового роду, збереження та зміцнення трудового потенціалу, розвитку генофонду, творчості і духовності людини, безпеки в цілому

країни і нації. Саме тому дослідження проблематики здоров'я є одним з пріоритетних напрямків вітчизняної психології. На сьогоднішній день психологію здоров'я виділено в самостійну психологічну дисципліну, в рамках якої інтерес до проблеми професійного здоров'я з кожним роком стає все більш помітним.

Як предмет наукового дослідження поняття «професійне здоров'я» з'явилося в психологічній науковій літературі в середині 80-х років XX століття. Засновник наукової організації праці (НОП) Ф. Тейлор вперше проявив інтерес до питань забезпечення здоров'я працівників. Його концепція «економічної людини» виділяє здоров'я серед десяти найважливіших характеристик спеціаліста [1]. Засновник концепції «адміністративного управління» А. Файоль вважає «здоров'я і фізичну витривалість» найважливішими якостями ідеального менеджера. Також викликають інтерес останні дослідження російських науковців, які визначають професійне здоров'я як базову цінність у системі професійних цінностей особистості. Зокрема, в рамках психолого-акмеологічної концепції професійне здоров'я фахівця розглядається як важливий ресурс успішної професійної діяльності, основний показник професіоналізму спеціаліста (Р. А. Березовська, Т. Ю. Богачева, Г. Г. Вебрина, О. І. Жданов, М. В. Сокольська та ін.).

Але, незважаючи на досить широкий спектр теоретичних підходів, змістовно пов'язаних з вивченням феномена професійного здоров'я, ця проблема не отримала поки цілісного і систематичного наукового аналізу як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології.

Важливим для теорії і практики психології здоров'я вбачається розгляд існуючих в даний час основних напрямків дослідження здоров'я працюючої людини, а також визначення найближчих перспектив розвитку психології професійного здоров'я.

Вебрина Г. Г. визначає професійне здоров'я як систему основних психофізіологічних функцій, особистісних якостей та діяльнісних проявів, сформованість яких є умовою і передумовою збалансованого розвитку професійного здоров'я, і одночасно як особистісну якість, що забезпечує інтеграцію всіх рівнів і модальностей внутрішньої організації людини як цілості. Професійне здоров'я обумовлює узгодження всієї системи психофізіологічних і індивідуально-особистісних особливостей людини з

установками на самопізнання, самоорганізацію і самовдосконалення [2].

Останні дослідження Європейського агентства з безпеки і здоров'я на роботі (European Agency for Safety and Health at Work) показали, що зміни в професійній діяльності за останні кілька десятиліть привели не тільки до збільшення кількості, але і до зміни змісту та якості соціально-психологічних факторів ризику. До нових соціально-психологічних факторів ризику, за даними експертів, можна віднести наступні: нові форми трудових угод і нестабільність на роботі; збільшення середнього віку працюючих громадян; інтенсифікація праці; велике емоційне навантаження на роботі; порушення балансу між роботою та особистим життям [3].

Саме сучасні умови професійної діяльності обумовлюють розвиток нових напрямків в психології професійного здоров'я.

Результати аналізу публікацій показали, що більшість наукових робіт може бути віднесено до одного з наступних узагальнених напрямків досліджень: стрес у професійній діяльності; професійне вигорання; взаємозв'язок роботи, сім'ї та особистого життя; булінг, агресія і насильство на роботі; надійність і безпека професійної діяльності; питання зайнятості (в тому числі нові форми зайнятості); проблеми збереження та підтримки фізичного і психічного здоров'я працюючої людини [3].

Найбільш важливими й перспективними напрямками розвитку психології професійного здоров'я дослідники вважають наступні: розробка концепції корпоративної соціальної відповідальності в контексті вирішення питань безпеки та забезпечення професійного здоров'я співробітників в організації; зміна технологій і вивчення особливостей професійного здоров'я людей, зайнятих у сфері віртуальної роботи; проблеми, зумовлені старінням робочої сили; морально-етичні аспекти професійного здоров'я; вивчення позитивних наслідків процесу взаємодії і взаємозв'язку роботи та особистого життя людини; дослідження презентеїзму (presenteeism), який визначається як вихід на роботу в стані хвороби, і його впливу на ефективність діяльності; проблеми крос-культурної психології професійного здоров'я [4].

Ймовірно, саме вищезазначені вектори будуть визначати розвиток психології професійного здоров'я в найближчі роки.

Список бібліографічних посилань

1. Виханский О. С., Наумов А. И. Менеджмент : учебник 3-е изд. М. : Гардарики, 2001. 528 с.
2. Вербина Г. Г. Психолого-акмеологическая концепция развития профессионального здоровья специалиста : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.13. Тамбов, 2011. 53 с.
3. Березовская Р. А. Психология профессионального здоровья за рубежом: современное состояние и перспективы развития. *Психологические исследования*. 2012. Т. 5, № 26. URL: <http://psystudy.ru/num/2012v5n26/761-berezovskaya26.html> (дата звернення: 22.02.2018).
4. Никифоров Г. С., Водопьянова Н. Е., Березовская Р. А., Старченко-ва Е. С. Психологические факторы профессионального здоровья преподавателей высшей школы. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 12. Социология*. 2015. № 4. С. 42–54.

Одержано 14.03.2018

Рассмотрены актуальные направления современных исследований и перспектив развития психологии профессионального здоровья.

Ключевые слова: здоровье, психология профессионального здоровья, психологическое благополучие, социально-психологические факторы риска.

УДК 159.923:614.23

Ірина Вячеславівна ЖДАНОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6361-3029>;

Аліна Володимирівна БОЙКО,

слухач магістратури факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВИХ СЕНСІВ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ

Представлені результати дослідження життєвих сенсів студентів-медиків у порівнянні зі студентами економічних професій. Показано, що система життєвих сенсів медиків відрізняється домінуванням сенсів екзистенціальної та комунікативної

спрямованості, а економісти більшою мірою прагнуть до досягнення соціального статусу та самореалізації.

Ключові слова: ціннісно-смилова сфера, життєві сенси, студенти-медики.

Професія лікаря – це одна з професій, яка пред’являє підвищені вимоги до спеціальних знань, умінь, навичок, професійно-важливих якостей особистості фахівця, його професійної етики, бо лікар має справу із самим найціннішим – здоров’ям людини. І хоча здоров’я людини більшою мірою залежить від її способу життя (дані ВООЗ), роль медичних працівників, особливо лікарів, у збереженні та відновленні здоров’я людства є дуже великою [1]. Лікар повинен бути не тільки професіоналом своєї справи, а й особистістю, в якій гармонійно поєднуються морально-етичні, інтелектуальні, комунікативні, емоційно-вольові та інші якості. В цьому контексті особливо актуальною стає проблема ціннісно-смилової сфери особистості лікаря.

Питання психології професійної діяльності і особистості лікаря є на сьогодні недостатньо вивченими проблемами теоретичної та прикладної психології в цілому і окремих її галузей зокрема. До питань, які недостатньо вивчені, незважаючи на їх високу міру затребуваності у науково-практичному осмисленні можна віднести проблеми профілактики емоційного вигорання та професійної деформації особистості лікаря, збереження професійного здоров’я лікарів, професійно-особистісний розвиток суб’єкта лікувального процесу, індивідуально-психологічні особливості лікарів різних спеціалізацій, їх ціннісні орієнтації, комунікативна компетентність учасників лікувального процесу та інші проблеми [2]. Не є винятком і проблема ціннісно-смилової сфери особистості лікарів, в тому числі майбутніх, досліджень якої у психологічній науці замало.

Проблема вивчення ціннісно-смилової сфери особистості в даний час набуває все більш комплексний характер і стає предметом дослідження різних галузей знання про людину – філософії, соціології, психології, педагогіки. Смиловий підхід у психології задає нові орієнтири для переходу від аналізу життєдіяльності до розгляду життєтворчості, від психології «особистості, що змінюється у мінливому світі» (О. Г. Асмолов), до психології «особистості, що діє і змінює себе і свій життєвий світ» (Д. О. Леонтьєв) [3].

Для дослідження життєвих сенсів студентів-медиків ми використовували методiku вивчення системи життєвих сенсів В. Ю. Котлякова [4]. Результати дослідження за цією методикою порівнювалися з результатами, отриманими на вибірці студентів економічних спеціальностей.

Встановлено, що у студентів-медиків в системі життєвих сенсів домінують сімейний та екзистенціальний смисли, середні бали за якими були найнижчими ($9,70 \pm 3,78$ та $10,80 \pm 4,21$ відповідно). Це відбиває орієнтацію цих досліджуваних на життя заради своєї сім'ї, допомогу близьким людям, розуміння ними сенсу свого життя в тому, щоб жити, бути вільною людиною й любити. Останні місця в системі життєвих сенсів зайняли такі сенсові категорії як когнітивна ($16,73 \pm 3,62$) та гедоністична ($15,90 \pm 4,29$). Тобто, студенти-медики не дуже спрямовані на розуміння себе, життя, Бога, на отримання задоволення.

Студенти-економісти в якості найважливіших називають сенси, що відбивають їх сімейну та статусну орієнтацію ($10,12 \pm 3,93$ та $10,65 \pm 4,12$ відповідно). Тобто, досліджувані цієї групи сенс свого життя вбачають, насамперед, в тому, щоб жити заради своєї сім'ї, передати все краще дітям, щоб добиватися успіху, зробити гарну кар'єру, зайняти достойне місце в суспільстві. Найнижчі ранги студенти-економісти поставили смислам, що належать до таких категорій як когнітивний сенс ($17,22 \pm 4,34$), гедоністичний ($15,57 \pm 3,86$) та комунікативний ($15,43 \pm 3,71$). Ці данні свідчать про слабку вираженість спрямованості їх особистості на розуміння себе, життя, Бога, на отримання задоволення, спілкування з іншими людьми, в тому числі – з близькими.

Порівняльний аналіз життєвих сенсів показав вірогідно більш високу значущість для медиків сенсів екзистенціальної ($10,80$ та $14,09$; $p \leq 0,01$) та комунікативної ($13,93$ та $15,43$; $p \leq 0,05$) категорій, а для студентів-економістів – сенсу досягнення високого статусу в суспільстві ($10,65$ та $13,13$; $p \leq 0,05$) і самореалізації ($12,58$ та $14,43$; $p \leq 0,05$).

Тобто, при загальній орієнтації всіх досліджуваних студентів на сенс сім'ї, в системі життєвих сенсів студентів-медиків більш важливими у порівнянні зі студентами-економістами є бажання жити, кохати, бути вільною людиною, бути з близькими людьми, радіти спілкуванню. А студенти-економісти більшою

мірою орієнтовані в житті на соціальний статус і кар'єру, реалізацію своїх можливостей.

Отримані результати, на нашу думку, є досить позитивними, бо відбивають орієнтацію студентів-медиків на спілкування і взаємовідносини як основний психологічний засіб досягнення результатів у майбутній професійній діяльності в системі «людина – людина». Важливим є і досить велика цінність життя (екзистенціальна цінність) для майбутніх лікарів, що є необхідною умовою для професійної діяльності, об'єктом якої є життя і здоров'я людей. Домінування сенсу сім'ї в обох групах є закономірним і відбиває специфіку вікового етапу розвитку студентів, коли, з одного боку, стає питання сепарації від батьківської сім'ї, а з другого – створення власної сім'ї [5]. Вирішення цих питань мають першочергове значення для подальшого психологічного благополуччя молодих людей.

Список бібліографічних посилань

1. Устав (Конституция) Всемирной организации здравоохранения // World Health Organization : сайт. URL: http://www.who.int/governance/eb/who_constitution_ru.pdf (дата звернення: 12.02.2018).

2. Кахно І. В. Детермінанти особистісного становлення студентів-медиків на етапі професійного навчання. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 8. С. 418–428.

3. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 3-е изд., доп. М. : Смысл, 2007. 511 с.

4. Котляков В. Ю. Методика «Система жизненных смыслов». *Вестник Кемеровского государственного университета*. 2013. № 2 (542), т. 1. С. 148–153.

5. Павелків Р. В. Вікова психологія : підручник. Вид. 2-ге, стер. Київ : Кондор, 2015. 469 с.

Одержано 01.03.2018

Представлены результаты исследования жизненных смыслов студентов-медиков в сравнении со студентами экономических профессий. Показано, что система жизненных смыслов медиков отличается доминированием смыслов экзистенциальной и коммуникативной направленности, а экономисты в большей степени стремятся к достижению социального статуса и самореализации.

Ключевые слова: ценностно-смысловая сфера, жизненные смыслы, студенты-медики.

УДК 159.9.072.5

Ірина Вячеславівна ЖДАНОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6361-3029>;

Юлія Олександрівна САБАЗОВА,

слухач магістратури факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ ЛЮДИНИ

Розкрито основні підходи до розуміння та психологічної діагностики особистісної зрілості людини. Охарактеризовано основні психодіагностичні методики, спрямовані на дослідження особистісної зрілості, її складових та рівнів розвитку. Представлено психометричні дані щодо апробації цих методик.

Ключові слова: особистісна зрілість, психологічна діагностика, методика.

Проблема особистісної зрілості, її критеріїв, умов та механізмів розвитку, а також психологічної діагностики, є однією з центральних проблем сучасної психологічної науки. У різних її аспектах та на різних етапах вікового розвитку людини проблему особистісної зрілості досліджували К. О. Абульханова-Славська, М. І. Алексєєва, Б. Г. Ананьєв, Ю. З. Гільбух, І. С. Кон, Д. О. Леонтьєв, А. В. Мікляєва, А. О. Реан, О. С. Штепа, Г. Х. Яворська та ін.

Однак, на сьогоднішній день немає однозначного трактування поняття «особистісна зрілість». Як підкреслює Мікляєва А. В., відповідно положенням структурно-ієрархічного підходу до розуміння особистісної організації це поняття не співвідноситься з різними рівнями організації особистості, починаючи від психофізіологічного і закінчуючи соціальним [1].

Частіше за все особистісна зрілість трактується як складне психологічне утворення, особистісний конструкт, інтегральний критерій особистісного зростання [2; 3]. А далі у визначеннях описується його структура, насамперед, через певні особистісні

якості. Відповідно, і деякі методики психологічної діагностики особистісної зрілості спираються на цей підхід. На сьогодні можна назвати декілька таких методик, насамперед, «Тест-опитувальник особистісної зрілості» (автор Гільбух З. Ю., 1994 р.) та «Опитувальник особистісної зрілості» – ОЗО (автор О. С. Штепа, 2008 р.).

Методика Ю. З. Гільбуха спрямована на діагностику п'яти аспектів особистісної зрілості: мотивації досягнення (спрямованості на значущі життєві цілі, прагнення до самореалізації, самостійності, ініціативності); ставлення до свого «Я» (впевненості у своїх можливостях, задоволеності характером, здібностями); почуття громадського обов'язку (патріотизм, колективізм, почуття професійної відповідальності); життєвої установки (емоційної врівноваженості, розсудливості); здатності до психологічної близькості з іншими людьми (доброзичливості, емпатії, вміння слухати, потреби в духовній близькості). Опитувальник складається з 33 питань (наприклад, «В відношенні довіри до людей я дотримуюся того принципу, що ...», «Моє відношення до світу в цілому полягає в тому, що ...»), кожне з яких містить 7 варіантів відповідей. Досліджуваному потрібно вибрати один варіант, який найбільш для нього підходить. Відповіді оцінюються згідно з ключем. Кожна шкала в чисельному вираженні має свої рівні зрілості. Загальний рівень особистісної зрілості оцінюється за сумою балів за всіма шкалами і відповідно складає низький, задовільний, високий і дуже високий рівень особистісної зрілості [2].

Як вказує В. О. Костенко, ця методика свого часу не пройшла повної психометричної апробації, проте використовувалася у деяких дослідженнях. Психометричний аналіз, проведений В. О. Костенко, продемонстрував, що для дослідницьких завдань доцільно використовувати в якості вимірюваної змінної тільки загальний показник особистісної зрілості [4].

Опитувальник особистісної зрілості (ОЗО) О. С. Штепи дає змогу визначити складові та рівень особистісної зрілості. Опитувальник побудовано згідно з теоретичною моделлю особистісної зрілості О. С. Штепи, яка виділяє 10 особистісних рис, що складають структуру особистісної зрілості й які є критеріями особистісного зростання. Це наступні риси: синергічність, автономність, контактність, самоприйняття, креативність, толерантність, відповідальність, глибинність переживань, децентрація,

життєва філософія. Відповідно і методика містить 10 аналогічних шкал. Оцінка за кожною шкалою проводиться у стенах, за традиційною схемою, і дозволяє визначити низький, середній та високий рівень розвитку кожної складової особистісної зрілості. За результатами методики також визначається загальний рівень особистісної зрілості: високий, необхідний, критичний. Про високий рівень свідчать риси відповідальності, життєвої філософії, креативності, автономності на високому рівні, а решта рис – на середньому рівні; про необхідний рівень – риси життєвої філософії та автономності на середньому рівні, решта рис – на середньому рівні, а деякі на низькому рівні вираженості; критичний рівень відбивають риси життєвої філософії та автономності на низькому рівні, решта рис – на середньому рівні, й деякі риси – на низькому рівні [3].

Методика «Аутоаналітичний опитувальник здорової особистості» (автор В. О. Ананьєв) не претендує на оцінку психологічної структури особистісної зрілості, а побудована таким чином, що дозволяє вимірювати певний щабель на сходах «дорослішання особистості»: початок «зрілості», помірну зрілість, впевнену зрілість [5, с. 96–97].

Інший підхід до особистісної зрілості представлено у теоретичній моделі А. В. Мікляєвої, яка «зрілість особистості» розуміє не як атрибут самої особистості, яка формується у процесі її онтогенетичного розвитку, а як особливий соціальний конструкт. Таке трактування категорії «зріла особистість» (на противагу її розумінню як сукупності певних іманентних властивостей особистості) з необхідністю передбачає зміну діагностичної парадигми. У цьому випадку актуальним стане завдання оцінки відповідності уявлень людини про власну особистість (самооцінки) з нормативним еталоном «зрілості». Саме з цих позицій авторка пропонує досліджувати особистісну зрілість, що знайшло відображення у розробленій нею «Шкалі самооцінки особистісної зрілості». Шкала побудована за принципом семантичного диференціалу [1].

Як вказує А. В. Мікляєва, результати психометричної перевірки шкали продемонстрували задовільну ступінь надійності підсумкового показника самооцінки особистісної зрілості, а також показників по субшкалам: самооцінка когнітивної зрілості, рефлексивної зрілості, регуляторної зрілості та моральної зрілості.

Самооцінка регуляторної зрілості відбиває здатність людини керувати своєю поведінкою, приймати самостійні рішення і нести відповідальність за їх наслідки; самооцінка моральної зрілості свідчить про здатність вибудовувати свою поведінку відповідно до вимог моральних норм; самооцінка когнітивної зрілості характеризує здатність людини до продуктивного використання власного життєвого досвіду для вирішення актуальних завдань, а також суб'єктивної цінності власного досвіду; самооцінка рефлексивної зрілості свідчить про здатність адекватно оцінювати самого себе, свої дії та їх наслідки. Автором отримано підтвердження змістовної, структурної, зовнішньої та внутрішньої валідності Шкали і її окремих субшкал [1].

Таким чином, психологічна діагностика особистісної зрілості людини ґрунтується на певних теоретичних моделях особистісної зрілості та спрямована, насамперед, на оцінку її складових та рівнів розвитку. При цьому, психодіагностичні підходи різняться залежно від розуміння особистісної зрілості як індивідуально-психологічного або соціального конструкту.

Список бібліографічних посилань

1. Микляева А. В. Шкала самооценки личностной зрелости: опыт разработки и апробация. *Современные исследования социальных проблем*. 2017. Т. 8, № 2. С. 52–68.
2. Гильбух Ю. З. Тест-опросник личностной зрелости. Киев : Науч.-практ. центр «Психодиагностика и дифференцированное обучение», 1994. 23 с.
3. Штепа О. С. Особистісна зрілість. Модель. Опитувальник. Тренінг : монографія. Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 232 с.
4. Костенко В. Ю. Проблема психометрической проверки методик с выбором номинативного варианта ответа: (на примере опросника личностной зрелости Ю. З. Гильбуха) // Современная психодиагностика России: преодоление кризиса : материалы 3-й Всерос. конф. по психол. диагностике : в 2 т. / под ред. Н. А. Батурина. Челябинск, 2015. Т. 1. С. 149–154.
5. Ананьев В. А. Практикум по психологии здоровья. Методическое пособие по первичной специфической и неспецифической профилактике. СПб. : Речь, 2007. 320 с.

Одержано 01.03.2018

Раскрыты основные подходы к пониманию и психологической диагностики личностной зрелости человека. Охарактеризованы

основные психодиагностические методики, направленные на исследование личностной зрелости, ее составляющих и уровня развития. Представлены психометрические данные по апробации этих методик.

Ключевые слова: личностная зрелость, психологическая диагностика, методика.

УДК 159.953+612

Евгений Валентинович ЗАЙКА,

кандидат психологических наук, доцент,

доцент кафедры общей психологии

Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина

ВЛИЯНИЕ СВОЙСТВ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ НА ПАМЯТЬ В ОБЫЧНЫХ УСЛОВИЯХ И ПРИ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ

Представлены результаты литературного обзора и собственных экспериментальных исследований. Кратко и обобщенно представлены данные о влиянии силы, лабильности и уравновешенности нервной системы на различные показатели памяти. Приведены отдельные данные об их влиянии на память в условиях интерференции.

Ключевые слова: свойства нервной системы, сила, лабильность, уравновешенность, память, запоминание, интерференция.

Эффективность памяти человека зависит от большого числа различных детерминант: от вида материала (вербальный – образный), от его сложности (громоздкий – простой), от связности (разрозненный – увязанный в систему), от условий его предъявления (комфортные – затрудненные), от особенностей протекания деятельности человека (деятельность организована или сумбурна, материал занимает в ней место цели, способов или фона, способы сложные или простые), от мотивации (степени желания запомнить, интересности материала), от качества личности (ответственности, целеустремленности). Поскольку память выступает не только как мнемическая деятельность (или эффект другой: познавательной или практической деятельности), но еще и как функция мозга, то в ряду детерминант памяти

важное место занимают и свойства нервной системы человека, в частности, особенности его высшей нервной деятельности.

Основные свойства нервной системы выделены и изучены в отечественной физиологии (в школе И. П. Павлова) и психофизиологии (в школе Б. М. Теплова). К ним относятся прежде всего:

1) Сила нервных процессов (понимаемая прежде всего, как высокая работоспособность нейронов при длительных и больших нагрузках; противоположный полюс этого качества – слабость – характеризует их низкой работоспособностью, но зато высокой чувствительностью к слабым раздражителям);

2) Лабильность нервных процессов (понимаемая прежде всего, как быстрота и легкость смены возбуждения торможением и наоборот; противоположный полюс – инертность – характеризуется трудностями такой смены.

3) Уравновешенность нервных процессов возбуждения и торможения (т.е. их сила и скорость возникновения примерно одинаковы; противоположный полюс – неуравновешенность – характеризуется нарушением этого баланса: преобладанием возбуждения над торможением (что встречается чаще) или наоборот (что бывает реже)).

Основной массив экспериментальных данных о связи свойств нервной системы с различными показателями памяти получаем в основном в 1960 – 1990-е годы психологами Москвы, Ленинграда и Харькова и в значительной степени представлен в работе Э. А. Голубевой [1].

Дадим краткую обобщенную сводку результатов этой связи применительно к показателям памяти в обычных условиях (вне влияния интерференции). При этом диагностика нервной системы проводилась по целому ряду сложных психофизиологических показателей (ЭЭГ, ВП, КЧМС, выработка и учащение условных рефлексов).

1. Влияние силы. В целом имеет место факт лучшего запоминания материала при наличии сильной нервной системы. Это проявляется и на самом разном запоминаемом материале (числа, слова, слоги, картинки, фразы) и при разных видах запоминания (зрительное – слуховое, произвольное – непроизвольное) и при разных способах актуализации материала (воспроизведение – узнавание, непосредственные – отсроченные). Однако в

ряде случаев различия в показателях памяти при сильной и слабой нервной системе могут отсутствовать (или даже сменяться на противоположные). Так, преимущество силы более отчетливо и часто проявляется обычно при произвольном запоминании и менее отчетливо и часто – при произвольном; чаще – на материале разрозненном, неупорядоченном, и реже – на смысловом (в частности на текстах или схожих картинках); чаще – при воспроизведении и реже – при узнавании.

Имеют место и стилевые различия при запоминании осмысленного материала: сильные чаще запоминают ближе к тексту, слабые же производят более активные его преобразования и допускают не нарушающие смысла отступления от буквально-сти. Известно также, что применение многообразных способов смысловой переработки материала (составление плана, схематических рисунков и т.п.) приводит к нивелированию зависимости показателей памяти от силы нервной системы, т.е. влияние качеств способов осмысления материала гораздо сильнее влияния свойств нервной системы. (Для пояснения сказанного приведем следующую аналогию. Обычно в драке побеждает тот, кто от рождения крупнее, выше и наделен больше мышечной массой. Однако человек от рождения мелкий и физически слабый может освоить приёмы самбо, карате, вольной и классической борьбы – и только за счет этого, без укрупнения себя и мышечной массы в результате не только справляется с более крупным, но даже и превосходит их).

Однако в условиях стресса, при необходимости спешки, при наличии отвлекающих помех показатели памяти ухудшаются обычно в большей степени у лиц со слабым типом нервной системы, в то время как с сильным – либо ухудшаются меньше, либо остаются неизменными, либо изредка даже немного улучшаются (из-за активизации нервных процессов и подключения внутренних резервов).

2. Влияние лабильности. Это влияние заметно различается для произвольного и произвольного запоминания (независимо от особенностей материала и способов тестирования. Произвольная память в целом лучше у лабильных, произвольная – у инертных; встречаются случаи и отсутствия различий, однако преимущества в противоположные стороны не обнаружены.

Отмечается, что инертные испытуемые (особенно если инертность сочетается со слабым типом) чаще склонны применять более глубокую ориентировку в материале и применять более содержательные способы его переработки; Лабильные же их определяют обычно реже, причем обычно лишь если столкнулись с трудностями в ходе уже осуществляемого процесса запоминания. Однако лабильные, если уже начали применять смысловые способы, то они их часто варьируют, меняют (в отличие от инертных, склонных заикливаться лишь на одном-двух способах, которые представляются им эффективными).

3. Влияние уравновешенности. Это влияние заметно зависит от вида запоминаемого материала: вербальные или образный (независимо от вида запоминания и способов тестирования). Имеется тенденция (проявляющаяся лишь изредка, но далеко не всегда), что лица с преобладанием процесса возбуждения над торможением несколько лучше запоминают материал вербальный, торможения над возбуждением – образный. Лица с уравновешенной нервной системой либо занимают промежуточные положения, либо тяготеют к одному из этих крайних полюсов (в зависимости от сочетания таких факторов, как вид запоминания, сложность материала, способ тестирования и др.).

Таким образом, влияние свойств нервной системы на память в обычных условиях (вне интерференции) действительно имеет место и носит вполне закономерный характер. Особенно подчеркнем, что эта зависимость – лишь статистическая, она проявляется лишь на желаемых выборках как некоторая усредненная тенденция; при этом всегда встречаются отдельные исключения, нетипичные случаи. Заметим также, что отмеченные различия в показателях памяти зачастую являются отнюдь не яркими, а скорее выраженными слабо (так, вывод о различиях иногда делается при таком раскладе: из 12 слов с первого раза одна группа воспроизводит в среднем 5,88 слов, при больших индивидуальных различиях, а другая – 6,26; разность равна 0,38, а уровень значимости обычно равен 0,05 или 0,025; при этом почти не встречаются расхождения резкие, типа: 3,75 и 7,90, разность 4,15, уровень значимости 0,0001) Следовательно, влияние свойств нервной системы на память хотя и беспорно, но оно не является сколько-нибудь сильным.

В подавляющем большинстве случаев связь нервной системы с памятью изучается с ее функционированием в обычных условиях, т.е. когда испытуемый имеет дело с запоминанием отдельного конкретного материала (т.е. вне интерференции). Работа же памяти в условиях интерференции изучается в этом контексте явно недостаточно. (Напомним: *интерференция* в памяти – это влияние на нее сложных действий, непосредственно примыкающих к запоминанию данного материала. *Ретроактивная* – когда материал запомнен, затем он подвергается сбивающему влиянию другого предъявленного материала, и требуется воспроизведение первого. *Проактивная* – когда запоминается первый материал, потом тут же второй и требуется воспроизведение второго. Обычно показатели памяти в условиях интерференции ухудшаются, причем при ретроактивной сильнее, чем при проактивной [2; 3].)

Приведем результаты экспериментального исследования лишь одного свойства нервной системы – лабильности – на кратковременную произвольную память (исследование выполнено С. П. Бочаровой и А. Н. Лактионовым [4; 5].)

Свойство лабильности – инертности диагностировалось по показателям ЭЭГ. Материал для запоминания и материал «сбивающий» – цифры. Фиксировались результаты проявления интерференции через 2 секунды после предъявления и через 7 секунд.

Результаты показали следующее. Ретроактивная интерференция у всех испытуемых снижает воспроизведение на 35–40 %, и это имеет место при всех отсрочках и не связано с лабильностью – инертностью испытуемых. А вот проактивная интерференция существенно зависит от этого свойства, особенно при короткой отсрочке. Так, через 2 секунды снижение воспроизведения на 10–20 % имеется лишь у инертных; у лабильных снижения нет. При отсрочке на 7 секунд снижение зафиксировалось у всех испытуемых, но у лабильных в среднем лишь на 11 % (при широком диапазоне колебаний (от 4 до 21 %, причем у большинства снижение малое)), а у инертных в среднем на 16 % (при очень узком диапазоне колебаний: у всех от 10 до 19 %).

Подытоживая и эти результаты, и ранее описанные, фиксируем: показатели памяти кратковременной и произвольной

на цифры в обычных условиях (вне интерференции) несколько лучше при инертном типе нервной системе; в условиях проективной интерференции, – наоборот, при лабильном: в условиях же ретроактивной интерференции различия не обнаружены.

В проведенном нами исследовании [6] изучалась связь свойств нервной системы с показаниями памяти в условиях ретроактивной интерференции фиксировалась выраженность следующих показателей свойств: 1) сила процесса возбуждения, 2) сила процесса торможения, 3) подвижность нервных процессов (по опроснику Я. Стреляу). Определелись показатели памяти: объем кратковременной памяти (по методике Джекобса «прямой и обратный счет»), запоминание слов, цифр, картинок; характеристика оперативной памяти (по методике Л. О. Мучника и В. Н. Смирнова) и др. [4; 3; 6].

Интерференция совершилась со стороны сходного материала (цифры – цифры, слова – слова) и несходство (например, цифры – слова). Испытуемые – четыре группы, образованные сочетанием двух признаков: пол (мужчины – женщины) и возраст (молодые, 19–32 г. – немолодые, 46–62 г.). Результаты оказались отрицательными: ни в одной группе испытуемых ни один показатель памяти в условиях интерференции не обнаружил статистически значимые связи ни с одним из этих трех показателей нервной системы. При этом обнаружилось очень широкое разнообразие показателей памяти в условиях интерференции и их относительная несвязность (очень малое число корреляций). Таким образом, вопрос о влиянии свойств нервной системы на память в условиях ретроактивной интерференции остается открытым (в исследованиях [4; 6] связь между ними не зафиксирована).

Следовательно, наиболее полная и достаточно конкретная картина связей свойств нервной системы с различными показателями памяти имеется лишь для случаев запоминания материала в обычных условиях, вне интерференции. Что же касается запоминания в условиях интерференции, здесь ситуация следующая. Установлено влияние свойства лабильности на память при интерференции проактивной. И отсутствует сколько-нибудь определенная картина подобного влияния при интерференции ретроактивной. Отмеченный факт составляет перспективу наших дальнейших исследований.

Список библиографических ссылок

1. Голубева Э. А. Индивидуальные особенности памяти человека (психологическое исследование). М. : Педагогика, 1980. 152 с.
2. Егорова Э. Н., Заика Е. В. Память и интерференция : монография. Харьков : Щедрая усадьба плюс, 2014. 197 с.
3. Заика Е. В. Память в структуре деятельности и в процессе развития. Харьков : Щедрая усадьба плюс, 2014. 514 с.
4. Бочарова С. П. Психология и память. Теория и практика для обучения и работы. Харьков : Гуманитар. центр, 2007. 384 с.
5. Бочарова С. П., Лактионов А. Н. Изучение интерференции в кратковременной памяти в связи с типологическими особенностями нервной системы. *Вопросы психологии*. 1972. № 1. С. 37–44.
6. Заика Е. В., Шаповал Н. В. Интерференция в произвольной и непроизвольной памяти: некоторые закономерности. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія Психологія*. 2014. № 53. С. 59–64.

Порлучено 28.02.2018

Представлені результати літературного огляду і власних експериментальних досліджень. Коротко і узагальнено представлені дані про вплив сили, лабільності і врівноваженості нервової системи на різні показники пам'яті. Наведено окремі дані про їх вплив на пам'ять в умовах інтерференції.

Ключові слова: властивості нервової системи, сила, лабільність, врівноваженість, пам'ять, запам'ятовування, інтерференція.

УДК 159.954

Евгений Валентинович ЗАИКА,

кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры общей психологии

Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина

**ВОПРОСЫ ПСИХОЛОГИИ И ПЕДАГОГИКИ ДЕТСКОГО
РИСОВАНИЯ В РАБОТАХ Ф. И. ШМИТА
(ХАРЬКОВ, 1920-Е ГОДЫ)**

Проанализирована психологическая и педагогическая концепция детского художественного рисования известного в Харькове и на Украине в 1920-е годы исследователя Ф. И. Шмита, чьё

творчество в настоящее время абсолютно забыто. Приведены его положения о сущности процесса детского рисования, о методике обучения ребенка изобразительному творчеству.

Ключевые слова: художественное творчество, детское рисование, детский рисунок.

Проблемы психологии, педагогики и эстетики детского рисования исследуются и в зарубежной, и в отечественной психологии. Так, в советский период по этой теме опубликованы фундаментальные монографии Н. А. Рыбникова, Н. И. Волкова, Е. И. Игнатьева, В. Т. Киреенко, Н. П. Сакулиной, В. С. Мухиной; в отдельные периоды творчества этой проблемы касались и такие корифеи отечественной психологии, как А. А. Смирнов, Л. С. Выготский, Д. И. Узнадзе, Л. И. Божович, Б. Ф. Ломов и др. Такой высокий интерес к этому, казалось бы, весьма частому и второстепенному аспекту поведения ребенка (по сравнению, например, с его умственным, личностным, нравственным, коммуникативным развитием) вызвал тем, что детское рисование даёт уникальную возможность через внимание, легко наблюдаемые действия ребенка (как по их процессу, так и по их результату) проследить, развернуть, осмыслить целый ряд и общих, и частных (интеллектуальные, эмоциональные) аспектов психологического развития ребенка; в этом смысле рисование и рисунок выступают ёмкими концентратами информации о самых разных сторонах психики и личности ребенка.

Примерно в 1917–1934 г. в Харькове (который тогда был столицей Украины) жил и работал художник, искусствовед, психолог и педагог Ф. И. Шмит, интенсивно исследовавший различные аспекты детского рисования и рисунка. О нём же содержится даже упоминания у большинства выше названных авторов (за исключением Мухиной, которая лишь приводит это имя в ряду многих других, и Сакулиной, которая на полутора страницах даёт в основном негативную оценку его подхода). Вместе с тем, Шмит в 20-е годы опубликовал по этой проблеме массу статей, две брошюры и три книги [1–3]. Его исследования, на наш взгляд, чрезвычайно ценны, и его имя вполне заслуживает занять достойное место в истории Харьковской психологии. Ф. И. Шмит организовал в Харькове сперва городской, а потом и всеукраинский (!) музей детского художественного творчества

(в котором были представлены в основном рисунки), а также руководил подготовкой школьных учителей рисования.

Кратко охарактеризуем чуть его психологических (и отчасти педагогических) воззрений:

1. Шмит резко противопоставлял рисование художественное и ремесленное. В ремесленном важна абсолютная точность, фотографичность; на нём полезно оттачивать лишь технические примы рисования. Художественное же (наиболее ценное) предполагает выражение в рисунке в первую очередь своих эмоций, внутренних переживаний, мировосприятия, а рисование предмета является лишь средством для этого. При этом предмет может быть передан с более или менее существенными изменениями (искажениями, добавлениями, пропусками изменением контекста). Важно не что нарисовано, а какой эмоциональный заряд оно нечет; существенны не буквализм и степень прорисованности, а воплощенный в рисунке невербализуемый заряд мировосприятия.

2. Для этого у ребёнка должен быть активизирован целый «сплав» различных психических процессов. Восприятие и ощущения обеспечивают функцию всматривания в предметы, выделения едва уловимых, вечно не замечаемых нюансов формы, пропорций, цвета; фиксирование всего непривычного, странного, удивившего. Воображение предполагает постоянную активность по изменению этих воспринимаемых предметов: а что если его удлинить, а что если сделать его более темным или, наоборот, сияющим... Память тут же активизирует все видимые в прошлом такие объекты, а также активизирует широкий круг ассоциаций, в которые его можно включить. Эмоции постоянно дают положительные или отрицательные отклики на эти восприятия, воображение и память; производят отбор удачных сочетаний и отсеивают неудачных. При этом санкционирующую роль играют личностные установки; они определяют, насколько все эти находки близки мне, выражают именно моё «Я»; если находка не входит в гармонию с «Я», то поиски продолжаются. Не непосредственная натура, а сложнейшая психологическая «переплавка», переделка натуры, – вот основной предмет для художественного рисунка.

3. Чтобы ребенок сумел воплотить в рисунке именно такое содержание, для этого у него надо последовательно формировать следующие аспекты изображения мира (точнее, мира своих переживаний): ритм – т.е. правильные или специально неправильные чередования линий, изгибов, цвета; это реализуется «в чистом виде» в узорах, орнаменте (например, при задаче: через узор изобразить скуку или восторг); форма – т.е. чётко нанести на бумагу именно ту форму (контуры, части, детали), которая возникла в процессе творческой переработке (в основном за счёт воображения), того объекта, который запечатлевается в рисунке; композиция – т.е. особенности расстановки, взаиморасположения, отдельных предметов (например, «в виде» это проявляется при задаче изобразить с помощью нескольких треугольников и крестиков эмоцию умиротворённости, или сильной усталости, или желания отгородиться от мира; движение – как в неподвижном рисунке передать движение (ветра через изображения дерева, бегущего человека через положение его тело и в особенности ног); пространство – т.е. близость-удалённость предметов, в том числе и законы перспективы, однако с учётом эмоциональной доминанты (например, эмоционально важные помещаем на передний план, а то, что эмоционально «изживается» – на задний, или наоборот: на передний «безрадостный» план постоянно надвигается что-то очень приятное издалека, с заднего плана); свет и цвет – т.е. возможности передачи эмоций через различные цветовые оттенки и их сочетания.

4. Особое внимание Шмит уделял обучению детей того, как можно через рисунок одного и того же предмета выразить совершенно разные эмоции (щире : мироощущения) и, наоборот, одну и ту же эмоцию – в рисунках разных предметов. Так, дерево можно нарисовать (подбирая нужную форму, композицию и т.д.) так, чтобы оно выражало радость, блаженство; а можно (наклонив его, сделать более черным, растопырив его ветки) – чтобы изображало страх, ужас; и можно (сделав его формы округлыми и протянув его ветки в сторону зрителя) – чтобы оно изображало страстное желание подружиться с человеком. Аналогично эти эмоции (радость, страх, дружелюбие) можно выразить через изображение котёнка; человеческого лица; цветка. Лёгкость

взаимопереходов между предметами и эмоциями – это важная составная часть художественного мастерства.

5. Автор анализирует различные соотношения между замыслом и воплощением. Традиционная схема « сперва создай замыслы – затем как можно точнее его воплоти » представляется ему слишком односторонней. Он культивирует другие варианты: процесс может начаться и «от воплощения» (просто свободно, не контролируя, нарисуй какой-нибудь предмет или линии, затем «вчувствуйся» какая здесь эмоция, и чего-нибудь добавь, чтобы она стала более выразительной) или замыслы при воплощении мог реализоваться неточно, и в изображенном чувствуются какие-то другие эмоции, – не страшно, просто откажись от начального замысла и «подхвати» эту «неожиданную» эмоцию и в дальнейшем воплоти именно её.

6. Шмит собрал богатый материал о возрастном развитии детского рисунка (от трёх до восемнадцати лет) в условиях как свободного рисования (вне специального обучения), так и систематического обучения рисованию причём по разных программах: «ремесленным» и «художественным» (см. пункт 1). Развитие, совершенствование идёт в обоих случаях, однако специальное обучение обеспечивает гораздо более сильный прогресс.

7. Автор высказывает целые наблюдения и по следующим вопросам: а) как дети оценивают и понимают рисунки других детей, в том числе и младшего возраста, что им хочется в них исправить, дополнить; б) какова роль готовых образцов и шаблоном в рисовании; когда они помогают и когда мешают; в) насколько детские рисунки могут быть средством диагностики личности ребенка, его желаний, страхов, семейных проблем (вспомним: в те годы ещё отсутствовали привычные для нас методики тела, «нарисуй себя», «нарисуй семью», «нарисуй дом; дерево; озеро; человека под дождём» и др.); г) о связи содержания и качества детских рисунков с умственным возрастом и о возможности диагностировать по рисункам уровень знаний и интеллекта ребенка; д) об индивидуальных устойчивых предпочтениях ребенка (так, одни дети любят ритмы четкие и правильные, а другие – изменчивые и мало выразительные; одни предпочитают формы округлые и удлиненные, а другие – угловатые и симметричные; одним нравятся изображать быстрые

движения, а другим – медленные; одни любят использовать широкий набор цветовой раскраски, другие ограничиваются лишь двумя-тремя цветами).

8. Автор, используя широкий круг доступной ему философской и культурологической литературе, рассуждает о таких вопросах, как: а) сходство детских рисунков с несколькими рисунками первобытных людей; б) взаимосвязь детского рисования с детской игрой, а также с театром и спортом; в) правила иллюстрирования детских книжек; г) проявление национального духа в детских рисунках и изобразительном искусстве вообще. В отличие от пунктов 1–7, с которыми в целом вполне можно согласиться, именно в этих, только что названных вопросах автор допускает, на мой взгляд, много поспешных, необоснованных и экспериментально не подтвержденных положений.

Разносторонний критический анализ творчества Ф.И. Шмита позволяет заключить следующее: оно представляет несомненный интерес и весомую ценность не только в историческом контексте, но и для настоящего времени; в нем содержится целостная, методически проработанная и экспериментально обоснованная концепция детского рисования, предоставляющая интерес для возрастной и педагогической психологии, а также для педагогики и методики преподавания изобразительного творчества.

Список библиографических ссылок

1. Шміт Ф. І. Психологія малювання. Харків, 1921. 136 с.
2. Шмит Ф. И. Искусство как предмет обучения. Харьков, 1923. 142 с.
3. Шмит Ф. И. Почему и зачем рисуют дети. Харьков, 1925. 184 с.

Получено 02.03.2018

Проаналізовано психологічну та педагогічну концепцію дитячого художнього малювання відомого в Харкові і на Україні в 1920-ті роки дослідника Ф. І. Шміта, чия творчість в даний час абсолютно забута. Наведено його положення про сутність процесу дитячого малювання, про методику навчання дитини образотворчого мистецтва.

Ключові слова: художня творчість, дитяче малювання, дитячий малюнок.

УДК 159.95

Олена Володимирівна ЗЕМЛЯНСЬКА,

доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент Балтійської педагогічної академії,
професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6547-2621>

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ КРИМІНАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ В СУДОВО- ПСИХОЛОГІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗИ

*Проаналізовано можливості використання синергетики при
судово-психологічному аналізі кримінального конфлікту.*

Ключові слова: синергетика, кримінальний конфлікт, судово-психологічна експертиза.

У дослідженні психологічних механізмів поведінки і діяльності особистості в ситуаціях конфлікту системний аналіз детермінації конкретних вчинків людини дозволяє в теоретико-методологічному плані поставити і науково обґрунтувати шляхи практичного рішення основних питань судово-психологічної експертизи (СПЕ). Основний предмет кримінального конфлікту – принципи і норми кримінального права. Ядро конфлікту – не-правильне їх тлумачення, зневажливе відношення до них, а також відповідна делінквентна поведінка.

Будучи складною саморегулюючою системою, людська особистість є також цілеспрямованою відкритою системою, спрможною при сприятливих умовах до розвитку, самовдосконаленню, самонавчанню за рахунок активного пошуку і прийому нової інформації, урахуванню й оцінці результатів своїх дій. Реалізуючи свою активність, що досягає вищого рівня у формі цілеспрямованої діяльності, суб'єкт перетворюється і розвивається сам, перетворюючись у свідомого суспільного індивіда – особистість. Може також спостерігатися при визначених несприятливих умовах асоціальний розвиток особистості, низький рівень моральної і правової соціалізації, формування індивідуально-психологічних рис взаємовідносин, що детермінують конфлікти з людьми [1].

У теорії самоорганізації систем (синергетиці) І. Пригожина розглядався феномен розвитку системи, що практикувалася як перехід системи в стаціонарний стан із більш низькою ентропією (зростання організації системи) [2, 3]. Було показано, що для системи в рівноважному стані або в стаціонарних станах, близьких до рівноважного, розвиток системи принципово неможливий через «занадто» велику усталеність станів. У силу цього, по І. Пригожину, розвиток системи можливий тільки в стаціонарних станах, далеких від рівноважного, тоді нестійкість таких станів розглядалася як потенційне джерело розвитку.

Вдалині від рівноваги, як показав І. Пригожин, флуктуації (тимчасові, випадкові відхилення від середніх значень) не послабляються, як у стійких системах, а в силу визначених процесів посилюються, досягають макроскопічного рівня і викликають стрибкоподібний перехід системи в новий стаціонарний стан із більш низькою ентропією. Подібне упорядкування системи завдяки флуктуаційним процесам у хитливих станах І. Пригожин назвав порядок через флуктуації. При цьому велике значення набуло поняття «дисипативних структур», тобто структур, що виникають у силу таких процесів.

Справа в тому, що в нерівноважних ситуаціях поява порядку можливо тільки при наявності зовнішніх потоків (інформаційних або матеріально-енергетичних), що утримують систему далеко від рівноваги. В умовах ізоляції системи (відсутності цих потоків) розвиваються дисипативні процеси руйнування структури, розсіювання (дисипації) енергії або інформації, у результаті чого системи «деградують» до рівноважного стана. Навпроти, «відкриті» системи тісно пов'язані із середовищем (наприклад, людина, особистість) надаються спроможними до розвитку.

Взаємодія із середовищем (обмін енергією, одержання інформації і т.д.) створює потенційні можливості для виникнення хитливих станів і для появи слідом за нестійкістю нової більш упорядкованої структури.

Прикладом утворення дисипативної структури в юридичній практиці можуть служити незавершені кримінальні справи («висяки»), які у відсутності необхідної в справі інформації надовго залишаються в «законсервованому» виді, а поновлення робіт по них можливо тільки при появленні нових фактів, інформації.

У своїх роботах І. Пригожин, вбачав аналогію між необоротними процесами еволюції дисипативних структур і динамікою інтелектуальних структур, організація котрих, відповідно до концепції Ж. Піаже, зростає в процесі послідовного зрівноважування й авторегуляції («прогресуюча рівновага» по Ж. Піаже). Самий процес зрівноважування можна розглядати як зміну стаціонарних станів із проміжними «переходами через нестійкість», причому «процес зрівноважування зрештою створює умови для нового стану неврівноваженості». Розвиток будь-якої складної системи неможливий без наявності двох сполучених процесів: зберігання усталеності і тимчасового порушення. Під усталеністю системи розуміється її спроможність протистояти обуренням: будучи виведеною зі свого стаціонарного стану, стійка система повертається знову в цей стан у результаті дії, спрямованої на компенсацію обурення. Це необхідний елемент функціонування складних систем, тому що зберігання усталеності забезпечує як «виживання» системи, так і спадкоємність її розвитку, а саме головне – наявність «старого» забезпечує «закріплення, асиміляцію нового».

Виникаюча в процесі розвитку нестійкість створює можливість стрибкоподібного переходу системи в новий стан. Цей стрибок можна розглядати як реакцію системи на обурення з метою його компенсації, тільки система повертається не в старий стан, а переходить у новий, тобто «розвиток через нестійкість» забезпечує усталеність на більш високому рівні. При цьому сама усталеність уже розуміється не як статична усталеність рівноважних структур (непорушність), а як динамічна усталеність відкритих систем за рахунок самоорганізації, авторегуляції, здійснювана для достатньо складних систем, в основному інформаційного обміну із середовищем.

З позиції синергетики можна розглядати дію захисних механізмів психіки особистості в ситуації кримінального конфлікту (одна з проблем СПЕ). Відомі різноманітні причини і види конфліктів, але автори теорії особистості згодні в одному: існує велике число захисних механізмів, що до відомого ступеня забезпечують особистості тимчасовий рятунок від тривоги, дисипативна структура особистості при цьому утвориться за рахунок визначеної відмови від реальності, інформації, пов'язаної з подією, що

травмує, або її перекручування, перетворення. Захисні механізми психіки допомагають особистості тимчасово справлятися з життєвими труднощами, дають перепочинок від прикростей, життєвих катастроф, але не є конструктивним засобом рішення виникаючих проблем. Негативний вплив захисних механізмів полягає в тому, що вони в значній мірі призводять до заперечення реальності, знімають відповідальність особистості.

З позицій синергетики можна розглядати агресивні дії в стані афекту, що є результатом конфліктної взаємодії. Стан, що передує фізіологічному афекту – це хитливий стан психіки, де тривалий час накопичуються і співіснують різноманітні внутрішні протиріччя, незжиті психотравми, афективні комплекси. Афект виникає як результат переробки інформації, що має індивідуальну особисту значимість, призводить до дезорганізації психіки.

Самий афективний вибух, розрядку варто тоді оцінювати як реакцію системи – особистість на вплив (словом або фізичними впливами) із метою його компенсації. Хитливий стан психіки шляхом стрибкоподібного переходу через афективний вибух замінився новим стаціонарним станом.

Список бібліографічних посилань

1. Землянська О. В. Особистість як суб'єкт правосвідомості та об'єкт судово-психологічної експертизи : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.06. Харків, 2010. С. 61–72.
2. Пригожин И. Р., Стенгерс И. И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека и природы / пер. с англ. М. : Прогресс, 1986. С. 5–13.
3. Харитонов С. В. Проявление космического закона в психике человека: синергетический подход к классификации психических потребностей. СПб. : Петербург-XXI век, 2000. 80 с.

Одержано 10.03.2018

Проанализированы возможности использования синергетики при судебно-психологическом анализе криминального конфликта.

Ключевые слова: синергетика, криминальный конфликт, судебно-психологическая экспертиза.

УДК 159.954.9

Ігор Олександрович ЗУЄВ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної психології факультету психології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Євген Валентинович ЗАЙКА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної психології факультету психології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Софія Альбертівна ЛЮБАР,

учениця 11 класу Безлюдівського юридичного
лицею імені Героя Радянського Союзу І. Я. Підкопая (м. Харків)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОГНІТИВНИХ ПРОЦЕСІВ З ОСОБИСТІСНОЮ ПОЗИЦІЄЮ УЧНІВ 5-Х КЛАСІВ

*Досліджено взаємозв'язок уваги та особистісної позиції учнів
5 класів в контексті проблеми адаптації до навчання в серед-
ній ланці школи.*

Ключові слова: когнітивні процеси, особистісна позиція,
школярі 5 класів.

Психологам системи освіти добре відома проблема адаптації школярів 5 класів до навчання у середній ланці. Проблеми розвитку дитини в контексті шкільної адаптації розглядались у роботах Л. Божович, Д. Ельконіна, Н. Гуткіної, І. Дубровіної та інших. Проте недостатньо досліджень присвячених особливостям когнітивної сфери учнів-п'ятикласників у процесі адаптації з урахуванням сформованості їхньої особистісної позиції.

Відомо, що адаптаційний процес 5-класників ускладнюється суттєвими змінами в шкільному житті дитини: появою нових предметів, новим змістом, методами і формами навчання, новими вимогами з боку вчителів-предметників, кабінетною системою навчання. Все це відбувається на фоні вступу дитини у більш складний віковий, підлітковий, етап її розвитку, що ще більш ускладнює цей процес. Важливим є вивчення пізнавальних процесів учнів, які в значній мірі забезпечують ефективне навчання – пам'ять та увага.

Дослідження в галузі когнітивної психології свідчать про зниження показників уважності учнів молодшого шкільного віку у порівнянні з їхніми показниками рівня запам'ятовування [1].

За Ш. Амонашвілі особистісна позиція учня – поняття, яке розкриває: наскільки дитина позиціонує себе як учня, школяра; наскільки приймається дитиною соціальна роль учня; наскільки дитина в своїй свідомості пов'язує власну особистість з навчальною діяльністю; наскільки сформована навчальна мотивація.

Метою дослідження було з'ясувати – чи є зв'язок між мірою сформованості особистісної позиції учнів 5 класів та розвитком їхніх когнітивних процесів, а саме – пам'яті й уваги.

В дослідженні взяли участь 30 п'ятикласників Безлюдівського юридичного ліцею. Було використано наступні діагностичні методики: «Коректурна проба», «Коротке вибіркове відтворення тексту»(Є. Заїка), «Виявлення особистісної позиції учнів» (Ш. Амонашвілі). Перші дві діагностичні методики дозволили виявити рівні розвитку пам'яті та уваги: низький, середній, високий, а третя – рівні сформованості особистісної позиції учня: перший рівень (низький), другий і третій (високий).

За результатами дослідження виявлено, що учні, які мають низький рівень пам'яті (неповне відтворення тексту, наявність надлишкової інформації) та перший рівень особистісної позиції (низький, орієнтація в завданні лише на інструкцію) проявили низький рівень уваги у 91 % випадків. Для порівняння: серед учнів, які мають низький рівень пам'яті при другому рівні особистісної позиції (бачення невідповідності в завданні й усвідомлення складності вирішення) – 88 % тих, хто мають і низький рівень уваги.

Серед учнів з третім рівнем особистісної позиції (високий, учень відразу переоцінює завдання, як тільки виявляє в ньому протиріччя)з високим рівнем пам'яті виявлено 39 % учнів, а з високим рівнем уваги 73 %.

При порівнянні розподілу учнів за особистісною позицією і за розвитком пам'яті виявлено, що серед учнів з першою позицією високий рівень пам'яті мають 24 % учнів, а серед тих, в кого друга і третя позиція разом високий рівень пам'яті мають 28 % школярів. Тим самим, відмінності за пам'яттю мало помітні.

А ось при порівнянні особистісної позиції з розвитком уваги виявлені більш помітні відмінності. Так, серед учнів з більш

високими другим та третім рівнями особистісної позиції низький рівень уваги мають 27 % учнів, а серед тих, хто мають низький перший рівень – 44 % учнів. Натомість, з високим рівнем уваги таких учнів відповідно 9 % і 2 %. Це можна наочно побачити в таблиці 1.

Таблиця 1.

Увага	Особистісна позиція	
	2-й і 3-й рівень позиції	1-й рівень позиції
Високий	9	2
Середній	64	54
Низький	27	44

Тим самим виявлено, що учні з різною сформованістю особистісної позиції в навчанні мають різний розвиток уваги. Серед школярів з найнижчим рівнем сформованості особистісної позиції більшість учнів мають низький рівень уваги і менше учнів – високий. Навпаки, серед тих учнів, які мають більш сформовану особистісну позицію менше тих, у кого низький рівень розвитку уваги й набагато більше – з високим.

Таким чином, особистісна позиція учня (в якій містяться позитивне відношення до навчання, прийняття соціальної ролі учня тощо) та увага учня мають тенденцію бути позитивно взаємопов'язаними. Натомість для пам'яті такої тенденції не виявлено.

Отримані результати вимагають у подальшому більш детального вивчення причин недостатньо сформованої особистісної позиції, а також пошуку засобів розвитку уважності учнів.

Список бібліографічних посилань

1. Амонашвілі Ш. О. До школи у шість років // Педагогічний пошук : кн. для вчителя / упор. І. М. Баженова. Київ : Рад. шк., 1988. С. 3–46.
2. Гуткина Н. И. Психологическая готовность к школе. М. : Комплекс-Центр, 1993. 176 с.
3. Заика Е. В., Кузнецов М. А. Харьковская психологическая школа: 80 лет исследования психологии памяти. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Психологія»*. 2015. № 50. С. 80–100.

Одержано 27.02.2018

Исследована взаємозв'язь уваги та особистісної позиції школярів 5 класів в контексті проблеми адаптації до навчання в середньому зв'язку школи.

Ключевые слова: когнітивні процеси, особистісна позиція, школярів 5 класів.

UDC 159.9+159.923.5

Andreyanna IVANCHENKO,

doctor of sciences in psychology, associate professor
(Interregional Academy of Personnel Management,
the educational-scientific institute of international relations
and social sciences, department of psychology);
<http://orcid.org/0000-0001-8470-43284>;

Oleksander TIMCHENKO,

doctor of sciences in psychology, professor,
leading researcher of the laboratory of crisis and disasters psychology
(National University of Civil Protection of Ukraine);
<http://orcid.org/0000-0002-5981-248X>;

Evgenij ZAIKA,

PhD in psychology, associate professor
(V. N. Karazin Kharkiv National University,
department of general psychology)

THE STUDENTS' STRESS: PSYCHOPROPHYLAXIS AND OVERCOMING

The results of experimental research of the ways of personality's sanogenic qualities formation are presented. It has been defined that the students often use destructive ways to overcome the stress. A system of sanogenic organizational-psychological methods of stress prevention has been elaborated.

Keywords: stress, stress resistance, sanogenic qualities, recovering Reiki system, meditation, game trainings of cognitive processes.

The chronic stressful state – as a phenomenon – is acquiring in Ukraine more and more mass character and annually covers hundreds of thousands of students. This fact confirms the **topicality** of studying the person's stress resistance. The consequence of continuous chronic stress may transform in a psychological burnout,

neurosis, different diseases and difficulties in the self-realization [4–7]. The resources of the young organism are gradually depleting which begins to work at the limit of its capabilities. To these truly psychological difficulties are also adding a lot of everyday and domestic problems: financial and housing problems, irregular nutrition, which in total have a significant impact on the person's physical and mental health. In this regard, it is necessary to pay a special attention precisely to *preventive* anti-stress measures, which are based on the individual revitalizing/regenerating qualities.

During 2017–2018 we carried out the research work with the **aim** to study the sanogenic anti-crisis personality's qualities and create a specific effective system consisting of optimal methods of stress prevention. The respondents were 246 students of Kharkiv universities. **Research Hypothesis:** the preventive work on the leveling stress-crisis factors consists both in a person's awareness of the possibility of coping with stress by means of his own forces [3; 8; 9], and in the use of traditional/non-traditional relaxation-training techniques as additional, but effective, sanogenic way of the body self-healing and of counteracting the stress which negatively effects on the person's general psychosomatic health and vital activity [1, p. 155–182; 2].

Based on the results of our research, the following has been established:

1. In the process of studying at the university, most students constantly (or periodically) perceive and suffer, in a varying degree, various stresses related to their life, domestic, family problems, difficulties in interpersonal communication, financial difficulties and others.

2. The leading place has been occupied by the problems connected directly with the studying process (namely, with the academic failures, post-examination dissatisfaction, lack of positive approval in the learning process, lack of time for studying, conflicts with teachers/students, and the others).

3. The majority of students have intuitively (consciously/unconsciously) developed a number of spontaneous methods of stress relieving (and often use them): in a small amount – they apply some constructive techniques (communication with friends, hobbies, music, sports), but mostly – they employ obviously destructive means (alcohol, smoking, disorderly sex, passive lying for hours, etc.).

Taking into account this, in total, depressing fact, we have set the task to elaborate the special effective relieving methods of the students' stress (primarily related to studies), which embrace not only a high productivity in the stress elimination, but also include their relative easiness while applying, the interest in the technique procedure itself and the general developing-sanogenic effect. All preventive ways were divided into 2 qualitatively different groups: A) the measures aimed to rationalize the way of life, of communication manner as well as the educational students' process; B) the specially developed, and already tested psychological methods of the stress resistance: self-recovering Reiki system, meditation, game trainings of the cognitive processes and of the creative life-orientation disclosure [2], namely:

A) the anti-stress *organizational* means, i.e. those ones which are linked with the educational university process (for example, carrying out the lectures in a dialogue/game form, psychological students' accompaniment, inclusion of the music during breaks, vitamin/mineral rich assortment of the university meals, alternation of the classroom and sports activities, organization of the games and recreational activities during extra-curricular time;

B) the *directly psychological* methods of stress removal:

- self-recovering Reiki system, which facilitates the harmonization of the person's internal bioenergy and his relaxation, as well as activates the unhindered energy circulation in the body; the Reiki system is a complex of measures for restoring the psycho-bioenergetic balance inside the organism, being at the same time a powerful effective technology also for the integral person's development: the enhancement of thinking, intellect, and as a result – the disclosure of the dynamically growing creative life-orientation [2, p. 303–360];

- the transcendental Maharishi's meditation (TMM) is a simple, natural mental procedure based on the ancient traditions of Tibetan and Indian yogis, which takes 15–20 minutes. The scientific analysis of the TMM results testifies to its positive effect and salutary impact on the perception, memory, thinking, imagination, intellect; the TMM helps to reduce the negative emotions and contributes to the efficiency increase [2, p. 364–386];

- the game trainings of cognitive processes and of the creative life-orientation disclosure: the developed by us training system (aimed to the improvement of logical thinking, memory, imagination, self-regulation) includes more than 20 different blocks of games and exercises, each of which provides the development of specific aspects of the cognitive child/student sphere: for example, the compilation of sentences from several unrelated words, the searching for some common characteristics for two or three subjects, the classification of objects having different grounds, the formulation of the objects' type for all familiar objects, the explanation of the thought with the help of other words, the search for the causes of the events, and others [2, p. 227–301; 3].

Conclusions. The ancient Eastern techniques of the body self-recovering and developmental trainings serve to improve the integral brain state, the cognitive sphere and its processes functioning, to better the health, activity, nerve regulation and metabolism in the organism, to activate the antistress hormones, to reveal person's own creative life-orientation and to increase his stress resistance in difficult life/studying situations. The **perspectives** for our further research will be as follows: (a) to study the psycho-somophysiological resistance of the different age/ethnic categories respondents; (b) to confirm (with more detailed statistics) the positive impact of the ancient East Asian stress-prevention techniques on the vital activity of the individual.

References

1. Ivanchenko, A. (2017). *Zhiznesozidaiushchaia kreativnost kak lichnostnyi fenomen. Monografiia [Creative life-orientation as a personal phenomenon. Monograph]*. Saarbrücken, Germany : LAP LAMBERT Acad. Publish. [in Russian].
2. Ivanchenko, A. & Zaika, E. (2017). *Myshlenie i zhiznesozidaiushchaia kreativnost lichnosti: puti razvitiia. Monografiia [Thinking and Personality's creative life-orientation: ways of development. Monograph]*. Saarbrücken, Germany: LAP LAMBERT Acad. Publish. [in Russian].
3. Sadkovyi, V.P., & Timchenko, O.V. (Eds.) (2017). *Aktualni doslidzhenia v suchasni vitchyzniani ekstreimalni ta kryzovii psykholohi. Monohrafiia [Current research in contemporary domestic extreme and crisis psychology. Monograph]*. Kharkiv: FOP Mezina V.V. [in Ukrainian].
4. Anisman, H. (2015). *Stress and Health: From Vulnerability to Resilience*. Wiley. [in English].

5. Park, J.H., & DeFrank, R.S. (2018). The role of proactive personality in the stressor-strain model. *International Journal of Stress Management (IJSM)*, 25(1), 44–59. [in English].

6. Shields, G.S., Doty D., Shields, R.H., Gower G., Slavich G.M., & Yonellinas A.P. (2017). Recent life stress exposure is associated with poorer long-term memory, working memory, and self-reported memory. *Stress: The International Journal on the Biology of Stress*, 20, 6, 598–607. [in English].

7. Srivastava, S., Tamir, M., McGonigal, K. M., John, O.P., & Gross, J.J. (2009). The social costs of emotional suppression: A prospective study of the transition to college. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 883–897. [in English].

8. Walach, H., Nord, E., Zier, C., Dietz-Waschkowski, B., Kersig, S., & Schupbach, H. (2007). Mindfulness-based stress reduction as a method for personnel development: A pilot evaluation. *International J. of Stress Management*, 14, 188–198.

9. West, J., Liang, B., & Spinazzola, J. (2017). Trauma sensitive yoga as a complementary treatment for posttraumatic stress disorder: A qualitative descriptive analysis. *International Journal of Stress Management*, 24(2), 173–195.

Received 01.03.2018

Представлено результати експериментального дослідження шляхів формування саногенних якостей особистості. Встановлено, що студенти часто використовують деструктивні шляхи подолання стресу. Розроблено систему саногенних організаційно-психологічних способів стресопрофілактики.

Ключові слова: стрес, стресостійкість, саногенні якості, система оздоровлення Рейкі, медитація, ігрові тренінги пізнавальних процесів.

Представлены результаты экспериментального исследования путей формирования саногенных качеств личности. Установлено, что студенты часто используют деструктивные пути преодоления стресса. Разработана система саногенных организационно-психологических способов стрессопрофилактики.

Ключевые слова: стресс, стрессоустойчивость, саногенные качества, система оздоровления Рэйки, медитация, игровые тренинги познавательных процессов.

УДК 159.98

Юлія Михайлівна ІВАНОВА,

студентка 3 курсу соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України;

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9038-2775>

ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЕСТІЙКОСТІ ТА САМОВІДНОШЕННЯ В ОСІБ З РІЗНИМ РІВНЕМ ПРОЯВУ АСЕРТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Розглядаються особливості самовідношення та життєстійкості у осіб з різним рівнем прояву асертивності. Розкривається суть поглядів зарубіжних та вітчизняних психологів на ці феномени. Підкреслюється необхідність прийняття до уваги важливості формування позитивного самовідношення, життєстійкості та впровадження патернів асертивної поведінки.

Ключові слова: асертивність, самовідношення, життєстійкість.

Людина повинна бути творцем власного життя, «автором свого сценарію», в чому вона може частково емансипуватися від природних і соціальних залежностей і може будувати своє життя не тільки в згоді з ними, але і всупереч їм. Однією з таких характеристик, що допомагає людині бути більш автономною, незалежною, виступає асертивність як особистісна властивість суб'єкта адаптації. У психологічному словнику термін «асертивність» (to assert – стверджувати, відстоювати) визначають – як здатність людини впевнено і з гідністю відстоювати свої права, не нехтуючи при цьому правами інших. Асертивністю називається пряма, відкрита поведінка, що не має на меті завдати шкоди іншим людям [1, с. 40].

Під асертивною поведінкою розуміють самостверджуючу поведінку, обумовлену індивідуальністю особистості, що виражається, перш за все, в самостійності, незалежності від інших і обставин, в умінні відстоювати свої права і думки при самоповазі і

повазі до інших людей. Таким чином, «формування асертивності як особистісної риси в першу чергу передбачає, щоб людина усвідомлювала, наскільки її поведінка визначається його власними схильностями і спонуканнями, а не нав'язаними установками» [2, с. 59].

Самовідношення особистості безпосередньо зв'язане з рівнем асертивності індивіда. Самовідношення (самоствалення) – сукупність усіх уявлень індивіда про себе, відношення особистості до власного «Я». Аналіз психологічних досліджень самовідношення показує, що існує багато різних поглядів на визначення, структуру та функції самовідношення, однак, дослідники єдині в розумінні того, що поведінка та діяльність, формування змістової структури і форм прояву цілої системи інших психологічних утворень обумовлені особливостями самовідношення особистості [3, с. 143].

Здатність особистості успішно долати несприятливі умови середовища, демонструючи високу стійкість до стресогенних чинників, отримала назву – життестійкість, і сьогодні її наявність як ніколи життєво важлива і необхідна. Авторами даного поняття стали психологи С. Мадді і С. Кобейс. Вони розглядали «hardiness» як особливу інтегративну якість, систему установок і переконань про світ і про себе, що дозволяє особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи при цьому внутрішній баланс і гармонію [4, с. 213].

На думку Є. В. Юдиної життестійкість особистості в навчально-професійній діяльності може сприяти підвищенню фізичного і психічного здоров'я молоді, успішної адаптації в стресових ситуаціях, успішної самоактуалізації та особистісної сповненості [5, с. 109–115].

Відповідно до мети нашого дослідження, на початку роботи за допомогою методики «Тест на асертивність» Мануель Сміт, ми розподілили вибірку респондентів на групи за критерієм низької та високої асертивності. У якості досліджуваних виступали курсанти та студенти НУЦЗУ. Для дослідження особливостей самовідношення у респондентів з високим та низьким рівнем асертивності був використаний опитувальник самовідношення В. В. Століна і С. Р. Пантілеєва. Опитувальник

дозволяє виявити три рівні самовідношення, що відрізняються за ступенем узагальненості: 1) глобальне самоставлення; 2) самоставлення, диференційоване за самоповагою, аутосимпатією, самоінтересом і очікуванням ставлення до себе; 3) рівень конкретних дій (готовність до них) у відношенні до свого «Я» і 12 додаткових шкал. Були отримані такі результати: в групі № 1 (респонденти з низьким рівнем асертивності) відзначається більш негативний полюс самоставлення; а в групі № 2 (випробувані з високим рівнем асертивності) – переважає більш цілісне та позитивне самовідношення.

Таким чином, негативне самовідношення у осіб з низьким рівнем асертивності свідчить про істотні дефекти особистісного розвитку, про ускладненість установалення міжособових відносин, невпевненість в собі, вони менш емоційно стійкі, для них соціальний страх стає домінуючим почуттям, що блокує їх соціальну активність. Позитивний полюс самовідношення у осіб з високим рівнем асертивності свідчить про більш адекватне сприйняття дійсності, самого себе, автономність, самовпевненість.

Для дослідження особливостей життестійкості був використаний «Тест життестійкості» (модифікація Є. Н. Осіна та Є. І. Расказової). Тест дозволяє виявити рівень життестійкості, залученості, контролю та прийняття ризику. Були отримані такі результати: в групі № 1 відзначається більш низький рівень життестійкості; а в групі № 2 – переважає більш високий рівень життестійкості. Завдяки життестійкості люди оцінюють життєві проблеми як менш загрозливі і реагують на них більш позитивними емоціями. Властивий людині високий соціальний інтерес (почуття спільності, солідарності) сприяє його максимальній включеності в соціальні відносини з оточуючими і в життєві події. Життестійкість особистості може сприяти підвищенню фізичного і психічного здоров'я молоді, успішної адаптації в стресових ситуаціях, успішної самоактуалізації та особистісної сповненості.

Таким чином, з огляду на різноманіття наукових підходів до визначення психологічного феномена асертивності (впевненість в собі), можна зробити наступні висновки. Асертивність –

найбільш ефективний спосіб взаємовідносин, тому що він повідомляє, як впливає на людину їх поведінка. Асертивна поведінка часто допомагає вирішити труднощі, які є нахилом до стресу або неврозу і підвищує контроль людини над своїм життям.

На нашу думку впровадження методів асертивної поведінки у структури ДСНС України, МВС, в освітні та виправні заклади дає багаті можливостей для того, щоб інакше відчувати осмисленість життя, бути більш ефективним у своїй діяльності, роботі, позитивно оцінювати себе на шляху власного розвитку.

Список бібліографічних посилань

1. Мещеряков Б. П, Зинченко В. М. Большой психологический словарь. СПб. : Прайм-Еврознак, 2004. С. 40.
2. Степанов С. С. Популярная психологическая энциклопедия. М. : Эксмо, 2005. С. 59.
3. Портнова Ю. М. Индивидуальные особенности самоотношения студентов вузов. *Приволжский научный журнал*. 2008. № 3. С. 140–144.
4. Наливайко Т. В. К вопросу осмысления концепции жизнестойкости С. Мадди. *Вестник интегративной психологи*. 2006. № 4. С. 211–216.
5. Юдина Е. В. К проблеме синдрома выгорания у психологов-консультантов: экзистенциальный подход. *Вестник Московского государственного университета. Серия «Педагогика и психология»*. 2011. № 1. С. 109–115.

Одержано 15.03.2018

Рассматриваются особенности самоотношения и жизнестойкости у лиц с разным уровнем проявления асертивности. Раскрывается суть взглядов зарубежных и отечественных психологов на эти феномены. Подчеркивается необходимость принятия во внимание важности формирования положительного самоотношения, жизнестойкости и внедрение паттернов асертивного поведения.

Ключевые слова: асертивность, самоотношение, жизнестойкость.

УДК 159.9

Ігор Володимирович КЛИМЕНКО,

кандидат психологічних наук,

заступник голови

Національної поліції України (м. Київ);

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3552-2277>

ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Обґрунтовано необхідність цілеспрямованого формування антикорупційної спрямованості особистості курсантів у системі вищої поліцейської освіти. Визначено, що антикорупційна спрямованість особистості є поняттям, здатним відбити весь спектр проявів особистості в соціально-професійній сфері. Підкреслено, що формування антикорупційної спрямованості особистості курсантів в умовах вищої поліцейської освіти має бути реалізоване за допомогою її системного формування в процесі професійного навчання й виховання.

Ключові слова: антикорупційна спрямованість, вища поліцейська освіта, корупція, курсанти, професійне навчання.

Становлення України як незалежної демократичної держави визначає потребу протидії соціальним явищам, що негативно впливають на розвиток суспільних відносин і створюють загрозу існуванню принципів, притаманних правовій державі. Одним із таких небезпечних явищ, що гальмують належний розвиток будь-якої держави, є корупція, адже вона створює серйозні перешкоди в налагодженні нормальних відносин у правовій, економічній, політичній та інших сферах суспільного життя.

Корупція – це не лише певні діяння, а й система негативних поглядів, переконань та установок [1, с. 77], спосіб мислення, який обумовлює спосіб життя. С. В. Степашин зазначає: «Корупція – не просто хабарі, не просто зловживання службовим становищем, не просто завуальовані види підкупу чиновників. Це хвороба більш глибока, яка має у своїй основі психологічну установку використовувати державну службу як невичерпне джерело для досягнення корисливої мети» [2]. Морально-психологічні

наслідки корупції проявляються в тому, що вона є потужним фактором деморалізації суспільства, девальвації моральних цінностей деформації індивідуальної та суспільної психології; вона нищить духовні та моральні цінності, сприяє поширенню у суспільстві кримінальної психології, змінює мотивацію службових осіб у сфері державного управління, а також громадян у різних сферах соціального життя [3, с. 52]. Існування корупції в правоохоронній системі загалом дає підстави вважати її вкрай небезпечним явищем – одним із проявів професійної деформації правоохоронців.

Антикорупційна культура як частина правової культури, яка, у свою чергу, є невід'ємною від загальної культури, чинить істотний вплив на погляди, установки та норми поведінки особистості, у тому числі й у професійній сфері. Відповідно, найважливішим соціальним інститутом боротьби з корупцією є система освіти. Сучасне українське студентство, повною мірою відбиваючи стан і проблеми усього нашого суспільства, демонструє відсутність чіткої системи цінностей, моральних норм та установок професійної поведінки, а також невисокий рівень громадянської активності. Тому в сучасній соціально-політичній і культурно-історичній ситуації, що склалася в Україні, освіта повинна стати однією з умов відродження та розвитку самої держави, а психологізація свідомості громадян і високий загальнокультурний і фаховий рівень молодих спеціалістів – фундаментальними умовами кардинальних суспільних змін.

Переважну більшість досліджень корупції зосереджено у площині юридичної відповідальності. Водночас полімодальна структура корупції як явища потребує поліморфної об'єктивізації наукового пізнання та застосування міждисциплінарних підходів. Не викликає сумнівів, що значний попереджувальний потенціал у справі протидії корупції має психологія як мультіпарадигмальна галузь знань. Разом із тим традиційне розуміння психологічної готовності до правомірної поведінки не повністю відображає зміст сфери особистісних передумов такої поведінки. Не менш важливим є інший бік – свідоме утримання суб'єкта від протиправних дій у поєднанні з активною протидією криміногенним чинникам. Така діяльність є можливою лише за наявності певних передумов, які в літературі мають різні назви: правомірна

спрямованість особистості, антикримінальна стійкість, законослухняна правосвідомість особистості тощо [4].

Проте більшість учених, які досліджували цю проблему як у психологічному, так і в педагогічному аспектах, досить чітко визначає спрямованість як якість особистості: антикорупційний світогляд особистості (О. Н. Журавльова), антикорупційну поведінку особистості (Т. М. Безубяк), антикорупційну правосвідомість особистості (А. А. Чушкіна), антикорупційну компетентність особистості (В. О. Печенкін), антикорупційну стійкість особистості (О. М. Манолова, О. І. Лаптева, О. М. Пастушеня), антикорупційну культуру особистості (А. Р. Хамдєєв), антикорупційну позицію особистості (Д. О. Рибалкін) та ін. [5]. Таким чином, проаналізовані дослідниками визначення антикорупційної складової людини не завжди повною мірою здатні відбити весь спектр проявів особистості в її соціально-професійній сфері.

Спрямованість особистості – це складне мотиваційне утворення. Одним з етапів допрофесійного періоду генезису професійної спрямованості є юність і студентський вік людини, і саме в цей період відбувається становлення компонентів професійної спрямованості, що поступово інтегруються в цілісну систему.

Антикорупційна спрямованість виступає підструктурою професійної спрямованості особистості. Антикорупційна спрямованість особистості – інтеграційна якість особистості, яка є підструктурою професійної спрямованості й забезпечує неухильність дотримання антикорупційних норм у соціально-професійній діяльності за рахунок діяльнісно-мотиваційної установки на відтворення морально-правової стійкості до проявів корупції.

Широкомасштабна боротьба з корупцією, розгорнута нині в нашій країні, не могла оминати стороною систему вищої освіти. Антикорупційна освіта нерозривно пов'язана з вихованням особистості, поєднуючи в собі виховання правої свідомості та громадянської етики, опанування знань про механізми антикорупційної поведінки. Метою антикорупційної освіти має бути формування ціннісних установок і розвиток здібностей, необхідних для виховання у курсантів активної громадянської позиції, що виражається, серед іншого, в негативному ставленні до корупції. Результат антикорупційної освіти повинен забезпечити здатність виконувати професійні обов'язки й взаємодіяти з представниками влади правовими методами.

Аналіз сучасних підходів до антикорупційної освіти дозволив визначити наявність як загальних, так і конкретних її принципів. Тому ефективність гармонійного вбудовування антикорупційних компонентів в освітній процес може бути забезпечено дотриманням таких положень: системний підхід; комплексність (формування не лише антикорупційного світогляду, але і стандарту поведінки); врахування вікових особливостей; гуманізація суб'єкт-суб'єктних стосунків у навчально-виховному процесі; превентивність – партнерство освітніх установ з молодіжними організаціями, батьками, соціально відповідальним бізнесом, представниками влади та правоохоронних органів; спрямованість навчального процесу у вищих навчальних закладах на професійне виховання з акцентом на антикорупційний компонент; інтегрованість в освітній процес; управління процесом становлення антикорупційної спрямованості через залучення курсантів у базову та професійну культуру; забезпечення суб'єктивної антикорупційної позиції курсанта в процесі його професійної підготовки, послідовність, поступове ускладнення [5].

У результаті аналізу стану досліджуваної проблеми в навчальних закладах системи МВС можна виділити два основні підходи – формальний і неформальний. У рамках формального підходу для освітніх установ нині розроблено низку методичних рекомендацій із формування антикорупційної спрямованості як у межах наявних освітніх дисциплін, так і для спецкурсів. Неформальний підхід реалізується за допомогою психолого-педагогічного інструментарію: проведення семінарів, ділових ігор, тренінгів і громадських форумів щодо протидії корупції, цивільних акцій, проведення досліджень студентами та курсантами вищих навчальних закладів системи МВС. Також велику роль у рамках неформального підходу відіграє організація взаємодії освітніх установ, підліткових і дитячих клубів, молодіжних громадських організацій тощо. Антикорупційна освіта в умовах вищої школи постає цілеспрямованим, спеціально організованим процесом формування антикорупційної спрямованості особистості майбутнього правоохоронця у рамках професійного виховання.

Таким чином, антикорупційна спрямованість є найважливішою детермінантою професійної спрямованості майбутнього правоохоронця та виступає невід'ємною рисою сформованої

громадянськості особистості, яка усвідомлює себе повноправним членом суспільства. Формування антикорупційної спрямованості в умовах вищої школи може відбуватись за допомогою антикорупційної освіти, здійснюючись як засобами навчання, так і професійним вихованням. Важливим завданням на шляху запобігання та протидії корупції в Україні виступає формування антикорупційної культури суспільства.

Список бібліографічних посилань

1. Невмержицький С. В., Шульженко Ф. П. Корупція і національна безпека : навч. посіб. Київ : Вид. центр КДАУ, 2000. 194 с.
2. Кісіль З. Р. Корупція в органах внутрішніх справ: проблеми протидії. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. С. 9.
3. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія. Київ : Юрид. думка, 2004. 400 с.
4. Філіппов С. О. Антикорупційна стійкість особистості. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Психологічні науки*. 2014. № 4 (73). С. 503–511.
5. Шарапова Е. А. Формирование антикоррупционной направленности личности в профессиональном воспитании студента вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Краснодар, 2016. 164 с.

Одержано 02.03.2018

Обоснована необходимость целенаправленного формирования антикоррупционной направленности личности курсантов в системе высшего полицейского образования. Определено, что антикоррупционная направленность личности является понятием, способным отразить весь спектр проявлений личности в социально-профессиональной сфере. Подчёркнуто, что формирование антикоррупционной направленности личности курсантов в условиях высшего полицейского образования должно быть реализовано с помощью её системного формирования в процессе профессионального обучения и воспитания.

Ключевые слова: антикоррупционная направленность, высшее полицейское образование, коррупция, курсанты, профессиональное обучение.

УДК 159.98

Юлия Валентиновна КОБИКОВА,

старший преподаватель кафедры социологии
и психологии факультета № 6

Харьковского национального университета внутренних дел;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1268-8397>

КОРРЕКЦИЯ ДВИЖЕНИЙ РАЗВИТИЯ КОНТАКТА КАК РЕСУРС

В работе говорится о базовых движениях развития контакта в младенческом возрасте как основе взаимодействия человека с миром, и о возможности коррекции как ресурсе для оптимизации этих отношений.

Ключевые слова: базовые движения развития контакта в младенческом возрасте, волевое действие, реализация целей, ресурс.

Практикующему психологу и коучу доводится сталкиваться с ситуацией клиента, испытывающего сложности с реализацией задуманного. И речь идет не о постановке цели, часто клиент декларирует свою цель, что называется, с порога. Запрос клиента касается ее реализации. В жизни клиента это может выглядеть как возникновение препятствий, порой кажущихся ему непреодолимыми: всевозможные отсрочки, страхи и прочие «невозможности». При этом неоднократно осуществлялось планирование и попытки этот план реализовать. Классические этапы подобного сложного волевого действия имеют следующую структуру:

- 1) возникновение побуждения и предварительная постановка цели;
- 2) стадия обсуждения и борьба мотивов;
- 3) решение;
- 4) исполнение [1, с. 570].

Разбирая конкретную ситуацию подобного клиента, психолог анализирует характер прохождения клиентом всех этапов, его личностные особенности и личную историю. Для получения реального эффекта в реализации целей следует обращать внимание еще и, по формулировке С. Л. Рубинштейна, на свойственную

клиенту активность [1, с. 593]. Именно в этой области может находиться необходимый клиенту ресурс. Каковы особенности активности клиента и что поможет ему сформировать более успешные паттерны?

Автору близок феноменологический подход Руэллы Франк, акцентирующий внимание на телесном опыте довербального периода. Р. Франк рассматривает развитие ребенка с точки зрения развития его кинестетических процессов. Согласно Р. Франк, в течении первого года жизни ребенка закладывается не только его двигательный репертуар, но и структура его взаимодействия с окружающим миром. Основой данного репертуара являются 6 базовых движений развития контакта в младенческом возрасте [2]:

1. Уступание своего веса поверхности (yield),
2. Толкание (push),
3. Дотягивание до другого (reach),
4. Ухватывание того, до чего младенец дотянулся (grasp),
5. Притягивание этого к себе (pull),
6. Высвобождение с тем, чтобы вступить в новый контакт (release).

Учитывая, что, по словам С. Л. Рубинштейна, внутренние психические процессы у человека обнаруживают то же строение, что и внешнее действие [1, с. 600], для дальнейшего понимания ресурса клиента нам следует разобраться, как эти довербальные движения преломляются в его взрослой жизни и мешают контакту с другими людьми и с миром в целом:

1. Уступание своего веса поверхности – способность расслабиться, ощутить безопасность; если нет ощущения безопасности – страхи, потребность в контроле;

2. Толкание – возможность опереться, чувствовать доверие; при отсутствии доверия к миру – инфантильность, неумение чувствовать опору как таковую, неуверенность;

3. Дотягивание до другого – желание тянуться к миру; нарушение данного этапа ведет к апатичности, неосознаванию собственных желаний либо к неадекватным ожиданиям;

4. Ухватить то, до чего дотянулся – притягивать к себе, реализация желания; при отсутствии данной способности – неуверенность в собственных силах, самосаботаж;

5. Притягивание этого к себе – умение присвоить, насытиться, получить от этого удовольствие; неумение присвоить дает в дальнейшей жизни обесценивание всего, что получает, разрушительные побуждения, желание отнять, ненасытность;

6. Высвобождение с тем, чтобы вступить в новый контакт – умение качественно отдать, поделиться; при нарушении данного движения – обесценивание того, чем обладает, жадность, ревность.

Данные нарушения подлежат диагностике и коррекции в оптимальной последовательности. Следует отметить, что первые два движения терапевтируются методами телесной терапии, четыре остальных – вербально, доступными специалисту методами. Причем пятое и шестое движения контекстуальны, а это требует дополнительной работы. В результате клиент получает новые стратегии взаимодействия с миром: в отношениях, материальной сфере, в сфере получения информации, ведения бизнеса и даже в плане получения эффекта от терапии.

Таким образом, наличие связи ранних двигательных паттернов с особенностями контакта у взрослых дает возможность диагностики и терапии движений развития контакта. Ресурсом для клиента станут новые, более успешные и эффективные для постановки и достижения целей реализуемые на практике паттерны поведения.

Список библиографических ссылок

1. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб. : Питер, 2002. 720 с.
2. Frank R. Body of Awareness: A Somatic and Developmental Approach to Psychotherapy. Cambridge, MA : Gestalt Press, 2001. 232 p.

Получено 04.03.2018

В роботі йдеться про базові рухи розвитку контакту в дитячому віці як основу взаємодії людини зі світом, і про можливості корекції як ресурс для оптимізації цих відносин.

Ключові слова: базові рухи розвитку контакту в дитячому віці, вольова дія, реалізація цілей, ресурс.

УДК 37.015.31:159.923.2

Ірина Вікторівна КОГУТ,

кандидат педагогічних наук,
асистент кафедри загальної, вікової та практичної психології
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ ПРОФЕСІЙНО- ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Розглянуто поняття професійно-педагогічної комунікативної компетентності особистості. Окреслено важливу складову загальної професійно-педагогічної комунікативної компетентності особистості – полікультурну компетентність.

Ключові слова: зміст, формування, компетентність, професійно-педагогічна комунікативна компетентність, полікультурна компетентність, поліфункціональність.

Наскрізною проблемою ефективної трансформації економічного, політичного, світоглядного, ціннісного буття українського суспільства початку XXI століття став розвиток освіти, переосмислення усіх форм, методів та технологій транслявання знання та інформації.

Дослідженню проблеми професійно-педагогічної комунікації та формуванню професійно-педагогічної комунікативної компетентності особистості присвячені численні праці науковців, у яких тим чи іншим чином розглянуті його ключові методологічні аспекти.

Варто також урахувати, що професійно-педагогічна комунікативна компетентність особистості має глибинні джерела, тісно пов'язані з особистісними рисами особистості, мотивами його діяльності, особистісними соціокультурними і комунікативними настановами, ціннісними орієнтирами.

Важливою складовою загальної професійно-педагогічної комунікативної компетентності особистості є полікультурна компетентність.

Теоретичний аналіз джерел дозволяє констатувати існування різних поглядів щодо вищевказаного поняття.

Так, В. Кузьменко, Л. Гончаренко визначають полікультурну компетентність як здатність особистості жити й діяти в багатокультурному суспільстві [1, с. 91]. Цієї думки дотримується О. Щукін, відзначаючи, що формування полікультурної компетентності є безперервним процесом, значущим чинником якого є освіта [2, с. 139]. О. Щеглова розглядає досліджуваний феномен як комплексну, особистісну якість, котра формується в процесі професійної підготовки на основі толерантності, що характеризується свідомістю власної багатокультурної ідентичності, що й проявляється в здатності розв'язку професійних завдань конструктивної взаємодії [3, с. 94].

Л. Воротняк визначає полікультурну компетентність як здатність людини інтегруватися в іншу культуру при збереженні взаємозв'язку з рідною мовою, культурою, яка ґрунтується на поєднанні особистісних якостей, синтезованих знаннях, уміннях і навичках позитивної міжетнічної й міжкультурної взаємодії, що в результаті сприяє безконфліктній ідентифікації особистості в багатокультурному суспільстві та її інтеграції в полікультурний світовий простір [4, с. 106].

Отже, узагальнюючи найбільш значущі, на наш погляд, визначення та наукові концепції вітчизняних і зарубіжних авторів, визначаємо полікультурну компетентність особистості як інтегративну якість особистості майбутнього фахівця, що формується в процесі навчання та включає систему полікультурних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, полікультурних якостей, досвіду, соціальних норм і правил поведінки, необхідних для повсякденного життя й діяльності у сучасному полікультурному суспільстві.

Л. Данилова в структурі полікультурної компетентності особистості виділяє такі компоненти: 1) мотиваційно-ціннісний компонент, який включає мотиви, мету, ціннісні установки студента, що передбачає ставлення до майбутньої професійної діяльності як до цінності та потреби студента у формуванні самовихованні своєї полікультурної компетентності; 2) когнітивний компонент, який характеризує сукупність знань про культуру, сутність і способи самовиховання полікультурної компетентності; здатність до систематизації й узагальненню знань; 3) діяльний компонент, який передбачає наявність умінь вступати

в інтеркультурну, передавати інструментарій самопізнання й саморозвитку іншому, рефлексувати власну діяльність і поведінку; 4) емоційний – обумовлює позитивне оцінювання педагогічних явищ із опорою на соціальні та особистісні значимі цінності, здатність сприймати внутрішній світ іншого й ототожнювати себе з ним [5, с. 10].

В основі загальної обізнаності особистості у царині культури, що є у будь-якому випадку складовою та важливим компонентом загальної професійно-педагогічної комунікативної компетентності особистості, І. Васютенкова виділяє такі структурні компоненти: 1) у складі професійного компонента автор розглядає культуру спілкування, методичну, інформаційну, рефлексивну культури; 2) культурологічний компонент передбачає знання й розуміння рідної, світової, іншомовної культур, культури міжкультурного спілкування – культурою безконфліктного існування; 3) особистісний компонент визначає сукупність якісних характеристик, що відображають моральну позицію, яка пронизує всі складові полікультурної компетентності [6, с. 19].

Отже, виявлено специфіку комунікативної діяльності особистості, яка ґрунтується на поліфункціональності взаємодії з учнями, колегами, батьками учнів. Поліфункціональність професійно-педагогічної комунікативної діяльності особистості визначається здатністю особистості до організації власної комунікативності у процесі освітньої, виховної, розвивальної діяльності; здатністю до варіативності (застосування різних тактик, моделей, стилів, засобів комунікації), інтегративності, багаторівневості побудови комунікативної діяльності (стимулювання реципієнта, здійснення контролю та самоконтролю, самооцінка, аналіз, корекція, прогнозування комунікативного процесу).

Список бібліографічних посилань

1. Гончаренко Л. А., Кузьменко В. В. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи : навч. посіб. Херсон : РІПО, 2006. 92 с.
2. Щерба Л. С. Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики. М., 1947. 96 с.
3. Шпунтов А. И. Формирование коммуникативной речевой активности будущих учителей в процессе обучения в вузе. *Начальная школа*. 1997. № 3. С. 66–67.

4. Воротняк Л. І. Особливості формування полікультурної компетентності магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах. *Вісник Житомирського державного університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2008. № 39. С. 105–109.

5. Данилова Д. Ю. Формирование поликультурной компетентности студентов. *Учитель*. 2007. № 3. С. 12–15.

6. Васютенкова И. В. Развитие поликультурной компетентности учителя в условиях последипломного образования : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. СПб., 2006. 27 с.

Одержано 11.03.2018

Рассмотрены понятия профессионально-педагогической коммуникативной компетентности личности. Определено важную составляющую общей профессионально-педагогической коммуникативной компетентности личности – поликультурную компетентность.

Ключевые слова: содержание, формирование, компетентность, профессионально-педагогическая коммуникативная компетентность, поликультурная компетентность, полифункциональность.

УДК 316.62:001

Маргарита Сергіївна КОЛЕСНІКОВА,

студентка історичного факультету
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

Науковий керівник:

Ніна Михайлівна АТАМАНЧУК,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної, вікової та практичної психології
Полтавського національного педагогічного
університету ім. В. Г. Короленка

ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ЗЛОЧИННОСТІ, ДЕВІАНТОЛОГІЇ В СИСТЕМІ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

Охарактеризовано соціальну психологію, соціологію злочинності, девіантологію в системі розвитку наукових знань у розрізі процесів історичного розвитку суспільства – від часів античності

до сьогодення. Проаналізовано закономірності поведінки і діяльності людей, їх життєвий досвід у малих та великих групах, соціалізацію особистості та розвиток соціальних установок.

Ключові слова: соціальна психологія, психологія злочинності, девіантологія, суспільство, суспільна свідомість, суспільні інтереси.

Соціальна психологія, соціологія злочинності, девіантологія посідають специфічне місце в системі наукового знання. Їх витoki мають глибоке коріння у психологічній науці. Ними цікавилися античні філософи, вчені Г. М. Андрєєва, Дж. Болдуїн, Л. С. Виготський, Поль де Вішер, В. Мак Дугал, Д. Маєрс, В. М. Мясіщев, Б. Д. Паригін, Ен Паркер, С. Л. Рубінштейн, Луї Сас та ін.

У найдавніші часи ці знання стосувалися питань, пов'язаних з положенням людини в суспільстві, впливом на неї та управлінням, що є обумовленістю соціально – психологічного знання запитів суспільства.

В наш час така обумовленість посилилася, і, за констатацією вчених, потреби практики суспільного розвитку диктують необхідність дослідження, зокрема прикордонних проблем на стику психології та соціології. Щодо «межі» між соціологією і соціальною психологією то існує спільність інтересів: на рівні загальної теорії соціології, де досліджуються проблеми співвідношення суспільства і особистості, суспільної свідомості і соціальних інститутів влади і справедливості; в області спеціальних соціологічних теорій. Наприклад, соціологія масових комунікацій, громадської думки, соціологія особистості.

Ми поставили мету вивчити та проаналізувати закономірності поведінки і діяльності людей, їх життєвий досвід у малих та великих групах, соціалізацію особистості та розвиток соціальних установок у системі наукового знання.

Соціальна психологія є наукою про конкретні механізми взаємозв'язку соціального та психічного, їхні взаємовплив та взаємозалежність. Об'єктом соціальної психології є соціальна психіка: соціальне мислення людей, соціальні впливи, групові та соціальні взаємовідносини. Предмет досліджень соціальної психології відображає суспільні інтереси свого часу. Дослідження психології мас у Європі було важливим для першої чверті ХХ століття, коли вона переживала період революцій. Вивчення

расових стереотипів припадало на 40-ві роки ХХ ст., позначені нацистською ідеологією, після Другої світової війни актуальним стало дослідження конформізму, спровоковане «суспільством контролю», нетерпимістю до інакомислення. У 60-ті роки масові рухи, безпорядки, злочинність, що охопили Європу та США, викликали необхідність розуміння агресії. У 70-ті роки під впливом фемінізму зросла увага до гендерних досліджень. А 80-ті роки для психологів принесли необхідність розуміння аспектів гонки озброєнь, проблему мирного співіснування людей. Початок 90-х – це інтерес до міжкультурної взаємодії та дослідження реагування на міжкультурні особливості. Крім цього, чільне місце посідають у цей час психологічні проблеми соціальних дилем та обґрунтування умов альтруїстської поведінки людей.

Соціологія виокремила в самостійну науку лише в середині ХІХ ст. Великим є внесок у розвиток соціології як науки Л. Гумпаловича, О. Конта, А. Смола, Г. Спенсера, Г. Тардата ін. Соціологія злочинності стала об'єктом досліджень таких відомих юристів, як О. Бандурка, А. Герцензон, Я. Гілінський, А. Гуров, А. Закалюк, А. Зелінський В. Кудрявцев, Е. Раска, А. Яковлев та ін.

Незважаючи на те, що злочинність – це невід'ємна і вельми помітна складова кожного суспільства і ніколи не бракувало інтересу до вивчення цієї теми науковцями, соціологія злочинності є порівняно новою галуззю вітчизняної соціології. Актуальність же вивчення і запобігання соціальній злочинності визначається тим, що існує справжній виклик суспільству, соціальному порядку з боку кримінального світу, професійної та організованої злочинності; комплекс гострих і не вирішених соціальних проблем, які супроводжують явище злочинності. Також вона безпосередньо торкається соціального порядку, специфічно відбивається на соціальних відносинах, структурах, інститутах, що загострює професійний інтерес соціологів до змісту й наслідків цього явища. У структурі вітчизняної соціології відсутня окрема галузь, яка була б спеціально зорієнтована на дослідження феномену злочинності, виконувала б функцію мобілізації інтелектуальних ресурсів для протидії злочинності, допомагала б у боротьбі з нею і розвивалася б як інститут громадянського суспільства. Але реалії життя вже спричинили формування попиту громадянського суспільства на достовірну інформацію

стосовно криміногенної ситуації, реального стану і тенденцій злочинності, дані, які б доповнювали офіційну кримінальну статистику [1].

Таке замовлення є рисою демократичного суспільства, воно і надалі буде активізуватися разом з досягненням певних щаблів зрілості демократії і формування громадянського суспільства. Задовольнити цей попит можливо виключно в межах соціологічного вивчення проблеми із застосуванням притаманних соціології методів і технологій пізнавальної діяльності.

Тому актуальним є питання розвитку соціології злочинності в межах української соціології, позитивне вирішення якого надасть можливість вивчати феномен злочинного у різних соціальних аспектах, буде мати суттєве прикладне значення для потреб державних органів та громадськості [2].

Теми соціальних відхилень і соціальних патологій, проблема злочинності та її наслідків, долі засуджених неповнолітніх деліквентів в останні роки присвячували свої дослідження українські соціологи Н. Паніна, В. Пилипенко, В. Підшивалкіна, М. Пірен, Н. Победа, В. Соколов, В. Хмелько та ін.

Оцінка будь-якої поведінки передбачає порівняння її з певною нормою. За результатами порівняння з нормою визначають нормальну (таку, що відповідає нормі: психічного здоров'я, права, культури, моралі тощо) і аномальну девіантну поведінку особистості. Девіантологія є психологією девіантної поведінки. О. В. Змановська, С. Кон, Н. Ю. Максимова розриваючи це поняття виділяють позитивну і негативну девіацію, її багаторазовість, агресивність (як по відношенню до інших, так і до себе), духовні проблеми, емоційні, саморегуляції, негативний життєвий досвід.

Отже, вивчивши та проаналізувавши закономірності поведінки і діяльності людей, їх життєвий досвід, етапи соціалізації особистості, розвиток соціальних установок у історичному контексті, ми довели важливість розвитку наукових знань у галузі соціальної психології, соціології злочинності, девіантології з метою забезпечення запобігання соціальній злочинності.

Список бібліографічних посилань

1. Бандурка О. М., Соколов В. О., Рушенко І. П., Ярмиш О. Н. Соціологічне забезпечення діяльності органів внутрішніх справ : навч.-практ. посіб. Харків : Ун-т внутр. справ, 1996. 36 с.

2. Рущенко І. П. Соціологія злочинності. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2001. 370 с.

Одержано 03.03.2018

Охарактеризовано соціальну психологію, соціологію преступлений, девиантологію в системі розвитку наукових знань в разрізі процесів історичного розвитку суспільства – від часів античності до нашого часу. Проаналізовано закономірності поведінки та діяльності людей, їх життєвий досвід в малих і великих групах, соціалізацію особистості та розвиток соціальних установок.

Ключеві слова: соціальна психологія, психологія преступності, девиантологія, суспільство, суспільне свідомість, суспільні інтереси.

УДК 159.947.5

Анна Валеріївна КОЛЧИГІНА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри практичної психології

Української інженерно-педагогічної академії (м. Харків);

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3747-5977>;

Ольга Олександрівна ЗАЙЦЕВА,

асистент кафедри практичної психології

Української інженерно-педагогічної академії (м. Харків)

СТИЛЬ САМОРЕГУЛЯЦІЇ В ЮНАКІВ І ДІВЧАТ З РІЗНОЮ МОТИВАЦІЙНОЮ ОРІЄНТАЦІЄЮ

Емпірично досліджено особливості різниці стилю саморегуляції в юнаків і дівчат. Виявлено особливості мотиваційної орієнтації студентів в процесі навчання. Зроблено висновки щодо виявлення стилю саморегуляції юнаків і дівчат з різною мотиваційною орієнтацією.

Ключові слова: академічна саморегуляція, стиль саморегуляції, зовнішня мотиваційна орієнтація, внутрішня мотиваційна орієнтація.

Нові інформаційні технології, засоби масової комунікації багатократно підсилили можливості впливу на свідомість і підсвідомість як окремої людини, так і на великі групи людей

та населення країни загалом. Між процесом навчання та розвитком існує складний динамічний взаємозв'язок, що змінюється з віком. Особливості академічної саморегуляції студентів вищого навчального закладу можуть бути враховані в процесі інноваційного навчання. Так, в попередньому дослідженні, виявивши роль та функції копінг-поведінки студентів у постійній негативним переживанням, що можуть супроводжувати процес навчальної діяльності, та підтримці позитивних переживань, дійшли до висновку, що перспективами подальших досліджень ми вбачаємо у виявленні особливостей саморегуляції психічних станів студентів у різних ситуаціях навчальної діяльності при впровадженні інноваційних освітніх технологій та сучасних психологічних технологій у вищому навчальному закладі [1, с. 155].

Проаналізувавши літературу можна відзначити, що розробкою проблеми саморегуляції поведінки особистості займалося багато вчених. О. А. Конопкін, Г. С. Нікіфоров, А. К. Осніцький, І. А. Трофімова вивчали окремі прояви саморегуляції в різних видах діяльності. Проблема саморегуляції в дослідженнях рефлексії досліджували І. Д. Бех, В. В. Давидов, А. З. Зак, Б. В. Зейгарник, К. Н. Поливанова. Феномен «саморегуляція» став предметом уваги ще багатьох дослідників Л. С. Виготський, А. І. Висоцький, В. А. Іванніков, В. К. Калін, В. К. Котирло, К. Левін, С. Л. Рубінштейн, В. І. Селіванов, М. В. Савчин, В. О. Татенко, В. А. Ядов, П. М. Якобсон. Мотивацію вивчали Р. Стернберг, А. Бандура, Дж. Аткинсон, М. Селігман, И. А. Васильев, Т. О. Гордєєва, С. С. Занюк, М. Ш. Магомед-Емінов, Д. Макклелланд, Г. Мюррей, Х. Хекхаузен, А. В. Колчигіна, О. О. Зайцева [2; 3].

Для проведення емпіричного дослідження використовувались наступні методики: опитувальник «Академічна саморегуляція» Р. М. Райана, Д. Р. Коннелла в адаптації М. В. Яцюка [4, с. 45]; опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» [5, с. 45]; опитувальник внутрішньої – зовнішньої мотиваційної орієнтації Т. Амабіле в адаптації Т. О. Гордєєвої та Є. Н. Осіна [6, с. 25].

Дослідження проводилося на базі Української інженерно-педагогічної академії. В дослідженні брали участь 80 студентів денної форми навчання першого та другого курсів віком від 17 до 23 років, з них 37 юнаків (46 %) та 43 дівчини (54 %). У ході

роботи були використані наступні методи математичної статистики: t-критерій Стюдента, критерій кутового перетворення (ϕ) Фішера, кластерний аналіз (k-means clustering). Математична обробка даних здійснювалася за допомогою пакета математико-статистичної програми Statistica 7.0.

Таким чином, в результаті проведеного дослідження можемо зробити наступні висновки. Поведінка студентами регулюється за власним вибором не залежно від статі, тобто студенти в початковій діяльності більш спрямовані на власну думку, ніж на нагороди та покарання, на правила та вимогами, на власний інтерес до діяльності.

Незалежно від статі в більшій мірі проявляються сформованість критеріїв успішності навчальної діяльності у студентів, гнучкість їх змін, розвиненість процесів самоконтролю та оцінки результатів своєї навчальної діяльності, їх стійкість в умовах низької і високої навчальної мотивації. Значно вищі індивідуальні можливості самостійно висувати навчальні цілі та програми навчальних дій, самостійно їх здійснювати і приймати за них відповідальність, формувати індивідуальні критерії успішності їх виконання.

Зазначимо, що для юнаків більш характерна індивідуальна сформованість навичок, що дозволяє конкретизувати навчальну мету, ніж для дівчат. Тобто хлопці більш схильні моделювати свої дії в процесі навчання, вони більш діють згідно сформованим значущим умовами навчання, швидко орієнтуються в мінливій ситуації та вибирають відповідно до умов програму виконавських навчальних дій або тактику поведінки з викладачем, ніж дівчата.

При цьому студенти незалежно від статі віддають перевагу новим, цікавим і важким задачам та працюють заради зовнішніх нагород і громадського визнання. В 61,2 % вибірки діагностовано спрямованість на зовнішні нагороди та громадські визнання, серед досліджуваних даної групи 21 юнак (42,9 %) та 28 дівчат (57,1 %). В 38,8 % вибірки діагностовано спрямованість на нові, цікаві та важкі завдання, орієнтуючись на свій внутрішній потенціал, серед досліджуваних даної групи 16 юнаків (51,6 %) та 15 дівчат (48,4 %).

Студенти, що розраховують на свій внутрішній потенціал, швидше орієнтуються в мінливій ситуації і роблять вибір відповідно до умов програми виконавських навчальних дій або тактику поведінки з викладачем, більш проявляють стійкість цих процесів в умовах різного рівня психічної напруги. Таким студентам характерні індивідуальні можливості самостійно висувати навчальні цілі і програми навчальних дій, самостійно їх здійснювати і приймати за них відповідальність, формувати індивідуальні критерії успішності їх виконання, ніж у студентам, що спрямовані на нагороди та визнання.

Список бібліографічних посилань

1. Кузнецов М. А., Колчигіна А. В. Подолання хвилювання на іспиті: копінг-поведінка студентів під час перевірки знань. Харків : Діса Плюс, 2017. 206 с.
2. Зайцева О. О. Особливості академічної мотивації у студентів з різним рівнем метакогнітивної включеності в діяльність. *Психологія і особистість*. 2018. № 1 (13). С. 75–84.
3. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. СПб. : Питер ; М. : Смысл, 2003. 860 с.
4. Яцюк М. В. Адаптація опитувальника академічної саморегуляції Р. М. Райана і Д. Р. Коннелла (Casual dimensionscale IISQR-A). *Практична психологія та соціальна робота*. 2008. № 4. С. 45–47.
5. Моросанова В. И. Индивидуальный стиль саморегуляции: феномен, структура и функции в произвольной активности человека. М. : Наука, 2001. 192 с.
6. Гордеева Т. О., Осин Е. Н. Позитивное мышление как фактор учебных достижений. *Вопросы психологии*. 2010. № 1. С. 24–33.

Одержано 11.03.2018

Емпирически исследованы особенности разницы стиля саморегуляции у юношей и девушек. Выявлены особенности мотивационной ориентации студентов в процессе обучения. Сделаны выводы по выявлению стиля саморегуляции юношей и девушек с разной мотивационной ориентацией.

Ключевые слова: академическая саморегуляция, стиль саморегуляции, внешняя мотивационная ориентация, внутренняя мотивационная ориентация.

УДК 159.922.7–053.6:316.774

Олександр Володимирович КОРНІЛОВ,

асистент кафедри загальної, вікової та практичної психології
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СУЧАСНИХ ЗМІ НА ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Проблема впливу сучасних засобів масової інформації (ЗМІ) на поведінку дітей вважається достатньо актуальною на сьогоднішній день. Даний феномен привертає до себе увагу величезної кількості науковців різних галузей, а саме: медиків, педагогів, соціологів, психологів тощо. Вітчизняні та зарубіжні дослідники дають теоретичний аналіз впливу реклами, телебачення й Internet на пізнавальні процеси, поведінку і свідомість людини та рекомендації для практичних змін ситуації, яка склалася.

Ключові слова: засобів масової інформації (ЗМІ), телебачення, поведінка, агресія, комп'ютерна продукція, віртуалізація.

Незаперечним є факт, що людська особистість формується під впливом різних інститутів соціалізації, до яких можна віднести освіту, культурні установи, виховання, а також ЗМІ. Останні виступають досить потужним чинником впливу на індивідуальний розвиток, поведінку, духовний світ, цінності та переконання.

ЗМІ, як і будь-який інший соціальний інститут, покликані виконувати такі функції:

- комунікативну (функція спілкування);
- ідеологічну (вплив на світогляд, ціннісні орієнтації, ідеали, мотивацію людини тощо);
- культурно-освітню (трансляція культурних цінностей, виховання на зразках загальнолюдської культури);
- рекламно-довідкову (задоволення людських практично-утилітарних потреб);
- рекреативну (розваги, пов'язані зі зняттям напруги, отриманням задоволення) [1, с. 3].

Спираючись на розглянуті вище функції, можна стверджувати, що сучасні ЗМІ двояко впливають на підлітків. З одного

боку преса, радіо, телепродукція, Internet сприяють засвоєнню та утвердженню таких соціальних норм, як демократичні принципи, толерантність, полікультурність, а з іншого підбурюють до наслідування агресивних дій, формують примітивні уявлення, відчуття тривожності, упередженість тощо.

Спостереження зарубіжних психологів за підлітками показали, що діти, які дивляться телевізор не менше 4 годин на добу, більше проймаються агресивними настроями і вважають світ значно небезпечним, ніж ті, хто проводить біля телевізора 2 години щодня і менше [2, с. 20]. Це пов'язано з тим, що з кожних трьох програм дві містять сюжети насилля, які сприяють поповненню і формуванню дитячих знань та уявлень про скоєні злочини, способи катування, піднесення почуття помсти тощо. Можна зробити висновок, що результатом тривалого перегляду дітьми підліткового віку сцен насильства на телеекрані є не тільки наслідування ними жорстокого стилю поведінки, але й втрата емоційної сприйнятливості до чужого болю, зміна традиційних уявлень про оточуючий світ.

Телебачення й Internet є потужними зворотними зв'язками засобів масової комунікації. Доведено, що для окремої групи людей комп'ютер і телевізор стають головною життєвою цінністю, заради якої вони відмовляються від спілкування з іншими людьми, від участі в суспільному житті, прогулянок, занять спортом і т.п., тобто даний вид комунікації витісняє безпосереднє живе міжособистісне спілкування [3, с. 18]. Таку неусвідомлену відмову підлітка від сприймання реальної дійсності називають віртуалізацією. Подібне захоплення є небезпечним, адже людина поступово перестає адекватно сприймати оточуючий світ, який живе за іншими законами, ніж віртуальні комп'ютерні персонажі.

Сучасні блакитні екрани переповнені еротикою, жахами, покемонами, потойбічними силами, пророками, астрологами та ін. Під постійним впливом таких сцен емоційна сфера підлітка розгойдується, менш раціональним стає ставлення до об'єктивної дійсності, зростають навіюваність, психічне зараження [3, с. 19]. І все ж таки телевізор і комп'ютер міцно тримають побіля себе юних глядачів. Сугестивний вплив на дітей, передусім старших підлітків, ґрунтується на культивуванні в них тільки суто егоїстичних природних потреб, розпалюванні жадоби насолоди.

«Бери від життя все!», «Насолоджуйся – це твій час!», «Розваги понад усе!», «Жити – легко, просто!» – ось неповний перелік рекламних гасел, які сприяють тому, щоб недосвідчена молода людина відчула спокусу і пішла туди, куди її кличуть [4, с. 24]. Фахівці з проблем ЗМІ навмисне насичують сучасне телебачення та Internet такими якостями, як вульгаризація, сенсаційність, схематизм, грубість, диференційованість, упередженість і т. п., так як теле- та комп'ютерна продукція перш за все розрахована на наївних і легковірних молодих глядачів, якими легко маніпулювати з екранів.

На підлітків щодня обрушується злива діаметрально протилежної інформації: корисної й небезпечної, повчальної й беззмістовної, розважальної й жакливої. Доведено, що діти особливо чутливі до інформації агресивного, цинічного змісту. Таким чином, для того, щоб силу сучасних ЗМІ можна було б використувати для благородної мети, необхідно докласти свідомим дорослим (батькам, учителям, вихователям) максимальних зусиль, щоб навчити підлітків критично ставитися до телевізійних сюжетів, бачити різницю між реальністю та фантазією на екрані, ознайомити їх з економічним базисом телевізійної та комп'ютерної індустрії, обговорювати в колі сім'ї побачене на телеекрані, висловлювати своє ставлення до подій, які розгортаються у фільмі, а також стежити за тим, щоб телевізор або комп'ютер не перетворилися на головну життєву цінність дитини.

Список бібліографічних посилань

1. Бондарчук О. Дитина та ЗМІ: ефекти і впливи. *Шкільний світ*. 2003. № 21. С. 1–3.
2. Старова О. Средства массовой информации как источник агрессии. *Прикладная психология и психоанализ*. 2000. № 2. С. 15–21.
3. Чорна Л. Сучасне телебачення та його вплив на внутрішній світ і поведінку людини. *Психолог*. 2003. № 46. С. 18–22.
4. Тищенко С. П. Діти і телебачення: в тенетах віртуальної дійсності. *Журнал для батьків*. 2001. № 2. С. 22–25.

Одержано 01.03.2018

Проблема влияния современных средств массовой информации (СМИ) на поведение детей считается достаточно актуальной на сегодняшний день. Данный феномен привлекает к себе внимание огромного количества ученых разных отраслей, а именно: медиков, педагогов, социологов, психологов и тому подобное.

Отечественные и зарубежные исследователи дают теоретический анализ влияния рекламы, телевидения и Internet на познавательные процессы, поведение и сознание человека и рекомендации для практических изменений сложившейся ситуации.

Ключевые слова: средств массовой информации (СМИ), телевидение, поведение, агрессия, компьютерная продукция, виртуализация.

УДК 159.9

Ярослав Володимирович КОСТЕНКО,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0687-7041>

ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ ДО ПРОФІЛАКТИКИ ПІДЛІТКОВИХ ДЕВІАЦІЙ

Викладено аналітичний матеріал щодо побудови моделі підготовки працівників ювенальної превенції до профілактики підліткових девіацій, визначено її теоретичні аспекти з огляду на природу підліткових девіацій (психологічну, соціально-культурну, етнокультурну), технології їх попередження і корекції (особистісно-розвиваючі, індивідуалізовані), наявний педагогічний досвід проведення такої роботи в юридичних вишах.

Автор проводить аналіз літературних та дисертаційних досліджень, анкетування окремих категорій адміністративного та професорсько-викладацького складу юридичних вузів та надає психолого-педагогічну характеристику процесу підготовки працівників ювенальної превенції до профілактики підліткових девіацій як цілісного, системного і технологічного процесу.

Ключові слова: ювенальна превенція, попередження правопорушень, модель підготовки, підліткові девіації.

Виклад основного матеріалу. Як показала практика, складні і неоднозначні процеси, що протікають в органах внутрішніх справ, неодноразові структурні зміни в системі вищої юридичної освіти, проблеми з кількісним та якісним складом учнів, погіршення характеристик абітурієнтської молоді вимагають від керівного і професорсько-викладацького складу наполегливих

зусиль з підтримки якості навчання, статутного порядку, гуманного ставлення до студентів [1].

Основними закономірностями процесу підготовки працівників ювенальної превенції до профілактики підліткових девіацій, були: формування працівника як індивідуальності, що володіє необхідними правовими та психолого-педагогічними знаннями в області профілактики підліткових девіацій; залежність процесу підготовки працівника до профілактики підліткових девіацій від характеру і змісту превентивної роботи; тісний зв'язок між зовнішніми і внутрішніми факторами прояву недоліків в процесі підготовки працівників ювенальної превенції до профілактики підліткових девіацій; цілісність розвитку особистості в процесі підготовки до профілактики підліткових девіацій; необхідність гуманістичного і шанобливого ставлення до особистості підлітка девіантного типу в процесі підготовки працівників ювенальної превенції до профілактики підліткових девіацій [2].

Як показало вивчення практики здійснення процесу підготовки працівників ювенальної превенції до профілактики підліткових девіацій, реально існують зв'язки всередині самого цього процесу, тобто між його основними компонентами. Це підтвердило припущення про наявність специфічних, власне превентивних закономірностей [3]. До них можна віднести: єдність процесів виховання, самовиховання, перевиховання, які є складовими елементами компонентів процесу підготовки працівників ювенальної превенції до профілактики підліткових девіацій; узгодження цілей, завдань і змісту діагностичної, прогностичної, попереджувальної роботи в процесі підготовки працівників ювенальної превенції до профілактики підліткових девіацій; залежність результатів процесу підготовки до профілактики підліткових девіацій від особистості працівника ювенальної превенції, від його власної позиції і бажання займатися профілактикою підліткових девіацій та ін.

Слід зазначити, що закономірності процесу підготовки працівників ювенальної превенції до профілактики підліткових девіацій діалектично взаємопов'язані і знаходять свій прояв через безліч випадковостей [4]. Джерелом розвитку технологій підготовки курсантів до профілактики підліткових девіацій прийнято вважати об'єктивно притаманні цьому процесу протиріччя, що

відображають його зміст і проявляються через дії основних груп законів і закономірностей, властивих йому. Дана методологічна позиція є базою для виявлення специфічних груп протиріч.

Серед них такі протиріччя: між довузівської рівнем підготовки майбутніх працівників ювенальної превенції до профілактики підліткових девіацій і новими, постійно зростаючими, вимогами до нього під час навчання в юридичному закладі та під час проходження служби; між особистісною поведінкою та колективною невідповідністю запланованих цілей і завдань підготовки працівників ювенальної превенції до профілактики підліткових девіацій; між рівнем особистісних потреб і мотивів до профілактики підліткових девіацій і самою можливістю щодо їх задоволення та ін.

Таким чином, мета підготовки працівників ювенальної превенції до профілактики підліткових девіацій полягає в тому, щоб максимально сприяти позитивному вирішенню виявлених протиріч, сприяти зміцненню соціально значущих якостей і почуттів, допомагати успішно долати протилежні тенденції в соціальному, освітньому розвитку працівників.

Виявлені закономірності та протиріччя дозволили визначити принципи підготовки працівників ювенальної превенції до профілактики підліткових девіацій, серед них: оптимізм в роботі по підготовці працівників ювенальної превенції до профілактики підліткових девіацій (як з боку професорсько-викладацького складу, так і з боку працівників); опора на вже сформовані професійні компетенції і їх службовий досвід; гуманізація освітньої та практичної діяльності; забезпечення єдності навчання, виховання і практичної діяльності працівників ювенальної превенції; єдність свідомості і поведінки працівників; забезпечення сталості, комплексності та динамічності підготовки працівників ювенальної превенції до профілактики підліткових девіацій та ін.

Наукові кордони проблеми підготовки курсантів до профілактики підліткових девіацій не є раз і назавжди заданими і завершеними. Тому питання про сутність, зміст і структуру процесу підготовки працівників ювенальної превенції до профілактики підліткових девіацій постійно носитиме пошуковий і дискусійний характер. Теоретична модель підготовки працівників до профілактики підліткових девіацій повинна мати інтегральну

єдність розвитку її компонентів. Ефективність функціонування моделі процесу підготовки до роботи з підлітками девіантного типу може визначатися: організацією єдиного освітнього простору шляхом інтеграції навчальної, виховної та дослідно-практичної діяльності; розвитком позитивної мотивації, спрямованої на усвідомлення необхідності роботи з важкими підлітками як обов'язковий елемент особистісної освіти; застосуванням в освітньому процесі юридичних вузів сучасних технологій, методів, форм, ефективно сприяють формуванню готовності майбутніх офіцерів поліції до роботи з підлітками девіантного типу.

Список бібліографічних посилань

1. Алёхин И. А., Сливин Т. С. Перспективы военного образования в России. *Мир образования – образование в мире*. 2013. № 2. С. 19–27.
2. Аронов А. А. Социально-культурное проектирование среды: проблемы и перспективы. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 2011. № 3. С. 95–98.
3. Астафьева Н. Н. Развитие самосознания будущей профессиональной деятельности курсантами в учебном процессе военного вуза. *Мир образования – образование в мире*. 2009. № 3. С. 90–95.
4. Антипин П. И. Совершенствование гуманитарной подготовки курсантов в военно-учебных заведениях России. *Мир образования – образование в мире*. 2009. № 3. С. 119–122.

Одержано 17.03.2018

Изложен аналитический материал по построению модели подготовки работников ювенальной превенции к профилактике подростковых девиаций, определены ее теоретические аспекты учитывая природу подростковых девиаций (психологическую, социально-культурную, этнокультурную), технологии их предупреждения и коррекции (личностно-развивающие, индивидуализированные), имеющийся педагогический опыт проведения такой работы в юридических вузах.

Автор проводит анализ литературных и диссертационных исследований, анкетирования отдельных категорий административного и профессорско-преподавательского состава юридических вузов и предоставляет психолого-педагогическую характеристику процесса подготовки работников ювенальной превенции к профилактике подростковых девиаций как целостного, системного и технологического процесса.

Ключевые слова: ювенальная превенция, предупреждение правонарушений, модель подготовки, подростковые девиации.

УДК 159.922.73:791.228

Олександр Олександрович КУЗЬМЕНКО,

студент історичного факультету
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

Науковий керівник:

Ніна Михайлівна АТАМАНЧУК,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної, вікової та практичної психології
Полтавського національного педагогічного
університету ім. В. Г. Короленка

ВПЛИВ МУЛЬТФІЛЬМІВ НА РОЗВИТОК І ПОВЕДІНКУ ДІТЕЙ

*Охарактеризовано вплив мультфільмів на поведінку дітей.
Виділено позитивний та негативний вплив мультфільмів на
психічний розвиток дітей.*

Ключові слова: мультфільм, психічний розвиток, агресія,
чинники.

Відомо, що мультиплікація привертає велику увагу дітей і має сильний психологічний вплив на їх розвиток. Адже у дошкільному віці відбуваються важливі етапи у формуванні особистості. Відомим є факт, що психіку людини формують ті образи і символи, які були з нею в дитинстві. Отже, образи головних героїв улюблених мультфільмів відіграють важливу роль у процесі становлення особистості, у зв'язку з чим кожен мультиплікаційний образ є вірогідним прикладом для наслідування чи навпаки, – викликатиме відразу, що й буде формувати ставлення дитини до проблем і ситуацій у дорослому житті. Тому мультфільми можна віднести до одного із важливих інструментів впливу на поведінку та психіку малюків.

У зв'язку з цим, з'ясування особливостей впливу мультфільмів на розвиток дітей є досить актуальним.

Правильно підібрані мультфільми впливають на розвиток:

1. Мови. Якщо мультфільм має гарне озвучування, грамотну вимову персонажів, то дитина переглядаючи їх може поповнити свій словниковий запас.

2. Мислення і пам'яті. Вчаться аналізувати зміст того, що дитина дивиться, запам'ятовувати персонажі, події.

3. Виховують. Герої мультфільмів показують різні варіанти, як правильно себе поводити в тій чи іншій ситуації, приклади дозволеної і забороненої поведінки, уявлення про зло і добро, вчать долати страхи і важкі ситуації, сприяють формуванню взаємодопомоги і взаємопереживань до оточуючих.

4. Удосконалюють творчі здібності та розвивають уяву. Можуть стати джерелом художньої творчості [2].

Але попри позитивні фактори є велика кількість випадків, коли перегляд мультфільму не те, що не сприяє появі чогось позитивного в розвитку дитини, а й навіть приносить шкоду для її психічного здоров'я. Тому батькам слід дуже прискіпливо обирати мультфільми для перегляду і по можливості пояснюючи питання, які можуть виникнути у дитини, коли вона буде їх дивитися.

Нижче наведемо приклади небажаних для перегляду дитини мультфільмів, що мають:

1. Дуже яскраві кольори і різкі зміни подій, яскраві спалахи. Бо такі елементи в мультфільмі можуть призводити до тривоги, неможливості заснути, нічним кошмарам, погіршення зору. Також відомі випадки епілепсії, що сталася під час однієї серії відомого аніме-серіалу «Покемони». Звісно, їх може і не бути, але краще не експериментувати зі здоров'ям дітей.

2. Гучні звуки, напружену музику, що може пригнічувати психіку дитини

і викликати головний біль та відчуття тривоги.

3. Сцени де персонаж свідомо наражає своє життя на небезпеку. Адже дитина може копіювати те, що бачить на екрані і це завдасть шкоди її здоров'ю.

4. Показ неправильної статевої поведінки, коли жінка одягається і поводить себе, як чоловік, а чоловіка зображують схожим на жінку. Це може нашкодити дитячій статевій самоідентифікації.

5. Перегляд мультфільмів це пасивне проведення часу. Діти звикають до пасивних видів діяльності, що може негативно відобразитися на їх фізичному розвитку [1].

Отже, проаналізувавши всі ці чинники можна говорити, що мультфільми є вагомим засобом впливу на дитину. Але, який

вплив матиме переглянутий мультфільм залежить від того, як віднеслися батьки до вибору того, що буде дивитися їхня дитина. Переконані, дорослі мають серйозно ставитися до вибору мультфільму і контролювати час, який буде відведено для перегляду мультиплікаційного фільму. Щоб його перегляд мав тільки позитивний вплив на дитину. І таке серйозне ставлення до цього вибору дозволить уникнути дитячої агресії, головного болю, що може виникати від дуже яскравих картинок і звуків, дитячої тривоги, страху, бо часто у сучасних мультфільмах мають місце сцени насилля, які дитина може дуже емоційно переживати разом із героєм мультфільму.

Список бібліографічних посилань

1. Сітцева М. Психологічні особливості мультфільмів для дітей. Київ, 2009. 142 с.
2. Руденя О. Мультфільми і діти. *Соціальний педагог*. 2011. № 1 (49). С. 46–49.

Одержано 01.03.2018

Охарактеризовано влияние мультфильмов на поведение детей. Выделено позитивное и негативное влияние мультфильмов на психическое развитие детей.

Ключевые слова: мультфильм, психическое развитие, агрессия, факторы.

УДК 811.112.2'373.46

Олена Федорівна КУЧЕРЕНКО,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ТРАНСІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Для іноземних студентів вкрай важливим постає навчання української мови та української культури. Українська національна мова, як і національна культура повинні стати органічним підґрунтям освіти іноземних громадян. У сучасній світовій трансінформаційній спільноті спостерігаються тенденції відмови від національних традицій і самотності у зв'язку

з явищами глобалізації, або навпаки – заглиблення у виключно національно-культурний простір.

Ключові слова: іноземні студенти, сучасна світова трансінформаційна спільнота, навчання української мови та української культури, відмова від національних традицій, заглиблення у виключно національно-культурний простір.

Для іноземних студентів, що здобувають вищу освіту в Україні, вкрай важливим постає навчання української мови та української культури.

Проте в різних сферах життя українського суспільства, в побуті іноземні студенти повсякчас стикаються з тим, що пріоритетною в нашій державі продовжує залишатися російська мова. І як наслідок такої мовної ситуації в трансінформаційному суспільстві, у іноземних слухачів, які навчаються в нашій державі, виникають багаточисельні проблеми, що стосуються як їхньої нагальної необхідності усебічного активного опанування усною та писемною формами саме українського мовлення (науковий стиль мовлення з відповідними підстилями, офіційно-діловий стиль також представлений певними підстилями та розмовний з усіма жанровими особливостями кожного зі згаданих функціональних різновидів української мови), так і практичною потребою спілкування російською в Україні.

Така досить тривала несприятлива мовна ситуація в Україні негативно впливає тільки на рівень опанування іноземними студентами української: мовні системи української та російської мов різні, спостерігається плутанина і в граматичних категоріях, і лексичному складі при паралельному навчанні цих мов.

Національна мова, як і національна культура повинні стати органічним підґрунтям освіти іноземних студентів, треба формувати та розвивати їхні знання у галузі саме української культури. Проте культура великих міст України, зокрема Харкова залишається російськомовною, а значить не розвивається належним чином система українських національних цінностей.

Окрім того, протягом усього часу навчання необхідно постійно брати до уваги те, що іноземні студенти володіють національними мовами, представляють певні національні культури та традиції, всотувані ними з дитинства. Сформовані мовні та

культурні знання іноземних студентів досить часто не перетинаються з українською ментальною культурою, оскільки мають багато відмінностей.

У сучасній світовій трансінформаційній спільноті досить чітко спостерігаються, з одного боку, тенденції відмови від національних традицій і самобутності у зв'язку з явищами глобалізації, а з іншого, – заглиблення у виключно національно-культурний простір. Під час навчання іноземних громадян в Україні потрібно обов'язково враховувати зазначені явища.

Суттєвими моментами для успішного навчання іноземних студентів в Україні, якими не можна зневажати, постають зниження загального культурного рівня, переважання матеріальних цінностей у міжнародному транс інформаційному суспільстві.

Отже, підсумовуючи важливо зазначити, що при навчанні в Україні необхідно, на нашу думку, повсякчас виборювати сучасний світовий рівень української культури, здійснювати модернізацію як української ментальності, так і тих національних ментальностей, які представляють іноземні студенти.

Одержано 02.03.2018

Для иностранных студентов очень важным является обучение украинскому языку и культуре. Украинский национальный язык, как и национальная культура должны стать органичной основой образования иностранных граждан. В современном мировом трансформационном сообществе выявлены тенденции отказа от национальных традиций и самодостаточности в связи с явлениями глобализации, или наоборот – погружения в исключительно национально-культурное пространство.

Ключевые слова: иностранные студенты, современное трансформационное сообщество, обучение украинскому языку и культуре, отказ от национальных традиций, погружение в исключительно национально-культурное пространство.

УДК 159.9

Сергій Михайлович КУЧЕРЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2209-9430>;

Наталія Сергіївна КУЧЕРЕНКО,

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри практичної психології
Української інженерно-педагогічної академії (м. Харків)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗВ'ЯЗКУ НАДІЙНОСТІ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ З ЇХ СТРЕСОСТІЙКІСТЮ

Наведено аналіз проблеми зв'язку надійності службово-бойової діяльності майбутніх офіцерів технічного профілю Національної гвардії України з їх стресостійкістю, розглянуті її основні методологічні положення.

Ключові слова: надійність роботи, стрес, стресостійкість, особливі та екстремальні умови діяльності.

Проблема надійності професійної діяльності, фахівців, які виконують її в особливих умовах є провідною в рамках основних проблем психології праці, організаційної психології, інженерної психології, психології безпеки, вона має досить розроблені теоретичні основи і практичні результати, завдяки дослідженням В. А. Бодрова, К. М. Гуревича, Г. М. Зараковського, Є. О. Клімова, Б. Ф. Ломова, В. Л. Марищука, В. Д. Небиліцина та багатьох інших дослідників.

У своїй роботі ми розглядаємо вплив стресостійкості на надійність професійної діяльності в особливих умовах майбутніх офіцерів технічного профілю Національної гвардії України, а також вивчення їх професійно важливих якостей. Психологічний стрес являє собою реакцію на погрозу впливу екстремальної ситуації. Слід зазначити, що в якості погрози може сприйматися не тільки реально стресова обстановка, але і її символи або уявлювана ситуація, а також усвідомлення відсутності готових програм

професійної діяльності в даній ситуації. Стресостійкість майбутніх офіцерів Національної гвардії України важливо розглядати з точки зору оцінки її стану та умов формування, розвитку на різних етапах професійної діяльності. Проведене професіографічне дослідження зазначеної проблеми дасть можливість визначити, як фахівець опановує складними ситуаціями роботи, яку роль в оптимальному функціонуванні людини відіграє її індивідуальний досвід, стійкі ознаки психічних станів в структурі професіонала та інші.

Не вважаючи на те що проблемі стресостійкість присвячене доволі значна кількість досліджень, але змістовні характеристики саме стійкості до стресу як важливого фактору психологічного забезпечення службово-бойової діяльності майбутніх офіцерів технічного профілю Національної гвардії України, ефективності та надійності виконання ними професійних функцій розглядались не в значному обсягу, тому дослідження стресостійкості, детермінант її проявів, залежності від факторів діяльності в особливих умовах, індивідуально типологічних особливостей особистості дасть змогу здійснити більш детальноше вивчення цього феномену.

В дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених проблема вивчення стресостійкості фахівця, котрий виконує професійну діяльність в особливих умовах відображена в працях Г. Сельє, де визначена послідовність основних етапів розвитку загального адаптаційного синдрому, розглядалась І. П. Павловим, В. С. Мерліним, Ю.В. Щербатих в рамках теорії темпераменту та індивідуальних властивостей нервової системи, П. К. Анохіним, О. А. Конопкіним, В. І. Степанським, Г. С. Гребенюком та ін. пов'язували стресостійкість з психічною саморегуляцією організму та самоконтролем особистості, Н. І. Наєнко, Т. А. Немчін з надійністю діяльності та працездатності, Н. І. Дяченко, Л. О. Кандибович з психологічною готовністю. Стійкість особистості до стресу і стресогенних чинників при виконанні діяльності в екстремальних умовах розглядалась в роботах О. А. Кириленко, В. Л. Маріщука, В. Ф. Моргуна, Г. С. Нікіфорова, Л. А. Перелигіной, В. П. Садкового, О. В. Тімченко. В роботах В. О. Моляко, В. О. Бодрова, Н. В. Тарабріна розглядалися рівні стресостійкості та їх вплив на успішність виконання спеціалістом професійних функцій в особливих умовах

Аналіз психологічних джерел свідчить про те, що детермінантами стресостійкості є як характеристики екстремальної обстановки так індивідуально-психологічні характеристики особистості. В працях В. Л. Маріщука, К. В. Судакова, Н. К. Хитрова, Ю. В. Щербатих показано, що на стресостійкість особистості впливають як природжені особливості організму так особистісні властивості, соціальні та когнітивні фактори.

В роботах П. Б. Зільбермана, А. Л. Злотнікова, І. І. Ліпатова, В. А. Плахтійенко, С. І. Сівіна та ін., досліджувалась проблема психологічного стресу спеціаліста при виконанні професійних обов'язків в особливих умовах діяльності, показано, що подолання негативних психологічних станів у військовослужбовців зростає при застосуванні відповідних стратегій психологічного забезпечення професійної діяльності, як когнітивні та психофізіологічних аспекти впливають на подолання стресового стану та підвищенні стресостійкості.

Разом з тим особистісний контекст розв'язання проблеми зв'язку надійності службово-бойової діяльності майбутніх офіцерів технічного профілю Національної гвардії України з стійкістю до стресу може містити як нові конструктивні можливості її вирішення, так і розробку нових методів підготовки військовослужбовців для ефективного виконання ними своїх службових обов'язків. Це і є напрямком наших подальших досліджень, що буде відображено в наступних публікаціях.

Список бібліографічних посилань

1. Боснюк В. Ф. Психологічні особливості професійної відповідальності рятувальника. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2016. Вип. 20. С. 15–22.
2. Екстремальна психологія : підручник / за заг. ред. О. В. Тімченка. Київ : Август Трейд, 2007. 502 с.
3. Кучеренко Н. С. Нервово-психічна стійкість як один з факторів психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів внутрішніх військ України. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2014. Вип. 16. С. 117–125.
4. Кучеренко С. М. Деякі аспекти вивчення професійної надійності співробітників гірничорятувальних загонів ДСНС України. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип. 14. С. 124–130.
5. Приходько І. І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності : монографія. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2013. 745 с.

Одержано 05.03.2018

Приведен анализ проблемы связи надежности служебно-боевой деятельности будущих офицеров технического профиля Национальной гвардии Украины с их стрессоустойчивостью, рассмотрены ее основные методологические положения.

Ключевые слова: надежность работы, стресс, стрессоустойчивость, особые и экстремальные условия деятельности.

УДК 159.9

Ірина Володимирівна ЛАМАШ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9548-4006>;

Олена Миколаївна МОХОРЕВА,

слухач магістратури факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ЗАЗДРОСТІ В КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Обґрунтовано актуальність досліджень проявів заздрості та заздрісності у контексті кримінальної поведінки. Зазначено, що більшість наявних в науковій літературі даних стосовно цієї проблеми мають характер теоретичних узагальнень. Підкреслено необхідність розгортання емпіричних досліджень у цьому напрямку у галузі юридичної психології.

Ключові слова: заздрісність, заздрість, кримінальна поведінка, юридична психологія.

Станом на сьогодні для нашої країни характерні значні зміни морально-етичних, соціально-економічних та ціннісних орієнтирів суспільства, політичні, соціокультурні та правові зміни, котрі накладають свій відбиток як на соціальні відносини між людьми, так і на їх внутрішній світ. Зростає нерівність та розшарування суспільства, підвищується рівень злочинності, зокрема злочинів з корисних мотивів. В даних умовах виникає почуття несправедливості, незадоволеності власним соціальним положення, а звідси – заздрісності до більш успішних та адаптованих до сучасних умов людей.

Заздрість, якщо вона властива багатьом членам суспільства, деформує його цілісність, вносить в соціальну систему конфлікти, стримує розвиток і самоактуалізацію як окремих індивідів, так й соціальних груп, соціуму в цілому. Заздрість – це якість, яка маскує некомпетентність та інші деструкції. ... вона деформує цілісний розвиток особистості, сприяючи формуванню таких якостей як скритність, тривожність, самотність, породжує афект неадекватності [1, с. 64]. В аналізі напрямків дослідження заздрості А. В. Пілішина виділяє, зокрема, вивчення порушень системи значущих, домінуючих відносин, що детермінують зазрісну поведінку. У цьому підході відмічається, що для суб'єкта заздрості «характерною є патогенна система відносин», його деструктивна активність реалізується в цілеспрямованому заподіянні шкоди, фізичного і духовного «знищення особистості» [2, с. 27–28]. А. М. Журба визначає заздрість, як особистісну якість, що проявляється на різних рівнях: свідомості (усвідомлення більш низького свого статусу, який її не влаштовує); емоційного переживання (почуття досади, роздратування, злості, агресії та ін.); реальної поведінки (руйнування, усунення предмета заздрості або силове заволодіння ним). В цілому, заздрість оцінюється як дезорганізуюча сила, тому інституалізація заздрості може бути визнанням домінування агресивності, озлобленості, недоброзичливості в суспільстві [1, с. 65]. Крім того, П. Куттер фокусує увагу на тому, що заздрість може провокувати кримінальну поведінку [3, с. 74].

У науковій літературі ми знаходимо неодноразові згадки про те, що заздрість та заздрісність набувають своєї специфіки в контексті кримінальної поведінки. М. В. Бабакін, досліджуючи виникнення та розвиток молодіжної злочинності в Україні відмічає, що в аналізі факторів генезису виникнення та розвитку молодіжної злочинності в Україні в умовах кризового стану та майнового розшарування суспільства певну роль відіграє у цьому плані й почуття заздрості [4]. В. І. Тимошенко в контексті кримінальної поведінки розглядає агресивність та вказує, що суттєвим фактором агресивної поведінки є заздрість. Заздрість експонує вибагливі бажання мати, володіти на рівні іншої особи або навіть перевершувати її, домінувати. Будучи породженням конкурентного почуття, інтенція заздрості спрямована на прагнення

зруйнувати вказану перевагу [5, с. 60]. Т. В. Бескова зазначає, що чим вищим є рівень заздрісності, тим більш прийнятними для суб'єкта стають певні види асоціальної поведінки.. Найбільше число кореляційних зв'язків цією дослідницею виявлено між заздрісністю і прийнятністю нечесних видів поведінки (незаконного отримання державної допомоги, обману в корисних цілях, приховування знайдених грошей та дрібних крадіжок), деякі з котрих виходять за рамки традиційної моралі, а інші прямо порушують закони. Окрім того, чим вищий рівень заздрісності особистості, тим більш прийнятним стає один із видів агресивної та жорстокої поведінки, а саме – помста за нанесену образу чи збиток [6, с. 300–301]. Слід взяти до уваги думку О. А. Калганової, яка констатує, що професійним злочинцям, поряд з іншими психологічними характеристиками, заздрість [7, с. 117]. Б. М. Головкін надає характеристику нової якісно однорідної соціальної групи – корисливих насильницьких злочинців та зазначає, що одним з різновидів мотивації представників цієї груп є утилітарна мотивація споживацької спрямованості, котра зумовлена смислодефективністю заздрісного порядку; найбільш вираженою характерологічною рисою цих осіб є підозрілість, яка проявляється у заздрощах та ненависті до успішніших і заможніших, а також тих, хто порівняно більше від злочинців чогось має [8, с. 147]. А. І. Сасик в дослідженні специфіки вбивств, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю і особливостей осіб, які їх здійснюють зазначає, що цих злочинів характерний стандартний набір мотивів: помста, ревності, заздрість, образу, корисливість[9]. Як підкреслює Т.В. Гріценко, для злочинців дорослого віку, які вчиняють злочини з особливою жорстокістю, заздрість є однією з індивідуально-психологічних характеристик, що впливають на кримінальну поведінку[10, с. 163]. Емпірично доведено, що у злочинців, засуджених до позбавлення волі, актуалізація проявів заздрості, забарвлених як відчуттям озлобленості та гніву, так і відчуттям смутку та зневіри, супроводжується посиленням дисгармонійних психологічних характеристик, відмінних у чоловіків та жінок. У засуджених чоловіків посилення проявів обох видів заздрості відбувається рпзом зі зростанням відчуття труднощів внутрішнього порядку, таких як тривожність, невпевненість, поганий настрій, тоді як у засуджених

жінок – з посиленням особистісно-значущої мотивації, вираженої в бажанні звернути на себе увагу в процесі реалізації відповідальних справ [11, с. 135–136].

Отже, заздрість виступає певною характеристикою особистості злочинця. Зважаючи на те, що більшість наявних в науковій літературі даних стосовно заздрості та заздрісності в контексті кримінальної поведінки мають характер теоретичних узагальнень, розгортання емпіричних досліджень цієї проблеми є актуальним напрямком роботи у галузі юридичної психології.

Список бібліографічних посилань

1. Журба А. М. Особистісні деструкції: теоретико-методологічний аналіз. *Virtus*. 2015. № 4. С. 61–65.
2. Пилишина А. В. Зависть в контексте межличностных отношений : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. СПб., 2015. 179 с.
3. Куттер П. Любовь, ненависть, зависть, ревность. Психоанализ страстей. СПб. : Б.С.К., 1998. 120 с.
4. Бабакін В. М. Фактори генезису виникнення та розвитку молодіжної злочинності в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 3. С. 30–34.
5. Тимошенко В. І. Агресивна поведінка: її сутність та причини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 6. С. 55–63.
6. Бескова Т. В. Приемлемость асоциального поведения субъектом зависти // Развитие человека в современном мире : материалы III Всерос. науч.-практ. конф. с международ. участием (г. Новосибирск, 17–19 апр. 2012 г.). Новосибирск : Изд-во НГПУ, 2012. С. 295–299.
7. Калганова Е. А. Характеристика личности профессионального преступника. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (право)*. 2013. Вип. 2. С. 112–118.
8. Головкін Б. М. Типологія корисливих насильницьких злочинців. *Право України*. 2010. № 7. С. 144–150.
9. Сасик А. І. Вивчення специфіки вбивств, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю і особливостей осіб, які їх здійснюють. *Освіта і наука в сучасних умовах*. 2017. № 1. С. 378–383.
10. Гриценко Т. В. Криминологические особенности лиц, совершающих преступления с особой жестокостью. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2016. № 5 (47). С. 160–165.
11. Ламаш І. В., Лук'янова О. С. Взаємозв'язки заздрості зі структурно-функціональними характеристиками відповідальності у засуджених: гендерний ракурс. *Право і Безпека*. 2016. № 4 (63). С. 133–137.

Одержано 19.03.2018

Обоснована актуальность исследований проявлений зависти и завистливости в контексте криминального поведения. Отмечено, что большинство имеющих в научной литературе данных по этой проблеме имеют характер теоретических обобщений. Подчеркнута необходимость разворачивания эмпирических исследований в этом направлении в области юридической психологии.

Ключевые слова: завистливость, зависть, криминальное поведение, юридическая психология.

УДК 159.9

Ірина Володимирівна ЛАМАШ,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9548-4006>;

Валерія Дмитрівна ОНАЦЬКА,

слухач магістратури факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

РЕФЛЕКСІЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Розглянуто психологічні аспекти феномену рефлексії. Встановлено взаємозв'язок між поняттями «рефлексія» та «рефлексивність». Проаналізовано різні підходи до вивчення цього феномена у вітчизняній та зарубіжній психології. Підкреслено важливість розвитку рефлексії як детермінанти особистісної зрілості працівників Національної поліції.

Ключові слова: рефлексія, рефлексивність, працівники поліції, особистісна зрілість.

У зв'язку зі змінами, які виникли в результаті проведення реформування структури МВС України, актуальним стає питання, якими психологічними якостями повинен володіти сучасний працівник Національної поліції аби не повертатися до сумнівно-го досвіду минулих поколінь. Правоохоронна діяльність характеризується, з одного боку, постійною зміною ситуацій, з іншого – їх повторюваністю і рутинністю. Внаслідок цього аби запобігти

стереотипізації дій поліцейських, які в свою чергу можуть виявитися помилковими, невід'ємною частиною психологічної свідомості правоохоронців має стати рефлексія, здійснювана на основі її диференційних типів, що дозволить поліцейським утримуватися від імпульсивних, стереотипних дій і свідомо регулювати свою діяльність з урахуванням всіх обставин. Проблема феномену рефлексії є однією з провідних тем сучасної психології, оскільки саме вона є унікальною якістю людини, яка робить її вищою істотою серед інших живих істот.

Аналіз робіт по психології свідчить, що вперше поняття рефлексії з'явилося в філософії, але на даний момент воно перебуває у фокусі фахівців з багатьох сфер діяльності – філософії, психології, педагогіки тощо. Рефлексія – це здатність направляти розумовий процес на власну свідомість, поведінку, накопичені знання, вчинені і майбутні дії. У поданні про рефлексію можна виділити дві лінії. Західна психологія в особі структуралізму, функціоналізму, біхевіоризму, гештальтпсихології, орієнтована на природничо-науковий підхід, заперечує поняття рефлексії як зайвий для пояснення психічних явищ конструкт. І другу лінію вивчення рефлексії, яка характерна для вітчизняної психології. Рефлексія тут виступає як пояснювальний принцип розвитку самосвідомості та психіки в цілому (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, Б. В. Зейгарник). Близьким до поняття «рефлексії» є термін «рефлексивність». Традиційно цей феномен вивчається у широкому колі напрямів: діяльнісному (Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, О. М. Леонтьєв; в контексті проблематики психології мислення (Ю. Н. Кулюткін, В. В. Давидов, В. Ю. Степанов); комунікативному підході (А. Ліпман, В. С. Біблер, С. Ю. Курганов); педагогічному (А. З. Зак, А. В. Захарова, О. С. Анісімов); особистісному (О. Ф. Лазурський, Т. Є. Самулевич, Ф. Ю. Василюк); генетичному (С. Д. Максименко, Ж. Піаже, Є. І. Ісаєв); системомислєдiallyсному (В. А. Лефевр, Г. П. Щедровицький); метакогнітивному (М. Келер, М. А. Холодна, М. Кеплінг) [1–5]. На сьогодні поняття рефлексивності є більш новим у психологічній науці та його зміст досі не конкретизовано, але спроба дати визначення поняттю рефлексивності А. В. Карпова, на наш погляд є досить вдалою. Він стверджує, що рефлексивність – це властивість, а рефлексія – процес. У такому разі рефлексивність є

здатністю до рефлексії. Рефлексія – це конкретний прояв рефлексивності на рівні психічного процесу. Рефлексія може проявлятися у одній ситуації, а в іншій не проявлятися, вона дискретна, парціальна [6]. Таким чином, якщо рефлексія – процес самопізнання, то рефлексивність – сама можливість існування цього процесу). На відміну від рефлексії рефлексивність є загальнолюдською здатністю, але у різних людей вона має різну міру враженості і співвідноситься не з конкретним змістом діяльності, а з системною цілісністю особистості. Це дозволяє ввести поняття «рефлексивність особистості», що визначається як її здатність до спрямування власної діяльності на саму себе, власні особливості, тобто рефлексивність забезпечує особистості можливість самоконструювання, саморозвитку, самодетермінації, але необхідно розуміти, що вона може мати не лише конструктивний, а й деструктивний характер. В. М. Галузяк стверджує, що завдяки рефлексії особистість стає для самої себе об'єктом управління. Відтак рефлексія може розглядатись як важливий засіб саморозвитку, умова і фактор особистісного становлення і особистісної зрілості. Рефлексія «над діяльністю», «над собою», «над своїм становищем у соціальному середовищі» – це не тільки і не стільки констатація чого-небудь, а засіб розвитку діяльності і особистості, зміни її статусу. Рефлексивні паузи, моменти «відходу» від ситуації, «зусилля, спрямовані на те, щоб розібратися в собі», інші подібні феномени виконують функцію генезису, розвитку. Тому можна стверджувати, що особистість, виявляючись в рефлексії, в рефлексії ж і формується [7]. Важливою сферою рефлексивного аналізу правоохоронця є його професійна самосвідомість, адже здатність аналізувати й оцінювати свої почуття і стосунки, сильні і слабкі сторони своєї особистості, ступінь їх відповідності професійним вимогам свідчить про психологічну зрілість поліцейського. Рефлексія також консолідує Я-концепцію, сприяючи, з одного боку, динамічності її змісту, а з іншого – підтримуючи її стабільність. У випадку заниженої самооцінки, негативної Я-концепції, що деструктивно впливає як на його професійне самопочуття, так і на характер взаємин з оточуючими, саме рефлексивний самоаналіз може стати дієвим корекційним інструментом (Р. Бернс) [7]. Рефлексія є каталізатором професійного і особистісного зростання, водночас може запобігати

негативному впливу професії на правоохоронця. Відомо, що офіцер-це, перш за все, високоморальна особа з яскраво вираженим розумінням добра та правопорядку в суспільстві, але разом з тим, професія поліцейського – це не просто робота, і навіть не тільки кар'єра, а покликання та стиль життя. Звичайно, що стрес, напруження, негативні емоції, навколишнє середовище та інші фактори відображаються на фізичному, психологічному та моральному стані поліцейського, і як наслідок призводить до деформації особистості суб'єкта. Слід зазначити, що професійна деформація заважає не тільки продуктивній роботі правоохоронців, а й негативно позначається на їх особистому житті.

Отже, на сьогодні, незважаючи на наявність потреби розвитку такого важливого психологічного процесу, як рефлексія, без якого неможливе створення жодної психологічної програми, існує достатня роз'єднаність підходів до розуміння сутності цього феномена, його функцій і умов розвитку, що не дає можливості цілісно оцінити структурну організацію рефлексії. Разом з цим, означений нами аспект проблеми залишається недостатньо вивченим, що окреслює перспективи емпіричних досліджень у цьому напрямку.

Список бібліографічних посилань

1. Давыдов В. В. Развитие основ рефлексивного мышления школьников в процессе учебной деятельности. Новосибирск : Психол. ин-т им. Л. Г. Щукиной, 1995. 227 с.
2. Зак А. З. Экспериментальное изучение рефлексии у младших школьников. *Вопросы психологии*. 1987. № 2. С. 102–110.
3. Леонтьев Д. А. Разработка методики дифференциальной диагностики рефлексивности // Рефлексивные процессы и управление : сб. материалов VII Междунар. симпозиума. М., 2009. С. 145–150.
4. Максименко С. Д. Рефлексія проблем розвитку в психології. *Психологія і суспільство*. 2001. № 3. С. 4–22.
5. Щедровицкий Г. П. Рефлексия и ее проблемы. *Рефлексивные процессы и управление*. 2001. Т. 1, № 1. С. 47–54.
6. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики. *Психологический журнал*. 2003. № 5. С. 45–57.
7. Галузяк В. М. Рефлексія у структурі особистісно-професійної зрілості вчителя. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2008. № 4. С. 17–25.

Одержано 16.03.2018

Рассмотрены психологические аспекты феномена рефлексии. Установлена взаимосвязь между понятиями «рефлексия» и «рефлексивность». Проанализированы различные подходы к изучению этого феномена в отечественной и зарубежной психологии. Подчеркнута важность развития рефлексии как детерминанты личностной зрелости сотрудников полиции.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивность, сотрудники полиции, личностная зрелость.

УДК 159.9+343.13

Андрій Васильович ЛАПКІН,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(м. Харків)

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОБОРУ ПРОКУРОРІВ

Розглядаються психологічні аспекти добору прокурорів. Виявляється законодавча прогалина щодо відсутності перевірки психологічної придатності особи до роботи в прокуратурі під час проведення добору. Формулюються пропозиції щодо її усунення.

Ключові слова: психологія прокурора, добір прокурорів, особисті якості прокурора.

Актуальність обраної теми зумовлюється реформуванням порядку прийняття на службу до органів прокуратури, а саме запровадження процедури відкритого добору кандидатів на посади прокурорів, що здійснюється на конкурсних засадах. Проведення добору вимагає урахування психологічних якостей кандидатів на посади прокурорів з тим, щоб ці посади займали особи, найбільш психологічно придатні до роботи в органах прокуратури.

Підвищене значення цих якостей зумовлюється специфікою роботи в органах прокуратури, яка виконується в умовах значного психоемоційного навантаження, соціальних конфліктів і поведінкових девіацій. Це стосується участі прокурорів у досудовому розслідуванні й судових засіданнях, перевірок

місць позбавлення волі, спілкуванні з особами, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів тощо. При цьому від прокурорів вимагається об'єктивно й неупередженого приймати важливі рішення, які мають правове значення і є життєво важливими для осіб, з якими вони взаємодіють. В таких умовах від прокурорів вимагається володіння певним набором психологічних якостей, які дозволяють їм виконувати покладені на них функції відповідно до закону і з належним рівнем ефективності.

На жаль, поняття психологічної придатності до роботи в органах прокуратури не отримало законодавчого закріплення. Так само без належного нормативного врегулювання залишаються і особисті якості, якими повинні володіти працівники органів прокуратури. Певну вказівку на них дають лише підзаконні та відомчі акти. Так, у ст. 2 Дисциплінарного статуту прокуратури України від 06 листопада 1991 р. вказувалося, що працівники прокуратури повинні мати високі моральні якості, бути принциповими і непримиренними до порушень законів, поєднувати виконання своїх професійних обов'язків з громадянською мужністю, справедливістю та непідкупністю.

Широке коло вимог до прокурора морально-етичного характеру висуває Кодекс професійної етики та поведінки прокурора від 27 квітня 2017 р. Згідно з його положеннями, прокурор повинен ставитися до людей справедливо, уважно, доброзичливо, згідно із загальнолюдськими принципами моралі; він повинен бути незалежним, самостійним, активним, політично нейтральним; діяти справедливо, неупереджено, додержуючись вимог закону; постійно дбати про свою компетентність, професійну честь і гідність; здійснювати службові повноваження сумлінно, компетентно, вчасно і відповідально та ін.

Разом з тим, ці та інші нормативні акти передбачають наявність перелічених якостей у прокурорів, встановлюють відповідальність за відхилення від них, проте жодним чином не регламентують їх перевірку чи оцінку. Проте очевидно, що набуття особою статусу прокурора не тягне за собою автоматичне вироблення відповідних психологічних властивостей; навпаки, прокурором може стати особа, яка вже володіє певними соціально значущими якостями, які, таким чином, мають бути встановлені ще на етапі добору кандидатів на посади прокурорів.

Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року, який запровадив вказані новації, жодним чином не передбачив урахування психологічних якостей кандидатів на посаду прокурора. Визначений ст. 29 цього Закону порядок добору прокурорів, що складається з 13 етапів, не містить жодного, на якому б встановлювалися та оцінювалися психологічні якості кандидатів. Разом з тим, процедура добору передбачає два етапи, на яких встановлення таких якостей було б потенційно можливим: це складання кваліфікаційного іспиту (четвертий етап добору) та проходження спеціальної підготовки в Національній академії прокуратури України (восьмий етап).

Проте поглиблений аналіз змісту цих етапів показує, що перевірка психологічних якостей кандидатів на посаду прокурора не є їх предметом. Так, складання кваліфікаційного іспиту, згідно із ст. 31 Закону «Про прокуратуру», має на меті перевірку рівня теоретичних знань у галузі права, європейських стандартів у галузі захисту прав людини, володіння державною мовою, аналітичних здібностей кандидатів та практичних навичок і складається з анонімного тестування та практичного завдання. Очевидно, що жодне із перерахованих завдань проведення кваліфікаційного іспиту прямо не стосується вивчення психологічних якостей майбутніх прокурорів.

Аналогічну прогалину містить і проведення спеціальної підготовки кандидатів на посаду прокурора. Згідно із ст. 33 Закону України «Про прокуратуру», кандидат на посаду прокурора проходить протягом одного року спеціальну підготовку у Національній академії прокуратури України з метою отримання знань та навичок практичної діяльності на посаді прокурора, складання процесуальних документів, вивчення правил прокурорської етики. Отже, завданням спеціальної підготовки є навчання кандидатів майбутній практичній роботі в органах прокуратури, а не перевірка їх психологічної придатності до такої роботи. Спеціальна підготовка завершується складанням кандидатом на посаду прокурора іспиту у вигляді анонімного тестування та практичного завдання, проте не впливає на місце особи у рейтингу кандидатів, яке визначається за результатами кваліфікаційного іспиту.

Таким чином, попри необхідність урахування психологічних якостей кандидатів на посади прокурорів при проведенні добору на ці посади і можливість їх перевірити в межах існуючого порядку добору, законодавець залишив це питання без уваги, що фактично веде до ігнорування психологічної придатності таких осіб для практичної роботи в прокуратурі.

Зауважимо, що дещо краще це питання вирішувалося під час проведення добору прокурорів під час перехідного періоду до набуття чинності відповідними положеннями нового Закону «Про прокуратуру». Так, згідно із п. 1.3 Порядку проведення тестування для зайняття посади прокурора місцевої прокуратури від 20 липня 2015 року № 98, відповідне тестування проводилося для з'ясування спроможності кандидатів за своїми професійними та особистісними якостями виконувати службові обов'язки на посадах прокурорів місцевих прокуратур. Процедура тестування складалася з двох частин: складання тесту на знання законодавчої бази (професійний тест) та тестування на загальні здібності. Саме під час останнього безпосередньо встановлювалися особисті якості кандидатів на посади прокурорів, що свідчили про придатність до роботи в прокуратурі. За обидві частини тестування кандидати могли набрати однакову кількість балів, тобто психологічні та інші особисті якості мали таку саму вагу при призначенні на посади, як і знання законодавчої бази.

Як висновок зазначимо, що у чинному законодавстві про прокуратуру наявна прогалина щодо відсутності урахування психологічних рис особистості при проведенні добору прокурорів. З огляду на це, існує необхідність щодо проведення під час добору (в межах кваліфікаційного іспиту або під час спеціальної підготовки кандидатів на посаду прокурора) психологічного тестування з метою виявлення психологічної придатності особи до роботи в органах прокуратури.

Одержано 02.03.2018

Рассматриваются психологические аспекты отбора прокуроров. Определяется законодательный пробел, заключающийся в отсутствии проверки психологической годности лица к работе в прокуратуре во время проведения отбора. Формулируются предложения по его устранению.

Ключевые слова: психология прокурора, отбор прокуроров, личные качества прокурора.

УДК 159.9

Дар'я Вікторівна ЛЕОНІДОВА,

викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;

Дар'я ХАВІНА,

магістр психології Відкритого університету Ізраїлю

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Наведено стислий теоретичний аналіз проблеми вивчення феномену відповідальності особистості, його структури та видів у сучасній українській психології.

Ключові слова: відповідальність, види відповідальності, особистість, структура відповідальності.

В сучасній психологічній науці актуальності набуває вивчення феномену відповідальності. Відповідальність, за думкою багатьох вчених, є вищим особистісним утворенням, складним феноменом, що характеризує індивідуальну та соціальну зрілість.

Сучасна українська психологія, констатує Н. П. Крошка, характеризується інтересом до відповідальності як до психологічного поняття та до тих феноменів, які безпосередньо пов'язані з особистісною проблематикою. І. Д. Бех розглядає відповідальність як особистісну якість. В основі цієї якості лежить усвідомлений індивідом загальнозначущий обов'язок, повинність у вчинку, визнання людиною причетності до соціуму. В. Савчин вважає відповідальність проявом різнопланової активності. На його думку, відповідальність є однією з найбільш загальних властивостей особистості, яка містить когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінковий компоненти, а також компоненти афективно-мотиваційної, інтелектуальної та діяльно-поведінкової сфери людини як тілесно-душевно-духовної цілісності (цит. за [1, с. 57]).

За думкою Т. С. Гурлевої, відповідальність є однією з основних характеристик життєвої стратегії, впливає на ефективність реалізації людиною своїх життєвих цілей, на задоволеність особистісним існуванням. Здатність прийняти на себе відповідальність перед собою за безпосереднє втілення смислу в життя є

відмінною рисою реалізації цього смислу [2, с. 70]. Д. Т. Демкова доходить до висновку, що відповідальність це специфічна для зрілої особистості форма саморегуляції і самодетермінації, що виражається в усвідомленні себе як причини здійснюваних вчинків та їх наслідків і в усвідомленні та контролі своєї здатності виступати причиною змін (або протидії змінам) у навколишньому світі і у власному житті [3, с. 21]. Як вказує Г. С. Малигіна, відповідальність розглядають як окрему психологічну категорію, основою якої виступає дана особистісна риса, або як різні категорії: почуття відповідальності, властивість особистості, можливості відповідати, готовність (установки) до відповіді, риси вдачі та ін. Відповідальність завжди пов'язана з ухваленням рішення, з вибором людини, з її діяльністю, конкретним вчинком або відмовою від такого [4, с. 53]. Відповідальність, на думку Т. Ю. Ушакової, становить складно організоване, цілісне психологічне явище, що виявляється в усвідомленні та контролі здійснюваних вчинків (а також їх причин та наслідків), що стосуються як власного життя, так і інших людей, світу в цілому. Авторкою виділено семикомпонентну структуру відповідальності. Поведінковий компонент відображає сукупність поведінкових проявів відповідальності, що виражаються в свідомому і добровільному прийнятті відповідальності. Емоційний – сукупність емоційних проявів, які виникають в разі прийняття відповідальності. Вольовий – здатність свідомо регулювати свою діяльність змусити за необхідності взяти на себе необхідну відповідальність. Ціннісно-смысловий компонент проявляється в сукупності ціннісних орієнтацій особистості, її переконань стосовно своїх вчинків, сенсу власного життя, моральних норм, що сформувались в особистості. Когнітивний компонент передбачає усвідомлення і осмислення ситуації, усвідомлене і обмірковане прийняття відповідальності та передбачення важливості свого вчинку, осмислене ставлення до сутності відповідальності. Нормативний – усвідомлення і дотримання норм суспільної поведінки, законів як вимушеної необхідності, що продиктована вимогами, сформованими в суспільстві. Мотиваційний компонент відображає сукупність комплексу мотивів, які сприяють прояву відповідальності в діяльності людини [5, с. 109]. І. О. Кочаряном на підставі поглиблення теоретичних уявлень щодо структури,

типології та діагностики відповідальної поведінки, виявлено п'ять типів симптомокомплексу відповідальності: «принциповість», «самоствердження», «нормативність», «етичність» і «самопожертвування» [6, с. 16].

Увагу вітчизняних науковців привертає не тільки зміст відповідальності як психологічного феномена, але й сутність її видів. Так, О. Є. Фурман розглядає громадянську відповідальність як найзагальнішу властивість – рису особистості, в котрій поєднані утворення свідомості та самосвідомості, інтегровані всі її психічні функції та взаємодоповнюються чотири компоненти (когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-вольовий, морально-духовний). Зокрема, перший, у феноменології вияву громадянської відповідальності, активізує перебіг інтелектуально-пошукової активності, другий – характеризує готовність діяти у конкретній ситуації та сприяє усвідомленню актуальних громадянських потреб, третій – забезпечує функціонування конкретної практичної активності, системи ставлень до виконання обов'язків, четвертий – продукує самоусвідомлення себе як людини, котра керується, приймає до зреалізування та готова розповсюджувати громадянські цінності на фоні власної внутрішньої свободи не лише як суб'єкт цих вартостей, а й як особистість та індивідуальність окремих світоглядних моделей поведінки і діяльності [7, с. 72]. Професійна відповідальність, зазначає А. О. Липка, це інтегральна соціально-психологічна характеристика особистості (її властивість чи риса), котра сприяє якісному і продуктивному виконанню нею професійних зобов'язань й обов'язків, та водночас її готовність відповідати за результати власних зусиль, а також вміння економно й ефективно використовувати час у просторі людських взаємин. Для розвитку і становлення такої особистісної риси вагоме значення має усвідомлення нею того, що вона може (здатки, здібності, знання, уміння навички, компетентності), ким вона є (власне її особистісні риси) і чого прагне (потребо-мотиваційна сфера) [8, с. 8]. Соціальна відповідальність, за О. М. Василенко, невід'ємно пов'язана з соціальністю особистості. Відповідальність репрезентує об'єктивно необхідні взаємовідносини між особистістю, колективом, суспільством та концентрує усвідомлений особистістю загальнозначущий соціальний обов'язок, що передбачає активність

суб'єкта, яка змінюється під зовнішнім впливом і переходить у внутрішню відповідальність [9, с. 91].

Отже, відповідальність як особистісна якість висвітлена у вітчизняній психологічній науці досить широко. Разом з цим, виникає наукова, соціальна та практична необхідність в детальному вивченні психологічних детермінант відповідальності та психологічних умов і факторів формування.

Список бібліографічних посилань

1. Крошка Н. П. Аналіз наукових підходів до визначення поняття відповідальність. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2016. № 3 (1). С. 54–58.

2. Гурлева Т. С. Відповідальність, совість, високі життєві смисли у розвитку особистості по висхідній. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 6 (171). С. 67–73.

3. Демкова Д. Т. Феномен відповідальності як об'єкт психологічного аналізу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія*. 2014. № 56. С. 18–22.

4. Малигіна Г. С. Відповідальність особистості як загальнопсихологічна проблема. *Наука і освіта*. 2013. № 7. С. 52–55.

5. Ушакова Т. Ю. Структурні компоненти відповідальності: теоретико-методологічний аналіз. *Наука і освіта*. 2015. № 3. С. 106–112.

6. Кочарян І. О. Типологічні та структурні особливості особистісно-го симптомокомплексу відповідальності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Харків, 2010. 22 с.

7. Фурман О. Є. Громадянська відповідальність особистості як предмет психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*. 2015. № 1 (59). С. 65–91.

8. Липка А. О. Архітектоніка психологічного дослідження відповідальності особистості. *Науковий огляд*. 2017. № 36, т. 4. С. 1–12.

9. Василенко О. М. Соціальна відповідальність у дисертаційних дослідженнях соціально-педагогічної спрямованості. *Педагогіка та психологія*. 2015. Вип. 48. С. 82–92.

Одержано 28.02.2018

Представлен краткий теоретический анализ проблемы изучения феномена ответственности личности, его структуры и видов в современной украинской психологии.

Ключевые слова: виды ответственности, ответственность, личность, структура ответственности.

УДК 159.94.35

Микола Георгійович ЛОГАЧЕВ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2706-9521>;

Алессандро НАННІ,

офіцер-спостерігач Спеціальної моніторингової місії
ОБСЄ в Україні (Італія)

НАСИЛЛЯ В СІМ'Ї ЯК ФОРМА ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Розглядаються питання стосовно глобальної проблеми сучасного суспільства – насильства у сім'ї. Дається аналіз форм, у яких проявляється це негативне соціальне явище. Особливу увагу привертає ця проблема у сім'ях працівників поліції. Дається аналіз причин такої поведінки правоохоронців у побуті.

Ключові слова: насилля в сім'ї, форми насилля, поліція, жертви, захист.

Однією з глобальних проблем сучасного суспільства є насильство у сім'ї. Вона володіє потужним деструктивним впливом, що підриває стабільне функціонування сім'ї як «основного осередку суспільства».

Домашнє насильство – це негативне багатогранне соціальне явище, що проявляється у формах фізичного, емоційно-психологічного, сексуального, економічного примусу.

В основі цього феномену лежить складна система поведінки одного члена сім'ї для встановлення і збереження влади та контролю над іншою людиною.

Сьогодні ця проблема вже не є локальною, характерною для окремої держави або регіону. За своїми масштабами вона стала світовою. Про це свідчать численні факти. Так, результати дослідження проведеного фахівцями Ради Європи свідчать, що у всіх європейських країнах від 20 % до 25 % всіх жінок щонайменше один раз в житті піддавалися фізичному насильству; понад 10 % стали жертвами сексуального насильства; близько 45 % жінок стали жертвами насильства в тій чи іншій формі; більшість актів

насильства здійснювалося чоловіками з їхнього безпосереднього соціального оточення, найчастіше партнерами чи колишніми партнерами.

З метою превенції насилля в сім'ї у 1979 р. була прийнята Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок, а у 1999 р. Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. За ініціативою ООН щорічно 25 листопада відзначається День боротьби проти насильства над жінками.

За даними Міністерства внутрішніх справ України за сімейне насильство на обліку перебуває близько 80 тис. осіб.

Згідно даних «Жіночого консорціуму України» від домашнього насильства в Україні щороку гине близько тисячі жінок. Третина пацієнток травматологічних відділень – є жертвами побиття у сім'ї.

У липні минулого року представник Фонду народонаселення ООН в Україні та Білорусі Нузхат Есан повідомила, що відповідно розрахунків і Україні від фізичного насилля страждає **4 млн жінок, а від сексуального – 1,8 млн.**

Згідно закону України «Про попередження насилля у сім'ї» домашнє насильство це умисне систематичне фізичне, психологічне або економічне насильство по відношенню до нинішнього або колишнього чоловіка або іншого родича, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілого».

Згідно Сімейного кодексу України від 10.01.2002 № 2947-111, поняття сім'я а також члени сім'ї – це особи які перебувають у шлюбі; не перебувають у шлюбі, але живуть разом як сім'я; їхні діти; особи що перебувають під опікою; родичі прямої чи не прямої лінії споріднення що живуть разом.

Особливу актуальність проблема насильства у сім'ї має для правоохоронних органів. Робота в поліції накладає свій специфічний відбиток на особистість людини.

Психологи стверджують, що співробітники поліції належать до «групи ризику», а вибір професії найчастіше пов'язаний з особливостями характеру. Професія поліцейського (від лат. Professio – вибираю своєю справою), безпосередньо пов'язана

з проявом влади над іншою людиною. У працівників поліції, наділених широким спектром власних повноважень, формується специфічний стереотип поведінки – «я завжди правий», який вони переносять на взаємовідносини у своїй сім'ї. Таким чином, багато із них намагаються підвищити свою самооцінку та авторитет за рахунок інших.

Крім того, під патогенним впливом стрес-факторів професійної діяльності, поліцейські схильні до емоційного вигорання, професійної деформації та деградації. На це безпосередньо впливають важкі умови служби, багаторічний патогенний вплив стресорів, психосоматична патологія, низький соціальний статус, престиж професії та ін.

Ряд досліджень (L. BJohnson; P. H. Neidig, H. E. Russell, A. F. Seng) показали, що 40 % сімей поліцейських страждають від насильств. Разом з цим цей рівень значно вище, ніж серед цивільного населення США, де він складає лише 10 % (M. Straus, R. Gelles).

Насильство в сім'ї є злочином, але жертви поліцейського насилля особливо уразливі, тому що офіцер поліції, який зловживає своїм правовим статусом має певні переваги: він має вогнепальної зброєю та спеціальні засоби; знає, як причинити фізичну біль і не залишити слідів; як поводитися, щоб уникнути покарання або перекласти провину на саму жертву насильства.

На думку фахівців (A. Levinson; J. Feltgen; M. Cassidy, C. Nicholl, C. R. Ross) поліцейські, які вчиняються насильницькі дії у сім'ї не можуть ефективно служити закону та захищати жертв злочину.

На формування такого психологічного стереотипу поведінки впливає і той факт, що офіцери поліції, знаючи про протиправну поведінку своїх колег, проявляють корпоративну солідарність, захищають їх та приховують ці факти (L. Lott).

Так, за період з 1990 р. по 1997 р. Департамент поліції Лос-Анджелеса (LAPD) розслідував 227 випадки насильства у сім'ї з боку офіцерів поліції, із яких тільки 91 (40 %) знайшли підтвердження. Однак, лише четверо із них (4,3 %) були притягнені до кримінальної відповідальності та засуджені.

Керівник громадського фонду «Центр досліджень демократичних процесів» Киргизстану Таалайгуль Ісакунова звертає увагу на те, що дружини високопоставлених чиновників і співробітників

правоохоронних органів не звертаються до компетентних органів, бо не вірять в можливість правосуддя над своїми чоловіками.

Факти насилля у сім'ї з боку працівників правоохоронних органів мають місце у багатьох країнах світу.

Так, 17 жовтня 2012 р. автоінспектора УВС Омської області було звільнено з органів внутрішніх справ у зв'язку з тим, що він став фігурантом кримінальної справи про сексуальну наругу над власною дружиною. Йому інкримінували ч. 1 ст. 131 (зґвалтування) та ч. 1 ст. 132 (насильницькі дії сексуального характеру) Кримінального кодексу РФ.

У іншому випадку, Свердловський обласний суд 6 лютого 2013 р. визнав винним колишнього співробітника патрульно-постової служби УВС Нижнього Тагілу у сексуальному насильстві над неповнолітніми дітьми своєї колишньої дружини та засудив до 15 років ув'язнення.

На жаль у судовій та дисциплінарній практиці ще мають місце як випадки упередженого ставлення до жінок-потерпілих з боку працівників поліції, так і факти насильства безпосередньо у їх сім'ях.

Тому якщо людина потерпає від сімейного насилля, вона часто:

- звинувачує себе, вважає себе винною у всіх нещастях;
- боїться осудження з боку інших;
- боїться і соромиться говорити про насильство;
- не вірить про допомогу та підтримку;
- не вірить про можливі зміни та налагодження ситуації.

Такі ознаки свідчать про те, що жертві домашнього насилля терміново потрібна допомога!

Одержано 04.03.2018

Рассматриваются вопросы домашнего насилия в семье, как одной из глобальных проблем современного общества. Дан анализ форм, в которых проявляется это негативное социальное явление. Особое внимание уделяется этому феномену в семьях сотрудников полиции. Рассмотрены причины такого их поведения в быту.

Ключевые слова: насилие в семье, формы насилия, полиция, жертвы, защита.

УДК 159.99

Андрій Олександрович МАКАРОВ,

науковий співробітник лабораторії екстремальної
та кризової психології Національного університету
цивільного захисту України (м. Харків)

ПРАКТИКА ПОПЕРЕДНЬОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПСИХОЛОГІЇ

Висвітлено сучасну практику попередньої реєстрації досліджень у психології та соціальних науках, яка спрямована на підвищення якості досліджень. Розглянуто типи попередньої реєстрації досліджень, які визначають кількість наданої інформації та її якість. Представлено два типи переваг попередньої реєстрації, а саме: переваги для наукової спільноти та індивідуальні переваги.

Ключові слова: попередня реєстрація досліджень у психології, наукові публікації, переваги попередньої реєстрації досліджень.

На жаль, поточна ситуація у вітчизняній науці призвела до того, що багато досліджень проводяться лише для того, щоб опублікуватися, незважаючи при цьому на якість дослідження. На заході така ситуація отримала назву «опублікуйся або зникни» [3]. Для вирішення цієї проблеми у західних країнах набуває поширення практика попередньої реєстрації досліджень. При існуванні ситуації «опублікуйся або зникни» ми часто стикаємося з такими явищами, як:

- р-хакінг – маніпуляція критеріями достовірності гіпотез;
- висування гіпотез post-hoc – ситуація, коли гіпотези дослідження висуваються вже після отримання результатів тощо [1].

Для України також гострою проблемою є реінтерпретація та републікація своїх старих досліджень, але з поданням матеріалів дослідження «іншими словами». Дуже часто це пов'язано з необхідністю опублікувати певну кількість статей згідно з якимись бюрократичними критеріями.

Одним з способів вирішення цих проблем є попередня реєстрація (англ. pre-registration) досліджень у спеціалізованих рецензованих журналах. Така публікація дозволяє отримати зворотній зв'язок від наукової спільноти ще до того, як проведено

дослідження. Також попередня реєстрація наукових досліджень дозволить частково вирішити проблему з кількістю публікацій.

Попередня реєстрація – це публікація ідей дослідника ще до того, як він отримав дані досліджування. Це дозволяє уникнути впливу отриманої інформації та зрозуміти початкову ідею дослідника. Існує декілька підходів до того, що може бути опубліковане в попередньо зареєстрованому дослідженні.

Перший підхід – це підхід кількісний. Згідно кількісному підходи ми можемо опублікувати повний чи неповний план нашого дослідження. Неповний план дослідження може включати лише конкуруючі гіпотези та процедуру проведення дослідження [2]. Чим більше факторів буде ураховане при висуванні гіпотез, при моделюванні експериментального дослідження, тим якіснішим буде майбутній аналіз. Такий підхід мотивує вченого ще на етапі планування зробити своє дослідження більш системним, більш глибоким *a priori* та дозволить уникнути проблем пов'язаних з підгонкою експериментального дослідження під теорію.

Публікація повного плану дослідження може включати вищезазначені компоненти, сценарії дослідження, схеми кодування, план зі збору даних, план майбутнього статистичного аналізу. Повний план дослідження дозволяє отримати більш конкретизовані уявлення про ті явища, на які спрямована увага дослідника, закономірності, які пов'язані з цими закономірностями, а також пізніше оцінити те, наскільки його уявлення збіглися з емпіричними даними та висновками з цих даних. Д. Стефен Ліндсей зі співавторами вказують на те, що попередня реєстрація плану не зобов'язує притримуватися попередньо зареєстрованого плану, але дозволяє обґрунтувати чому відбулися його зміни після отримання емпіричних даних.

Другий підхід визначає те, що буде опубліковане в попередній реєстрації дослідження відповідно орієнтації на певну задачу дослідника. В цьому випадку дослідник у більшій мірі орієнтований на якість висвітлення змісту своєї публікації. Так, якщо дослідник не має наміру отримати рецензію на власну публікацію, а лише бажає у тому чи іншому вигляді зафіксувати свої ідеї відносно майбутнього дослідження. Така фіксація більш орієнтована на збереження певної думки у часовому проміжку, щоб потім повторно відрефлексувати власні погляди та початкові

думки. В англомовній традиції така попередня реєстрація носить назву «unreviewed preregistration», або «нерецензована попередня реєстрація». Для цього зазвичай використовуються наукові онлайн спільноти, на яких можливо розмістити власні чернетки або нотатки. Наприклад, таку можливість надає researchgate.net.

Другий тип – це рецензована попередня реєстрація (*англ.* reviewed preregistration). Цей тип орієнтований на публікацію в рецензованому науковому журналі, який спеціалізується на попередній реєстрації досліджень. На даний момент, згідно сайту Center of Open Science існує 96 журналів, які приймають до публікації матеріали з попередньої реєстрації наукових досліджень з різних напрямків (cos). Посилання на цей список ми надаємо в списку використаних джерел. Попередній огляд показав, що більше половини з них приймають статті з психології або суміжних дисциплін.

Третій тип – реєстрація реплікаційних звітів (*англ.* registred replication reports). Цей тип попередньої реєстрації є найбільш цікавим для українських вчених, які мають проблеми з фінансуванням нових досліджень та жорсткі вимоги щодо кількості публікацій у рік. Суть цього типу полягає в тому, що колезі, який не знайомий з дослідженням, надаються початкові матеріали дослідження (про проведені методики та експерименти) та пропонується у співавторстві опублікувати реінтерпретацію цих матеріалів. Колега висуває власні гіпотези, деякі з яких з великою вірогідністю не будуть відповідати початковим, також він може розширити це дослідження за рахунок власних досліджень. На основі одного дослідження відбувається публікація або рецензованої, або нерецензованої реєстрації, коли публікується інша точка зору на досліджені явища, а при умові багатьох досліджень стає можливою попередня реєстрація мета-аналітичних досліджень [2]. На заході в такому форматі дуже часто працюють великі лабораторії, коли з багатьох самостійних досліджень робиться одне колективне [2].

Щодо переваг попередньої реєстрації наукових досліджень, то Анна Е. ван'т Віер та Роджер Гінер-Соролла говорять про два типи переваг. Перший тип переваг – це переваги для науки та наукової спільноти. До першого типу належать наступні переваги:

– пріоритизація теорій та методів – ця перевага дозволяє зосередитися на розробці теорії та методу майбутнього дослідження, на попередніх гіпотезах при умові їх висвітлення перед науковою спільнотою; у майбутньому таке зосередження може стати нагоді навіть у випадку не підтвердження висунутих гіпотез, так як можливо знайти помилку в дослідженні (при цьому не переписуючи усе дослідження), та дозволить уникнути виникнення неякісних *post-hoc* інтерпретацій у теорії, які виникли лише для того, щоб описати отримані результати;

– розділення експлораторних та конфірматорних досліджень – завдяки цьому розподіленню при попередній реєстрації можливо уникнути занадто сильних тверджень, які виникли в результаті простого експлораторного аналізу, але які не пройшли підтвердження в результаті конфірматорного аналізу; для психології це особливо важливо, так як будь-який досліджуванний феномен може бути представлений у вигляді множинних передбачень (множинне гіпотезування) та може бути проінтерпретований з багатьох позицій, що робить більшість досліджень неоднозначними, а при попередній реєстрації конфірматорних досліджень ми вже повинні встати на позицію певної теорії або розробити свою, яка б зменшила неоднозначність;

– уникнення упередження публікацій – ця перевага дозволяє частково уникнути помилки побудованої на упередженні про те, що фінальний звіт повинен містити статистично підтверджені результати, але це ще не вказує на якість дослідження, навіть можливо сказати, що деякі наукові твердження побудовані на помилках першого роду;

– зменшення упередження звітності – ця перевага пов'язана з попередньою, але охоплює більшу кількість феноменів (упередження цитування, дублювання публікацій тощо) [3].

До індивідуальних переваг вищезазначені науковці відносять:

– детальніший планування та отримання зворотного зв'язку – ця перевага дозволяє більш відповідально підійти до етапу планування дослідження перед тим, як подати попередню реєстрацію до наукового журналу, а зворотний зв'язок дозволить виправити помилки ще на етапі планування;

– підтвердження навичок та досягнень – цей позитивний момент дозволяє вченим, особливо вченим, які знаходяться на

початку їх наукової кар'єри, відточити власні навички теоретизування та переконання інших науковців у своїй точці зору, так як публікація рецензованого попередньо зареєстрованого дослідження – це визнання та перший успіх для молодого вченого;

– швидше розповсюдження ідей – така перевага дозволяє вченим швидше знайти однодумців у сфері, якій присвячена робота науковця;

– пошук допомоги зі специфічними темами дослідження – при попередній реєстрації також збільшується вірогідність знайти спеціаліста, який займається тією самою проблемою, але з позиції іншої дисципліни або теорії, досвід якого буде важливим при проведенні індивідуального дослідження [3].

Узагальнюючи вищесказане, ми можемо зробити висновок, що практика попередньої реєстрації досліджень є одним зі способів підвищення якості досліджень та покращення комунікації між членами наукової спільноти. Існує декілька підходів до визначення змісту публікацій з попередньої реєстрації досліджень, а саме: кількісний та якісний. Кількісний підхід визначає кількість інформації, яка надається, а якісний її опрацьованість та орієнтацію на публікацію та отримання чи не отримання рецензії на план та теорію дослідження. До переваг попередньої реєстрації відносяться: переваги для науки та наукової спільноти, індивідуальні переваги для дослідника.

Список бібліографічних посилань

1. Joseph E. Gonzales, Corbin A. Cunningham The promise of pre-registration in psychological research. *Psychological Science Agenda*. 2015. URL: <http://www.apa.org/science/about/psa/2015/08/pre-registration.aspx> (дата звернення: 03.03.2018).

2. Lindsay D. S., Simons D. J., Lilienfeld S. O. Research Preregistration 101. *Observer*. 2016, Dec. Vol. 29, Iss. 9. URL: <https://www.psychologicalscience.org/observer/research-preregistration-101> (дата звернення: 02.03.2018).

3. Van 't Veer A. E., Giner-Sorolla R. Pre-registration in social psychology. A discussion and suggested template. *Journal of Experimental Social Psychology*. 2016, Nov. Vol. 67. P. 2–12. DOI: 10.1016/j.jesp.2016.03.004.

4. Registered Reports: Peer review before results are known to align scientific values and practices // Center for Open Science : сайт. URL: <https://cos.io/rr/#RR> (дата звернення: 04.03.2018).

Одержано 06.03.2018

Освещена современная практика предварительной регистрации исследований в психологии и социальных науках, которая направлена на повышения качества исследований. Рассмотрены типы предварительной регистрации исследований, которые определяют количество предоставляемой информации и ее качество. Представлены два типа преимуществ предварительной регистрации, а именно: преимущества для научного сообщества и индивидуальные преимущества.

Ключевые слова: предварительная регистрация исследований в психологии, научные публикации, преимущества предварительной регистрации исследований.

УДК 159.99

Игорь Евгеньевич МЕТЛИЦКИЙ,

кандидат психологических наук, доцент,

доцент кафедры психологии

Белорусского государственного университета (г. Минск)

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА СОТРУДНИКОВ ОПЕРАТИВНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ

Исходя из основных психолого-педагогических принципов становления личности, проведен анализ научных подходов к пониманию феномена «профессиональный потенциал» в контексте понятия «адаптация», «адаптационный потенциал». Предложены: операционализация понятия «профессиональный потенциал сотрудников оперативных подразделений правоохранительных органов», его психологическая структура и факторы развития.

Ключевые слова: адаптация, адаптационный потенциал, профессиональный потенциал, оперативные подразделения правоохранительных органов.

В настоящее время практически все страны мирового сообщества уделяют серьезное внимание совершенствованию национальных систем образования в сфере развития адаптационного потенциала сотрудников оперативных подразделений, профессиональная деятельность которых характеризуется не

только особенностями объекта воздействия (преступники и криминальные общности, имеющие высокий уровень личностной деформации и социальной опасности), но и спецификой условий, в которых она осуществляется (степень закрытости, правовая регламентация, опасность для физического и психического здоровья) [1]. Поэтому ее вызывает сомнения, что развитый профессиональный адаптационный потенциал оперативных сотрудников способствует полноценному выполнению ими служебных обязанностей, преодолению профессиональной деформации, тем самым определяя эффективность правоприменительной и правоохранительной деятельности [2].

Теоретико-методологический анализ общетеоретических подходов к изучению проблемы адаптационного потенциала [3–6], а также современных отечественных и зарубежных исследований в области развития профессионального адаптационного потенциала сотрудников оперативных подразделений правоохранительных органов [7], позволяет операционализировать этот феномен как совокупность внутриличностных ресурсов, развивающихся в динамическом процессе преобразования личности оперативного сотрудника под воздействием окружающей профессиональной среды.

Психологическая структура профессионального адаптационного потенциала оперативного сотрудника может быть представлена следующими компонентами: мотивационный (мотивация достижения; ценности личностного роста; устойчивость интереса к выполняемой профессиональной деятельности); когнитивный (сформированный содержательный образ профессиональной деятельности; навыки конструктивного межличностного взаимодействия; адекватная самооценка); поведенческий (навыки самоконтроля и конструктивного анализа оперативной ситуации).

Развитие адаптационного потенциала оперативного сотрудника обеспечивают внутренние (объективная самооценка; формирование профессиональной мотивации, направленной на достижение успеха; принятие профессиональных ценностей и содержания профессиональной деятельности; навыки самоконтроля) и внешние условия (знание специфики профессиональной среды; формирование готовности к конструктивному

межличностному общению на разных уровнях «субъект-объектного» и «субъект-субъектного» взаимодействия). Отсюда, программа развития профессионального адаптационного потенциала оперативного сотрудника должна осуществляться по трем направлениям: положительная динамика мотивации к достижению успеха, приобретение навыков конструктивного межличностного общения, повышение самооценки.

Механизм реализации программы: дифференцированное психологическое сопровождение профессиональной деятельности каждой из категорий оперативных сотрудников как в процессе прохождения ими первоначальной профессиональной подготовки, так и во время выполнения служебных обязанностей (целевые тренинговые группы); постоянный мониторинг динамики формирования профессионально значимых качеств личности сотрудника; корректировка задач программы с учетом результатов диагностики развития адаптационного потенциала оперативного сотрудника.

Список библиографических ссылок

1. Энциклопедия юридической психологии / под общ. ред. А. М. Столяренко. М. : Юнити-Дана, 2003. 607 с.
2. Борисова С. Е. Профессиональная деформация сотрудников милиции и её личностные детерминанты : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. М., 1998. 30 с.
3. Александрова Л. А. Концепции жизнестойкости в психологии. *Сибирская психология сегодня*. 2004. Вып. 2. С. 82–90.
4. Ларионова С. А. Профессионально-психологический отбор кандидатов на службу в органы внутренних дел на основе диагностики социально-психологической адаптированности личности : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. М., 2001. 28 с.
5. Маклаков А. Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях. *Психологический журнал*. 2001. Т. 22, № 1. С. 16–24.
6. Сафронова И. Н. Показатели адаптации сотрудников к профессиональной деятельности в экстремальных условиях пенитенциарных учреждениях : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Томск, 2003. 28 с.
7. Полиция зарубежных стран: система организации и опыт профессиональной подготовки кадров : учеб. пособие / С. В. Асямов и др. Ташкент : Fanva technology, 2010. 452 с.

Получено 12.03.2018

Виходячи з основних психолого-педагогічних принципів становлення особистості, проведено аналіз наукових підходів до розуміння феномену «професійний потенціал» в контексті поняття «адаптація», «адаптаційний потенціал». Запропоновано: операціоналізація поняття «професійний потенціал співробітників оперативних підрозділів правоохоронних органів», його психологічна структура і чинники розвитку.

Ключові слова: адаптація, адаптаційний потенціал, професійний потенціал, оперативні підрозділи правоохоронних органів.

УДК [159.98:351.74](477)

Наталя Едуардівна МІЛОРАДОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0716-9736>;

Вікторія В'ячеславівна ДОЦЕНКО,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7757-2793>

ЗМІСТОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОФЕСІОГЕНЕЗУ ПРАВООХОРОНЦЯ

Розглянуто сутнісну сторону професіогенезу правоохоронця через виокремлення істотних ознак підготовки фахівця; проаналізовано особистісний, діяльнісний та соціальний компоненти змістовних характеристик професіогенезу правоохоронця.

Ключові слова: професіогенез, змістовні характеристики професіогенезу, правоохоронці, професійний розвиток.

Розбудова сучасної правової держави потребує позитивних зрушень у всіх сферах життя. В умовах соціальних змін зростає необхідність підвищення вимог до сучасного спеціаліста. Запорукою здійснення таких реформ є удосконалення процесу підготовки особистості фахівця-правоохоронця. Тому питання професійного становлення особистості працівника поліції привертає

увагу сучасних науковців в межах психологічних, педагогічних, соціологічних, філософських та акмеологічних концепцій.

Для позначення особистісних змін, які відбуваються в процесі засвоєння і здійснення професійної діяльності, сучасні дослідники використовують поняття «професіогенез». В загальному розуміння «професіогенез» – це цілісний безперервний процес становлення особистості фахівця, що починається з моменту вибору і прийняття майбутньої професії і закінчується, коли людина припиняє активну трудову діяльність.

Як зазначають В. І. Гордієнко та Л. В. Копець, поняття «професіогенез» відображає історичну тенденцію переходу людства від хаотичних спроб та пошуків пізнання дійсності до стійкого і кваліфікованого розвитку, до нової цивілізації, заснованої на знаннях, пов'язаної з інтенсивною фаховою спрямованістю [1, с. 60].

Найбільш істотний вплив на розвиток теорії «професіогенезу» фахівця здійснили праці видатних зарубіжних та вітчизняних науковців за такими напрямками:

- особливості професіогенезу фахівця (С. Ворошиловський, Є. Єрмолаєва, Л. Копець, В. В. Рибалка, В. Слободчиков, Т. Траверсе, Л. Шнейдер, Г. Яворська та ін.);

- концепції професіогенезу представників різних професійних груп: педагогів (Н. Волянчук, І. Гончарова, Н. Гузій, А. Маркова, Л. Мітіна та ін.); практичних психологів (І. Бондаренко, Н. Пов'якель, Т. Сікорська та ін.); операторів (В. Бодров, В. Вавілов, О. Гордієнко та ін.); лікарів (В. Вербенко, Л. Лебедева та ін.); керівників (Г. Гнеушева, О. Чирковська та ін.); офіцерів (В. І. Осьодло);

- психологічні аспекти професіогенезу особистості правоохоронця (Д. Александров, В. Андросюк, О. Бандурка, В. Барко, С. Бочарова, Т. Вісковатова, О. Землянська, Л. Казміренко, Я. Кондрат'єв, О. Кудерміна, В. Лефтеров, В. Медведєв, Л. Мороз, О. Тімченко, О. Цільмак, Г. Юхновець, С. Яковенко та ін.).

Результатом аналізу сучасних концепцій професійного розвитку стало виокремлення базових характеристик професіогенезу фахівця-правоохоронця. До них, на нашу думку, слід віднести: операціональні, динамічні та змістовні характеристики.

Саме змістовні характеристики розкривають сутність професіогенезу особистості через виокремлення істотних ознак

підготовки фахівця, що об'єднуються в межах особистого, діяльнісного та соціального компонентів.

Так в межах особистісного компоненту аналізується сукупність психофізіологічних і особистісних якостей працівника, важливих для успішного здійснення діяльності. Акцентується увага на спрямованості працівника поліції на актуалізацію власного психічного ресурсу як фактору професійного та особистісного розвитку, професійної Я-концепції та саморозгортання особистості у професійному просторі.

Основу професійного становлення складають професійно важливі якості особистості, які формуються у ході тривалого трудового стажу працівника. Одночасно з формуванням професійно важливих якостей розвивається й професійне мислення людини, формується її професійний тип із відповідними йому ціннісними орієнтаціями, характером, індивідуальними особливостями професійного відношення та способу життя в цілому.

Діяльнісний компонент розкриває сутність професіогенезу через особливості узгодження внутрішніх і зовнішніх умов діяльності для досягнення оптимального та ефективного способу розв'язання професійних завдань; якість використання отриманих знань, вмінь та навичок для забезпечення стабільності діяльності та саморегуляцію фахівця, необхідну для досягнення поставленої мети. Діяльнісний компонент ґрунтується на усвідомленні того, що діяльність, з одного боку, є основою та засобом, а, з іншого боку, головною умовою саморозгортання особистості в професійному та особистісному просторі. Працівник поліції перетворюється на суб'єкта пізнання, професійної діяльності та спілкування, що передбачає необхідність застосування отриманих знань, вмінь та навичок для визначення мети, організації, регулювання та оцінки результативності діяльності на кожному з етапів професіогенезу.

Соціальний компонент визначає здатність працівника поліції бути суб'єктом соціальних відносин та ґрунтується на особистісно-професійній взаємодії особи із соціальним середовищем. Цей компонент змістовних характеристик професіогенезу розкриває його сутність через можливість фахівця використовувати отримані знання, вміння та навички у професійному середовищі, виконання соціальних ролей, подолання комунікативних бар'єрів, що забезпечує функціональність правоохоронця у соціальному

контексті. Цей компонент звертає увагу на ефективність його горизонтальних та вертикальних взаємин з іншими людьми, на адаптивність в умовах соціальних змін.

Таким чином, запропонований нами підхід до виокремлення змістовних характеристик професіогенезу особистості:

- по-перше, надає суттєву допомогу у визначенні особливостей професійного розвитку працівників поліції;
- по-друге, сприяє розробці комплексної програми психологічного супроводу професійного становлення фахівця з урахуванням найбільш ефективних форм корекції на кожному з етапів професіогенезу.

Список бібліографічних посилань

1. Гордієнко В. І., Копець Л. В. Основні проблеми дослідження професіогенезу особистості в сучасній психології. *Наукові записки*. 2002. Т. 20. Соціологічні науки. С. 59–64.

Одержано 19.03.2018

Рассмотрена содержательная сторона профессиогенеза правоохранителя через выделение существенных признаков подготовки специалиста; проанализированы личностный, деятельностный и социальный компоненты содержательных характеристик профессиогенеза правоохранителя.

Ключевые слова: профессиогенез, содержательные характеристики профессиогенеза, правоохранители, профессиональное развитие.

УДК 796.01

Світлана Валентинівна МОГІЛЬОВА,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1821-902X>

ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Розглянуто види соціальних змін, визначений стан сучасного українського соціуму, відповідно цього зазначені головні виклики, з якими може зіткнутися людина.

Ключові слова: соціальні зміни, модернізація, трансформація, ідентичність, виклик.

Соціальні зміни в будь-які часи ставлять певні вимоги перед суспільствами в цілому, і перед окремими індивідами зокрема. Зазначимо деякі з них.

Важливим визначальним фактором для цих вимог є кількість історичного часу, що відведений на здійснення певних перемін. Так, у випадку керованої еволюції (країни Західної Європи), зміни здійснюються протягом століть, що дає більшості членів соціуму змогу засвоїти цілі перебудови, як органічно необхідні. Усвідомлення передумов трансформацій, спрямованість до «мети поколінь», сталість системи цінностей, дозволяє людині відповідально побудувати своє життя. Майже такі ж завдання постають перед особистістю в періоди реформаційних змін. Займаючи, зазвичай, кілька десятиліть, реформування чітко визначає напрямки перебудов, вимоги щодо освіченості громадян, ринку праці тощо. Цьому виду трансформацій характерно запозичення деяких чужих (зарубіжних) ідей, що і формує, головним чином, запит щодо особливостей особистості (активність, відкритість до нового тощо). Модернізація (сучасна), вимагаючи більш стрімкого розвитку всіх сфер суспільного життя, триває два-три десятиліття і потребує орієнтації на чужі, більш розвинуті, пріоритети. Швидкість змін досягається неприродними (часто насильницькими) методами та супроводжується руйнуванням певних органічних соціальних структур та систем цінностей, що з необхідністю деформує паттерни соціальних взаємодій і на особистісному плані. Найбільш швидкий темп соціальних перебудов (близько 10 років) – трансформація, при якій ступінь неприродності змін надто високий, більшість ідей та гасел є запозиченими, а соціальна реальність змінюється несподівано і непередбачено (часто навіть для безпосередніх організаторів). На відміну від модернізації, трансформація змінює всі галузі життя, навіть ті, котрі відповідають не за розвиток, а за стабільне функціонування та життєве забезпечення суспільства, те що Ф. Бродель назвав «структурами повсякденності» [1]. Наслідки трансформацій зазвичай катастрофічні, оскільки майже миттєво руйнуються не тільки державні, але й суспільні інституції

(приклади – революція 1917 року, «перебудова» в СРСР наприкінці 80-х років ХХ ст.). Зважаючи на викладене, зміни в сучасному українському суспільстві скоріше можна визначити як модернізацію в сучасному розумінні (тобто як оновлення політичних, соціально-економічних, культурно-духовних засад суспільства в намаганні наздогнати розвинуті постіндустріальні суспільства) з елементами трансформації.

В особистісному плані така модернізація суспільства створює завелику кількість викликів, більша частина якої може бути розгорнута у ракурсі «проблем особистісної ідентичності». В есенціалістському дискурсі, серед багатьох причин кризи ідентичності, на перший план, безумовно, виходять зазначені ще В. Хьосле [4]: роздуми індивіда про те, що всезагальні норми, релевантні для нього, можливо не були достатньо обґрунтованими і законними та їх визнання було помилкою (особистісною чи колективною), або, що взагалі не існує таких норм; навіть при визнанні певної загальної (можливо нової) системи цінностей, людині важливо розуміти, як само вона може їх здійснювати, проявити себе у мінливих умовах; це більшу кризу викликає неспроможність реалізувати себе згідно того, що Хьосле називає «породжуючим принципом», тобто відповідно до свого дійсного поклику тощо [4, с. 119]. Конструктивістське прочитання ідентичності (тобто, як більш чи менш заданої соціально) також оголює ряд проблем. «Ідентичності загалом являють собою конструкти. Люди конструюють власні ідентичності, займаючись цим хто за бажанням, хто в разі потреби або примусово» [3, с. 182]. Тобто ідентичності індивіда множинні та ситуативні, задані культурно, політично та багато як ще. Оскільки західний постмодерний стан культури «накрив» Україну (як і всі пострадянські країни) дещо із запізненням, то і гармонійно грати колажними, ризоматичними, плинними альтернативними ідентичностями наша людина не навчена і тимчасова втрата світоглядної орієнтації може бути самим легким наслідком.

Підсумовуючи, хотілося б наголосити на одній із новітніх проблем. Україна проходить як би «подвійну» модернізацію. З одного боку – подолання наслідків «хвороби бездержавності» із наздоганяючою вибудовою власної національної держави, що передбачає спирання на сталі національні цінності, їх

трансформаційний розвиток у сучасній культурі, формування національних еліт тощо. З іншого – це наздоганяюча модернізація з активною орієнтацією на більш економічно та політично розвинуті країни (інтеграція в ЄС як визначений стратегічний пріоритет), що передбачає переважне запозичення головних ідей та настанов європейської культури. При цьому відзначається, що країни вже вдало інтегровані в ЄС, «багато в чому зблизилися щодо їх економічних і політичних систем, їх соціальної структури, базових цінностей, матеріального добробуту і суб'єктивного світовідчуття населення» [5]. Тобто, ці країни більш схожі між собою, ніж ті, що «на шляху» до інтеграції – Східна Європа, країни СНД. У країнах, адаптованих у європейське співтовариство, сталася неминуча стандартизація та уніфікація майже всіх сфер життя, що є цілком природним для процесів модернізації та трансформації. Обсяг «обумовленості ЄС» неухильно зростає (особливо для посткомуністичних країн). «Вимоги, які ЄС висуває до країн-кандидатів, або країн, які є потенційними кандидатами на вступ, давно вийшли далеко за межі стандартного пакета умов міжнародних фінансових організацій і сьогодні стосуються ключових соціально-політичних атрибутів держави» [2, с. 85]. Така обумовленість ЄС застосовується також до тих країн, котрі ще не мають членства і навіть його офіційної перспективи, але визначили зовнішньополітичний пріоритет на європейську інтеграцію. Тобто, Україна невдовзі може стати перед вибором: збереження національної ідентичності або остаточна модернізація. Наслідки необхідності такого вибору можуть бути несподіваними не тільки в індивідуальній, але й в суспільній свідомості.

Список бібліографічних посилань

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка и капитализм. XV–XVIII вв. Т. 1. Структуры повседневности: возможное и невозможное. М. : Прогресс, 1986. 622 с.
2. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности. *Вопросы философии*. 1994. № 10. С. 112–123.
3. Хантингтон С. Идентичности национальные и прочие. Глобализация и идентичность : хрестоматия. Харьков : Эксклюзив, 2007. С. 180–193.
4. Шпилёв Д. А. Трансформация и модернизация в современном коммуникативном обществе. Коммуникативистика: прикладные аспекты социально-гуманитарного знания. Н. Новгород, 2008. С. 70–75. URL: <https://www.civisbook.ru/files/File/Shpilev.pdf> (дата звернення: 09.03.2018).

5. Рудік О. О. Обумовленість ЄС: еволюція та тенденції розвитку. *Грані*. 2017. Т. 20, № 10. С. 81–86. DOI: 10.15421/1717135.

Одержано 11.03.2018

Рассмотрены виды социальных изменений, определено состояние современного украинского социума, соответственно этому обозначены главные вызовы, с которыми может столкнуться человек.

Ключевые слова: социальные перемены, модернизация, трансформация, идентичность, вызов.

УДК 378.011.32.017.92

Валерія Дмитрівна ОНАЦЬКА,

слухач магістратури факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Микола Миколайович САППА,

доктор соціологічних наук, професор,

професор кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ЦІННІСНА ОРІЄНТАЦІЯ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Розглянуто проблему критичного мислення як ціннісної орієнтації сучасної освіти. Проаналізовано психологічні та педагогічні аспекти цього феномену. Встановлено взаємозв'язок між поняттями «інформація», «знання» та «критичне мислення». Підкреслено важливість розвитку критичного мислення як дієвого методу підготовки підростаючого покоління до життя, а також торування шляху у майбутнє.

Ключові слова: критичне мислення, освіта, ціннісні орієнтації, інформація, знання.

Актуальність дослідження проблеми. Багато речей в нашому світі дуже швидко змінюються, події ХХ сторіччя, серед яких розпад СРСР, розбудова незалежної України, мали вагомий вплив на усі сфери життєдіяльності, серед яких найголовнішою є система людських цінностей. Сьогодні, наше минуле отримує

нову оцінку, люди починають усвідомлювати, що на протязі тривалого часу вони віддавали свої знання, сили, енергію, час, можливості та навіть життя заради якоїсь примарної мети, яка в принципі, була не потрібна. Саме сьогодні, коли наша країна стає членом Європейської родини та починає новий етап свого розвитку, події потребують від суспільства прояву критичного мислення, бо саме воно, спираючись на подану інформацію та засвоєні знання, є необхідною передумовою для початку цивілізованого та гуманного розвитку нашого суспільства, що характеризується свободою та незалежністю.

Дослідженням критичного мислення займалися такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як І. Кант, який розглядав критичне мислення у рамках філософії; Р. Пол, Р. Енніс, Д. Халперн, які розглядали феномен критичного мислення в сучасній американській критичній дидактиці; А. Бутенко, Е. Ходос, Є. Івуніна, А. Матюшкін, вітчизняні науковці, що розглядали процес формування критичного мислення у сучасній науці та інші. Мислення – це психічний процес моделювання закономірностей оточуючого світу, який базується на обробці інформації людиною, воно дозволяє отримувати знання про об'єкти, що не можуть бути сприйняті за допомогою першої сигнальної системи [1]. Абсолютно усі засвоєнні знання, якими володіє людина, є результатом одержаної та певним чином обробленої інформації.

На сьогодні, інформація визначається як одне з найбільш загальних понять науки, які позначають певні відомості, сукупність яких-небудь даних [2], а знання визначаються, як селективна, упорядкована, певним способом (методом) отримана, відповідно до яких-небудь критеріїв (норм) оформлена інформація, яка має соціальне значення, що й визначається як саме знання певними соціальними суб'єктами та суспільством загалом [2]. Сприймавши якісь відомості (дані), котрі розбиті на категорії, класифікаційні схеми тощо, з яких складається інформація, споживач їх переробляє за допомогою операцій мислення, так би мовити «відкристалізовує» потік інформації в загальні твердження що стають знаннями. Безумовно існує сутнісний взаємозв'язок між інформацією та знанням, але, в той же час, ці поняття не є тотожними, адже немає знання без знаючого, без суб'єкта, носія цього знання, немає знання поза живою свідомістю, а ось

інформація є. Тому, можна сказати, що інформація – це неживе, певним чином закодоване для зберігання й транспортування знання [2], що є необхідною складовою для здійснення мисленевих операцій. Мислення, в свою чергу, поділяється на багато видів, серед яких: аналітичне, інтуїтивне, алгоритмічне, альтернативне, асоціативне, візуальне, групове, дивергентне, іноваційне, кількісне, комбінаторне, критичне, креативне та інші [3].

Критичне мислення – це спосіб мислення, при якому людина ставить під сумнів інформацію, що надходить. У загальному значенні під критичним мисленням мається на увазі мислення вищого рівня, ніж до критичний. Джерелом критичного мислення є проблема і протиріччя, для вирішення якого необхідно задіяти: аналіз, інтерпретацію, оцінку, пояснення та висновки. Вчені стверджують, що механізмами критичного мислення виступають розумові операції, які визначають процес мислення і аргументацію, до них відносяться: постановка мети, виявлення проблеми висунення гіпотез, способи вирішення, аргументація, передбачення наслідків, прийняття або неприйняття альтернативних точок зору [4]. Спеціальними здібностями та вміннями, які необхідні для розвитку даного виду мислення є: наполегливість, самостійність і ґрунтованість. Ми вважаємо, що при розвитку критичного мислення, у особистості утворюється імунітет проти інформаційних маніпуляцій, які проявляються через ЗМІ, що є дуже важливим аспектом в процесі контролю особистісного мислення.

Сучасна освіта має змогу розвивати критичне мислення за допомогою читання і письма, задіявши всілякі педагогічні технології, які в свою чергу дозволяють орієнтуватися на внутрішню мотивацію учнів, де основою є рефлексивна діяльність, глибоке опрацювання інформації в сполученні з особистим досвідом [5]. Інформація повинна відображатися у виді тих ідей, які учень виділив для себе, таким чином активізуючи процес сприйняття інформації. Також, обов'язковим є ведення практики використання проблемних питань та їх обговорення. Даний вид мислення, дозволяє охопити освітню, практичну, розвиваючу і виховну мету сучасної освіти. В технології критичного мислення вироблені два типи тестів. Перший тип тестів дозволяє виявити наявність або відсутність і рівень розвитку навичок критичного мислення як такого (застосування правил логіки,

розрізнення релевантності, визначення валідності і т. д.). Другий тип тестів виявляє рівень знань по термінології та принципам критичного мислення, тобто націлений на тестування точності і надійності засвоєння навчальних курсів з критичного мислення (Тест-есе Енніс-Бієра) [4].

Отже, провідною тенденцією світового розвитку є інноваційний шлях розвитку освіти. Сьогодні, коли наша країні здобуває новий статус, набуває нових цінностей, дуже важливим стає питання сучасної освіти, адже її головним покликанням є всебічний розвиток громадськості. Сучасне суспільство звикло поглинати інформацію, що надходить, абсолютно не вибірково, це в свою чергу дає можливість для «зомбування», до запровадження та укріплення стереотипізації поглядів та повернення до примітивного мислення людства, деградації сучасного суспільства в цілому. Головним завдання сучасної освіти є запровадження, розвиток та підтримка нової ціннісної орієнтації – критичного мислення, як дієвого методу підготовки підростаючого покоління до життя, а також торування шляху у майбутнє. Освіта, що орієнтована на розвиток критичного мислення має на увазі оновлення форм, технологій, методів і змісту матеріалу на основі особистісно орієнтованого підходу з максимальним урахуванням інтересів учнів. Критичне мислення ґрунтується не на знайомстві з давно відомими способами вирішення певних завдань або проблем, а на створенні умов, які спонукають знайти рішення, адже суспільство зобов'язане мислити безпосередньо, шукати креативні шляхи вирішення проблем, бо без цього подальший розвиток сучасного суспільства просто неможливий. Подальше дослідження питання критичного мислення як ціннісної орієнтації сучасної освіти, потребує розробки нових методів, технологій, принципів, засобів передачі інформації і є актуальним напрямом подальшого розгляду даної тематики.

Список бібліографічних посилань

1. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. СПб. : Питер, 2003. 512 с.
2. Грицанов А. А. Новейший философский словарь. Минск : Изд-во В. М. Скаун, 1998. 896 с.
3. Бандурка О. М., Тягло О. В. Курс логіки : підручник. Київ : Літера, 2002. 160 с.
4. Громова Н. М. Психологічні особливості установки на критичне мислення. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 10, вип. 27. С. 79–88.

5. Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С. Технології розвитку критичного мислення учнів. Київ : Плеяди, 2008. 220 с.

Одержано 15.03.2018

Рассмотрена проблема критического мышления как ценностной ориентации современного образования. Проанализированы психологические и педагогические аспекты этого феномена. Установлена взаимосвязь между понятиями «информация», «знание» и «критическое мышление». Подчеркнута важность развития критического мышления как действенного метода подготовки подрастающего поколения к жизни, а также прокладывание пути в будущее.

Ключевые слова: критическое мышление, образование, ценностные ориентации, информация, знания.

УДК 159.9:343.915

Олена Михайлівна ПАВЛИК,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки та психології

Харківської державної академії фізичної культури

СТАВЛЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ З РІЗНИМ СТУПЕНЕМ ПЕРЕВИХОВАННЯ ДО ЗНАЧУЩИХ ПОНЯТЬ

Для визначення ставлення досліджуваних неповнолітніх правопорушників з різним ступенем перевиховання до значимих понять, а саме, закон, дисципліна, моє життя, майбутнє, теперішнє, минуле використовувався колірний тест ставлення. Отримані дані свідчать, що формальні ознаки перевиховання не завжди співпадають з позитивним ставленням правопорушників до самого процесу перевиховання.

Ключові слова: неповнолітні правопорушники, перевиховання, закон, дисципліна, кольоровий тест ставлення.

Згідно Кримінального кодексу України, якщо неповнолітній вчинив суспільно-небезпечне діяння у віці, з якого він може бути суб'єктом злочину, до нього застосовується покарання у виді позбавлення волі – направлення до спеціальної виховної установи. У нашому дослідженні приймали участь вихованці Курязької

вихованої колонії ім. А. С. Макаренка у кількості 59 чоловік віком від 16 до 18 років [1]. Незалежно від тяжкості вчиненого неповнолітнім злочину до нього може бути вжито умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, якщо засуджений сумлінною поведінкою та ставленням до праці і навчання довів своє виправлення (ст. 107 КК України) [2].

У зв'язку з вищевикладеним співробітникам колонії потрібно постійно визначати ступінь виправлення та перевиховання кожного зі своїх вихованців, для чого у них розроблено певні критерії такої оцінки (переважно з урахуванням тільки показників порушення або дотримання дисципліни). Це дозволило нам використати метод експертної оцінки як метод розбивки досліджуваних на групи, причому критерії оцінки ступеня перевиховання нами спеціально не задавалися.

За ступенем перевиховання всі неповнолітні правопорушники були розділені на три групи. У *першу групу* увійшло 20 чоловік з високим рівнем перевиховання. *Другу групу* склали 24 неповнолітніх, рівень перевиховання яких експертами був позначений як «середній». *Третя група* – це 15 вихованців, які, на думку експертів, перевиховуються погано (низький рівень перевиховання).

Для визначення ставлення досліджуваних неповнолітніх правопорушників з різним ступенем перевиховання до значимих для них понять нами використовувався кольорний тест ставлення (КТС) [3]. Результати співвідношення кольорів, що асоціюються з поняттями та з їх місцем (рангом) у розкладі по перевазі наведені у таблиці 1.

Порівнюючи отримані дані бачимо, що поняття «закон» більш негативно сприймають неповнолітні, які перевиховуються середньо (IX місце) у порівнянні з неповнолітніми з високим рівнем перевиховання (V місце) ($p_{1,2} < 0,05$).

У неповнолітніх, яким притаманний низький рівень перевиховання, «закон» теж викликає негативні емоції (VII місце), що з тенденцією до вірогідності відрізняє їх від першої групи. Тобто, неповнолітні, які були віднесені експертами до високого рівня перевиховання, позитивніше відносять до «закону», ніж неповнолітні, які мають середній та низький рівні перевиховання.

Таблиця 1

Ранг понять по перевазі у колірному розкладі неповнолітніх правопорушників з різним ступенем перевиховання ($\chi \pm \delta$)

Групи Поняття	I група Високий рівень перевиховання		II група Середній рівень перевиховання		III група Низький рівень перевиховання		p1,2	p2,3	p1,3
	Хср.	ранг	Хср.	ранг	Хр.	ранг			
Закон	3,72±2,48	V	5,39±2,53	IX	4,38±2,76	VII	0,05	---	---
Дисципліна	5,68±1,98	IX	4,52±2,31	VIII	4,45±2,43	VIII	---	---	0,05
Моє життя	4,07±2,25	VII	4,02±2,43	V	2,36±0,58	IV	---	0,05	0,05
Минуле	4,53±2,31	VIII	4,5±2,49	VII	5,83±2,64	IX	---	0,05	0,05
Теперішнє	3,14±1,7	II	4,47±2,4	VI	1,17±0,41	I	---	0,05	0,05
Майбутнє	3,07±1,58	I	2,63±1,69	I	1,67±0,83	II	---	0,05	0,05

Поняття «дисципліна» у всіх неповнолітніх викликає негативні емоції, причому, чим краще неповнолітні перевиховуються (I група), тим вірогідно більш негативні почуття у них викликає «дисципліна» ($p_{1,3} < 0,05$). У неповнолітніх першої групи поняття «дисципліна» займає останнє IX місце по перевазі серед інших запропонованих понять ($5,68 \pm 1,98$), а у неповнолітніх другої та третьої групи – передостаннє VIII місце ($4,52 \pm 2,51$ та $4,45 \pm 2,53$ відповідно). Аналізуючи отримані дані, можна сказати, що для неповнолітніх першої групи, які дотримуються дисципліни та бажають своєю поведінкою довести своє виправлення, дисципліна дається не легко та викликає у них негативні емоції.

Результати дослідження ставлення неповнолітніх правопорушників з різним ступенем перевиховання до поняття «минуле», доводять, що всі досліджувані до свого минулого ставляться негативно. Так у неповнолітніх з низьким ступенем перевиховання поняття «минуле» займає останнє IX місце серед запропонованих понять (середнє значення його склало $5,83 \pm 2,64$), у неповнолітніх з високим ступенем перевиховання це поняття стоїть на передостанньому VIII місці ($4,53 \pm 2,31$), а неповнолітні з

середнім ступенем перевиховання віднесли його на VII місце ($4,5 \pm 2,49$). При цьому вірогідно гірше до свого минулого ставляться неповнолітні з низьким ступенем перевиховання у порівнянні з іншими групами ($p_{1,3} < 0,05$; $p_{2,3} < 0,05$).

Принципово іншим й більш позитивним є ставлення неповнолітніх правопорушників до свого майбутнього, яке займає перші місця у розкладі понять по перевазі (табл. 1). Причому, вірогідно більш позитивно уявляють своє майбутнє неповнолітні з низьким рівнем перевиховання, ніж інші правопорушники ($3,07 \pm 1,58$; $2,63 \pm 1,69$ та $1,67 \pm 0,83$ відповідно; $p_{1,3} < 0,05$; $p_{2,3} < 0,05$).

До свого теперішнього (табл.1) теж вірогідно більш позитивно у порівнянні з іншими групами відносяться неповнолітні з низьким рівнем перевиховання ($p_{1,3} < 0,05$; $p_{2,3} < 0,05$). Для них воно знаходиться на I місці по перевазі серед інших запропонованих понять (середнє значення $1,17 \pm 0,41$). Тоді як неповнолітні з високим рівнем перевиховання віднесли «теперішнє» на II місце по перевазі ($3,14 \pm 1,7$), а досліджувані із середнім рівнем перевиховання – аж на VI місце ($4,47 \pm 2,4$).

Аналогічна картина реєструється щодо поняття «моє життя», вірогідно більш позитивне ставлення до якого виявлено у групі неповнолітніх з поганим ступенем перевиховання ($4,07 \pm 2,25$; $4,02 \pm 2,43$ та $2,36 \pm 0,58$; $p_{1,3} < 0,05$; $p_{2,3} < 0,05$).

Тобто, при відносно позитивному ставленні до закону реєструється досить негативне ставлення до дисципліни неповнолітніх з високим ступенем перевиховання. І навпаки, при відносно позитивному ставленні до дисципліни неповнолітні з низьким рівнем перевиховання виявляють негативне ставлення до закону. Неповнолітні з низьким ступенем перевиховання вірогідно гірше ставляться до свого минулого й вірогідно більш позитивно – до свого теперішнього, майбутнього, свого життя в цілому [3].

Список бібліографічних посилань

1. Павлик О. М. Особливості мотиваційної сфери неповнолітніх правопорушників : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2005. 206 с.
2. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Собчик Л. Н. МЦВ – метод цветовых выборов. Модифицированный восьмицветовой тест Люшера. Практическое руководство. СПб. : Речь, 2001. 112 с.

Одержано 09.03.2018

Для определения отношения исследуемых несовершеннолетних правонарушителей с разной степенью перевоспитания к значимым понятиям, а именно, закон, дисциплина, моя жизнь, будущее, настоящее, прошлое использовался цветовой тест отношения. Полученные данные свидетельствуют, что формальные признаки перевоспитания не всегда совпадают с положительным отношением правонарушителей к самому процессу перевоспитания.

Ключевые слова: несовершеннолетние правонарушители, перевоспитание, закон, дисциплина, цветовой тест отношений.

УДК 159.9.019:355.514

Ігор Іванович ПРИХОДЬКО,

доктор психологічних наук, професор,
начальник науково-дослідного центру службово-бойової діяльності
Національної гвардії України
Національної академії Національної гвардії України (м. Харків);
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4484-9781>

ПРОФІЛАКТИКА БОЙОВОГО СТРЕСУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Запропонована система профілактики бойового стресу у військовослужбовців включає комплекс психопрофілактичних і психодіагностичних заходів, направлених на вивчення та розвиток у особового складу професійно важливих психологічних якостей, підтримання позитивних психічних станів, необхідних для успішного виконання бойових завдань в екстремальних умовах, збереження високого рівня психологічної безпеки та психічного здоров'я.

Ключові слова: екстремальна діяльність, бойовий стрес, комбатанти.

У зв'язку з останніми подіями, пов'язаними з захистом територіальної цілісності нашої держави, сили безпеки й оборони України проводять широкомасштабну антитерористичну операцію (АТО) на сході країни, у ході якої задіяні десятки тисяч військовослужбовців. Значимість впливу на психіку військовослужбовця та можливий розвиток наслідків переживання травматичних подій визначаються: різними факторами бойової обстановки;

індивідуально-психологічними особливостями та властивостями особистості; рівнем професійної та психологічної підготовки до ведення бойових дій; характером і рівнем мотивації військово-службовця та підрозділу в цілому до ведення бойових дій; особливостями сприйняття місця та ролі бойових дій у сучасній історії України й їхній вплив на подальшу життєдіяльність військово-службовця, а також багато інших зовнішніх і внутрішніх факторів.

Відзначимо, що на сьогодні остаточно не визначений понятійний апарат категорії «бойовий стрес», залежно від області проведених досліджень (медицина, біологія, психологія, соціологія, інші суспільні науки) існує велика кількість визначень даної категорії. Проведений аналіз наукової літератури, теоретико-методологічні та емпіричні дослідження *бойового стресу* дозволили запропонувати власне визначення даної категорії, під яким ми розуміємо процес впливу факторів бойової обстановки на психіку військовослужбовця, що супроводжується зниженням рівня психологічної безпеки особистості та появою неспецифічних доклінічних психологічних проявів, які у сукупності уявляються поняттям «бойова психологічна травма особистості» або сягають специфічних нозологічних ознак психічних розладів, об'єднаних у категорію «бойова психічна травма».

Система профілактики та контролю бойового стресу у військовослужбовців складається з комплексу конкретних заходів психологічної роботи, що проводиться на трьох етапах: підготовчому (перед від'їздом у район виконання службово-бойових завдань (СБЗ) у зону АТО); безпосереднє виконання СБЗ у зоні проведення АТО; завершальному (після виконання СБЗ при поверненні в пункт постійної дислокації (ППД)).

На першому етапі проводяться такі основні заходи психологічної роботи:

1. Психологічна підготовка:

- навчання особового складу розпізнаванню основних ознак негативних психічних реакцій та станів; можливість виникнення негативних психічних наслідків бойової діяльності у майбутньому та шляхів їх подолання; аутогенним способам психологічної підтримки, прийомам самоконтролю та саморегуляції психоемоційного стану; прийомам першої психологічної само- та взаємодопомоги;

- використання психологічної смуги перешкод у рамках проведення занять з бойової та спеціальної підготовки;

- у *пунктах постійної дислокації* на вибір проводяться авторські тренінги «Формування психологічної готовності до екстремальної діяльності» [1, с. 60], «Формування та відновлення психологічної безпеки особистості» [1, с. 116], «Мотиваційні ресурси життєстійкості» [1, с. 231], «Формування психологічної готовності до ризику» [2, с. 191];

- у *польових умовах* психологічний тренінг «Створення команди» для об'єднання колективу, проведення групової роботи, надання взаємодопомоги.

2. Перевірка психологічної готовності до виконання СБЗ у районі АТО проводиться (*за наявністю часу*) в ППД в автоматизованому режимі психодіагностика військовослужбовців з метою визначення психологічної готовності до екстремальної діяльності, ризику. Для цього в науково-дослідному центрі НА НГУ розроблений автоматизований психодіагностичний мультикомплекс «Психодіагностика», складовими якого є субкомплекси «Професійний психологічний відбір» для визначення психологічного профілю особистості, «Психологічна готовність особистості до екстремальної діяльності», «Психологічна готовність особистості до ризику» [3]. За результатами проведеної роботи психологами даються рекомендації командирам підрозділів по формуванню складу взводних опорних пунктів, блокпостів, військових нарядів, варт, екіпажів бойових машин та ін.

При ліміті часу для визначення психологічної готовності особового складу до виконання СБЗ в АТО може проводитися експрес-діагностика вже в польових умовах. Для цього в НДЦ розроблені експрес-методики «Психологічна готовність особистості до екстремальної діяльності» і «Психологічна готовність особистості до ризику» [2, с. 146]. Перша містить 25 тверджень, досить 5 хвилин для заповнення, на обробку результатів витрачається до 1 хв./люд., інтерпретація проводиться за такими шкалами: «Мотивація обов'язком»; «Професійна стійкість»; «Взаємодопомога та довіра»; «Професійна компетентність»; «Вольове зусилля». Вираховується загальний показник психологічної готовності особистості до екстремальної діяльності.

Експрес-методика «Психологічна готовність особистості до ризику» містить 32 твердження, до 5 хвилин для її проведення,

на обробку до 1 хв./люд., інтерпретація проводиться по таким шкалам: «Здатність до вольового зусилля»; «Військове товариство»; «Професійна ідентичність»; «Самовладання». Також вираховується загальний показник психологічної готовності особистості до ризику. Відзначимо, що в процесі розробки цих методик була проведена їхня відповідна стандартизація, апробація та практична реалізація.

По завершенню даної роботи психологами даються рекомендації командирам по формуванню складу підрозділів: військовослужбовців з високим і середнім рівнем психологічної готовності до екстремальної діяльності, ризику рекомендується використовувати в бойових підрозділах, з низьким рівнем – у небойових (тилових) підрозділах, також з останніми проводиться цільова психологічна допідготовка та надалі відбувається спостереження молодшими командирами за їхньою діяльністю.

Список бібліографічних посилань

1. Професійно-психологічний тренінг військовослужбовців Національної гвардії України : монографія / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько та ін. ; за заг. ред. І. І. Приходька. Харків : НА НГУ, 2016. 281 с.

2. Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України : монографія / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько та ін. Харків : НА НГУ, 2017. 308 с.

3. Автоматизований психодіагностичний комплекс визначення професійної придатності кандидатів на військову службу у внутрішні війська МВС України і навчання у ВВНЗ МВС України : монографія / І. В. Воробйова, І. І. Приходько, С. Т. Полторак та ін. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2012. 297 с.

Одержано 14.03.2018

Предложенная система профилактики боевого стресса у военнослужащих включает комплекс психопрофилактических и психодиагностических мероприятий, направленных на изучение и развитие у личного состава профессионально важных психологических качеств, поддержание позитивных психических состояний, необходимых для успешного выполнения боевых задач в экстремальных условиях, сохранения высокого уровня психологической безопасности и психического здоровья.

Ключевые слова: экстремальная деятельность, боевой стресс, комбатанты.

УДК 316.6

Наталія Олександрівна ПРІБИТКОВА,

науковий співробітник науково-дослідної
лабораторії з проблем протидії злочинності

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7944-5712>

ЩОДО ПОШИРЕННЯ РАСИЗМУ ТА КСЕНОФОБІЇ: КУЛЬТУРНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ

Розкрито поняття расизму та ксенофобії. Висвітлено культурно-психологічні фактори поширення злочинів на ґрунті ненависті та охарактеризовано їх основні складові.

Ключові слова: расизм, ксенофобія, культурно-психологічні фактори.

Спалахи ненависті та нетерпимого ставлення до представників суспільства, які відрізняються кольором шкіри, формою очей, національністю, релігійними переконаннями часто обумовлені закономірними явищами, наприклад, перенаселенням території, неконтрольованою міграцією, загостренням релігійного протистояння тощо. Утім, самі собою економічні, політичні чинники соціогенези є індиферентними відносно расизму та ксенофобії. Неодмінною проміжною ланкою в системі детермінаційних зв'язків між ними є культурно-психологічні фактори. Їх виявлення, опис, пояснення є невід'ємними елементами у стратегії протидії расизму та ксенофобії як на національному, так і регіональному й міжнародному рівнях.

Термін «ксенофобія» лише в останні роки увійшов до нашого життя. Але, незважаючи на загальносвітову актуальність означених проблем і широку вживаність цього терміна, на сьогодні не існує його загальноприйнятого визначення в міжнародних та вітчизняних нормативних документах. Дослідники небезпідставно вказують, що категорія «ксенофобія» продовжує залишатися розмитою та має досить обмежені аналітичні можливості [1, с. 109]. Ксенофобію зазвичай розуміють як страх або ненависть до кого-небудь або чого-небудь чужого, незнайомого, незвичного; сприйняття чужого як незрозумілого, неосяжного, а тому небезпечного та ворожого [2, с. 216]; негативну установку,

ірраціональний страх і ненависть до чужинців [3, с. 3]. Так чи інакше, джерелом ксенофобії є страх перед представниками інших груп людей. Ідеологічна обробка цього неусвідомленого почуття призвела до появи расизму – сукупності концепцій, основу яких складають положення про фізичну або психічну нерівноцінність людських рас і вирішальний вплив расових відмінностей на історію та культуру суспільства.

Расизм – це світогляд, а також політичні теорії та практики, які на ньому ґрунтуються і засновані на уявленні про поділ людей на біологічно різні групи на основі видимих особливостей зовнішності (колір шкіри, структура та колір волосся, риси обличчя, будова тіла тощо), тобто на різному ставленні до людей та їх спільностей залежно від їх приналежності до цих груп (рас) [4, с. 1136]. Як різновид ксенофобії расизм є ірраціональною, але природною реакцією людей на чуже та невідоме.

Оскільки в основі расизму та ксенофобії як на індивідуальному рівні, так і на рівні масових асоціальних практик знаходиться феномен страху, варто акцентувати увагу саме на їх культурно-психологічних факторах. Останні, перебуваючи в єдності із соціально-економічними, загострюють деформаційні процеси в різних формах суспільної свідомості, перш за все в моральній, політичній та правосвідомості [5, с. 127].

Серед низки культурно-психологічних факторів поширення расизму та ксенофобії звертає на себе увагу фактор поглибленого правового, морального та політичного нігілізму. Це означає, що не лише зневажливе, нівелююче ставлення до права, інституту правосуддя, інших інституційних і нормативних складових соціодинаміки з боку населення сприяє відтворенню злочинів, передбачених ст. 161 КК України, як найбільш чутливих індикаторів стану феномена ненависті. Роль державних службовців у цьому процесі є не менш значущою. Мовчазне потурання, а часто й активне сприяння дискримінаційним практикам лише сприяють закріпленню ксенофобських установок у глибинних шарах масової свідомості [6, с. 90].

Зауважимо, що базовим структурним компонентом поширення расизму та ксенофобії є негативна соціальна установка, яку можна уявити як відносно стійку у часі систему поглядів, уявлень про соціальний об'єкт чи подію (когнітивний блок),

сукупність пов'язаних з ними емоційних станів (емоційний блок), що схилиють до відповідних дій (поведінковий блок). Провідною негативною установкою в механізмі ксенофобії є упередження, тобто негативне ставлення до представників будь-якої соціальної групи, обумовлене лише їх належністю до цієї групи [7, с. 217].

Расистські та ксенофобські установки підтримуються ще й негативною стереотипізацією свідомості.

Негативну стереотипізацію свідомості значною мірою формують засоби масової інформації. Вияви нетерпимості до іммігрантів у мас-медіа стали поганою звичкою, до якої вдаються не тільки маловідомі, а й популярні видання й телеканали, які позиціонують себе демократичними та ліберальними. Намагаючись здобути популярність і заради збільшення аудиторії споживачів інформації, журналісти та редактори часто ігнорують певні норми професійної етики й розмовляють із суспільством мовою з очевидними ознаками мови ворожнечі, досить часто публікують матеріали, які завуальовано викликають неприязне ставлення до іноземців, чим провокують суспільство та владу на дискримінацію: як пересічний громадянин, так і чиновник починають вірити, що іммігранти – це потенційна загроза, а тому певні обмеження їх прав є благом для кожного українця окремо і для всього суспільства в цілому. Наприклад, у ЗМІ набуває сталості тенденція до вживання таких термінів, як «кавказька мафія», «злочини осіб циганської національності», «азіатські злочинні угруповання» тощо. Такі вислови не тільки некоректні та неприпустимі, але й часто призводять до спекуляцій з боку радикально налаштованих прибічників неонацистського та націоналістичного спрямування [8, с. 31].

Отже, культурно-психологічні фактори расизму та ксенофобії, перебуваючи в єдності із соціально-економічними, формуються в надрах трансформації суспільної свідомості і, перш за все, моральної, політичної та правової її форм.

Список бібліографічних посилань

1. Явір В. А. Суспільно-політичний вимір та правові механізми протидії ксенофобії в Україні : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.05. Київ, 2008. 221 с.

2. Большая российская энциклопедия : в 30 т. Т. 16 / отв. ред. С. Л. Кравец ; глав. ред. Ю. С. Осипов. М. : БРЭ, 2010. 751 с.

3. Солдатова Г. У., Макаrchук А. В. Может ли другой стать другом? Тренинг по профилактике ксенофобии. М. : Генезис, 2006. 256 с.

4. Універсальний словник-енциклопедія / голов. ред. ради М. Попович. 2-ге вид., допов. Львів : Атлас, 2001. 1575 с.

5. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія. Харків : Диска-плюс, 2013. 524 с.

6. Прібиткова Н. О. Характеристика основних факторів поширення расизму і ксенофобії як фонових для злочинності явищ в Україні. *Право і Безпека*. 2016. № 2 (61). С. 88–93.

7. Берон Р., Ричардсон Д. Агрессия. СПб. : Питер, 2001. 352 с.

8. Мова ворожнечі та інші підводні камені – як це відбувається у ЗМІ // Моніторинг проявів расової та етнічної ворожнечі чи нетерпимості в українському сегменті Інтернету – поширення мови ворожнечі та заклик до нетерпимості (мова ворожнечі як зброя для правової риторики) / проект «Без кордонів» ; Центр «Соціальна дія». Київ : ФО-П Бурбулевич З. І., 2011. С. 29–37.

Одержано 27.03.2018

Раскрыто понятие расизма и ксенофобии. Освещены культурно-психологические факторы распространения преступлений на почве ненависти и охарактеризованы их основные составные.

Ключевые слова: расизм, ксенофобия, культурно-психологические факторы.

УДК 159.923.2.072

Анна Сергіївна РУДАЙ,

викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4260-2275>

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ЯК МЕДІАТОР ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Представлено дослідження особливостей психологічних ресурсів, їх види і взаємозв'язок ресурсів з професійним розвитком працівників поліції.

Ключові слова: психологічні ресурси, стрес, правоохоронець, професійний розвиток.

Кожного дня професія поліцейського має різні фізичні та психічні навантаження, складні завдання за умов дефіциту

інформації та часу та постійний ризик і наявність загрози життю. Саме в цих умовах проходить професійна діяльність поліції, що потребує від них високого рівня стресостійкості та розвитку особистості. Опановувати негативні життєві обставини та переборювати професійні труднощі допомагають правоохоронцям психологічні ресурси, що в водночас забезпечують професійний розвиток. Для цього необхідно мати певний запас внутрішніх психозахисних ресурсів стресостійкості та вміти мобілізувати їх у важких життєвих і професійних ситуаціях.

Терміни «психологічні ресурси», «особистосні ресурси», «адаптаційні ресурси» в психології застосовуються для позначення широкого кола біоенергетичних, інтелектуальних, характерологічних, вольових властивостей особистості, властивостей її оточення, системи її стосунків в соціумі та розуміються авторами у різноманітних трактуваннях: включаються до описування стратегій життя (К. А. Абульханова; Л. І. Анциферова), розуміються як частина поняття особистісного та людського потенціалів (Д. О. Леонт'єв, Т. В. Корнілова та ін.), як можливості та засоби подолання стресу (Р. Лазарус, С. Хобфолл, В. О. Бодров), як аспект саморегуляції та регуляції діяльності та поведінки (К. Муздибаєв, А. Н. Фомінова, Е. І. Рассказова, Е. А. Сергієнко та ін.).

Аналіз іноземної та вітчизняної літератури виявляє, що в якості особистісних ресурсів виділяються світогляд (І. П. Шкуратова, Е. А. Анненкова), тип темпераменту, мотивація досягнення, інтернальність (Л. І. Анциферова, Л. І. Дементій), когнітивні здібності як засоби переробки інформації (В. О. Бодров), особистісні риси та здібності, такі як оптимізм, обдарованість та ін. (К. Муздибаєв, Ю. В. Постіякова та ін.), соціальні групи, до яких належить особистість та стосунки у них (Т. Л. Крюкова, Е. І. Никитина). Окремо розглядають як ресурс особливу життєву диспозицію людини – «hardiness» або життєстійкість (С. Мадді, С. Кобаса, Л. А. Александрова).

О. О. Євдокимова, аналізуючи психологічні особливості діяльності працівників правоохоронної системи, говорить про необхідність формування у майбутніх правоохоронців не тільки традиційних установок, необхідних для професійної діяльності, а й інших якостей, які б відповідали сучасним тенденціям

громадянського суспільства, таких як: гнучкість, мобільність, психологічна готовність до роботи і т. д. [1, с. 218].

За дослідженням В. В. Доценко виокремили три групи індивідуальних особливостей працівників поліції на етапі професійного розвитку, що допомагають їм мобілізуватися і адаптуватися в стресовій ситуації: ціннісні ресурси, ресурси саморегуляції та інструментальні ресурси. Ціннісні ресурси – це базові настановлення, ціннісні орієнтації, що визначають життєву перспективу особистості, шляхи досягнення цілей, спрямованість волі, уваги, інтелекту та напрямок саморозвитку особистості тощо. Регулятивні ресурси – це певні стратегії саморегуляції поведінки особистості за допомогою яких індивід налагоджує міжособистісні стосунки, ризикує, планує, моделює, аналізує і несе відповідальність за власну поведінку. Інструментальні ресурси – це певні навички і стереотипи діяльності до яких автори відносять професійні навички поведінки, механізми психологічного захисту, стратегії копінг-поведінки [2, с. 27–29].

В. А. Бодров визначив внутрішні ресурси поліцейського як «функціональний потенціал, що забезпечує високий рівень реалізації її активності, виконання трудових завдань, досягнення завданих показників протягом певного часу» [3, с. 116–117].

У дослідженні професійно важливих якостей правоохоронців А. В. Осінцева та О. В. Гарманова акцентують значущість вивчення самооцінки, самоактуалізації, ідентичності, життєвих сенсів, емоційної врівноваженості, впевненості та лідерства, автономності, відповідальності, цілеспрямованості, рефлексивності, адаптивності та психологічної гнучкості [4, с. 16], розвиток яких, за думкою М. Калашнікової, характеризує рівні психологічних ресурсів особистості [5, с. 187]. Н. Г. Іванова також до професійно важливих якостей відносить такі особистісні якості: впевненість в собі, стресостійкість, цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, сміливість, самовладання та ін. [6, с. 280].

Е. Ю. Григоренко в своїх дослідженнях зазначає, що мобілізація резервів організму, нові емоційні переживання, зростання нервово-психічної напруги, інформаційні перевантаження в період професійного розвитку призводять до психологічних криз, які можуть виявлятися у порушенні адаптації до соціального

середовища. Психологічне благополуччя від'ємно пов'язане з переживанням кризи, при цьому у них знижується рівень якостей, що дозволяють долати труднощі, досягати бажаного, ставити власні цілі. І саме психологічні ресурси сприяють подоланню кризи на етапі професійного становлення [7, с. 100].

Таким чином, професійна діяльність поліцейських потребує розвитку та вдосконалення своїх власних психологічних ресурсів ще на ранніх етапах професійного розвитку.

Список бібліографічних посилань

1. Євдокімова О. О. Психологічні детермінанти успішності професійної діяльності працівників правоохоронних органів. *Право і Безпека*. 2012. № 1 (43). С. 217–221.
2. Доценко В. В. Психологічна готовність правоохоронців до екстремальної діяльності на різних етапах професіогенезу // Особистість в екстремальних умовах : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнарод. участю (м. Львів, 20 трав. 2015 р.). Львів : ЛДУ БЖД, 2015. С. 25–30.
3. Бодров В. А. Проблема преодоления стресса. Часть 2. Процессы и ресурсы преодоления стресса. *Психологический журнал*. 2016. Т. 27, № 2. С. 113–123.
4. Осинцева А. В. Профессионально важные качества личности сотрудника ОВД в зависимости от вида деятельности. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2009. № 4 (39). С. 16–19.
5. Калашникова С. А. Личностные ресурсы и психологическое здоровье человека: соотношение содержания понятий. *Гуманитарный вектор*. 2011. № 2 (26). С. 185–189.
6. Васильев В. Л. Юридическая психология. М., 1991. 137 с.
7. Григоренко Е. Ю. Психологическое благополучие студентов и определяющие его факторы. *Проблемы развития территории*. 2009. № 2 (48). С. 98–105.

Одержано 27.02.2018

Представлены исследования особенностей психологических ресурсов, их виды и взаимосвязь ресурсов с профессиональным развитием работников полиции.

Ключевые слова: психологические ресурсы, стресс, правоохранитель, профессиональное развитие.

УДК 159.9

Микола Миколайович САППА,

доктор соціологічних наук, кандидат
фізико-математичних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2242-1004>

МИКОЛА КРАЇНСЬКИЙ І ЙОГО РОБОТИ 1897–1914 РОКІВ З ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Розглядається життя та діяльність видатного українського психіатра і психолога М. В. Країнського (1869–1951). Значна увага в роботі приділяється циклу його досліджень з енергетичної психології, які не втратили своєї актуальності і сьогодні.

Ключові слова: М. В. Країнський, психіатр і психолог, Харків, енергетична психологія, В. М. Бехтерев, психічна енергія.

Життя, робота і наукова творчість видатного психіатра і психолога Миколи Володимировича Країнського багато в чому були пов'язані з Харківщиною. У 1888 році він закінчив Другу Харківську гімназію, відому високим рівнем навчання – багато її випускників згодом стали відомими вченими, художниками, музикантами. Потім навчався у Харківському університеті на медичному факультеті, який закінчив у 1893 р. зі званням лікаря з відзнакою та із золотою медаллю. Ще в студентські роки М. Країнський виявив хист до науково-дослідницької діяльності, якою займався й під час практичної роботи у Харківській губернській земській психіатричній лікарні (більш відомої як «Сабурова дача»). Після захисту Країнським дисертації на ступень доктора медицини у 1896 р. губернська управа призначила його старшим лікарем лікарні, перебудові і реорганізації якої він присвятив багато сил і уваги. В той час Н. В. Країнський грав провідну роль в розвитку психіатрії в Харкові, і його наукові доповіді на засіданнях Харківського медичного товариства викликали значну зацікавленість колег.

У 1898 р. Микола Васильович покидає Харків і виїжджає у відрядження за кордон для наукового вдосконалення, а потім деякий час працює у клініці В. М. Бехтерева. В наступні роки він

очолював Новгородську окружну психіатричну лікарню, через два роки – Вінницьку окружну психіатричну лікарню, а ще через рік – у 1902 році, Віленську окружну психіатричну лікарню [1, с. 94]. Під час російсько-японської війни Країнський у 1904 році бере чотиримісячну відпустку і працює в Харбіні як лікар-доброволець [2, с. 13].

Але згодом, повернувшись з війни у Росію, він у 1905 р. через незгоду з керівництвом медичного департаменту виходить у відставку і у віці 35 років лишається роботи. Його колишній вчитель відомий психіатр П. І. Ковалевський пояснював часті зміни роботи і відмови працювати у земських та державних установах «прямотою характеру» свого учня і його незгодою із злочинством та корупцією земських діячів та урядовців [3, с. 589].

Однак М. В. Країнський відкриває успішну приватну психіатричну практику у Вільно, влаштовує для своїх дослідів лабораторію, бере активну участь в роботі з'їздів лікарів, в засіданнях Віленського Імператорського медичного товариства, випускає низку учених робіт і отримує кілька міжнародних наукових премій за свої дослідження. Згодом Країнський створює в батьківському маєтку поблизу Києва (зараз це с. Чубинське за 4 км від Борисполя) приватну лікарню – він називав її санаторієм). Під час війни він у 1915 році був призваний на військову службу і служив в різних психіатричних закладах з евакуації душевнохворих воїнів, а згодом створив у своїй лікарні госпіталь для них.

У 1920 р. Микола Васильович із залишками армії Врангеля емігрує до Югославії. Там він працює в університеті в Загребі, а потім у Белградському університеті, де займається науковою роботою: проводить дослідження, пише статті, створює підручник з кримінальної психології [4, с. 330, 335, 336].

У 1945 р. після закінчення II Світової війни М. В. Країнський прибував з родиною у таборі репатрійованих осіб у Франкфурті-на-Одері, де був зарахований на роботу в радянських шпиталях консультантом по нервових і душевних хворобам. Протягом року Країнський не міг одержати дозвіл повернутися на Батьківщину і у вересні 1946 р. він звернувся листом до І. В. Сталіна з проханням цього дозволу.

У 1947 р. нарешті ним був отриманий дозвіл на виїзд до СРСР. Так Н. В. Країнський з сім'єю прибув до рідного Харкова, де

оселився на Сабуровій дачі і був прийнятий на роботу до лікарні. У 1951 р. йому, через втрачені документи, був знов затверджений науковий ступень доктора медичних наук і повернуто вчене звання професора. На превеликий жаль, через короткий час після цього – 19 липня 1951 р., на 83-му році життя професор Н. В. Країнський помер [1, с. 97].

Вчений залишив після себе значну спадщину – більш 200 наукових статей і монографій, що були видані російською, німецькою, французькою, польською, сербською та хорватською мовами. На жаль, в СРСР його роботи не перевидувалися, і тоді було не прийнято («на всяк випадок»!) посылатися на роботи авторів із «сумнівною біографією». Тому науковій спадок психіатра і психолога Н. В. Країнського залишається поза увагою наступних поколінь молодих вчених. У зв'язку з цим ми хочемо звернути увагу на цикл його статей і монографій 1897–1914 років, присвячений енергетичній психології.

В науковій літературі прийнято вважати, що саме В. М. Бехтерев був автором енергетичної концепції (вперше викладена в роботі [5]), «сутність якої полягає в утвердженні енергетичної природи психічних явищ, що мають своєю першопричиною якусь <вільну енергію>, що представляє <дематеріалізацію> фізичних тіл. Поняття енергія таким чином розглядається в концепції Бехтерева в якості базового, субстанціального, гранично широкого, що виступає в якості підстави як психічних, так і матеріальних явищ, джерела розвитку і прояву всіх форм життєдіяльності людини і суспільства» [6, с. 5]. Однак М. В. Країнський цією темою почав займатися ще наприкінці 90-х років XIX ст. у Харкові [7]. Згодом, на ґрунті своїх попередніх робіт вчений формулює концепцію енергетичної психології (з якою, до речі, не був згоден В. М. Бехтерев) в значній за обсягом монографії «Энергетическая психология» [8]. Там він стверджував, що психічна енергія «являє собою особливий вид загальної світової енергії й проявляється, як і в усіх фізико-хімічних процесах, у двох формах – живої та потенційної, а звідси <...> підпорядкована відомим нам законам енергетики. Із цього погляду всі психічні явища від рефлексорних до найвищих душевних рухів, на мою думку, мають бути зведені до законів фізики та хімії. Уся нова психологія має бути побудована на законі збереження енергії» [8, с. 17].

Це була певною мірою міждисциплінарна робота і М. В. Країнський, розуміючи необхідність для себе нових знань в галузі точних наук, глибоко вивчає передові на той час досягнення фізики, хімії і математики і отримує диплом фізико-математичного факультету Санкт-Петербурзького університету. Дослідники стверджують, що в книзі «Основные принципы энергетики в связи с абсурдами современной физики» (обсяг монографії 348 стор.) і у подальших роботах він незалежно від А. Ейнштейна сформулював два основні положення його теорії – про енергетичну сутність маси, яку Микола Васильович вважав мінливою, і закон інерції [2, с. 14]. У 1914 р. його монографія «Энергетика нервного процесса (процесс нервного возбуждения и искусственный нерв)» одержала премію імені О. О. Мочутковського.

Сучасна наука все частіше виходить на міждисциплінарний рівень досліджень, що є одним з критеріїв оцінки рівнів фундаментальності, масштабності і сучасності того чи іншого дослідження. Це стосується й вивчення процесів вищої психічної діяльності. В цьому сенсі звернення до наукової спадщини наших видатних психологів і її аналіз з сучасних позицій може допомогти вийти на нові рівні розуміння різних психічних процесів. Особливої актуальності енергетичні ідеї М. В. Країнського, як і енергетична концепція В. М. Бехтерева, набувають зараз, у в період загострення інтересу до проблем біоенергетики, активізації обговорень і дискусій про джерела психічної енергії, природи телепатичних процесів, екстрасенсорних явищ і здібностей.

Список бібліографічних посилань

1. Петрюк П. Т. Профессор Николай Васильевич Краинский – талантливый представитель украинской психиатрической школы. *Вісник Асоціації психіатрів України*. 1998. № 2. С. 90–98.
2. Григорьев О. В., Корсакова И. К., Мущенко С. В., Шевченко С. Г. Непобежденный воин Императорской Российской армии Н. В. Краинский // Психофильм русской революции. М. : Ин-т рус. цивилизации, 2016. С. 5–23.
3. Ковалевский П. И. Профессор Н. В. Краинский // Психофильм русской революции. М. : Ин-т рус. цивилизации, 2016. С. 585–590.
4. Janković I. Kriminalistički institut Pravnog fakulteta u Beogradu, 1927–1945. *Pravni Zapisi*. 2015. God. VI, br. 2. P. 326–346.
5. Бехтерев В. М. Психика и жизнь. СПб., 1902. 144 с.
6. Брушлинский А. В., Кольцова В. А. Социально-психологическая концепция В. М. Бехтерева // Избранные работы по социальной психологии / В. М. Бехтерев ; ред. кол. А. В. Брушлинский и др. М. : Наука, 1994. С. 3–19.

7. Краинский Н. В. Закон сохранения энергии в применении к психической деятельности человека. Харьков : Тип. и лит. Зильберберг, 1897. 38 с.

8. Краинский Н. В. Энергетическая психология. Вып. 1. Вильно, 1905. 150 с.

Одержано 17.03.2018

Рассматривается жизнь и деятельность выдающегося украинского психиатра и психолога Н.В. Краинского (1869–1951). Значительное внимание в работе уделяется циклу его исследований по энергетической психологии, которые не потеряли своей актуальности и сегодня.

Ключевые слова: Н. В. Краинский, психиатр и психолог, Харьков, энергетическая психология, В. М. Бехтерев, психическая энергия.

УДК 159.92

Олена Юрїївна САШУРІНА,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поставлено проблему психологічних ресурсів особистості працівників поліції в контексті їх професійної діяльності. Проведено теоретичний аналіз концепції психологічних ресурсів, показано їх різновиди. Визначено принципи ресурсного підходу: консервації, згідно з яким ресурси можуть бути накопичені та перерозподілені особистістю відповідно до своїх цінностей; конвертації, який передбачає можливість компенсації одних ресурсів іншими. Показано напрямки подальшого дослідження проблеми.

Ключові слова: працівники Національної поліції України, психологічні ресурси особистості.

Соціально-політичні перетворення, що відбуваються в Україні, зумовлюють існування перманентної кризи правоохоронної системи, яку хотілось би вважати кризою розвитку. Зміст кризи зумовлений низкою суперечностей, зокрема між вимогами суспільства («працювати краще», «працювати

по-новому», «реформуватись» тощо) і специфікою самої поліцейської діяльності, яка вимагає певної стабільності цілей, методів і засобів для досягнення результатів.

Не дивно, що впродовж вже кількох років за результатами вивчення соціально-психологічного клімату у підрозділах поліції, на думку самих працівників, однією з головних проблем є «тривога і невпевненість у завтрашньому дні», що підкреслює орієнтацію персоналу не на розвиток, а на виживання. Оцінка такого стану справ цілком залежить від позиції спостерігача: це можуть бути і «опор інноваціям» і «прагнення до зрозумілості мети і стабільності праці». Але майже для будь-якого працівника поліції служба зараз – це суб'єктивно складна життєва ситуація, що впливає на його задоволеність, ефективність та лояльність.

В психологічній науці останніми роками активно розвивається так званий ресурсний підхід, в межах якого робиться спроба пояснити джерела і механізми подолання особистістю складних життєвих ситуацій. Ресурс – це те, що людина вкладає в ситуацію, щоб адаптуватись до неї, або змінити її.

Прийнято виокремлення двох основних класів психологічних ресурсів: внутрішні (особистісні) та зовнішні (середовищні, соціально-психологічні). Найбільш розробленою є класифікація ресурсів С. Хобфолла: матеріальні (житло, гроші, транспорт, одяг тощо) і нематеріальні об'єкти (інтереси, цілі, відносини тощо); зовнішні (підтримка референтної групи колег, друзів, соціальний статус, посада тощо) і внутрішні змінні (самоповага, самоконтроль, життєві цінності, система переконань тощо); психічні стани, вольові, емоційні та темпераментальні характеристики, які прямо чи дотично використовуються особистістю для виживання чи збереження здоров'я [1].

До зовнішніх ресурсів дослідники також відносять систему психологічного забезпечення професійної діяльності, підтримку колег і сім'ї, наявність вільного часу та дозвілля тощо. Внутрішніми, психологічними ресурсами можуть виступати: мотивація професійної діяльності, адекватна самооцінка, емоційно-вольові якості характеру тощо. Вказані психологічні якості і властивості мають тенденцію до виснаження в ході професійної

діяльності, якщо вона сприймається працівником як тривала, небезпечна, безглузда, стресонасичена тощо.

«Родзинкою» ресурсного підходу є принцип консервації ресурсів: людина може отримувати, накопичувати, зберігати, помножувати, відновлювати, витратити, перерозподіляти ресурси у відповідності до своїх цінностей [2]. Наявність достатньої кількості психологічних ресурсів зумовлюють адаптивність, стійкість особистості до зовнішніх впливів, можливість підтримувати власний вектор життєдіяльності незалежно від перешкод. Цю інтегральну характеристику позначають як «особистісний адаптаційний потенціал» (А. Маклаков), «особистісний потенціал» (Д. Леонтьєв), «життєстійкість» (С. Мадді). Таким чином, психологічні ресурси тісно пов'язані з психологічним здоров'ям та суб'єктивним благополуччям.

Принцип конвертації ресурсів передбачає, що зменшення чи втрату «цільового» ресурсу, можуть частково або повністю компенсувати інші ресурси (наприклад, втрата поваги колег по роботі може бути компенсована підтримкою рідних чи друзів). Але усвідомлення дефіциту «цільового» ресурсу викликає почуття неблагополуччя, що на думку С. Хобфолла, є первинним механізмом запуску стресової реакції [1]. В науковій літературі відмічено низку наслідків зниження або втрати психологічних ресурсів, серед яких: зниження показників ефективності діяльності, втрата інтересу до професії, професійна деформація особистості професіонала, міжособистісні конфлікти тощо. Крім того, внаслідок зниження задоволеності від професії, з'являється тенденція до поширення негативних явищ у інші сфери життя, зокрема сімейну.

У зв'язку з цим, актуальним є дослідження психологічних ресурсів працівників поліції з таких позицій: 1) оцінка їх наявного стану у різних категорій працівників (вікових, статевих, професійних); 2) визначення чинників, що впливають на динаміку ресурсів; 3) оцінка ефективності стратегій використання особистістю ресурсів; 4) вивчення практик відновлення ресурсів та технологій їх розвитку.

Список бібліографічних посилань

1. Практикум по психології здоров'я / под ред. Г. С. Никифорова. СПб. : Питер, 2005. 351 с.

2. Калашникова С. А. Личностные ресурсы как интегральная характеристика личности. *Молодой ученый*. 2011. № 8, т. 2. С. 84–87.

Одержано 05.04.2018

Поставлена проблема психологических ресурсов личности сотрудников полиции в контексте их профессиональной деятельности. Проведен теоретический анализ концепции психологических ресурсов, показаны их разновидности. Определены принципы ресурсного подхода: консервации, согласно которому ресурсы могут быть накоплены и перераспределены личностью в соответствии со своими ценностями; конвертации, который предусматривает возможность компенсации одних ресурсов другими. Показаны направления дальнейшего исследования проблемы.

Ключевые слова: сотрудники Национальной полиции Украины, психологические ресурсы личности.

УДК 159.98

Олександра Ігорівна СВІТЛИЧНА,

студентка 3 курсу соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9038-2775>

ПЕРФЕКЦІОНІЗМ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА ДСНС УКРАЇНИ

Розглядаються особливості феномену перфекціонізму у структурі особистості майбутнього офіцера ДСНС України. Розкриваються особливості перфекціонізму у процесі набуття професійної ідентичності майбутнім офіцером.

Ключові слова: перфекціонізм, професійна ідентичність, професійна самоідентифікація особистості.

Професійне становлення майбутнього офіцера ДСНС України супроводжується зміною уявлень про себе, своє місце в професійному та соціальному світі, що характеризується набуттям професійної ідентичності, професійною самоідентифікацією особистості.

Феномен перфекціонізму слід розглядати через багатовимірний особистісний конструкт, що поєднує в собі індивідуально-психологічні якості та особистісні характеристики. Визначені якості та характеристики спонукають до притримування надмірно високих стандартів, прагнення до досконалості й встановлення високих особистісних стереотипів, доводження результатів професійної діяльності офіцера у відповідності до найвищих еталонів. Тобто, основним критерієм створення концепції перфекціонізму є багатовимірність його психологічної структури, що дає право вивчати його як психологічну властивість, яка в свою чергу в структурі особистості володіє відносною функціональною і структурною самостійністю та виражається у прагненні суб'єкта бути досконалим, бездоганним та неперевершеним у будь-якій сфері діяльності [1].

Перфекціонізм, у процесі набуття професійної ідентичності майбутнім офіцером, накладає свій відбиток також і на формуванні та вибудовуванні майбутнього у сфері цивільного захисту. Такий вплив матиме відображення в уявленнях майбутнього офіцера ДСНС України про особливості професійного середовища, усвідомленні себе його членом на основі професійно-диференційованих ознак, що склалися; позначатиметься також і на особливостях формування самооцінки майбутнього офіцера як професіонала, оцінці ним своїх і чужих підрозділів та частин, самоставленні до уявлення про себе як професіонала; а також буде виражатися у тій системі стосунків і дій в різних ситуаціях професійної взаємодії (функціонально-рольову поведінку), котра буде вибудовуватися в майбутньому під натиском різних факторів та чинників.

Проаналізувавши емпіричні дані та психологічні джерела маємо зазначити та підкреслити, що дослідники виділяють кілька сфер, на які робить негативний вплив перфекціонізм, а саме: емоційний стан, продуктивність діяльності, міжособистісні контакти [2]. Наслідки для емоційного стану – невдоволення собою, переживання туги, тривоги, сорому, провини. Наслідки для продуктивності діяльності можуть виявлятися у вигляді: поведінки уникнення; стану паралічу, неможливості почати діяти, так як будь-який результат, відмінний від чудового, неприйнятний; зниженні продуктивності і хронічної перевтоми у

всіх видах діяльності. У міжособистісних контактах можливі конфлікти і розриви через надмірні вимоги і очікування до оточуючих; конкурентні відносини з людьми через порівняння себе з ними, заздрості, ревнощів; недолік близьких і довірчих відносин. Тобто, як ми можемо бачити, дане питання маловивчене стосовно професійної діяльності офіцера ДСНС України, а також особистості майбутнього офіцера – курсанта НУЦЗУ.

Список бібліографічних посилань

1. Гаранян Н. Г. Перфекционизм и психические расстройства. *Современная терапия психических расстройств*. 2006. № 1. С. 31–40.

2. Гаранян Н. Г., Холмогорова А. Б. Перфекционизм, депрессия и тревога. *Московский психотерапевтический журнал*. 2001. № 4. С. 18–48.

Одержано 15.03.2018

Рассматриваются особенности феномена перфекционизма в структуре личности будущего офицера ГСЧС Украины. Раскрываются особенности перфекционизма в процессе приобретения профессиональной идентичности будущим офицером.

Ключевые слова: перфекционизм, профессиональная идентичность, профессиональная самоидентификация личности.

УДК 159.98

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9038-2775>;

Лейла Владиславівна ЄВГЛЕВСЬКА,

студентка 3 курсу соціально-психологічного факультету Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ТА ДЕСТРУКТИВНІ УСТАНОВКИ В ОСІБ З РІЗНИМ РІВНЕМ САМОІЗОЛЯЦІЇ

Розглядаються особливості девіантної поведінки та деструктивних установок у міжособистісних відносинах у осіб з різним рівнем самоізоляції. Розкривається суть поглядів зарубіжних та вітчизняних психологів на досліджувані феномени. Розглядаються результати емпіричного дослідження за даною темою.

Ключові слова: самоізоляція, самотність, міжособові відносини, невроз, девіантна поведінка, деструктивні установки.

У теперішній час дослідження соціальної установки залишається однією з актуальних проблем сучасної психології. У сучасному суспільстві взаємодія особистості, сім'ї і соціуму здійснюється в умовах якісного перетворення суспільних відносин, які викликають не тільки позитивні, але і негативні зміни в різних сферах соціального життя. Різні труднощі, що виникають в процесі адаптації представників тих чи інших соціальних груп до сучасної життєвої ситуації, породжують деформацію міжособистісних зв'язків, роз'єднання поколінь, втрату традицій.

Самоізоляція – це системна, інтегральна якість особистості, що виявляється в критичній життєвій ситуації. У вітчизняній літературі аналіз ізоляції, самотності, відчуженості стосувався проблеми психічного стану в екстремальних умовах (О. А. Кузнецов, В. І. Лебедев, Б. Ф. Ломов, В. Н. Мясищев, Н. Ю. Хрящева, С. Т. Юрських та ін.), неможливості знайти емоційний відгук (К. А. Абульханова-Славська, Є. І. Головаха, А. Г. Ковальов, І. С. Кон, Б. Д. Паригін та ін.). Д. Перлман і Л. Пепло пишуть, що один з представників психоаналізу Г. Зілбург розрізняв самотність і відокремленість. Самотність він вважав сутністю «нормальною», що виникає в результаті відсутності конкретного «когось». Причинами самотності є такі риси особистості як нарцисизм, манія величчя і ворожість, а також прагнення зберегти інфантильне почуття власної всемогутності. Одна з найбільш характерних рис самотності – це специфічне відчуття повної заглибленості в самого себе [1].

Першим фактором, що впливає на можливе формування орієнтації і установки особистості на самотність являється вплив психологічної схильності до виключення себе з активної взаємодії з тими чи іншими соціальними групами. Провідна роль належить соціокультурним факторам – це вплив сім'ї на ранніх етапах соціалізації особистості, активне спілкування з людьми, яким можна довіряти, встановлення з ними взаєморозуміння. Відсутність таких відносин формує страх перед оточуючими, навіть тими, що входять в найближче оточення і це підсилює природну схильність до самоізоляції. Велике значення також

має інтернетизація процесів комунікації. Деструктивні установки, які пов'язані з самоізоляцією – це прояв несвідомої готовності людини до певної реакції, дії чи вчинку. У спілкуванні вони ускладнюють взаєморозуміння і заважають побудувати конструктивний діалог. Установки формуються під впливом життєвого досвіду, проте не зводяться тільки до нього, так як людина має можливість вибору в інтерпретації досвіду, а також можливість переглядати та демонтувати їх. При таких установках виявляється наявність відкритої і завуальованої жорстокості до оточуючих, схильність до необґрунтованих узагальнень негативних фактів, а також обґрунтований негативізм [2].

Вихідним для розуміння девіантної поведінки служить поняття соціальної норми, яка розуміється як межа, міра припустимого (дозволеного чи обов'язкового) в поведінці або діяльності людей, що забезпечує збереження соціальної системи. Соціальні норми служать засобом орієнтації соціальної поведінки кожної особистості або спільності людей в певній ситуації і засобом контролю за їх поведінкою з боку суспільства [2]. Відхилення від соціальних норм можуть бути: позитивні, які спрямовані на подолання застарілих норм або стандартів і пов'язані з соціальною творчістю, що сприяють якісним змінам соціальної системи; негативні, що дезорганізують соціальну систему та призводять до її руйнування, що й впливає на виникнення девіантної поведінки [3].

Незважаючи на велику кількість теоретичних джерел з проблеми нашого дослідження, більшість питань залишаються відкритими.

Метою роботи є вивчення особливостей девіантної поведінки та деструктивних установок в міжособистісних відносинах у осіб з різним рівнем прояву самоізоляції. Загальна вибірка досліджуваних складала 60 респондентів. За допомогою «Експрес-діагностики рівня соціальної ізолюваності особистості» Д. Рассела та М. Фергюссона ми розділили респондентів на дві групи: група № 1 – респонденти з високо вираженою тенденцією до самотності та група № 2 – респонденти з низьким рівнем відчуття самотності.

За допомогою методики визначення схильності до відхиляючої поведінки А. Н. Орел, ми визначили, що рівень вираженості

відчуття самотності впливає на стратегію поведінки людини в соціумі. Так у групі № 1 переважають показники за шкалами схильності до агресії та насильства, схильності до адиктивної та деліквентної поведінки; а в групі № 2 – за шкалою схильності контролю емоційних реакцій. Особи з високими показниками схильності до самоізоляції характеризуються готовністю проявляти агресію по відношенню до інших людей, це вказує на схильність вирішувати проблеми шляхом насильства, тиску та приниження партнера. Також проявляється схильність до низького соціального контролю, до відходу від реальності за допомогою зміни свого психічного стану. Крім того, такі люди більш схильні орієнтуватися на чуттєву сторону життя.

Для визначення характеру міжособистісних відносин ми використали методику «Визначення деструктивних установок в міжособистісних відносинах» В. В. Бойко. У групі № 1 високі показники мають шкали – бурчання та негативний особистий досвід спілкування з оточуючими. Тобто такі люди схильні робити висновки про оточуючих, спираючись, в більшості випадків, на негативний досвід з минулого, що заважає будувати нормальні взаємовідносини. У групі № 2 виражена шкала обґрунтованого негативізму в судженнях про людей. Це говорить про те, що такі особи не приховують і об'єктивно оцінюють деякі типи людей, а також окремі сторони в спілкуванні.

Таким чином, отримані дані свідчать про те, що чим вище виражена тенденція до самоізоляції особистості тим яскравіше виражається схильність до девіантної поведінки та деструктивних установок у міжособистісних відносинах. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, а передбачає необхідність подальших наукових пошуків.

Список бібліографічних посилань

1. Перлман Д., Пепло Л. Теоретические подходы к одиночеству. Лабиринты одиночества. М. : Прогресс, 1989. 624 с.
2. Алексеева А. В. Факторы, влияющие на возникновение феномена социального одиночества. *Дискуссия*. 2015. № 10 (62). URL: <http://www.journal-discussion.ru/publication.php?id=1483> (дата звернення: 13.03.2018).
3. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. СПб. : Питер, 1999. 672 с.

Одержано 15.03.2018

Рассматриваются особенности девиантного поведения и деструктивных установок в межличностных отношениях у лиц с разным уровнем самоизоляции. Раскрывается суть взглядов зарубежных и отечественных психологов на исследуемые феномены. Рассматриваются результаты эмпирического исследования по данной теме.

Ключевые слова: самоизоляция, одиночество, межличностные отношения, невроз, девиантное поведение, деструктивные установки.

УДК 159.9

Олексій Михайлович СКЛЯРОВ,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

СПЕЦИФІКА ПРОАКТИВНОЇ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ ЗАСУДЖЕНИХ ЧОЛОВІКІВ

Розкриваються особливості проактивних копінгів у засуджених чоловіків, які відбувають покарання першим строком. Проведений порівняльний аналіз специфіки проактивних копінгів засуджених чоловіків показав статистичні відмінності у вираженості окремих показників проактивних копінгів в групах засуджених першим строком та рецидивістів.

Ключові слова: долаюча поведінка, проактивна копінг-поведінка, засуджені, чоловіки, стрес.

Засуджені, які відбувають покарання першим, другим і подальшими строками, проходять певні стадії адаптації до цієї середи, та по різному навчаються пристосовуватися та справлятися із різними стресовими ситуаціями. Та в ході особистісних процесів, які настають в ході відбування покарання, змінюється і їх відношення до самої ситуації відбуття покарання та способів подолання складної ситуації в яку вони потрапили. Існує невелика кількість даних про їх позитивні психологічні можливості

та перспективи покращення їх психоемоційного стану під час позбавлення волі. Кожний засуджений, який потрапляє до місць позбавлення волі опиняється в ситуації хаосу, стресу яка актуалізує їх особистісні ресурси.

Але насамперед, ми можемо припустити, що засудженим, які відбувають покарання першим строком складніше адаптуватися та психологічно справитися з труднощами, з якими вони зустрічаються вперше потрапивши в установу виконання покарань.

Для більш результативного проходження відбування покарання, на нашу думку, важливо використовувати певні копінг-стратегії, натомість використання більш конструктивних варіантів копінг-поведінки може полегшувати час перебування в ісправній установі та подальшої ресоціалізації засуджених.

Взагалі поняття «копінг» стало широко використовуватися в психології з 1960-х рр. у зв'язку з дослідженням способів поведінки особистості в стресових ситуаціях [1]. Вперше термін з'явився в психологічній літературі в 1962 році; Л. Мерфі застосувала його, вивчаючи, яким чином діти долають кризи розвитку [2]. Є. С. Старченкова під проактивним копінгом розуміє інтеграцію афективних, когнітивних, інтенційних і соціальних факторів у набір копінг-стратегій, які дають людині можливість не тільки справлятися зі стресовими викликами, але і сприяють просуванню до важливих для особистості цілей [3]. Копінг-стратегії потрібні, щоб справитись із ситуацією стресу. Як показав Р. Лазарусом, стрес – це дискомфорт, що відчуває на собі людина, коли відсутня рівновага між індивідуальним сприйняттям запитів середовища і ресурсів, доступних для взаємодії з цими запитами [4]. Також за Р. Лазарусом, індивіди оцінюють для себе величину потенційного стресора, зіставляючи запити середовища з власною оцінкою ресурсів, якими вони володіють, щоб впоратися з цими самими запитами [5].

Взагалі, проактивний копінг представляє собою особливий стиль життя, заснований на переконанні в тому, що відбувається в житті кожної людини залежить від неї самої, а не від успіхів або зовнішніх обставин [6].

Отже, недостатність вивчення особливостей проактивної копінг-поведінки у засуджених чоловіків зумовили мету нашого дослідження.

Для проведення дослідження нами була обрана методика «Проактивні копінги долаючої поведінки» в адаптації Є. С. Старченкової. Для обробки даних використовувався t-критерій Ст'юдента для незалежних вибірок.

У даному дослідженні прийняли участь 30 чоловіків, що склали першу групу досліджуваних, які відбувають покарання першим строком державної установи «Холодногірська виправна колонія (№ 18)», в другу групу досліджуваних увійшли 30 засуджених чоловіків рецидивістів, державної установи «Олексіївська виправна колонія (№ 25)».

Нами було досліджені окремі показники проактивних копінгів засуджених, які відбувають покарання першим строком за методикою: «Проактивні копінги долаючої поведінки» в адаптації Старченкової Є. С, результати якої наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники проактивної копінг-поведінки засуджених чоловіків ($M \pm m$)

Група Шкали	I група	II група	t	p
Проактивне подолання	39,8 \pm 1,2	35,1 \pm 1,6	2,2	0,05
Рефлексивне подолання	29,7 \pm 1,1	29,5 \pm 1,4	0,1	–
Стратегічне планування	10,4 \pm 0,4	11,7 \pm 3,2	1,9	0,05
Превентивне подолання	27,2 \pm 0,9	23,8 \pm 1,1	2,3	0,05
Пошук інструментальної підтримки	20,1 \pm 0,8	18,1 \pm 0,8	1,7	–
Пошук емоційної підтримки	12,6 \pm 0,4	12,7 \pm 0,6	0,9	–

За результатами дослідження показників проактивної копінг-поведінки засуджених чоловіків можна зробити наступні висновки.

Засуджені, які відбувають покарання першим строком, можуть краще справлятися із стресовими ситуаціями, та життя в них направляється більш внутрішніми факторами, у них краще розвинуте цілеполагання, що в свою чергу більш сприяють особистісному зростанню. Також їм властиве передбачення потенційних стресів та підготовка до нейтралізації можливих наслідків, через таку невизначеність вони схильні використовувати більш широкий спектр копінг-стратегій.

Другій групі засуджених чоловіків менш властиве продумувати чіткий план дій, будувати систему цілей, виділяючи головні та другорядні. Їм також не властиво ділитися своїми почуттями з іншими, шукати співчуття, та рідко, в стані стресу можуть бажати отримати інформацію, поради від свого безпосереднього соціального оточення.

Отже, можемо зробити висновок, що вивчення особливостей проактивної копінг поведінки засуджених чоловіків, які відбувають покарання першим строком, виявило в них більш широкий спектр копінг-стратегій, такі як накопичення, підтримання здорового способу життя та ін. Вони краще можуть справлятися із ситуаціями стресу, однак майже не звертають уваги до думки інших, не шукають емоційної підтримки та не схильні будувати чітких планів та завдань.

Список бібліографічних посилань

1. Водопьянова Н. Е. Психодиагностика стресса. СПб. : Питер, 2009. 336 с.
2. Одинцова М. А. Особенности преодолевающего поведения подростков колледжа // Психология стресса и совладающего поведения : материалы III международ. науч.-практ. конф. (г. Кострома, 26–28 сент. 2013 г.) : в 2 т. / Костром. гос. ун-т им. Н. А. Некрасова. Кострома, 2013. Т. 1. С. 200–201.
3. Битюцкая Е. В. Современные подходы к изучению совладения с трудными жизненными ситуациями. *Вестник Московского Университета. Психология*. 2011. Вып. 1. С. 100–111.
4. Lazarus R. S. *Emotion and Adaptation*. New York : Oxford University Press, 1991. 637 p.
5. Berg C. A., Meegan S. P., Deviney P. P. A social-contextual model of coping with every day problems across the life span. *International Journal of Behavioral Development*. 1998. No. 22 (2). P. 231–237.
6. Быстрова Т. В. Взаимосвязь копинг-стратегий и психологических защит с уровнем жизнестойкости осужденных с длительными сроками

отбывания наказания. *Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. 2016. Вып. 4. С. 33–38.

Одержано 02.03.2018

Раскрываются особенности проактивных копингов у осужденных мужчин, отбывающих наказание первым сроком. Проведенный сравнительный анализ специфики проактивных копингов осужденных мужчин показал статистические различия в выраженности отдельных показателей проактивных копингов в группах осужденных первым сроком и рецидивистов.

Ключевые слова: совладающее поведение, проактивное копинг-поведение, осужденные, мужчины, стресс.

УДК 159.923:351.74

Ольга Михайлівна СМІРНОВА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології та педагогіки

Одеського державного університету внутрішніх справ

ОЦІНКА РІВНЯ ІНТЕЛЕКТУ ПІД ЧАС ПРОФЕСІЙНОГО ВІДБОРУ КАНДИДАТІВ НА СЛУЖБУ В НАЦІОНАЛЬНУ ПОЛІЦІЮ ТА НАВЧАННЯ У ВНЗ МВС УКРАЇНИ

Проаналізовано оцінку рівня інтегрального показника загальних інтелектуальних здібностей за методикою КОТ (далі – ІП) при відборі і професійній орієнтації кандидатів на службу в Національну поліцію або навчання у ВНЗ України (далі – кандидат). Визначено, що найбільш істотний вплив на величину ІП має освітній рівень та стать кандидатів.

Ключові слова: інтегральний показник загальних інтелектуальних здібностей, Національна поліція, професійний відбір кандидатів.

Постановка проблеми. Працівниками служб психологічного забезпечення органів і підрозділів Національної поліції та ВНЗ МВС України відповідно до норм чинного законодавства [1–3] використовуються методики, що дозволяє отримати результати про інтелектуальні можливості кандидата [4]. Поряд із цим у зв'язку із соціально-економічними змінами, проведенням реформи правоохоронних органів в українському суспільстві,

а також технічним прогресом працівнику Національної поліції, окрім загальних здібностей, до логічного мислення, необхідний високий рівень загальної обізнаності, ерудиції, стійкості розумової діяльності в умовах емоційної напруженості професійної правоохоронної діяльності, становить інтерес Короткий орієнтовний відбірковий тест (далі – КОТ) В. Н. Бузіна, Є. Ф. Вандерліка [5], який дозволяє у стислі строки провести обстеження значної кількості кандидатів та є простим в обробці.

Метою даної роботи є оцінка рівня ІП при відборі і професійної орієнтації кандидатів на службу в Національну поліцію та навчання у ВНЗ України.

Емпірична база дослідження – результати психодіагностики 131 осіб (99 чоловіків та 32 жінок) віком від 19 до 22 років. Строк служби 3 роки. Дослідження проводилось на базі ГУНП в Одеській області та Одеського державного університету внутрішніх справ (далі – ОДУВС). Випробувані були представлені курсантами третього курсу факультету з підготовки кадрів кримінальної поліції (далі – КП), які навчаються на базі ОДУВС на стаціонарному відділенні (69 осіб) та студентами 1 курсу ОДУВС заочного відділення (62 особи), які проходять службу в підрозділах патрульної поліції ГУНП України в Одеській області (далі – ПП).

Виклад основного матеріалу. Методика КОТ була розроблена як відбіркова методика для людей, які претендують на подальше навчання, і є адаптацією тесту Вандерліка [5, с. 13]. При цьому під «навчанням» розуміють «пізнавальну активність індивідууму і його можливості до засвоєння нових знань, дій, подібних форм діяльності» [6, с. 24]. Таким чином тест КОТ призначений для відбору осіб з високою здатністю до навчання, у яких швидко формуються спеціальні навички і вміння, пластично здійснюється внутрішня перебудова стереотипу дій при зміні і ускладненні умов діяльності.

При аналізі результатів тесту КОТ виявилось, що кількість виконаних завдань тесту пов'язано з такими характеристиками особистості як стать і освіта. При цьому найбільш істотний вплив на величину ІПмає освітній рівень кандидатів. Так дані емпіричного дослідження (рис. 1), доводять, що курсанти КП, які закінчують вищу освіту, у порівнянні з працівниками ПП, які тільки поступили на 1 курс ВНЗ МВС України, мають вищий

рівень інтелектуального розвитку та кращі здібності до подальшого навчання та пізнавальної діяльності, тобто мають більш значну пізнавальну активність та можливості до засвоєння нових знань, дій, східних форм діяльності ($p \leq 0,001$).

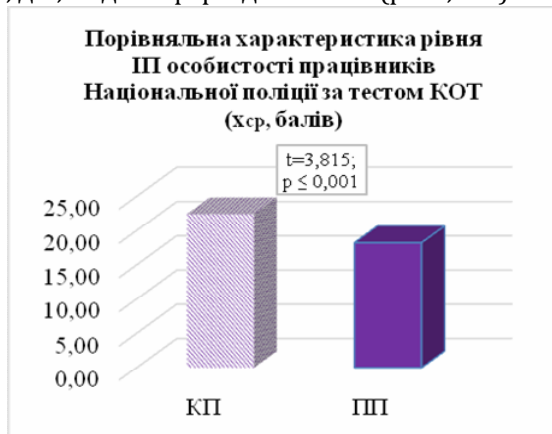

Рис. 1

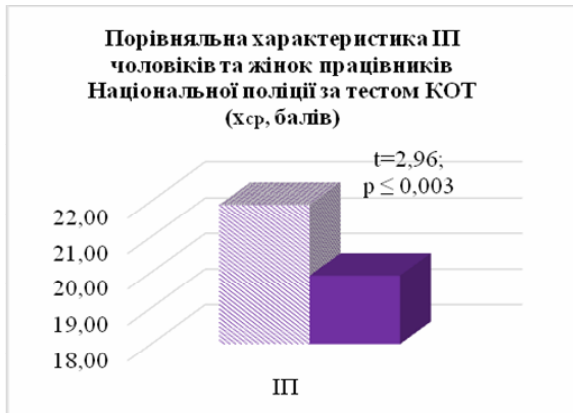

Рис. 2

Результати емпіричного дослідження особливостей ІП свідчать про наявність гендерних відмінностей між жінками та чоловіками (рис. 2). Так порівняльна характеристика показників свідчить про існування статистично значимих відмінностей і доводить, що жінки є більш інтелектуально здібними ($p \leq 0,003$).

Необхідно чітко диференціювати два завдання, які стоять перед фахівцями-психологами, що займаються професійним відбором кандидатів:1) відсів кандидатів з прикордонною розумовою відсталістю і, відповідно, непридатних для несення; 2) професійний відбір і орієнтація кандидата в залежності від вимог до інтелектуального рівня співробітника, що пред'являються в тому чи ін. підрозділі.Величина відхилення ІП конкретного кандидата від середньостатистичного показника однорідної з ним групи визначає оцінку індивідуального показника методики. Пропонується використовувати 5 категорій оцінки індивідуального результату в тесті в залежності від ступеня його відхилення від середньостатистичного. Величину та характеристику ІП надано в табл. 1 з урахуванням наявності рівня освіти.

Таблиця 1

Величина та характеристика показника рівня загальних інтелектуальних здібностей для працівників Національної поліції (балів, %)

Рівень / рекомендація	Вища освіта				Середня та спец. освіта (%)			
	Балів	%	Всього		Балів	%	Всього	
			п	%			п	%
А) Рекомендується умовно (мінімально відповідає)								
Низький рівень	≥ 11	2,9	16	23,2	≥ 12	22,8	29	36,8
Нижче середнього	12-16	13,2			13-17	24,6		
Б) Рекомендується								
Середній (в основн. відповідає)	17-27	66,2	53	76,8	18-24	33,3	27	48,2
Вище середн. (в основному відповідає)	28-33	16,2			25-30	15,8		
Високий в 1 чергу(повн. відповідає)	33-39	1,5			31-38	3,5		

Аналіз емпіричних даних табл. 1 свідчить, що серед працівників КП, які мінімально відповідають професійним вимогам і можуть бути умовно рекомендованими кандидатами – 23,2 %,

ПП – 36,8 % (А); мають бути рекомендованими і відповідають професійним вимогам КП – 76,8 %, ПП – 48,2 % (Б). Отримане емпіричне значення $f_{emp}=2.921$ ($f_{crit}=1.64$) знаходиться в зоні значимих відмінностей ($p \leq 0,001$), тобто можна стверджувати, що в виборках присутні достовірні відмінності ІП, які визначається наявністю або відсутністю вищої освіти.

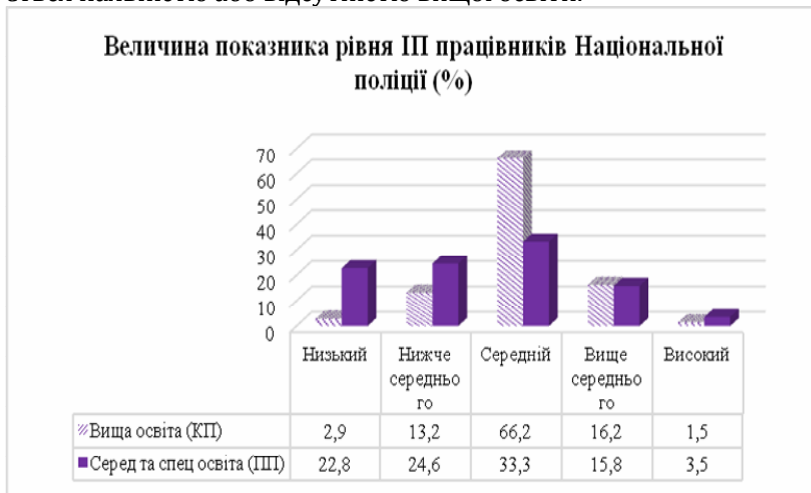

Рис. 3

Як видно з рис. 3, статистичний розподіл числа виконаних завдань працівниками КП має симетричний вид, близький до нормального, що дозволяє прогнозувати відсоток відсіву кандидатів.

Висновки. Таким чином, узагальнюючи досвід по апробації тесту КОТ, можна зробити висновок про доцільність його використання в практиці при проведенні професійного відбору кандидатів на службу в Національну поліцію та навчання у ВНЗ МВС України. Варто зазначити, що ІП визначається наявністю або відсутністю вищої освіти. При цьому жінки в середньому виконують на 1-2 завдання більше, ніж чоловіки, тобто результат тесту залежить також і від статі респондента, про що свідчить порівняльна характеристика показників чоловіків та жінок працівників Національної поліції.

Список бібліографічних посилань

1. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР)

України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 13.03.2016).

2. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26.01.2016 № 50 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16> (дата звернення: 13.03.2016).

3. Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських : наказ МВС України від 25.12.2015 № 1631 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0049-16> (дата звернення: 13.03.2016).

4. Равен Дж. К., Курт Дж. Х., Равен Дж. Стандартные прогрессивные матрицы. М. : Когито, 1996. 124 с.

5. Бузин В. Н. Краткий отборочный тест. М. : Смысл, 1992. 298 с.

6. Зейгарник Б. В. Патопсихология. М. : Юрайт, 2017. 208 с.

Одержано 19.03.2018

Проанализирована оценка уровня интегрального показателя общих интеллектуальных способностей по методике КОТ при отборе и профессиональной ориентации кандидатов на службу в Национальную полицию или обучение в ВНЗ МВС Украины. Определено, что наиболее существенное влияние на величину интегрального показателя представляет образовательный уровень и пол кандидатов.

Ключевые слова: интегральный показатель общий интеллектуальных способностей, Национальная полиция, профессиональный отбор.

УДК 159.9

Валерій Васильович СОКУРЕНКО,

доктор юридичних наук, заслужений юрист України,

ректор Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8923-5639>

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Розглянуто психологічне забезпечення службової діяльності працівників поліції як технологію (сукупність форм, методів, прийомів, алгоритмів) пошуку, вивчення, створення, збереження, підтримки й відновлення психологічного ресурсу особистості, необхідного для ефективного виконання цієї діяльності.

Ключові слова: службова діяльність, психологічне забезпечення, працівник поліції.

Перед Національною поліцією України, яка формується та розвивається у складних умовах соціально й економічно нестабільного суспільства, стоять складні завдання: забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку. Успішність виконання цих завдань залежить, перш за все, від злагодженої роботи всіх її ланок – від вищого керівництва до кожного патрульного й дільничного офіцера. Тільки серйозна професійна та психологічна підготовка кадрів може забезпечити задоволення серйозних запитів суспільства до правоохоронної галузі. Усе вищесказане актуалізує питання професійної підготовки правоохоронців. Сьогодні замало забезпечити поліцейського знанням законів і хорошою фізичною формою. Вирішення проблеми підготовки майбутніх поліцейських до успішного здійснення професійної діяльності вимагає спрямування їх підготовки на розвиток певних індивідуальних якостей особистості, на забезпечення засобами адаптації до швидких змін у соціальному середовищі, на засвоєння технологій і прийомів обробки значних обсягів інформації тощо. Психологічними новоутвореннями в особистості поліцейського мають стати креативність мислення, раціональність поведінки, готовність іти на виважений ризик і почуття особистої відповідальності, вміння адаптуватися до швидких змін, психологічна стійкість, готовність до психічних перевантажень та стресових ситуацій і вміння з них виходити [1].

Професійна підготовка повинна стати одним із найважливіших етапів у загальній системі заходів щодо забезпечення професійної надійності сучасних правоохоронців. Поняття «модель спеціаліста» та «модель професійної діяльності фахівця» перебувають у тісному взаємозв'язку [2, с. 116].

Модель професійної діяльності спеціаліста є одним із джерел змісту його професійної підготовки, що має велике значення для ефективної організації та реалізації всього навчального процесу.

Службова діяльність, як і будь-яка інша професійна діяльність, являє собою багат шарову, різноманітну реальність, що може проявлятися у різних іпостасях. Так, оперативно-розшукова, бойова, охоронна, пенітенціарна, рятувальна та інші діяльності

значною мірою різняться за психологічними умовами їх здійснення, відповідно, і зміст психологічної моделі кожного виду діяльності матиме якісну специфіку [3].

У структурному плані психологічна модель службової діяльності складається з якісно різних феноменів, які безпосередньо чи опосередковано впливають на психіку працівників поліції.

Основними їх характеристиками є такі рівні:

1) когнітивний (знання особливостей індивідуальної та групової психології протиборчої сторони, її сильних і слабких боків, звичні патерни і схеми дій; уявлення про соціальне тло й обставини виконання завдання; знання того, яке завдання, у взаємодії з ким, в якій послідовності, в якому часовому інтервалі, за допомогою яких засобів виконувати тощо);

2) мотиваційний (наявність широких соціальних, колективно-групових та індивідуальних мотивів якісного виконання завдання);

3) емоційно-вольовий (налаштованість на виконання завдання; вольові емоційні стани; вміння співробітників надавати взаємну психологічну підтримку; володіння працівниками прийомами емоційно-вольової саморегуляції);

4) операційний (майстерне володіння зброєю, спецтехнікою, прийомами рукопашного бою тощо) [1].

Рівень сформованості у співробітників первинних психологічних якостей виступає своєрідним «фільтром», крізь який здійснюється вплив на їхню поведінку всіх перелічених вище факторів. Саме від стану психічної готовності та стійкості залежить характер реакції правоохоронця на вторинні психологічні чинники: небезпеку для власного життя (здоров'я) та життя (здоров'я) близьких людей; новизну, несподіванку, раптовість настання екстремальної ситуації; участь у жорсткому насильстві щодо супротивника; вкрай високу відповідальність за результати своєї діяльності; суперечливість, гострий брак або надмірний надлишок життєво важливої інформації; поєднання декількох видів діяльності; гранично високий темп роботи. Перелічені фактори визначають рівень активності й успішності дій співробітників правоохоронних органів.

Керівники всіх рівнів і психологи повинні передбачити специфіку впливу факторів службової діяльності на поведінку

співробітників і прагнути надати їм позитивного мобілізуючого характеру. Оперативні, соціальні, ергономічні, фізіологічні та психологічні чинники активності працівників поліції діють у різний час із різною силою та в різних комбінаціях.

Психологія не обмежується виявленням закономірностей функціонування психіки правоохоронця в умовах службової діяльності. Вона бачить свою місію в тому, щоб розробити технологію застосування вироблених наукових рекомендацій у практиці вирішення службових завдань у різних галузях психології (юридичній, психології праці, військовій, спортивній психології, психології оперативно-розшукової діяльності тощо). Установлено, що, по-перше, ті ж самі люди, що спочатку мають однаковий рівень психологічної готовності до діяльності та психологічної стійкості до стрес-факторів цієї діяльності, матимуть різне психологічне навантаження й різні психологічні можливості під час вирішення різних завдань. По-друге, на психологічний стан людей, а отже, і на їх активність можна впливати як безпосередньо, так і опосередковано (через середовище та діяльність). По-третє, психологічне забезпечення діяльності не може зводитися лише до формування психологічних і професійних якостей фахівців.

Отже, ефективності вирішення службової діяльності можна досягти в різні способи: а) шляхом оптимізації психологічних можливостей співробітників (психологічної та професійної підготовки тощо); б) шляхом сприятливої зміни середовища (формування громадської думки та позитивного ставлення населення до оперативних дій, раціональна розстановка співробітників на етапах виконання службових завдань тощо); в) шляхом вибору найбільш адекватного для конкретних умов виду впливу на злочинців (психологічного, інформаційного, вогневого, спеціального і т. ін.).

Викладені вище положення дозволяють визначити психологічне забезпечення службової діяльності як технологію (сукупність форм, методів, прийомів, алгоритмів) пошуку, вивчення, створення, збереження, підтримки та відновлення психологічного ресурсу, необхідного для ефективного виконання цієї діяльності. За своєю суттю психологічне забезпечення являє собою цілеспрямовану, науково обґрунтовану, організовану трансформацію психологічного ресурсу зі стану потенційного в актуальний.

Таке розуміння психологічного забезпечення націлює керівників і психологів силових структур і підрозділів під час підготовки до виконання службових завдань уявляти психологічну модель майбутньої діяльності, уважно аналізувати психологічні аспекти кожного її елемента, вести цілеспрямований пошук психологічних ресурсів у кожному з них і планувати та здійснювати «багатоканалний» вплив на всі елементи моделі в інтересах досягнення поставленої мети. Таким чином, модельний підхід до дослідження психологічних аспектів службової діяльності дозволяє виділити і піддати аналізу, оцінюванню та в подальшому корекції всі найважливіші психологічні явища, характерні для вирішення службових завдань. Без моделювання психологічної феноменології службової діяльності не можна створювати ефективні системи її психологічного забезпечення. Керівники поліції та психологи, плануючи будь-який захід психологічного забезпечення, мають обґрунтовувати його з використанням психологічної моделі конкретного виду службової діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Клименко І. В. Модель службової діяльності як предиктор її психологічного забезпечення. *Право і Безпека*. 2017. № 3 (66). С. 133–139.
2. Корнєшук В. В. Моделювання в системі підготовки професійно надійного спеціаліста: теоретичний аспект. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. 2008. Вип. 14. С. 14–16.
3. Караяни А. Г. Теоретические основы психологического обеспечения служебной деятельности. *Юридическая психология*. 2013. № 3. С. 22–26.

Одержано 12.03.2018

Рассмотрено психологическое обеспечение служебной деятельности сотрудников полиции как технологию (совокупность форм, методов, приёмов, алгоритмов) поиска, изучения, создания, сохранения, поддержания и восстановления психологического ресурса личности, необходимого для эффективного выполнения данной деятельности.

Ключевые слова: служебная деятельность, психологическое обеспечение, сотрудник полиции.

УДК 159.923.2

Лариса Олександрівна СОЛОХІНА,

старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК СЕРЕДНЬОГО ВІКУ З РІЗНИМ РІВНЕМ ТРИВОГИ

Розглядаються результати дослідження особливостей самоактуалізації жінок середнього віку з різним рівнем тривоги. Проаналізовано показники складових самоактуалізації у груп жінок з високим та низьким рівнем тривоги.

Ключові слова: самоактуалізація особистості, рівні тривожності, жінки середнього віку.

Проблема самоактуалізації особистості є однією з проблем людського розвитку. Її вивчення ведеться з позицій декількох наук, перш за все, психології, філософії, соціології та культурології.

У широкому сенсі під поняттям «самоактуалізація» розуміють прагнення людини до можливо більш повного виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей. Процес самоактуалізації є безперервною реалізацією людиною своїх потенційних здібностей і талантів як більш повне пізнання і прийняття своєї власної початкової природи, як невинне прагнення до єдності та інтеграції особистості.

Тривожність як властивість особистості багато в чому обумовлює поведінку людини, будучи природною і обов'язковою особливістю активної, діяльної особистості [1, с. 378].

Для вивчення особливостей самоактуалізації жінок середнього віку з різним рівнем тривоги були використані методики: методика виміру рівня тривоги Тейлора (адаптація Т. А. Немчінова) [2, с. 56] та самоактуалізаційний тест САТ на основі опитувальника особистісних орієнтацій Е. Шосторма [3, с. 196].

Дослідження ступеню рівня тривоги за методикою Ж. Тейлор дозволило розділити всіх випробуваних на 2 групи в залежності від рівня її виявлення. Чисельно вибірка була більше, але в подальшому у дослідженні прийняли участь тільки ті жінки, в яких було виявлено високий та низький рівень тривоги. В дослідженні прийняли участь 50 жінок, віком від 35 до 55 років, всі

працюють в дошкільних навчальних закладах міста Харків. Першу групу досліджуваних склала 21 особа з високим рівнем тривоги, другу групу – складає 29 осіб, з низьким рівнем тривоги. Результати емпіричного дослідження представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

**Показники складових самоактуалізації у груп жінок
з високою та низькою тривогою**

Шкали САТ	Група з високою тривогою	Група з низькою тривогою	t	p
Шкала орієнтації в часі	9,12 ± 3,09	11,95 ± 2,6	2,04	0,05
Шкала підтримки	44,33 ± 13,16	41,06 ± 16,57	0,62	–
Шкала ціннісної орієнтації	12,67 ± 3,87	11,75 ± 5,54	0,54	–
Шкала пластичної поведінки	11,68 ± 4,11	14,88 ± 4,08	2,11	0,05
Шкала сенситивності	6,73 ± 2,43	6,81 ± 2,66	0,08	–
Шкала непередбаченості	7,27 ± 2,28	7,63 ± 3,01	0,37	–
Шкала самоповаги	7,47 ± 3,46	7,58 ± 3,79	0,02	–
Шкала самосприйняття	10,17 ± 5,04	11,38 ± 5,21	0,05	–
Шкала уявлень про природу людини	6,13 ± 3,7	5,75 ± 1,98	0,23	–
Шкала синергії	3,67 ± 1,5	4,13 ± 1,78	0,78	–
Шкала прийняття агресії	7,07 ± 2,66	6,96 ± 2,46	0,12	–
Шкала контактності	8,43 ± 3,7	8,31 ± 5,35	0,05	–
Шкала пізнавальної потреби	6,47 ± 2,45	5,63 ± 3,07	0,84	–
Шкала креативності	5,73 ± 2,81	7 ± 3,41	1,13	–

Виходячи з результатів дослідження особливостей самоактуалізації жінок середнього віку з різним рівнем тривоги, що

наведені в таблиці 1., можна зазначити, що жінки з високим та низьким рівнем тривоги практично не відрізняються за показниками складових самоактуалізації. Нами було виявлено достовірні відмінності лише за двома складовими самоактуалізації.

По шкалі орієнтації в часі, особи, що склали I групу (більш тривожні) в більшій мірі можуть заглиблюватись в минулі переживання, більш невпевнені в собі, більш емоційні і менш об'єктивні в своєму сприйнятті і дозволяють надіям і страхам впливати на свою оцінку, боятися проблем, які не мають однозначних і правильних рішень. Представники II групи (менш тривожні) більше схильні відчувати безперервність минулого, теперішнього і майбутнього, що свідчить про більшу схильність до самоактуалізації. Вони менш емоційні, не дозволяють страхам впливати на свою оцінку, не боятися проблем, бо можуть приймати рішення. В обох групах показник за цією шкалою виявлений на середньому рівні.

За шкалою підтримки в досліджуваних групах не було виявлено достовірних відмінностей. В обох групах показник за шкалою підтримки виявлено на середньому рівні, але більш виражений показник за цією шкалою реєструється в групі жінок з високим рівнем тривоги. В нашому дослідженні не виявлено розбіжності у потребі в підтримці зовнішнього оточення, суспільного схвалення осіб з різними рівнями тривожності.

За шкалою ціннісних орієнтацій в обох групах показник виявлено на середньому рівні. Тобто не виявлено розбіжностей у ступені розділення цінностей, притаманних самоактуалізуючим людям. В досліджуваних групах особи не залежно від рівня тривожності розділяють цінності самоактуалізації на середньому рівні.

За шкалою пластичності поведінки в другій групі випробувані більш схильні реалізувати свої цінності в поведінці, з оточуючими людьми, швидко і адекватно реагують на ситуацію, яка змінюється, ніж випробувані, що складають I групу. Більш тривожні особи (I група) важче пристосовуються до умов, які змінюються, можливо, прагнуть більшої стабільності.

За шкалою самоповаги в досліджуваних групах достовірних відмінностей не виявлено. В обох групах показник шкали самоповаги виявлено на середньому рівні. Тобто в нашому дослідженні не

виявлено розбіжності у потребі більше чи менше оцінювати свої переваги, позитивні якості характеру. За шкалою самосприйняття в досліджуваних групах достовірних відмінностей не виявлено. В обох групах показник шкали самосприйняття достатньо високий, але більш виражений цей показник в групі жінок з низьким рівнем тривоги. Це говорить про те, що випробувані сприймають себе такими, якими вони є, не в залежності від оцінки своїх переваг і недоліків. Що є показником потягу до самоактуалізації, який на середньому рівні більш виражений в групі з низькою тривогою.

За шкалою контактності в випробуваних групах достовірних відмінностей не виявлено. В обох групах показники нижчі за середній рівень. Це говорить про те, що випробувані обох груп не схильні до швидкого встановлення глибоких і тісних емоційно – насичених контактів з людьми. Можна припустити, що присутня тривожність впливає на здатність легко спілкуватись, людям властива відособленість, існування в індивідуальному мікрокліматі, до якого є адаптація.

У досліджуваних жінок з високим і низьким рівнем тривоги, були виявлені достовірні розбіжності за двома показниками самоактуалізації: орієнтування в часі та пластичність поведінки.

Отриманні результати дозволяють зробити наступні висновки:

- жінки з низькою тривожністю мають більшу властивість об'єднувати плинність часу та жити наповненим життям, що характеризує їх як більш схильних до самоактуалізуючих осіб, ніж жінки з високим рівнем тривоги;

- жінки з низьким рівнем тривоги більш схильні до реалізації своїх цінностей в поведінці та з оточуючими людьми; більш швидко і адекватно реагують на ситуацію, яка змінюється, ніж жінки з високою тривогою;

- жінки з високим рівнем тривоги важче пристосовуються до умов, які змінюються, тому можливо, прагнуть більшої стабільності.

Список бібліографічних посилань

1. Вилюнас В. Психология эмоций. СПб. : Питер, 2004. 496 с.
2. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. Воронеж : МОДЭК, 2000. 147 с.

З. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словник-довідник по психологічній діагностиці. Київ : Наук. думка, 1989. 528 с.

Одержано 10.03.2018

Рассматриваются результаты исследования особенностей самоактуализации женщин среднего возраста с разным уровнем тревоги. Проанализированы показатели составляющих самоактуализации у групп женщин с высоким и низким уровнем тревоги.

Ключевые слова: самоактуализация личности, уровни тревожности, женщины среднего возраста.

УДК 159.9:34(075.8)

Анатолій Володимирович СОРОКА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри прикладної психології факультету психології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

АНАЛІЗ ОКРЕМИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПОСТПЕНІТЕНЦІАРНИЙ ПЕРІОД

Висвітлено окремі результати авторської програми психологічної корекції ресоціалізації особистості в постпенітенціарний період відповідно до виконання запропонованого нами системо-комплексу [1–6]. Практична значущість дослідження полягає в апробації й успішному впровадженні результатів дослідження (підтверджено актами впровадження), а саме: «Психодіагностичною та психокорекційною програмами дослідження готовності до ресоціалізації особистості після звільнення від відбування терміну покарання» у центрах соціальної адаптації Харківської й Сумської областей України. Результати дослідження використовуються в практичній діяльності психологів установ виконання покарань, пробації вищезазначених областей, а також під час проведення занять у системі професійної підготовки й підвищення кваліфікації психологів установ виконання покарань, пробації України.

Ключові слова: системний підхід, системо-комплекс, психокорекційна програма, ресоціалізація особистості.

Постановка проблеми. Ресоціалізація особистості в постпенітенціарний період сприяє попередженню рецидивної злочинності

особистості, яка перебуває в установах соціальної адаптації, а також прискорює процес повернення її до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Практична значущість дослідження полягає в апробації й успішному впровадженні результатів дослідження (підтверджено відповідними актами впровадження), а саме: «Психодіагностичною та психокорекційною програмами дослідження готовності до ресоціалізації особистості після звільнення від відбування терміну покарання» у відповідних центрах соціальної адаптації Харківської й Сумської областей України. Результати дослідження використовуються в практичній діяльності психологів установ виконання покарань, пробації вищезазначених областей, а також під час проведення занять у системі професійної підготовки й підвищення кваліфікації психологів установ виконання покарань, пробації України.

Матеріали дослідження можуть бути використані в роботі з неповнолітніми правопорушниками; із засудженими, які відбувають покарання в колонії-поселенні або без ізоляції від суспільства; у таких сферах психології, як юридична, превентивна, ювенальна та інші.

Мета: визначити окремі результати дослідження після застосування нами авторської програми психологічної корекції ресоціалізації особистості після звільнення від відбування терміну покарання.

Дослідження проводилися на базі чотирьох установ Харківської й Сумської областей України. Вибірка дослідження складає загальною кількістю 100 осіб чоловічої статі (перші шість місяців після звільнення від відбування терміну покарання). З неї виділилися 48 досліджуваних, які за власним бажанням входили до чотирьох експериментальних груп.

Контрольну групу склали 52 досліджувані, які увійшли до вибірки на початковому етапі дослідження, але не брали участі в груповій роботі; із ними в різних установах соціальної адаптації проводилась інша робота з ресоціалізації.

Слід спеціально наголосити, що в психокорекційному тренінгу *не брали участі* особи, які мають *патопсихологічні відхилення*.

Аналіз досягнень результатів дослідження ми продовжуємо за таким інтеграційним показником як:

1. Динаміка показника «Шкали схильності до агресії особистості» наочно показано на рис. 1.

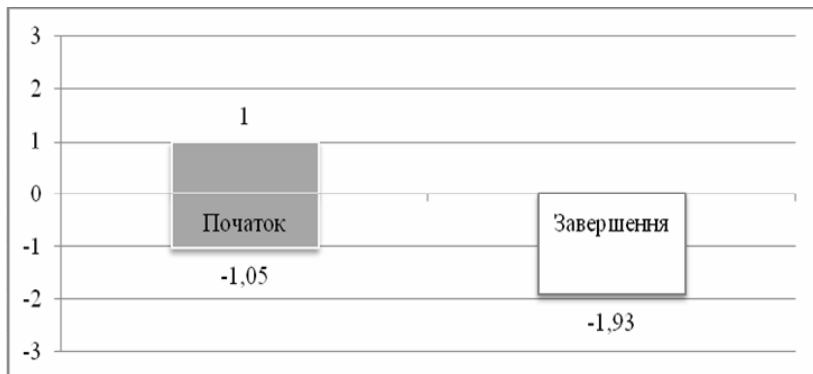

Рис. 1. Динаміка показників загального рівня схильності до агресії в досліджуваних (середнє значення)

Достовірність відмінностей, встановлена за допомогою t -критерію Стюдента для залежних вибірок, свідчить про те, що на початок і завершення групової роботи із досліджуваними значущо відрізняються показники загального середнього показника схильності до агресії ($t=-13,92$, при $p<0,000001$). Таким чином з'ясовано, що в процесі групової роботи із досліджуваними відбулося статистично значуще зниження загального середнього показника схильності до агресії: від показника високого рівня (+1) до низького рівня сформованості схильності до агресії (-1,93). Отриманий результат свідчить про високу результативність групової роботи щодо корекції схильності до агресії в досліджуваних.

У результаті роботи відбулися істотні зміни в цілому ряді показників досліджуваного нами системо-комплексу, вираженість яких на момент завершення дослідження порівняно з його початком дає змогу стверджувати, що процес ресоціалізації досліджуваних відбувається успішно. Вісім досліджуваних після участі в програмі успішно одружилися (матеріальну допомогу їм надали відповідні благодійні та релігійні організації України) і щасливо живуть у сім'ї, виховують дітей. А автор як голова громадської організації Північно-Східного міжрегіонального управління

виконання покарань і пробації Міністерства юстиції України всіляко намагається надавати їм допомогу.

Перспективою наших подальших досліджень і публікацій буде розкриття результатів роботи після проведення психоко-рекційної програми із досліджуваними.

Список бібліографічних посилань

1. Сорока А. В. Програми дослідження розвитку ефективності соціальної адаптації особистості після звільнення із пенітенціарних установ. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип. 14 (2). С. 330–337.

2. Сорока А. В. Особливості показників базових переконань бездомної особи після звільнення від відбування покарання. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2014. Вип. 53. С. 233–237.

3. Сорока А. В. Системний підхід до ресоціалізації особистості після звільнення від відбування покарання. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2015. Вип. 58. С. 147–151.

4. Сорока А. В. Психологические особенности социальной реадaptации лиц, освобождённых из мест лишения свободы // Современные проблемы прикладной юридической психологии : материалы I Республиканской науч.-практ. конф. (Минск, 23 нояб. 2016 г.) / редкол.: И. А. Фурманов (отв. ред.) и др. Мн. : Изд. центр БГУ, 2016. С. 101–106.

5. Сорока А. В. Особливості ресоціалізації особистості після звільнення від відбування терміну покарання // Social Sciences and Psychology faculty: 25 years (progress, problems, perspectives) Republican scientific-practical conference of young researchers (17 April 2017). Baki, 2017. P. 77–81.

6. Soroka A. V. Psychological features of personality self governing in the period of social rehabilitation // Proceedings of III International scientific conference «Science: new goals». L. : SI Universum, 2017. P. 43–53.

Одержано 04.03.2018

Освещены отдельные результаты авторской программы психологической коррекции ресоциализации личности в постпенитенциарный период в соответствии с выполнением предложенного нами системо-комплекса [1–6]. Практическая значимость исследования заключается в апробации и успешном внедрении результатов исследования (подтверждено актами внедрения), а именно: «Психодиагностической и психокоррекционной программ исследования готовности к ресоциализации личности после освобождения от отбывания срока наказания»

в центрах социальной адаптации Харьковской и Сумской областей Украины. Результаты исследования используются в практической деятельности психологов учреждений исполнения наказаний, пробации вышеупомянутых областей, а также при проведении занятий в системе профессиональной подготовки и повышения квалификации психологов учреждений исполнения наказаний, пробации Украины.

Ключевые слова: системный подход, системо-комплекс, психокоррекционная программа, ресоциализация личности.

УДК 37.015.3

Наталія Анатоліївна СПИЦЯ-ОРИЩЕНКО,

аспірант кафедри практичної психології

Української інженерно-педагогічної академії,

практичний психолог Комунального закладу

«Харківська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів

№ 11 з поглибленим вивченням окремих предметів

Харківської міської ради Харківської області»

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВ 8-Х КЛАСІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШІЛ

Наведено теоретичні та практичні аспекти розв'язання актуальної психолого-педагогічної задачі професійного самовизначення учнів загальноосвітніх шкіл на допрофільному рівні навчання на прикладі аналізу результатів експериментального дослідження структури та динаміки психологічних особливостей мотивації професійного самовизначення учнів 8-х класів загальноосвітніх шкіл. Розкрито взаємозв'язок між поняттями: професійне самовизначення, психологічні особливості мотивації, допрофільний рівень навчання, структура мотивації. Перспективною умовою оптимального процесу професійного самовизначення визначено формування та розвиток мотиваційних компонентів в учнів II ступеню навчання. Визначені перспективи подальших досліджень окресленого питання через призму формування й розвитку різних видів мотивації юної особистості з метою подальшої розвивальної та корекційної психологічної роботи з психологічного супроводу процесу професійного самовизначення школярів.

Ключові слова: професійне самовизначення, психологічні особливості мотивації, допрофільний рівень навчання, структура мотивації.

Для визначення психологічних особливостей зв'язків між компонентами структури мотивації професійного самовизначення в учнів 8-х класів, був проведений кореляційний аналіз (з використанням коефіцієнта лінійної кореляції r_{xy} -Пірсона) показників методик сформованого психодіагностичного комплексу («Опитувальник мотивації досягнення» А. Мехрабіана, модифікація М. П. Магомед-Емінова, «Методика діагностики мотиваційної структури навчальної діяльності школяра» М. І. Алексєєвої, М. Т. Дригус, «Методика визначення рівня шкільної тривожності» Б. М. Філіпса, «Опитувальник професійних настановлень підлітків» І. М. Кондакова, «Прогресивні матриці» Дж. Равена).

Перш за все, було уточнено особливості мотивації навчальної діяльності в структурі мотивації професійного самовизначення в учнів 8-х класів. Так, здійснена математико-статистична обробка даних, отриманих за методикою М. І. Алексєєвої, М. Т. Дригус, надала змогу визначити низку позитивних кореляційних зв'язків між мотивами початкової діяльності школярів.

Як наголошувалось нами, аналіз кореляційної матриці в цілому дозволив визначити низку взаємозв'язків між параметрами методик, і їх кількість є значно більшою, аніж в аналогічній матриці, обрахованій під час аналізу даних учнів 7-х класів. Попередньо можемо припустити, що структура мотивації професійного самовизначення в учнів 8-х класів є більш чіткою, аніж в учнів 7-х класів.

Також, на відміну від учнів 7-х класів, в кореляційній матриці даних яких найбільшу кількість зв'язків визначено щодо показника «мотив саморозвитку», серед учнів 8-х класів одним із стрижневих постає мотив позиції школяра. З ним виявилися взаємопов'язані пізнавальний мотив ($r_{xy} = 0,31$, $p < 0,05$), комунікативний мотив ($r_{xy} = 0,37$, $p < 0,05$), мотиви саморозвитку ($r_{xy} = 0,37$, $p < 0,05$), досягнення ($r_{xy} = 0,37$, $p < 0,05$) та зовнішній мотив ($r_{xy} = 0,40$, $p < 0,05$). Найбільше значення коефіцієнту лінійної кореляції r_{xy} -Пірсона серед описаних вище взаємозв'язків, відтак, виявлено між показником «мотив позиції школяра» і «зовнішній мотив». Таким чином, усвідомлення почуття значущості

від приналежності до колективу класу, школи, почуття гордості від статусу учня в учнів 8-х класів буде вищим за умов прояву зовнішньої регуляції навчальної діяльності. І навпаки, менше усвідомлення позиції «Я-школяр» взаємопов'язане з низьким рівнем прагнення до бажання задоволення інших, не навчальних потреб чи досягнення інших цілей, страху покарання, радості від успіху.

Порівнюючи ці отримані результати з результатами учнів 7-х класів, можемо припустити, що мотив позиції школяра знає певного розвитку за рахунок його взаємопов'язаності в учнів 8-х класів не лише з мотивом саморозвитку, а і з більшістю мотивів навчальної діяльності (див. табл. 1).

Таблиця 1

Взаємозв'язок показників вираження мотивів у мотиваційній структурі навчальної діяльності учнів 8-х класів

	Пізнавальний	Комунікативний	Емоційний	Саморозвитку	Позиції школяра	Досягнення	Зовнішній
Пізнавальний							
Комунікативний	0,30*						
Емоційний	0,04	0,20					
Саморозвитку	0,49*	0,13	0,01				
Позиції школяра	0,31*	0,37*	-0,11	0,37*			
Досягнення	0,27*	0,24	-0,02	0,47*	0,37*		
Зовнішній	0,13	0,27*	0,03	0,13	0,40*	0,37*	

*Примітка: $p < 0,05$.

Не менш значущим, виходячи з кількості кореляційних зв'язків є пізнавальний мотив і мотив досягнення.

Так, у ході обробки даних визначено наявність статистично значущого позитивного взаємозв'язку між пізнавальним мотивом та комунікативним мотивом ($r_{xy} = 0,30$, $p < 0,05$), мотивом саморозвитку ($r_{xy} = 0,49$, $p < 0,05$), досягнення ($r_{xy} = 0,27$, $p < 0,05$) та, вже зазначеним, мотивом позиції школяра ($r_{xy} = 0,31$, $p < 0,05$).

Таким чином, з прагненням учнів 8-х класів до розвитку пізнавальних здібностей та отримання задоволення від інтелектуальної діяльності взаємопов'язані прагнення зайняти певну позицію в стосунках з оточуючими, прагнення до пізнання себе та розвиток власних здібностей, усвідомлення позиції «Я-школяр», а також значущим є прагнення досягти успіху та результатів, які задовольняють та якими пишаються.

Відтак, вираження інтересу до здобуття знань у навчанні буде вищим, якщо в учня 8-го класу знаходить свого прояву прагнення до зайняття певної позиції в стосунках з оточуючими, прагнення до саморозвитку, усвідомлене почуття значущості від приналежності до колективу класу, школи, почуття гордості від статусу учня, а також виражене прагнення досягати успіху.

Одержано 27.02.2018

Представлены теоретические и практические аспекты решения актуальной психолого-педагогической задачи профессионального самоопределения учащихся общеобразовательных школ на допрофильном уровне обучения на примере анализа результатов экспериментального исследования структуры и динамики психологических особенностей мотивации профессионального самоопределения учащихся 8-х классов общеобразовательных школ. Раскрыта взаимосвязь между понятиями: профессиональное самоопределение, психологические особенности мотивации, допрофильный уровень обучения, структура мотивации. Перспективным условием оптимального процесса профессионального самоопределения определено формирование и развитие мотивационных компонентов у учащихся II степени обучения. Определены перспективы дальнейших исследований очерченного вопроса через призму формирования и развития различных видов мотивации юной личности с целью дальнейшей развивающей и коррекционной психологической работы по психологическому сопровождению процесса профессионального самоопределения школьников.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, психологические особенности мотивации, допрофильный уровень обучения, структура мотивации.

УДК 378(075.8)

Дар'я Миколаївна СУПРУН,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної психології та медицини
Національного педагогічного університету
ім. М. П. Драгоманова (м. Київ)

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІВ

Розглядаються стан і тенденції професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти. Здійснено огляд нормативних документів, що регламентують таку підготовку. Автором детально розглянуто спецкурс «Новітні тенденції професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти». Визначено мету, предмет та завдання викладання спецкурсу. Наведено перелік компетентностей, якими повинні володіти психолог по закінченню навчання. Доведено необхідність застосування компетентнісного підходу під час іншомовної підготовки психологів іноземною мовою. У перспективі рекомендовано впровадження даного курсу в педагогічний процес.

Ключові слова: спецкурс, педагогічний процес, управління, принципи управління, методи управління, іншомовна підготовка.

В умовах сьогодення ефективна професійна діяльність базується на ряді концептуально нових підходів, що обумовлюють докорінні зміни функціонування діяльності психолога, зокрема, гуманізацію діяльності професійних психологічних сфер та підвищення їх авторитету, побудову відносин між психологом та громадянином на засадах партнерства, чітке визначення компетенції працівників у галузі психології щодо забезпечення реалізації загальносвітових стандартів.

Керуючись означеним вище, стверджуємо, що перед державною освітою України постають нові виклики, пов'язані з глобалізаційними процесами, для подолання яких необхідні підготовлені професіонали у різних галузях, зокрема, фахівці-психологи, які супроводжують практично всі види суспільної діяльності. Водночас загострилася суперечність між завданнями щодо інтеграції української вищої школи до європейського простору вищої

освіти і чинною системою підготовки фахівців, потребами суспільства в компетентних фахівцях у галузі психології та якістю їх підготовки. Відтак, остання потребує суттєвої науково обґрунтованої модернізації. Рівень підготовленості психолога повинен відповідати міжнародним стандартам, що дозволить ефективно співпрацювати в глобальному життєвому просторі. Зазначені стандарти не запроваджуються без належної професійної підготовки, яка в провідних вузах країни має надаватися майбутнім фахівцям.

Отже, виявлені тенденції дозволяють визначити та уточнити стратегію підвищення рівня складових професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти. Запорукою загального й професійного зростання молодого спеціаліста є виважене залучення до різних сфер його самовиховання засобом формування належного рівня компонентів професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти, а саме: професійно-мотиваційного, когнітивно-компетентнісного, операційно-діяльнісного, результативно-рефлексивного [1, с. 25].

Новітні тенденції розвитку світового суспільства зумовлюють істотне посилення уваги до проблеми інноваційного (перетворювального) потенціалу особистості. Перспективність впровадження спецкурсу «Новітні тенденції професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти» зумовлена постійним прискоренням науково-технічного прогресу та характерними для сучасного етапу розвитку світового суспільства швидкими економічними, соціальними та духовними перетвореннями. Він має допомогти створити для особистості фахівця стійкі смисло-життєві орієнтири у мінливому світі, особистісний сенс професійної самореалізації в галузі спеціальної освіти саме у формі **професійного самоздійснення**, що розуміється як одна із найважливіших форм життєвого самоздійснення і характеризується високим рівнем розкриття особистісного потенціалу фахівця в обраній професії, розвитком його здібностей, взаємопоєднанням із професією, повсякчасною затребуваністю професійної кваліфікації, широким використанням професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями, колегами з даної та з суміжних і дотичних галузей. Вивчення стану питання із підготовки вітчизняних спеціальних психологів в історико-педагогічному та в практичному

ракурсах дозволяє нам окреслити наступне: теоретичні розробки питань підготовки психологів різних профілів мають значні напрацювання, разом із тим, теоретичний доробок вітчизняних фахівців в галузі спеціальної психології містить лише окремі наукові пошуки стосовно конкретних питань фахової підготовки спеціалістів означеного профілю; висвітлення зарубіжного досвіду професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти свідчить, що сучасна система підготовки фахівців психологічного профілю в різних країнах світу має значні напрацювання теоретичного та практичного спрямування, які необхідно всебічно використати для вітчизняної вищої школи. Це має здійснюватися за умови раціонального поєднання зарубіжного передового педагогічного досвіду на царині психологічної освіти із новаторським педагогічним доробком українських вчених. Зазначене свідчить про соціально-практичну значущість питань підготовки спеціальних психологів, а недостатня теоретична й практична розробленість дала нам підстави для впровадження даного спецкурсу. Отже, нами висвітлено варіативність поглядів на зазначену проблему та розкрито сучасні тенденції професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти, а саме:

- ✓ трансформацію професійної підготовки спеціальних психологів в контексті інтернаціоналізації вищої освіти;
- ✓ компетентнісний підхід як організаційний механізм модернізації професійної підготовки;
- ✓ креативно-інтелектуальний підхід як передумову професійного та особистісного становлення психолога в галузі спеціальної освіти;
- ✓ раціональне поєднання зарубіжного передового педагогічного досвіду на царині психологічної освіти із новаторським педагогічним доробком українських вчених та педагогів-організаторів вищої освіти зазначеного профілю [2, с. 2].

Входження України у світову спільноту модернізації міжнародного порядку в контексті визначених пріоритетів майбутнього світоустрою вимагає від вищої освіти поетапно реалізовувати складові наявної мегасистеми цілісного освітнього простору, де прикметною ознакою її змісту є розбудова на компетентнісно-орієнтованій основі.

Список бібліографічних посилань

1. Супрун Д. М. Management – a component of psychologists' professional training = Менеджмент – складова професійної підготовки психологів : навч.-метод. посіб. Київ, 2016. 250 с.

2. Супрун Д. М. Професійна підготовка психологів в галузі спеціальної освіти : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. 392 с.

Одержано 14.03.2018

Рассматриваются состояние и тенденции профессиональной подготовки психологов в сфере специального образования. Осуществлен обзор нормативных документов, регламентирующих данную подготовку. Автором подробно рассмотрен спецкурс «Новейшие тенденции профессиональной подготовки психологов в области специального образования». Определены цели, предмет и задачи преподавания спецкурса. Приведен перечень компетенций, которыми должны обладать психологи по окончании обучения. Доказана необходимость применения компетентностного подхода при англоязычной подготовке психологов. В перспективе рекомендуется внедрение данного курса в педагогический процесс.

Ключевые слова: спецкурс, педагогический процесс, управление, принципы управления, методы управления, иноязычная подготовка.

УДК 159.9:177.3

Інна Володимирівна ТОПОРКОВА,

керівник навчального відділу Харківського інституту фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

БРЕХНЯ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Проаналізовано наукові підходи щодо поняття «брехня» у психологічному аспекті. Розглянуто значення поняття «брехня» в системі соціально-психологічної адаптації особистості, виділено різні типи і види брехні, основні чинники, що впливають на формування ставлення людини до брехні та розкривають її механізми.

Ключові слова: брехня, неправда, обман, соціально-психологічна адаптація, особистість, типи і види брехні.

В часи сьогодення багатополярний світ вступив в епоху активних змін і пошуків подальших перспектив розвитку. Суспільство, яке динамічно розвивається висуває підвищені вимоги до соціальної мобільності особистості в усіх сферах її життя. У зв'язку з цим, проблеми соціально-психологічної адаптації особистості до нових, постійно змінюваних реалій стають принципово важливими в сучасних дослідженнях. Значну роль в цьому аспекті набуває дослідження тих засобів, які використовують люди в процесі пристосування до соціального середовища. Принципову важливість представляє аналіз використання брехні як характеристики адаптивної поведінки.

Проблема дослідження брехні в системі соціально-психологічної адаптації, незважаючи на давню традицію, до сих пір не отримала цілісного вивчення. Тим часом, слід зауважити, що інтерес до даної теми в останні роки значно зростає в контексті формування життєвих орієнтирів і ідеалів молоді. Про це свідчить суттєве збільшення числа публікацій на цю й суміжні з нею проблеми.

Проблема людської нещирості, обману і брехні не раз ставала предметом обговорення в художній літературі (М. Гоголь, Ф. Достоєвський, І. Ільф і Є. Петров), філософії (Аристотель, Платон, Сократ, Діоген, Б. Спіноза, І. Кант, Ф. Ніцше, А. Шопенгауер), соціології (А. А. Давидов, Е. В. Давидова, Р. Г. Оленєв, А. Ю. Мягков) і психології брехні (Б. І. Дубровський, Е. А. Душина, В. В. Знаков, І. А. Ільїн, С. І. Симоненко, В. П. Шейнов, Ю. В. Щербатих, М. Льюїс. К. Саарні, О. Фрай, П. Екман) [1–5].

Ставлення до феномену брехні протягом століть в різних державах змінювалося досить кардинально: від повного табу на брехню до часткової її виправдання. З розвитком цивілізації брехня пройшла кілька стадій розвитку – від брехні з метою виживання в первісному суспільстві до фальсифікації в історії, приховування або спотворення інформації і т.д. Особливо актуальним вивчення проблеми брехні у вітчизняній і зарубіжній психології стало на рубежі ХХ ст. Не оминули увагою цю проблему і такі відомі всьому світу дослідники, як К. Г. Юнг, А. Р. Лурія, С. Аш, Е. Гофман, М. Аргайл. Інтерес до цієї теми не згас і до цього дня.

Поняттю «брехня» вчені дають різні визначення залежно від точки зору на проблему. Відповідно до цього вони виділяють і

описують різні типи і види брехні, визначають основні чинники, що впливають на формування ставлення людини до брехні, розкривають її механізми. Аналіз концептуальних підходів до визначення брехні дозволяє виділити і узагальнити всі їх різноманіття. Під терміном «брехня» розуміється навмисне спотворення суб'єктом дійсного стану речей, яке має на меті ввести реципієнтів в оману, викликане прагненням домогтися особистих чи соціальних переваг в конкретних ситуаціях.

Аналіз літератури показав, що виділення вченими різних типів брехні вельми умовно і багато в чому обумовлено критеріями, закладеними в основу типології спотворення дійсності. Так, за джерелом походження брехня буває: соціальна (мультиполярна) і індивідуальна (уніполярна); за ступенем усвідомлення помилковості висловлювання: свідомо і несвідомо; за способом і кількістю спотворення дійсності виділяють: явну брехню, брехню – перебільшення, тонку брехню, замовчування і спотворення. К. Мелітан класифікує брехню на повну, що цілком складається з вигадок, і неповну – перебільшення, прикрашання [6]. З урахуванням вектора спрямованості брехня буває орієнтована на інших і на самого себе (Б. Де Паоло, П. Каші). Аналізуючи брехню, обман, неправду з морально-етичних позицій, Д. І. Дубровський виділяє їх добродійну і зловмисну спрямованість. В. В. Знаков виділяє дев'ять категорій, пов'язаних із спотворенням дійсності: правду, випадкову правду, неправду-оману, іронію, брехню, обман, самообман, уявну брехню, відверту брехню [7].

В процесі вивчення детермінантів брехливої поведінки дослідники виділили психологічні чинники і витоки, що визначають і зумовлюють брехню: біологічні, соціальні, особистісні, ситуативні. Крім цього, К. Саарні і М. Льюїс вважають, що в глибинній природі обману завжди лежать сильні емоції, викликані почуттям сорому, страху, загрози, заздрості, жадібності, і, навпаки, відчуттям відповідальності, турботи, співчуття. Узагальнюючи результати досліджень даного феномену можна виділити основні мотиви, що детермінують брехню в спілкуванні. Вони криються в прагненні брехуна: виділитися, справити враження; захистити себе від почуття неповноцінності, незручності; уникнути покарання, осуду; зберегти соціальні відносини; прагнення допомогти іншим; заради досягнення мети. З урахуванням мо-

тивації виділяють п'ять основних видів брехні, які успішно «вплітаються» в адаптивну поведінку особистості: брехня як самозахист і засіб підтримки самооцінки; брехня заради збереження соціальних відносин; брехня заради благополуччя інших людей; брехня заради успішної репрезентації себе; брехня для досягнення мети. Отже, цільове призначення брехні і особливості її використання в соціальних контактах пов'язані з характеристиками особистості, з її задоволеністю уже сформованою системою міжособистісних відносин, а також з рівнем її соціально-психологічної адаптованості.

Прояви брехні і обману спостерігаються у всіх сферах суспільного життя людини: в науці, політиці, бізнесі, військовій справі, злочинності, спорті, медицині, мистецтві, педагогіці, психології та ін. – всюди, де відбувається взаємодія в системі «людина – людина». З нашої точки зору, деяка частина неправди, брехні і самообману є адаптивною, тому що дані феномени покликані «спростити» процес пристосування індивідуума до постійно змінюваних умов соціального середовища, а також зберегти накопичений адаптаційний потенціал. У зв'язку з цим, брехню необхідно розглядати в рамках пристосувальної поведінки до норм, прийнятих у суспільстві, і до правил побудови взаємин з оточуючими.

Аналіз наукової літератури дозволяє констатувати задовільну теоретичну розробленість даного аспекту проблеми і недостатність емпіричних соціально-психологічних досліджень проблеми брехні та її ролі в адаптаційному процесі. У зв'язку з цим доцільно продовжувати дослідження феномену брехні в системі соціально-психологічної адаптації особистості.

Список бібліографічних посилань

1. Грачов Р., Мельник И. Манипулирование личностью: организация, средства и технологии. М. : Эксмо, 2003. 234 с.
2. Дюпра Ж. Ложь. Саратов : Изд-во СГУ, 2008. 296 с.
3. Знаков В. В. Классификация психологических признаков истинных и неистинных сообщений в коммуникативных ситуациях. *Психологический журнал*. 1999. Т. 20, № 2. С. 54–65.
4. Липман О., Адам Л. Ложь в праве. Харьков : Юрид. изд-во Украины, 1929. 48 с.
5. Экман П. Почему дети лгут? М. : Педагогика-Пресс, 1993. 272 с.
6. Мелитан К. Психология лжи. М. : Изд-во А. Сомова, 1903. 30 с.

7. Знаков В. В. Неправда, ложь и обман как проблемы психологии понимания. *Вопросы психологии*. 1993. № 2. С. 9–16.

Одержано 12.03.2018

Проанализированы научные подходы к понятию «ложь» в психологическом аспекте. Рассмотрены значение понятия «ложь» в системе социально-психологической адаптации личности, выделены различные типы и виды лжи, основные факторы, влияющие на формирование отношения человека ко лжи и раскрывающие ее механизмы.

Ключевые слова: ложь, обман, социально-психологическая адаптация, личность, типы и виды лжи.

УДК 316.624

Валентина Олександрівна ТЮРІНА,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4287-8965>

УМОВИ І ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ

Визначено умови і фактори, що впливають на формування поведінкових відхилень, зокрема агресивності, у курсантів.

Ключові слова: девіантна поведінка, агресивність.

До актуальних проблем, що стоять перед сучасними вищими навчальними закладами МВС України, можна віднести профілактику та корекцію поведінкових девіацій у курсантів, яким приналежать усі проблеми сучасної молоді. Правильна побудова виховної роботи щодо профілактики та корекції поведінкових відхилень у курсантів, передбачає визначення умов та факторів, що сприяють формуванню цих девіацій поведінки.

Девіантну поведінку О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, А. Й. Капська визначають як систему дій і вчинків людей, соціальних груп, що суперечить соціальним нормам психічного здоров'я, моралі, культури, права або визнаним у суспільстві стандартам і

шаблонам поведінки. Психологічні аспекти проблеми девіантної поведінки розглядали у своїх працях Г. М. Андрєєва, С. А. Белічева, О. В. Змановська, Л. П. Колчина, І. А. Невський, В. М. Оржеховська та інші. Але питання, що пов'язані з формуванням девіантної поведінки у курсантів, залишаються недостатньо вивченими.

Поведінка визначається як процес взаємодії особистості зі середовищем, опосередкований внутрішньою активністю та індивідуальними особливостями особистості, який має форму переважно зовнішніх вчинків і дій [1]. Однією з основних ознак поведінки є те, що вона соціальна за своєю природою, тобто вона формується та реалізується у суспільстві. У цілому поведінка особистості відображає процес її соціалізації, тобто інтеграції у соціум.

Девіантна поведінка – вельми складна форма соціальної поведінки особистості, що детермінована системою взаємопов'язаних факторів.

Формування особистості – це соціальний процес; він протікає під впливом об'єктивних умов і факторів; включає у себе виховання і практичну діяльність особистості; нерозривно пов'язаний з соціальним середовищем, у якому відбувається розвиток особистості, а також з пошуком найбільш ефективних методів і прийомів її навчання і виховання. Таким чином, процес особистісного становлення майбутніх правоохоронців визначається особливостями умов життя (навчання, спілкування, взаємодії, побуту), у яких опиняються молоді люди, які поступили до воєнізованого навчального закладу.

Умови перебування курсантів у навчальних закладах характеризуються специфічними особливостями: звуження кола соціальних контактів, жорстка регламентація життєдіяльності курсанта (більш жорсткі і формалізовані вимоги до поведінки у побуті, проведення дозвілля, знайомств і зв'язків), високий рівень зовнішнього контролю, це у свою чергу знижує соціально-психологічну адаптацію осіб, які навчаються у вищезазначених навчальних закладах. Особливості навчальної та службової діяльності курсантів у багатьох випадках потребують фізичної напруги, посилених навантажень та перевантажень, значних щоденних витрат часу, скорочення свого вільного часу, віддачі усіх фізичних сил та можливостей.

Розвиток людини у взаємодії та під впливом оточуючого її середовища у самому загальному вигляді можна визначити як процес та результат її соціалізації.

Формування особистості курсанта як майбутнього працівника поліції відбувається в процесі його соціалізації у межах навчально-професійної діяльності. Соціалізація курсантів має суттєві особливості, що зумовлені особливостями правоохоронних органів. Період навчання у вищому навчальному закладі МВС України співпадає з періодом професійного становлення курсантів, а отже, й з періодом їх первинної професійної адаптації.

Професійна адаптація курсанта вищого навчального закладу МВС України – це процес пристосування особи, яка тільки-но поступила до означеного закладу, до умов навчання, до вимог професії, до завдань і змісту спеціальності, до курсантського колективу, а також до специфічних особливостей служби. Професійна адаптація має складну структуру, в якій можна виділити такі аспекти: психофізіологічний аспект професійної адаптації; професійний аспект; соціально-психологічний аспект.

Адаптація курсанта до професійної діяльності підрозділяється на ряд етапів: первинна адаптація, період стабілізації, можлива дезадаптація, повторна адаптація. Для курсантів-дівчат процес адаптації ускладнюється наявністю проблеми адаптації у чоловічому колективі.

Періоди адаптації – це вельми складні і відповідальні періоди у житті молодої людини, оскільки у цей час змінюються стереотипи сприймання молодого людиною всього оточуючого середовища, руйнуються і змінюються знання про оточуюче, навички спілкування, діяльності, що накопичувалися за період шкільного життя та у батьківській сім'ї. Починаючи своє навчання в Харківському національному університеті внутрішніх справ відразу після закінчення школи, юнаки та дівчата повинні за короткий термін змінити свій розпорядок дня, побудувати зовсім нову тактику і стратегію поведінки, засвоїти норми та етику службових стосунків. Найбільші труднощі виникають внаслідок жорсткої регламентації життєдіяльності (79 % опитуваних), суворой дисципліни (78 %), високого рівня зовнішнього контролю (81 %), наявності жорсткої системи стосунків «начальник – підлеглий» (64 %). Під час первинної адаптації у курсантів

виникає низка питань, що стосуються взаємостосунків з однокурсниками. Процес адаптації для багатьох курсантів триває від 7 до 19 місяців, при цьому курсантам, особливо дівчатам, доводиться певною мірою зазнавати нервових зривів, долати стресові ситуації, нервову напруженість і загальну втому, вирішувати конфліктні ситуації та конфлікти. Додаткові складнощі притаманні взаємовідносинам дівчат-курсантів з юнаками-курсантами. Тому не всі дівчата, не відразу і не завжди можуть знайти своє місце у колективі.

Результатом зазначеного є зростання всіх видів агресивності та її зовнішніх проявів у поведінці курсантів, формування агресивних поведінкових стереотипів, особливо у дівчат. Результати дослідження наведені у таблиці 1

Таблиця 1

Види агресії	Абітурієнти	1 курс	2 курс	3 курс
Фізична	43 %	48 %	74 %	84 %
Непряма	47 %	52 %	76 %	87 %
Дратівливість	38 %	46 %	73 %	75 %
Негативізм	57 %	82 %	84 %	83 %
Образливість	47 %	53 %	79 %	78 %
Підозрілість	43 %	57 %	58 %	62 %
Вербальна	72 %	67 %	79 %	83 %
Почуття провини	68 %	67 %	73 %	72 %
Загальна агресія	54 %	63 %	78 %	86 %

Це створює сприятливі умови для формування девіантної поведінки курсантів.

Список бібліографічних посилань

1. Змановская Е. В. Девиантология (психология отклоняющегося поведения) : учеб. пособие. М., 2003. 288 с.

Одержано 01.03.2018

Определены условия и факторы, влияющие на формирование поведенческих отклонений, в частности агрессивности, у курсантов.

Ключевые слова: девиантное поведение, агрессивность.

УДК 371.132:371.125

Олена Іванівна ФЕДОРЕНКО,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4948-9524>

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ ДО ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ

Розглянуто особливості побудови процесу підготовки майбутніх працівників підрозділів превентивної діяльності до профілактичної роботи з дітьми. Визначено елементи змісту підготовки, засвоєння яких забезпечує формування готовності курсантів до здійснення профілактичної роботи. Обґрунтовано вимоги до вибору методів та організаційних форм навчання курсантів здійсненню профілактичної роботи з дітьми. Показано необхідність підготовки до профілактичної роботи з дітьми під час аудиторної і позааудиторної діяльності.

Ключові слова: підготовка, курсанти, превентивна діяльність, профілактична робота, діти

На працівників підрозділів превентивної діяльності Національної поліції покладено важливі функції підтримки громадського порядку, дотримання законності, захисту прав і свобод людини, запобігання вчиненню правопорушень, і, в першу чергу, дітьми та молоддю.

Аналіз процесу підготовки майбутніх правоохоронців до профілактичної роботи з ними дозволив дійти висновку, що відсутня чітка впорядкованість змісту підготовки до цієї діяльності; конкретизація і обґрунтування комплексу методів навчання та організаційних форм, що дозволять ефективно здійснювати підготовку до майбутньої професійної діяльності; розробленість структури і етапів підготовки курсантів до профілактичної роботи з дітьми.

Саме процес навчання у ВНЗ із специфічними умовами навчання дозволяє сформувати у майбутніх фахівців необхідні у майбутній професійній діяльності знання, уміння, навички (правові, соціальні, педагогічні, психологічні та ін.), виховати

та розвинути риси та якості особистості, що забезпечить формування їх готовності до профілактичної роботи з дітьми. Освітній процес має бути побудований таким чином, щоб забезпечити взаємодію викладача і курсанта, розвиток пізнавальної мотивації та інтересу майбутніх фахівців як до навчальної діяльності, так і до професійної; стимулювання курсантів до активного засвоєння і творчого застосування знань та вмінь; виховання професійно значущих рис та якостей особистості, що досягається шляхом відбору відповідного змісту та варіативного застосування викладачем різних методів, прийомів та організаційних форм [1].

Розроблена модель підготовки майбутніх офіцерів підрозділів превентивної діяльності до профілактичної роботи з дітьми дозволяє досягти мету підготовки через засвоєння курсантами таких елементів змісту підготовки: 1) знання про профілактичну та виховну роботу; 2) досвід здійснення способів діяльності, на основі засвоєння якого формуються уміння і навички здійснення профілактичної роботи; 3) досвід творчої діяльності у роботі з дітьми; 4) досвід емоційно-ціннісного ставлення до об'єктів профілактичної роботи і до професійної діяльності в цілому.

На основі знань про профілактичну і виховну роботу з дітьми у курсантів формується система понять, уявлень, закономірностей щодо сутності та змісту цієї роботи, методів, форм і т. д. взаємодії з дітьми, створюючи тим самим основу для здійснення майбутньої професійної діяльності. Досвід здійснення способів діяльності забезпечує відтворення набутих знань та їх застосування, сприяє формуванню готовності особистості до виконання конкретних дій, оволодіння різними способами їх виконання. Отже, відбувається формування у курсантів умінь та навичок здійснення профілактичної та виховної роботи з дітьми на основі засвоєних знань. Досвід творчої діяльності забезпечує перетворення, зміну якості виконання умінь та навичок майбутньої професійної діяльності. Цей елемент, будучи засвоєним особистістю, сприяє творчому ставленню, пошуку нестандартних підходів та рішень при виконанні навчальних та професійних завдань. Досвід емоційно-ціннісного ставлення виконує функцію оцінки значення тих чи інших об'єктів професійної діяльності, формування і визначення ставлення до цих об'єктів, впливає на мотивацію, інтереси, потреби особистості, розуміння соціальної цінності професії.

Засвоєння курсантами зазначених елементів змісту підготовки здійснюється за допомогою комплексу методів та організаційних форм навчання: лекції; семінарські та практичні заняття; розв'язання проблемних навчальних ситуацій професійного змісту; ділові ігри, що моделюють умови професійної діяльності; соціально-психологічний тренінг; стажування на посаді. Вибір саме цих методів та організаційних форм обґрунтовано з позицій нових вимог до якості підготовки фахівців правоохоронних органів у контексті демократизації суспільства і інтеграції юридичної освіти в світовий освітній простір, забезпечення адекватного світовому рівню професійної підготовки майбутніх фахівців-правоохоронців підрозділів превентивної діяльності.

Реалізація розробленої моделі підготовки курсантів до профілактичної та виховної роботи з дітьми передбачає варіативне застосування запропонованого комплексу методів та форм і дозволяє організувати взаємодію викладача і курсанта так, щоб стимулювати і активізувати, перш за все, самостійну пізнавальну діяльність курсанта. Методи і форми організації навчально-виховного процесу (розв'язання професійних ситуацій, ділові ігри, тренінг), що мають активізуючий, розвивальний характер дозволяють відтворювати, моделювати умови майбутньої професійної діяльності; поєднати теоретичні знання з їх практичним застосуванням вже під час навчання у ВНЗ. Варіативне застосування зазначених методів і форм стимулює мотивацію, інтерес, потреби, формує позитивне ставлення курсантів до майбутньої професійної діяльності.

Реалізацію підготовки доцільно здійснювати на аудиторній і позааудиторній фазах. Аудиторна фаза підготовки включає в себе етапи, які забезпечують ознайомлення курсантів зі змістом майбутньої професійної діяльності, його засвоєння та застосування у навчальній практиці, тобто під час аудиторних занять (лекційних, семінарських та практичних). Позааудиторна фаза підготовки передбачала самостійне застосування майбутніми поліцейськими засвоєного змісту підготовки (теоретичних, методичних знань про профілактичну та роботу з дітьми; аналітичних, прогностичних, організаційних, соціально-педагогічних, соціально-правових, комунікативних умінь і навичок) у практичній діяльності під час проходження стажування на посаді

(виробничої практики), безпосередньо здійснюючи профілактичну роботу з дітьми в реальних умовах професійної діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Знання, 2011. 468 с.

Одержано 28.03.2018

Рассмотрены особенности построения процесса подготовки будущих сотрудников подразделений превентивной деятельности к профилактической работе с детьми. Определены элементы содержания подготовки, усвоение которых обеспечивает формирование готовности курсантов к осуществлению профилактической работы. Обоснованы требования к выбору методов и организационных форм обучения курсантов профилактической работе с детьми. Показана необходимость подготовки к профилактической работе с детьми в аудиторной и внеаудиторной деятельности.

Ключевые слова: профилактическая работа, курсанты, превентивная деятельность, подготовка, дети.

УДК 159.9:343.91-051-025.32

Володимир Миколайович ФІЛОНЕНКО,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2662-1705>

**ДО ПИТАННЯ ТИПОЛОГІЇ ОСОБИ
ЗЛОЧИНЦЯ-РЕЦИДИВИСТА**

Розглянуто типології злочинців-рецидивістів, що були запропоновані вітчизняними та зарубіжними дослідниками на різних етапах розвитку кримінології, юридичної психології та інших наук. Зроблено аналіз даних, вказано на можливі шляхи покращення психопрофілактичної роботи із особами, які схильні до скоєння кримінально караних діянь або відбувають покарання в місцях позбавлення волі.

Ключові слова: особистість, злочинець-рецидивіст, типологія особи злочинця.

Як типологічне явище, особистість злочинця є носієм найбільш суттєвих та стійких соціально-психологічних якостей та рис. Специфіка особистості злочинця полягає саме в присутності в її структурі особливостей, які виступають як внутрішньо детерміновані причини злочинної поведінки. Тому за основу кримінологічної типології особистості можна взяти внутрішні, суб'єктивні чинники злочинної поведінки, а саме: суспільна небезпека, мотив злочину, криміногенна зараженість, її вираженість та активність проявів. У разі такого підходу не можна ігнорувати інші об'єктивні фактори, які детермінують злочинну поведінку. Але, оскільки увагу надано особистості злочинця-рецидивіста, тому треба розрізняти типологію саме особистості.

Типологію рецидивістів можна здійснювати за різними ознаками: за статтю, віком, освітою, характером скоєних злочинів, кількістю залучень до кримінальної відповідальності, кількістю років, проведених у місцях позбавлення волі, і т. д. Так, можлива типологія за характером скоєних злочинів могла б включати в себе тих, хто вдруге і більше разів здійснює головним чином насильницькі злочини або корисливі, корисливо-насильницькі і т. ін. Дуже важливо виділяти рецидивістів за кількістю судимостей, відповідно до цього ознакою можна назвати неодноразово (засуджених «лише» вдруге) і багаторазово (засуджених три і більше разів) судимих злочинців. Важливим критерієм типологізації рецидивістів (як і інших злочинців) є мотиви їх злочинної поведінки.

У кримінології також прийнято розрізняти два типи особистості рецидивіста: антисоціальний і асоціальний. Зрозуміло, ці назви умовні. Такі типи можна виділити і серед багаторазово судимих рецидивістів.

Під антисоціальним типом особистості розуміється особистість, яка активно, наполегливо, постійно протиставляє свої злочинні наміри, цілі, установки цінностям суспільства.

На відміну від них, асоціальні злочинці більш пасивні, вони «пливуть за течією», для них вчинення злочинів – «просто» спосіб матеріального забезпечення дезадаптивного антисуспільного існування. У результаті систематичного аналізу різних типологій було виявлено, що в їхній основі лежить єдиний механізм функціонування: деструктивний (гебоїдний і конституційно-афективний), дефіцитарний, дезадаптивний (соціально-дисгармонійний і

соціально-дезадаптивний) і змішаний. За основу була взята типологія Г. Б. Калманова [1]. У створену ним типологію О. О. Антонян були внесені конкретні дані, які були отримані в ході проведення емпіричних досліджень. Ця типологія заснована на психологічних (соціально-психологічних і патопсихологічних) особливостях обстежених рецидивістів. Дослідниця включила до типології таких осіб. Рецидивіст з антисуспільною установкою універсального характеру, рецидивіст з антигромадською установкою насильницького характеру, рецидивіст асоціального типу, рецидивіст ситуативного типу.

Наявність явно виражених антигромадських поглядів, що виявляються в поведінці всіх розглянутих типів рецидивістів, передбачає необхідність здійснення відносно них всього комплексу профілактичних та оперативно-профілактичних заходів. Знання зазначених характеристик сприятиме більш успішній боротьбі з рецидивною злочинністю [2, с. 173–181].

Найпоширенішим є групування неодноразово засуджених осіб за характером злочинної діяльності, а також за глибиною і стійкістю антисоціальних установок особи. За першим критерієм рецидивісти поділяються на: а) загальнокримінальних корисливих (зłodіїв, шахраїв, грабіжників тощо); б) економічних (хабарників, розкрадачів, контрабандистів, валютників та ін.); в) насильницьких (убивць, хуліганів, гвалтівників); г) інших (дезертирів, осіб, які ухиляються від сплати аліментів, засуджених за необережні злочини тощо).

Асоціальність особи визначається також й поведінкою у місцях виконання покарань. Відрізняються: а) кримінально-активні, постійно спрямовані на вчинення злочинів та інших правопорушень; б) схильні до скоєння злочинів за сприятливих обставин; в) особи, які випадково були втягнуті у злочин [3].

У зарубіжній кримінології проблема типологізації злочинців – рецидивістів розглядалась М. Е. Wolfgang у 70-х роках XX століття. Він виділив такі типи рецидивістів, як нехронічний (non-chronic), хронічний (chronic). М. DeLisi [4] у дослідженні рецидивної преступності, розглядаючи особливості кримінальної кар'єри рецидивістів, доповнив типологію М. Е. Wolfgang групою надхронічних (extreme-chronic) рецидивістів.

Щодо потреб класифікаційної системи та міждисциплінарного плану попередження та протидії рецидивній злочинності

М. І. Schoeman визначає типи рецидивістів відповідно до відтворюваності злочину: «repeat offender» (друга судимість), «chronic offender» (3 – 5 судимостей), «career criminals» (більше п'яти судимостей). Дослідниця наголошує, що така типологія є адекватною щодо вимог пенітенціарної системи, служб пробації та ефективною щодо організації корекційних впливів [5].

Психологічна типізація злочинців – це один з методів пізнання досліджуваного явища, але, насамперед, треба вивчати особистості конкретних злочинців з відповідним теоретичним узагальненням отриманих даних.

Тому створення типології, заснованої на спеціалізації та типі відтворюваності злочину, яка б містила широкий спектр психологічних особливостей рецидивістів є нагальною потребою у контексті проведення психокорегувальних заходів в діяльності психологів пенітенціарної системи, а також служби дільничних інспекторів та соціальних служб.

Список бібліографічних посилань

1. Антонян Ю. М., Калманов Г. Б., Ножкина Т. А. Личность рецидивиста и типология рецидивистов. *Сборник научных трудов Института Гуманитарного образования*. 2007. Вып. 8. С. 22–30.
2. Антонян Е. А. Личность рецидивиста: криминологическое и уголовно-исполнительное исследование : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2014. 353 с.
3. Джужа О. М. Профілактика злочинів : підручник. Київ : Атіка, 2011. 720 с.
4. DeLisi M. Extreme career criminals. *American Journal of Criminal Justice*. 2001. Vol. 25, No. 2. P. 239–252.
5. Schoeman M. I. Recidivism: a conceptual and operational conundrum. *Acta Criminologica. CRIMSA Conference*. Spec. ed. 1. 2010. P. 80–94.

Одержано 20.03.2018

Рассмотрены типологии преступников-рецидивистов, которые предлагались отечественными и зарубежными исследователями на разных этапах развития криминологии, юридической психологии и других наук. Сделан анализ данных, указано на возможные пути улучшения психопрофилактической работы с лицами, склонными к совершению уголовно наказуемых деяний или отбывающих наказание в местах лишения свободы.

Ключевые слова: личность, преступник-рецидивист, типология личности преступника.

УДК 159.9

Світлана Вячеславівна ХАРЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,

професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5149-7892>

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТУДЕНТІВ ВНЗ

Визначені основні напрями вивчення здібностей соціального інтелекту студентів. Показні результати взаємозв'язку соціального інтелекту та особливостей особистості та спілкування студентів. Наведені дані про особливості особистості та поведінки студентів з різними рівнями соціального інтелекту.

Ключові слова: соціальний інтелект, особистість, спілкування, студент.

Соціальний інтелект забезпечує ефективність відображення інформації про поведінку людей, розуміння мови невербального спілкування, формулювання швидких й точних думок про інших людей та соціальні групи, успішне прогнозування їх реакції в певних умовах, оцінку свого впливу на ситуацію. Вчені вважають, що соціальний інтелект є ресурсом інноваційної діяльності, успішного навчання у ВНЗ та подальшій будові кар'єри.

В значній кількості робіт предметом дослідження виступає розвиток здібностей соціального інтелекту як провідної складової професійно важливих властивостей майбутніх спеціалістів (Н. В. Альохіна, А. В. Берклунд, Н. В. Дегтярева, О. Є. Козлова, М. О. Лукічева, Л. О. Ляховець, Г. В. Ожубко, О. Ю. Павлова, С. В. Руденко тощо).

Вченими проведені дослідження особливостей здібностей соціального інтелекту студентів, які навчаються за різними спеціальностями. В деяких роботах показано, що у студентів, які навчаються за спеціальністю типу «людина-людина» більш високі показники розвитку соціального інтелекту, ніж у тих, хто опанує спеціальність типу «людина-знакова система» (наприклад, Є. О. Капустіна), але в роботах інших дослідників (наприклад, Н. А. Сеткова, І. І. Стрілецька, Н. Н. Хачатурян та ін.), це

положення не отримало безперечного підтвердження. Отримані вченими результати щодо розвитку здібностей соціального інтелекту у ВНЗ також мають протиріччя: є дані про відсутність достовірних відмінностей в рівні соціального інтелекту у студентів різних курсів (Н. М. Рубцева, С. С. Мінава), отримані результати про негативну (М. А. Вишвиркіна, О. І. Пашенко) та, навпаки, позитивну динаміку розвитку здібностей соціального інтелекту в процесі навчання (А. М. Камалова).

Накопичений значний масив даних щодо місця соціального інтелекту в структурі особистості та поведінці осіб, які навчаються у ВНЗ. Були отримані дані про достовірні взаємозв'язки між загальним та соціальним інтелектом у студентів (Н. Л. Каменська, М. К. Кременчуцька, С. В. Харченко). Встановлено, що з рівнем соціального інтелекту пов'язані наступні особливості спілкування: товариськість, балакучість, легкість вступу в соціальні контакти (Н. Н. Хачатурян), рівень самооцінки студентами таких якостей як далекоглядність, послідовність, ввічливість, тямущість, чуйність, терпимість (Є. О. Капустина), наступальна, активна позиція, низька вразливість та негативна агресивність (С. В. Харченко).

Дослідниками виявлені особливості взаємозв'язків здібностей соціального інтелекту з властивостями особистості студентів, а саме, андрогенною психологічною статтю (З. А. Рахманкулова, В. О. Порядіна), здатністю організації експериментально-дослідну діяльність (Н. А. Амінов, М. В. Молоканов), провідними складовими самоактуалізації (А. Є. Ільїних, О. Ю. Суднева, С. В. Харченко), суверенністю психологічного простору (С. В. Харченко).

В низці досліджень вчені порівнювали особливості особистості та поведінки студентів з різними рівнями соціального інтелекту. Дані Н. А. Філіної свідчать, що студенти з високим рівнем соціального інтелекту відповідальні за власні рішення, їх потреби та інтереси більш різноманітні і змістовні, вони більш чутливі до поведінки інших, краще вміють співчувати і частіше готові допомогти, у взаєминах мають почуття міри і психологічний такт, при першому знайомстві проявляють винахідливість і швидко знаходять способи впливу і контакту з іншими людьми, виходячи з їх індивідуальних особливостей, у великій аудиторії

не відчують напруги. Студенти з високим рівнем соціального інтелекту впевнені у власних силах, мають підвищене почуття власної гідності і прагнуть позитивної думки про себе у оточуючих. У спілкуванні вони відкриті і природні, готові до співпраці, уважно та терпляче ставляться до оточуючих і легко пристосовуються. Їм властива підприємливість, соціальна сміливість, активність, вміння триматися вільно, але в той же час вони можуть бути імпульсивними і чутливими [2].

За даними Н. А. Філіної, студенти з низьким рівнем розвитку соціального інтелекту прагнуть лідерства, домінування, виявляють владність і непоступливість, хочуть мати вагу в очах інших, розпоряджатися, мати успіх, ігноруючи чужі бажання і волю. Вони можуть у процесі комунікації в основному використовувати рішучу й категоричну форму прохань, а при опорі можуть проявляти агресію, недружелюбність, гнів. У комунікативному процесі студенти з низьким рівнем розвитку соціального інтелекту часто демонструють наполегливість, впертість, а також ігнорування прийнятих у суспільстві правил, що може призводити до конфліктів, критично ставляться до думки інших, рідко її враховують, рішення не змінюють під тиском групи.

М. Л. Тарасенко виявила, що у студентів, у яких рівень соціального інтелекту був дуже високим, спостерігалось сильне збільшення маніпулятивних тенденцій, знижений рівень власної гідності, емпатії, висока обережність (низькі показники імпульсивності), догматичність мислення, низький рівень моральної свідомості з одночасно високим почуттям задоволеності спілкуванням і стосунками у близькому колі [1]. Студенти з високим рівнем соціального інтелекту не мають проблем в спілкуванні, для них характерний високий рівень володіння комунікативними вміннями і навичками; висока сумісність, контактність, гнучкість, адаптивність і свобода в спілкуванні.

Студенти з низьким та середнім рівнем соціального інтелекту проявляють труднощі в міжособистісному спілкуванні, для них характерні жорстко-консервативний, авторитарно-агресивний стилі спілкування. Автором також відмічений зв'язок рівня розвитку соціального інтелекту та успішністю адаптації студентів до умов навчання у педагогічному вузі [1].

За даними О. Б. Мартинюк та А. В. Держакової, студенти з рівнем соціального інтелекту нижче середнього часто мають залежний тип реагування, мають труднощі в ситуаціях, в яких потрібно реагувати на позитивні і негативні висловлювання партнера, в ситуаціях, які вимагають прояву емпатії, не вміють робити і приймати знаки уваги (компліменти), адекватно реагувати на критику, поведінку співрозмовника, який зачіпає або провокує, звертатися з проханням, відповідати відмовою на чуже прохання, співчувати і приймати співчуття.

Таким чином, в науці вивчалися психолого-педагогічні умови розвитку соціального інтелекту студентів, проведений порівняльний аналіз здібностей соціального інтелекту студентів, які навчаються за різними спеціальностями та на різних курсах, вивчений взаємозв'язок соціального інтелекту та особливостей особистості та поведінки студентів.

Список бібліографічних посилань

1. Тарасенко М. Л. Трудности межличностного общения студентов с разным уровнем социального интеллекта : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Сургут, 2008. 25 с.

2. Филина Н. А. Социальный интеллект как фактор эффективности коммуникативного процесса между социальным педагогом и детьми группы риска : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. М., 2016. 25 с.

Одержано 26.02.2018

Определены основные направления изучения способностей социального интеллекта студентов. Показаны результаты взаимосвязи социального интеллекта и особенностей личности и общения студентов. Приведены данные об особенностях личности и поведения студентов с различными уровнями социального интеллекта.

Ключевые слова: социальный интеллект, личность, общение, студент.

УДК 159.922«627»

Дмитро Олександрович ХМЕЛЕВСЬКИЙ,

студент історичного факультету
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

*Науковий керівник:***Ніна Михайлівна АТАМАНЧУК,**

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної, вікової та практичної психології
Полтавського національного педагогічного
університету ім. В. Г. Короленка

ГОЛОЦЕН ЯК ЕПОХА НАЙІНТЕНСИВНІШОГО ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ІНДИВІДА

Охарактеризовано голоцен як епоху найінтенсивнішого психічного розвитку індивіда. Відтворено ретроспективу того часу за рахунок геологічної та кліматичної періодизації. Визначено перелом у психічному розвитку індивіда, цей момент назвали – «точка неповернення».

Ключові слова: голоцен, психіка, психічний розвиток, соціум, клімат, «точка неповернення».

Формування свідомості людини розпочалося близько 2-х мільйонів років тому. Для дослідження нами обрано саме геохронологічну систему, адже на її ґрунті чітко прослідковується проростання перших пагонів історичного датування. **Голоцен** – це епоха чвертьтинного (антропогенового) періоду кайнозойської ери, їй нараховується близько 9–11 тис. років. Він став вирішальною ланкою у формуванні не лише соціуму, але й загальної картини психо-філософського буття. Початок формування антропогенезу розпочався ще із плейстоцену (епоха перед голоценом). Ми не будемо розглядати плейстоцен, він слугує певною площиною на якій сформувалася свідомість особистості. На нашу думку голоценову епоху доцільніше буде поділити на кліматичні стадії за періодизацією Блітта-Сарнандера. Клімат став одним із рушійних сил психічного розвитку особистості. Розпочнемо із найдавнішої стадії. Будемо дотримуватися історичного датування (див. табл. 1).

Пребореал – його тривалість 9610–8690 років до н.е. Йому властивий антропогенез, температура клімату збільшувалася,

що і привело до формування первісної общини, тобто створилася платформа для соціогенезу. Психічний розвиток був недостатньо сформований, особа видавала певні звуки, але вже йшло формування інтелекту та мислення.

Таблиця 1

**Характеристика голоценової епохи
(за періодизацією Блітта-Сарнандера)**

<i>Геологічна епоха</i>	<i>Кліматична стадія</i>	<i>Тривалість</i>	<i>Точка неповернення</i>
Голоцен	<i>Субатлантик</i>		
	<i>Суббореал</i>	3710–450	
	<i>Атлантик</i>	7270–3710	
	<i>Бореал</i>	8690–7270	
	<i>Пребореал</i>	9610–8690	
Плейстоцен			

Бореал – тривалість 8690–7270 років до н.е. Людина починає входити у соціогенез. Особа почала абстрактно мислити, створювати сім'ю, з'явилися сімейні відносини у формі (мама-тато-я). Створювалися певні інструменти, була присутня у свідомості відповідальність за ту чи іншу дію, але домінували рудиментивні тваринні прояви різкої агресії.

Атлантик – тривалість 7270–3710 до н.е. Вважається найтеплішою та найвологішою стадією. Особабільш інтенсивніше вела осілий спосіб життя. Були розподілені на гендерній основі обов'язки. Чоловіча стаття займалася полюванням та землеробством, а жіноча – вихованням дітей та збиральництвом. У цей час велося активне одомашнення тварин, людина розуміла поведінку тварин, це стало наслідком у майбутньому для формування зоопсихологічних засад.

Суббореал – тривалість 3710–450 до н.е. Розпочалося різке похолодання клімату, сухість у тропосфері підвищилася у декілька разів. Ці несприятливі умови навколишнього середовища спровокували різкий тренд розвитку людської свідомості. Людина почала мислити нестандартно, вигадуючи різні речі, будуючи досконалі архітектурні споруди, почався високий розвиток культури. Цю стадію ми виокремили як «точка неповернення» до регресії соціогенезу, з'явився організм – Homo Sapiens.

Субатлантик – тривалість із 450 р. до н.е. і до нині. Це є нашою ланкою кліматичного життя. Саме ця стадія є найшвидшою у формуванні людського психологічного розвитку. У людини почали з'являтися запитання: «Чому вона добра чи зла?», «Який характер має?», «Як стосунки у сім'ї впливають на становлення особистості?». Креативність мислення досягла свого. Ми досліджуємо розум із різними цілями, для одних він шедевр природи, а для інших зброя масового враження.

Наступним нашим періодом стане – третинний, а епоха, яку у 2018 вчені задокументують в періодизацію стане – антропоцен (як епоха найбільшого антропогенного навантаження на природу). Як зміниться психіка людини, і чи досягнемо ми відмітки 100 % інтелекту залежить від природи, але у першу чергу від власного «Я».

Одержано 28.02.2018

Охарактеризован голоцен ка кэпоха самого интенсивного психического развития индивида. Воссоздана ретроспектива того времени за счет геологической и климатической периодизации. Определен перелом в психическом развитии индивида, этот момент назвали – «точка невозвращения».

Ключевые слова: голоцен, психіка, психическое развитие, соціум, клімат, «точка невозвращения».

УДК 159.9-057.36

Лада Петрівна ЧЕПІГА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2519-5698>

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ В УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Представлені результати дослідження посттравматичного особистісного зростання і базисних переконань в учасників АТО.

Ключові слова: травма, посттравматичне особистісне зростання, базисні переконання, учасники бойових дій.

Терміном «посттравматичне особистісне зростання» позначають суб'єктивний досвід позитивної психологічної зміни після впливу на людину стресора, який несе в собі загрозу життю. Г. М. Зеляніна, М. А. Падун, аналізуючи дослідження, присвячені проблемі посттравматичного особистісного зростання, відзначають, що реакція у відповідь на травматичну подію може сильно варіюватися. З одного боку, вплив травматичного стресора може бути причиною розвитку вираженого посттравматичного стресу. З іншого боку, травматичні події можуть привести до позитивних психологічних змін, які, згідно з результатами досліджень, спостерігаються в 30–90 % випадків при переживанні впливу травматичних стресорів різного характеру [1].

М. Ш. Магомед-Емінов виділяє три види психологічних наслідків психічної травми, позначаючи їх як негативні, нейтральні і позитивні.

Негативні наслідки – це ті зміни психічної діяльності людини, які можна описати в термінах розлади, хвороби, страждання, дистресу тощо. Термін «нейтральні наслідки» вказує на відсутність значущих (з точки зору розладу) змін психічної діяльності людини внаслідок травматичного стресу, а також на ефективну адаптацію до нових умов. Позитивні наслідки позначають зростання і розвиток особистості, які виникають внаслідок психічної травми та не відзначалися у людини до травматичної події.

М. Ш. Магомед-Емінов вважає, що трьома типами наслідків екстремальної ситуації відповідають, таким чином, три психологічних феномена «розлад – стійкість – зростання»; а відповідно до них, тріаду психологічних реакцій суб'єкта на екстремальність можна визначити таким чином: «травма – стійкість – зростання». Стійкість включає фактори підтримки і відновлення рівноваги, ефективної адаптації, запобігання розладу. У цьому випадку людина підходить до нещастя як до випробування, яке треба стійко витримати. Зростання – загальний термін для позначення конструктивної трансформації особистості, вилучення позитивних наслідків ізлиха, екстремальності. Травми не тільки відкривають «нижчі» сторони життя, але і виявляють вищі смисли буття [2, с. 92].

В концепції Р. Янофф-Бульман пояснення позитивних особистісних змін подається через призму концепту базисних переконань – імпліцитних уявлень людини про навколишній світ,

власне «Я», а також про відносини між «Я» та світом. Вплив травматичного стресора призводить до дезінтеграції особистості. Процес подолання травми полягає в подоланні дезінтеграції через відновлення базисних переконань і проходить в два етапи. На першому етапі включаються захисні механізми (заперечення, уникнення тощо). Основна функція цих механізмів – захист психіки індивіда від сильного збудження. На другому етапі індивід намагається повернутися до старих базисних переконань задля досягнення колишнього психологічного комфорту. З цієї причини відбувається позитивна реінтерпретація травматичного досвіду, починається пошук позитивних змін, викликаних травмою [1].

Згідно Р. Тадеші Л. Калхаун, позитивні зміни, які описуються людьми, що переживають посттравматичне особистісне зростання, представлені п'ятьма факторами: 1) ставлення до інших; 2) нові можливості; 3) сила особистості; 4) духовні зміни; 5) підвищення цінності життя [3, с. 28].

У нашому дослідженні посттравматичного зростання в учасників бойових дій використовувалися Опитувальник посттравматичного зростання Р. Тадешіта Л. Калхаун в адаптації М. Ш. Магомед-Емінова і Шкала базисних переконань Р. Янофф-Бульман в адаптації О. Кравцової. Було опитано 60 учасників бойових дій, які брали участь в антитерористичній операції на Донбасі в 2014-2016 роках. 53,3 % опитаних мають вищу освіту, 46,7 % – середня технічна. Середній вік випробовуваних склав 36,5 років.

Результати дослідження свідчать, що 51,7 % опитаних учасників бойових дій властивий помірний рівень посттравматичного особистісного зростання (ПТОЗ), і 48,3 % – високий.

При цьому спостерігаються відмінності в структурі компонентів посттравматичного зростання в учасників бойових дій з помірним і високим рівнем посттравматичного зростання. Так, в учасників бойових дій з високим рівнем ПТОЗ достовірно вище виражені такі компоненти посттравматичного зростання, як «ставлення до інших» ($25,1 \pm 5,78$ і $17,94 \pm 5,29$ $t=5,0$ $p \leq 0,001$), «нові можливості» ($16,2 \pm 4,14$ і $12,26 \pm 4,25$ $t=3,6$ $p \leq 0,001$), «сила особистості» ($16,1 \pm 3,09$ і $9,39 \pm 4,33$ $t=6,9$ $p \leq 0,001$). Іншими словами, учасники бойових дій з високим рівнем посттравматичного зростання стали більше розраховувати на інших людей у важку хвилину, відчувати більшу близькість з оточуючими. У них з'явилося більше співчуття до людей, вони стали витрачати більше

зусиль на налагодження взаємовідносин з людьми, частіше визнавати, що мають потребу в інших людях, більш високо цінувати їх.

Також учасники бойових дій з високим рівнем посттравматичного зростання відзначають, що у них з'явилися нові інтереси, нові можливості, які не були доступні раніше. Вони готові змінити в своєму житті те, що потребує зміни. Крім того, вони стали відчувати більшу впевненість в собі, краще розуміти, що можуть справлятися з труднощами, виявили, що вони сильніші, ніж вважали.

В учасників бойових дій з помірним рівнем ПТОЗ достовірно вище виражений такий компонент посттравматичного зростання, як «підвищення цінності життя» ($10,77 \pm 3,15$ і $8,8 \pm 3,59$ $t = 2,3$ $p \leq 0,05$). Учасники бойових дій з помірним рівнем ПТОЗ змінили життєві пріоритети, стали набагато краще розуміти цінність власного життя, більше цінувати кожен день свого життя.

Дослідження базисних переконань показало, що учасники бойових дій з помірним ПТОЗ більшою мірою зберегли віру в прихильність світу ($15,39 \pm 4,14$ і $12,8 \pm 4,10$ $t = 2,4$ $p \leq 0,05$), справедливість ($13,74 \pm 3,02$ і $11,9 \pm 3,24$ $t = 2,3$ $p \leq 0,05$) і контрольованість світу ($14,58 \pm 3,48$ і $11,7 \pm 3,87$ $t = 3,0$ $p \leq 0,01$). Вони зберегли переконаність в тому, що в світі набагато частіше відбувається щось хороше, ніж погане, що в більшості випадків хороші люди отримують те, чого заслуговують в житті і що якщо вживати запобіжних заходів, можна уникнути нещастя.

Учасники бойових дій з високим ПТОЗ більшою мірою зберегли віру в доброту людей ($15,0 \pm 3,88$ і $11,90 \pm 3,25$ $t = 3,4$ $p \leq 0,001$) та цінність власного Я ($16,4 \pm 3,74$ і $14,19 \pm 3,58$ $t = 2,4$ $p \leq 0,05$). Вони зберегли переконаність в тому, що люди добрі та готові прийти на допомогу і що вони самі є хорошими і гідними людьми.

Узагальнюючи результати дослідження можна виділити два типи посттравматичного особистісного зростання, які спостерігаються в учасників бойових дій по закінченні двох-трьох років після демобілізації. Перший тип – це помірне особистісне зростання, пов'язане з підвищенням цінності проживання кожного дня звичайного життя в мирній обстановці. Другий тип – це виражене особистісне зростання, що виявляється в більшій здатності до переживання психологічної близькості з іншими людьми, в підвищенні цінності власної особистості, вірі в свої сили та готовності до змін.

Список бібліографічних посилань

1. Зелянина А. Н., Падун М. А. К проблеме посттравматического личностного роста: современное состояние и перспективы. *Психологические исследования*. 2017. Т. 10, № 53. С. 4.

2. Магомед-Эминов М. Ш. Феномен экстремальности. М. : Психологический аналит. Ассос., 2008. 218 с.

3. Падун М. А., Котельникова А. В. Психическая травма и картина мира: теория, эмпирия, практика. М. : Ин-т психологии РАН, 2012. 135 с.

Одержано 13.03.2018

Представлены результаты исследования посттравматического личностного роста и базисных убеждений у участников АТО.

Ключевые слова: травма, посттравматический личностный рост, базисные убеждения, участники боевых действий.

УДК 159.9.072.43

Олена Григорівна ШАХОВА,

кандидат біологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7860-6972>

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ПІДЛІТКІВ

У роботі представлені результати дослідження гендерних аспектів захисних механізмів психіки підлітків. Установлено, що підлітки незалежно від статі активно використовують заперечення, гіперкомпенсацію і раціоналізацію. Хлопчики частіше дівчаток використовують такі більш архаїчні і менш продуктивні захисти як заперечення і придушення, наслідком чого, мабуть, і є більша загальна напруженість всіх психологічних захистів у хлопчиків у порівнянні з дівчатками.

Ключові слова: гендер, захисні механізми психіки, підлітки.

В сучасному світі відбувається суттєва трансформація традиційних зразків мужності і жіночності, що створює серйозні труднощі на шляху гендерної ідентифікації підлітків. Процес гендерної ідентифікації відбувається на тлі дії механізмів психологічного захисту, що підтримують цілісність і психічний гомеостаз

особистості [1]. З огляду на важливу роль функціонування та подальшого становлення захисних механізмів психіки в процесі гендерної ідентифікації підлітків в умовах сучасного мінливого світу, метою цього дослідження було вивчення гендерних аспектів захисних механізмів психіки підлітків. У дослідженні взяли участь 50 осіб у віці від 15 до 17 років. Рівень напруженості основних психологічних захистів, ієрархію системи психологічного захисту і загальну напруженість основних захистів підлітків досліджували за допомогою опитувальника Плутчика-Келлермана-Конте.

Згідно з отриманими даними, як у хлопчиків, так і у дівчаток найбільш високий індекс напруженості виявлено у психологічного захисту «заперечення», а найменший – у «заміщення» (таблиця 1). І у хлопчиків і у дівчаток також високі індекси напруженості захистів «гіперкомпенсація, реактивні утворення» і «раціоналізація, інтелектуалізація». Дані таблиці свідчать про використання підлітками широкого репертуару захисних механізмів для протекції від переживання тривоги. Відсутність ригідності психологічних захистів є важливою передумовою можливості адаптації до широкого спектру психотравмуючих ситуацій.

Таблиця 1

Напруженість механізмів психологічного захисту підлітків ($M \pm m$)

Механізми психологічного захисту	Хлопчики	Дівчата	t
Заперечення	77,26 \pm 2,63	68,38 \pm 2,64	2,38 *
Подавлення	63,40 \pm 2,76	55,25 \pm 2,44	2,21 *
Регресія	59,31 \pm 2,96	52,38 \pm 1,87	1,98
Компенсація	60,43 \pm 3,36	52,59 \pm 3,91	1,52
Проекція	50,50 \pm 3,27	48,55 \pm 2,10	0,50
Заміщення	28,43 \pm 2,39	31,05 \pm 2,34	0,78
Раціоналізація і Інтелектуалізація	67,39 \pm 2,77	64,14 \pm 2,62	0,85
Гіперкомпенсація і Реактивні утворення	67,83 \pm 2,35	65,19 \pm 3,60	0,61
Загальна напруженість всіх захистів	58,90 \pm 1,20	54,45 \pm 1,25	2,57 *

Примітка: * – рівень значимості $p < 0,05$.

Як у хлопчиків, так і у дівчаток загальна напруженість всіх психологічних захистів перевищує 50 %, при цьому індекс загальної напруженості захистів у хлопчиків достовірно вище, ніж у дівчаток, за рахунок заперечення й подавлення. Ці дані дозволяють припускати наявність у підлітків невирішених зовнішніх і внутрішніх конфліктів, більш виражених у хлопчиків. У стресових ситуаціях підлітки обох статей вибірки даного дослідження найчастіше використовують заперечення, гіперкомпенсацію і раціоналізацію, а найрідше – заміщення.

Заперечення – це ранній спосіб справлятися з неприємностями – відмова прийняти їх існування. Ця реакція – відгомін архаїчного процесу, що минає корінням в дитячий егоцентризм, коли пізнанням управляє до логічне переконання: «Якщо я не визнаю цього, значить, це не сталося» [2, с. 132]. Реактивні утворення нерідко ототожнюють з гіперкомпенсацією: особистість запобігає прояву неприємних або неприйнятних для неї думок, почуттів або вчинків шляхом перебільшеного розвитку протилежних прагнень. Реактивне утворення часто використовується, якщо людина відчуває ворожі почуття і агресивні імпульси, але на досвіді перевірено, наскільки небезпечно не вміти тримати їх в руках [2]. Дія інтелектуалізації проявляється в заснованому на фактах надмірно «розумовому» способі подолання конфліктної або фруструючої ситуації без переживань. Н. Мак-Вільямс відносить інтелектуалізацію до вторинних (вищого порядку, більш зрілих) захисних механізмів, які здійснюють певні трансформації одного із параметрів – думок, почуттів, відчуттів, поведінки або деякої їх комбінації [2].

Отримані нами результати узгоджуються з даними вітчизняних і зарубіжних дослідників [3; 4]. Згідно дослідженням А. Б. Карпова, інтелектуалізація розвивається вже в ранньому підлітковому віці [3], її утворення прийнято співвідносити з фрустрацією, яка пов'язана з невдачами в конкуренції з однолітками: абстрактні дискусії і міркування на релігійні та філософські теми дозволяють ефективно уникати тілесних переживань, конфліктних почуттів і ідей, не вирішуючи конкретне завдання, яке поставлене реальністю. Деякі дослідники відносять інтелектуалізацію та подавлення до типово «чоловічих» форм захисної поведінки, незалежно від віку обстежуваного, репертуар «жіночих»

захисних механізмів включає в себе регресію, компенсацію і реактивні утворення [5].

Дівчатка-підлітки вибірки нашого дослідження використовують як «жіночі» захисні механізми (реактивні утворення), так і «чоловічі» (інтелектуалізація). У той же час, хлопчики використовують як «чоловічі» захисти (подавлення і інтелектуалізація), так і «жіночі» (реактивне утворення). Ці результати свідчать про відсутність гендерно-специфічних механізмів психологічного захисту у підлітків вибірки нашого дослідження.

Подібні результати, що вказують на відсутність виражених гендерних відмінностей у сучасних підлітків, отримані Волочковою і Федяєвою [6]. Встановлено, що більшості підлітків-хлопчиків (88 %) і підлітків-дівчаток (75 %) властиві в рівній мірі ознаки як маскулінності, так і фемінінності, що вказує на приналежність до андрогіна. Андрогінія розуміється як емансипація обох статей, інтеграція жіночого емоційно-експресивного стилю з чоловічим інструментальним стилем діяльності. Автори вважають, що андрогінність вельми сприятлива для успішної соціалізації особистості. Індивіди, які мають одночасно маскулінні і фемінінні риси при адекватній статевій самосвідомості та виразної статевої ідентичності, дозволяють собі менш жорстко дотримуватися статево-рольових норм, бути вільними від соціальних стереотипів, вільніше переходити від традиційного жіночих занять до чоловічих і навпаки.

Таким чином, сучасні підлітки в стресових умовах активно використовують такі механізми психологічного захисту, як заперечення, гіперкомпенсація і раціоналізація, незалежно від статі. Хлопчики частіше дівчаток використовують такі більш архаїчні і менш продуктивні захисти як заперечення і придушення, наслідком чого, мабуть, і є більша загальна напруженість всіх психологічних захистів у хлопчиків у порівнянні з дівчатками.

Список бібліографічних посилань

1. Исаева Е. Р. Защитно-совладающий стиль личности: анализ взаимоотношений копинга и психологической защиты. *Российский научный журнал*. 2009. № 3 (10). С. 40–46.
2. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика: понимание структуры личности в клиническом процессе. М. : Класс, 1998. 480 с.
3. Соловьева А. В. Психологическая защита в подростковом возрасте: сущность, содержание, причины. М. : ФЛИНТА, 2013. 184 с.

4. Фрейд А. Теория и практика детского психоанализа / пер. с англ. М. : Эксмо-Пресс, 1999. 400 с.

5. Дворянчиков Н. В., Носов С. С., Саламова Д. К. Половое самосознание и методы его диагностики. М. : Флинта ; Наука, 2011. 150 с.

6. Волчкова Н. И., Федяева М. В. Особенности гендерной идентичности у современных подростков. *Гуманитарные научные исследования*. 2012. № 6. URL: <http://human.snauka.ru/2012/06/1427> (дата звернення: 09.03.2018).

Одержано 11.03.2018

В работе исследовали гендерные аспекты защитных механизмов психики подростков. Установлено, что подростки независимо от пола активно используют отрицание, гиперкомпенсацию и рационализацию. Мальчики чаще девочек прибегают к таким древним и менее продуктивным защитам как отрицание и подавление, следствием чего, по-видимому, и является большая общая напряженность всех психологических защит у мальчиков по сравнению с девочками.

Ключевые слова: гендер, защитные механизмы психики, подростки.

УДК 159.923:316.62

Дмитро Володимирович ШВЕЦЬ,

кандидат педагогічних наук, перший проректор

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1999-9956>

ОСОБИСТІСТЬ ПРАВООХОРОНЦЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ПРАВООХОРОННОЇ ГАЛУЗІ

Розглянуто проблему формування особистості правоохоронця. Наголошено на актуальності і практичній значущості вивчення та формування різних компетенцій, у тому числі спеціальних компетенцій, зокрема прогностичної компетенції та здатності до інноваційної діяльності, необхідних для виконання професійної діяльності поліцейських. Зазначено, що перед системою освіти на всіх її етапах стоїть завдання орієнтації на формування та розвиток навичок і компетенцій, необхідних для інноваційної діяльності.

Ключові слова: компетенції, особистість правоохоронця, поліцейські, прогностична компетенція, інноваційна діяльність.

Проблема трансформаційних процесів у правоохоронній галузі останніми роками стала надзвичайно популярною як у роботах дослідників права, так і в психологічних дослідженнях. Розглядаючи особливості реформ правоохоронних органів у різних країнах, автори намагаються визначити їх специфіку через призму конкретних історичних чинників [1], відмінностей в етапах і кроках реформ [2; 3] тощо. Усі процеси, пов'язані з реформуванням правоохоронної галузі, є не просто «технічними» зовнішніми змінами у діяльності поліцейських інститутів, вони містять у собі глибокий психологічний зміст [4]. Практично всі дослідники відзначають значні психологічні складнощі перетворень [5; 6]. Це пов'язано із часовими та змістовними змінами в етапах професіоналізації й у регламентах професійної діяльності, з трансформаціями законодавчої бази тощо. Значною мірою кінцевий успіх реформ визначають суто *психологічні* чинники: здатність працівників подолати власну інерцію та навчитися працювати у нових умовах, ефективність спроб створити «нового фахівця» із заданими моральними характеристиками і при цьому не втратити рівень професійної досконалості тощо. Сучасній соціальній реальності, що характеризується соціальною нестабільністю, притаманні високий темп соціальних змін у різних галузях суспільної практики та зростання кількості невизначених соціальних ситуацій. Невизначеність проявляється у широкому діапазоні ситуацій: у повсякденному житті, в міжособистісній комунікації та міжгруповій взаємодії, при прийнятті рішень, у вирішенні завдань навчальної та професійної діяльності [7]. Засновники теорії контекстуалізму наголошують, що зміни особистості залежать від еволюції контекста, який постійно ускладнюється [8; 9]. Крім того, Р. Девіс, Р. Лернер, Т. Міллон і Д. Форд трактують особистість як сукупність рис, як відкриту систему, здатну до різних змін та породження нової ідентичності, тобто нового «образу Я», визначаючи джерелами змінювання особистість і середовище [8; 9]. Інтенсивність трансформацій середовища, в якому відбувається професійне становлення поліцейських в Україні, навіть важко собі уявити. Кардинальних змін зазнають не тільки законодавча база та регламенти виконання

професійної діяльності, але й ціннісні уподобання молодих поліцейських, їх світоглядні установки тощо.

За таких умов формування певних характеристик у поліцейських у процесі професійної підготовки, у тому числі формування прогностичної компетенції та здатності до інноваційної діяльності, набувають особливої актуальності. Актуальність формування прогностичної компетенції, крім того, обумовлюється тим, що успішність виконання службово-бойових завдань майбутніми поліцейськими в умовах перманентно мінливого характеру бойових дій і розширення впливу терористичних та екстремістських загроз усередині країни залежить від рівня підготовки майбутнього офіцера поліції, його вміння прогнозувати ймовірний характер дій противника.

Уміння передбачати результати своєї роботи, вчасно коригувати й удосконалювати методи та засоби досягнення мети є необхідною умовою успішності й конкурентоспроможності фахівця в будь-якій галузі. Саме тому зараз особливої актуальності та практичної значущості набуває вивчення різних компетенцій, у тому числі спеціальних компетенцій, тобто необхідних для конкретної професійної ситуації (проектних, прогностичних, конструктивних, аналітичних, розвивальних, рефлексивних компетенцій тощо) [10].

Процес створення, поширення й упровадження нововведень і передового досвіду в повному обсязі зачіпає внутрішнє, психічне життя людини, що викликано необхідністю адаптації до умов новизни. Знання психологічних феноменів, що супроводжують інноваційні процеси, своєчасне включення цих знань в управління впровадженням нововведень – гарантія не тільки успішності в умовах організації інноваційного процесу, а й запорука позитивного результату, отриманого в результаті впровадження нововведення (передового досвіду), спрямованого на підвищення ефективності роботи [11].

О. М. Краснорядцева зазначає, що психологічна готовність до інноваційної діяльності відображає такі динамічні характеристики багатовимірного життєвого світу людини, як ініціативність (готовність людини діяти в умовах непередбачуваності результатів діяльності й відповідати за результати), готовність до змін, відкритість до змін, легкість перебудови [12].

Перед системою освіти на всіх її етапах стоїть завдання орієнтації на формування та розвиток навичок і компетенцій, необхідних для інноваційної діяльності. Показником готовності до інноваційної діяльності є високий рівень інноваційного потенціалу особистості. Під інноваційним потенціалом розуміється інтегральна системна характеристика людини, що визначає її здатність, по-перше, генерувати нові форми поведінки й діяльності, використовуючи ті можливості, які відкриваються їй в складній динаміці ціннісно-смыслових вимірів її життєвого простору, і, по-друге, забезпечувати режим саморозвитку [13].

Дж. Камп'юн у книзі «Нові поліцейські ризики в історії сучасної Європи», виданій у 2015 р. [2], пише про те, що влада дуже часто боїться соціальних змін, бо це передбачає пошук нових балансів у співіснуванні із суспільством. І незалежно від того, детермінуються ці зміни економічними, політичними, соціальними або культурними чинниками, трансформації у суспільстві сприймаються владою як «ризики», які мають бути формалізованими та потрапити під контроль. Неформально чи формально, пише Дж. Камп'юн, системи поліції змушені адаптувати свої нормативно-правові бази, їх структури та їх практику так, щоб реагувати на виклики, нові загрози й нові правила, з якими вони стикаються та мають справу [2]. Усе це ставить на порядок денний формування у поліцейських готовності до інноваційної діяльності, а саме підвищення інноваційної активності освітнього середовища, можливість формування та розвитку інноваційного потенціалу особистості й інноваційної активності майбутніх фахівців.

Як зауважують С. Дерроч та Л. Мазеролле (S. Darroch, L. Mazerolle), вимоги до поліціювання у сучасних умовах передбачають високу готовність до змін від представників поліцейської професії всіх рівнів, але така готовність і здатність поліцейських організацій до прийняття інноваційних практик майже не вивчається, що робить психологічну сутність реорганізаційних процесів важкозрозумілою [6].

В. Дж. О'Нейл (W. G. O'Neill) у 2005 р. на прикладі постконфліктних країн зазначав, що, розпочинаючи поліцейську реформу, всім її учасникам слід розуміти із самого початку, що її здійснення містить у собі набагато більше, ніж просто «технічне рішення» або зовнішні зміни у діяльності поліцейських інститутів.

З огляду на складність реформи у процесі її реалізації слід урахувати досвід не тільки в галузі інституційних змін, управління й матеріально-технічного забезпечення, але й психології. Важливим у цьому сенсі є досвід у галузі «управління змінами» та організаційної психології щодо створення нової системи стимулювання, нових етичних принципів та організаційної культури поліції [1].

Н. Кейвні (N. Caveney) у дослідженні організаційної культури поліції в умовах радикальних змін виявив, що в контексті реформування організаційні зміни повинні мати для співробітників позитивний психологічний зміст, який забезпечується відповідними програмами, спрямованими на формування відчуття психологічної безпеки, психологічної доступності засобів адаптації та психологічної залученості до цих змін [4].

У 2015 р. П. С. Краткоскі та М. Едельбакер (P. C. Kratcoski, M. Edelbacher) указували, що як поліцейська практика, так і поліцейська освіта сьогодні мають ґрунтуватись на тісному співробітництві між професіоналами та дослідниками, що дозволяє створити комплексні програми для оцінювання та аналізу практичних, теоретичних та психологічних проблем і розробки засобів для їх подолання [3].

Підтвердження того, що світи поліцейської практики та психологічних досліджень зближуються, ми знаходимо у 2016 р. у статті Джоан Брюстер (JoAnne Brewster) зі співавторами [5, р. 171], які констатують, що у США психологія поліції та суспільної безпеки стала новою спеціальністю в галузі психології. Автори наголошують на необхідності підготовки кадрів за новою спеціальністю з акцентуванням на основоположних компетенціях, необхідних для базової підготовки в галузі психології, та додаткових функціональних компетенціях, що є необхідними для ефективної практики за зазначеним фахом, зокрема у чотирьох напрямках роботи: оцінювання, корекція, супроводження та організаційний консалтинг.

Список бібліографічних посилань

1. O'Neill W. G. Police Reform in Post-Conflict Societies: what we know and what we still need to know. NY : International Peace Academy, 2005. URL: <https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/publications/polreferpt.pdf> (дата звернення: 01.03.2018).

2. Campion J. et al. Policing New Risks in Modern European History. Basingstoke, 2015. 128 p.

3. Collaborative Policing: Police, Academics, Professionals, and Communities Working Together for Education, Training, and Program Implementation / Kratcoski P. C., Edelbacher M. (ed.). CRC Press, 2015. 322 p.

4. Caveney N. The material preconditions for engagement in the police. A case study of UK police culture and engagement in times of radical change. 2015. URL: <http://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.664873> (дата звернення: 02.03.2018).

5. Brewster J.A., Stoloff M. L., Corey D. M. et al. Education and training guidelines for the specialty of police and public safety psychology. *Training and Education in Professional Psychology*. 2016. Vol. 10, No. 3. P. 171–176. DOI: <http://dx.doi.org/10.1037/tep0000122>.

6. Darroch S., Mazerolle L. Intelligence-led policing: a comparative analysis of community context influencing innovation uptake. *Policing and Society*. 2015. Vol. 25, No. 1. P. 1–24.

7. Євдокімова О. О., Ламаш І. В. Толерантність до невизначеності як ресурс саморегуляції особистості працівників поліції // Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.) : матеріали наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 112–114.

8. Devis R. D., Millon T. Personality change: metatheories and alternatives // Can personality change? / T. F. Heatherton, G. L. Weinberger (ed.). Washington : American Psychological Association, 1994. P. 85–119.

9. Ford D. H., Learner R. M. Developmental system theory: an integrative approach. Newsbury Park, CA : Sage, 1992. 413 p.

10. Кочесокова З. Х., Машекуашева М. Х. Коммуникативные компетенции сотрудников полиции как фактор эффективности профессиональной деятельности. *Современные наукоемкие технологии*. 2014. № 4. С. 167–168. URL: <http://www.top-technologies.ru/ru/article/view?id=34602> (дата звернення: 01.03.2018).

11. Вахнина В. В., Шпагина Е. М. Особенности психологического обеспечения инновационной деятельности руководителя органа внутренних дел. *Труды Академии управления МВД России*. 2009. № 2. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=12535352> (дата звернення: 28.02.2018).

12. Краснорядцева О. М., Баланев Д. Ю., Щеглова Э. А. Диагностические возможности опросника «Психологическая готовность к инновационной деятельности». *Сибирский психологический журнал*. 2011. Вып. 40. С. 164–175.

13. Ключко В. Е., Галажинский Э. В. Инновационный потенциал личности: системно-антропологический контекст. *Вестник Томского государственного университета*. 2009. № 325. С. 146–151.

Одержано 03.03.2018

Рассмотрена проблема формирования личности правоохранителя. Подчёркнуто актуальность и практическое значение изучения и формирования различных компетенций, в том числе специальных компетенций, в частности прогностической компетенции и способности к инновационной деятельности, необходимых для выполнения профессиональной деятельности полицейских. Отмечено, что перед системой образования на всех её этапах стоит задача ориентации на формирование и развитие навыков и компетенций, необходимых для инновационной деятельности.

Ключевые слова: компетенции, личность правоохранителя, полицейские, прогностическая компетенция, инновационная деятельность.

УДК 159.923.2

Лариса Олександрівна ШЕВЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6117-9134>

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ЗЛОЧИНЦІВ

*Психологія саморегуляції відображає проблему
мінливої особистості в мінливому світі
А. Асмолов*

Розглянуто гендерні особливості саморегуляції злочинців, оскільки порушення саморегуляції є однією з причин соціальних і особистісних проблем особистості. Виявлено, що загальний рівень саморегуляції у жінок-злочинниць нижчий, ніж у чоловіків. Втім, головну роль у регуляції своєї поведінки злочинців обох статей відводять зовнішнім регуляторам.

Ключові слова: саморегуляція, гендер, особистість, самоконтроль, злочинність, жінки-злочинниці, імпульсивність

Порушення саморегуляції та самоконтролю є однією з причин соціальних й особистісних проблем: сімейних негараздів, наркоманії, алкоголізму, інтернет-залежності, правопорушень,

злочинності. Показник жіночої злочинності вважається своєрідним індикатором здоров'я суспільного життя, тому вивчення особистості жінок-злочинниць, їх емоційно-вольової сфери, зокрема особливості їх саморегуляції та самоконтролю, з метою розроблення дієвих програм ресоціалізації правопорушниць постає актуальним та своєчасним завданням.

Розмаїть поглядів на категорію саморегуляції в різних областях наукового знання викликає ряд її трактувань. У психологічних словниках саморегуляція (*від лат. regulare – налагоджувати, приводити у порядок*) тлумачиться як цілесообразне функціонування живих систем різних рівнів організації та складності [1, с. 352], як установа відносної рівноваги між середовищем та організмом, причому людина розглядається як система, що здатна до саморегулювання свого життя, поведінки, активності, психічних станів [2, с. 368]. Представники структурно-функціонального підходу О. Конопкін (2000), У. Пауерс (1973), А. Осницький (2009) вважають, що саморегуляція являє собою процеси ініціації і висунення суб'єктом цілей активності, а також управління досягненням цих цілей. Процеси саморегуляції розглядаються цими авторами як внутрішня цілеспрямована активність людини, яка реалізується за рахунок системного участі самих різних процесів, явищ і рівнів психіки. Ще один погляд на саморегуляцію висвітлюється в дослідженнях Г. Віленської, Ю. Ковальнової та О. Сергієнко. які вважають, що саморегуляцію варто розглядати як контроль поведінки. За їх думкою, контроль поведінки це психологічний рівень регуляції поведінки, який спирається на внутрішні індивідуальні ресурси людини, що інтегруються суб'єктом для забезпечення цілеспрямованого поведення [3, с. 76]. Близькою є думка М. Гриньової яка розглядає саморегуляцію як процес свідомого управління виконанням діяльності, у контекст якої вона входить незалежно від конкретних форм останньої. Це є свідченням наскрізного характеру саморегуляції, що може проявлятися в різних сферах життєдіяльності людини залежно від специфіки онтогенезу кожного окремого індивіду [4, с. 161]. Завдяки цьому можна говорити про саморегуляцію станів, мотиваційну саморегуляцію, саморегуляцію діяльності. В низці досліджень (Baumeister et al., 2007) виявлено, що слабка саморегуляція заважає людині будувати адекватну

взаємодію з іншими, досягати цілі, обирати ефективні стратегії. Навіть маючи високий потенціал здібностей, людина з недостатнім рівнем саморегуляції не здатна досягти вагомих результатів, реалізувати свої здібності, а звідси – накопичує особистісні та соціальні негаразди [5, с. 521]. Отже, саморегуляція та самоконтроль зумовлюють рівень досягнень людини. Дослідження кримінологів вказують на недостатню саморегуляцію і дефіцит самоконтролю особи, які часто є ключовою проблемою вчинення злочинів. Вітчизняний кримінолог Б. Головкін вказує, що характерною рисою корисливих насильницьких злочинців є низький самоконтроль [6, с. 126]. Досліджуючи жіночу рецидивну злочинність В. Батиргареева звертає увагу на відчутні зміни у характері та психіці жінок-злочинниць, їх низький самоконтроль та невпевненість у собі, небажання опиратися несприятливим обставинам, контролювати своє життя [7, с. 215].

Основними завданнями дослідження стало вивчення гендерних особливостей саморегуляції злочинців. Дослідження проводилося у кримінально-виконавчих установах мінімального та середнього рівня безпеки Державного департаменту з питань виконання покарань в Харківській області. Вибірка була обмежена за ознаками віку (20–47 років), обсяг вибірки досліджуваних 377 осіб. Першу групу складають жінки-злочинниці, всього 203 особи, друга група досліджуваних представлена чоловіками, які відбувають покарання, всього 174 особи. У дослідженні були використані методика «Стильові особливості саморегуляції поведінки (ССП-98)», розроблена В.І. Моросановою, анкетування за спеціально розробленою анкетною та математико-статистичні методи програми SPSS.

За результатами дослідження виявлено гендерні розбіжності у саморегуляції злочинців. У жінок він значно нижчий, ніж у чоловіків, тобто жінки-злочинниці є більш залежними від ситуації, думки інших, гірше чинять опір негативним впливам, погано програмують та передбачають свою діяльність, поведінку, їм важко визначити життєві цілі. Імпульсивність їх поведінки впливає на діяльність, тому при планування життєвих перспектив мають утруднення, орієнтуються на інших людей, потребують підтримку оточення. Низький розвиток моделювання та оцінки результатів викликає у жінок тривожність, напруженість

у взаємодії і спілкуванні з іншими, а наслідком стає їх малоефективна діяльність.

Чоловіки-злочинці демонструють достатньо високий загальний рівень саморегуляції. Вони краще пристосовуються до змін й певним чином це можна пояснити їх світоглядом, бажанням не загубити свій статус у кримінальному середовищі, дбати про власні інтереси « тут і зараз». Життєві плани досліджуваних нестійкі, вони мало готові до реалізації своїх життєвих перспектив, відносячи їх на невизначене майбутнє. Оцінка результатів чоловіків-злочинців є доволі слабою ланкою саморегуляції, до того ж важко піддається корекції. Щоправда, на результати дослідження може впливати тривалий термін перебування за ґратами респондентів.

Спільним в обох групах злочинці є нерозвинена потреба у плануванні свого життя, відсутність здатності та бажання виробляти цілі та життєві перспективи, підкріплені власною відповідальністю, ініціативою, активністю.

Список бібліографічних посилань

1. Психология. Словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. М. : Академия, 1999. 494 с.
2. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологический словарь-справочник. Минск : Харвест ; М. : АСТ, 2001. 576 с.
3. Сергиенко Е. А., Виленская Г. А., Ковалёва Ю. В. Контроль поведения как субъектная регуляция. М. : Ин-т психологии РАН, 2010. 352 с.
4. Гриньова М. В. Саморегуляція як основа успішної навчальної молоді. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. № 8. С. 159–163.
5. Baumeister R. F., Schmeichel B. J., Vohs K. D. Self-Regulation and executive function: The Self as controlling agent // *Social psychology: Handbook of basic principles* / eds A. W. Kruglanski, E. T. Higgins. 2007. P. 516–539.
6. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 432 с.
7. Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.

Одержано 11.03.2018

Рассмотрены гендерные особенности саморегуляции преступников, поскольку нарушения саморегуляции является одной из причин социальных и личностных проблем человека. Выявлено, что общий уровень саморегуляции у женщин-преступниц ниже,

чем у мужчин. Впрочем, главную роль в регуляции своего поведения преступники обоих полов отводят внешним регуляторам.

Ключевые слова: саморегуляция, гендер, личность, самоконтроль, преступность, женщины-преступницы, импульсивность.

УДК [1599:351.741]

Ігор Володимирович ШЕЛКОШВЕЄВ,

старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3171-1078>;

Сарі РАУТАРІНТЕ,

радник і тренер з питань прав людини та гендерної рівності
Консультативної місії Європейського Союзу (Фінляндія)

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У СИСТЕМІ ВІДБОРУ КАНДИДАТІВ У НАЦІОНАЛЬНУ ПОЛІЦІЮ УКРАЇНИ

Розглядається можливість застосування компетентнісного підходу на етапі професійного відбору до Національної поліції України. Виділено суттєві риси ключових компетенцій при рекрутинзі кандидатів на службу в поліцію.

Ключові слова: компетентність, компетенція, соціальна компетенція, особистісна компетенція, комунікативна компетенція, професійний відбір, рекрутинг.

В даний час продовжуються масштабні перетворення в системі правоохоронних органів України. Національна поліція, яку почали створювати декілька років тому прийшла на зміну старій міліції. За цей час багато чого зроблено, однак, реформування йде дуже повільно, недостатність досвіду, знань та професійних навичок нових поліцейських негативно відображається на авторитеті, іміджі та рівні довіри до поліції з боку громадян.

На наш погляд, змінити ситуацію на краще можливо, якщо у новій поліції з'явиться інший підхід, при якому головна функція з каральної перейде в сервісну. Сервісний підхід передбачає більш широкий погляд на професійну діяльність поліцейського.

Нові поліцейські повинні вибудовувати партнерські відносини з населенням, надавати якісні сервісні послуги громадянам,

тим самим підвищувати авторитет поліцейського в очах кожного українця своїми діями. Тобто новий поліцейський сьогодні – професійно орієнтований, мотивований, компетентний професіонал, який здатен виконувати свої професійні функції на високому рівні.

В науковій літературі набуває популярності компетентнісний підхід, що відображає формування нової системи знань, умінь і навичок, передбачає підготовку фахівців до професійної діяльності скрізь призму ключових компетенцій. Компетентнісний підхід і ключові компетенції набули поширення порівняно недавно в зв'язку з дискусіями про проблеми та шляхи модернізації органів внутрішніх справ та освіти в сфері правоохоронної діяльності. Звернення до цих понять пов'язане з змінами, що відбуваються в суспільстві, в освітній та професійній діяльності, що обумовлені новими підходами в вирішенні існуючих проблем.

Слід зазначити, що зміст компетентнісного підходу в управлінській діяльності та в роботі з персоналом, а також в сфері відбору кандидатів ще не сформувався у повній мірі і знаходиться у початковій стадії наукового аналізу.

Проте вже зараз можна виділити деякі істотні риси цього підходу.

По-перше, це коло питань, в яких хто-небудь добре обізнаний;

По-друге, коло чийось повноважень, прав (наприклад, питання що входить або не входить в чию-небудь компетенцію). Термін «компетентний» можна тлумачити як той, хто знає, обізнаний, авторитетний в якій-небудь галузі (наприклад, компетентний фахівець, чи компетентна думка).

В якості ключових компетенцій виділяють соціальну, особистісну, комунікативну, пізнавально-інформаційну.

Соціальна компетенція співвідноситься з пізнанням навколишнього предметного світу і формуванням умінь виконувати життєво значущі дії з щодня використовуваними предметами. Людина засвоює призначення оточуючих предметів, співвідносить слово і предмет, опановує вміння самостійно застосовувати предмети за їх функціональним призначенням, виконувати дії, необхідні для задоволення важливих потреб (в їжі, пиття, одязі,

в формуванні вміння взаємодіяти з оточуючими людьми), чому допомагає об'єктивна оцінка своїх можливостей, потреб та громадянського обов'язку. Вона також відображає знання своїх можливостей, потреб і вміння контролювати свою поведінку.

Особистісна компетенція включає компетенцію здорового способу життя; ціннісну та смислову компетенцію (розуміння справжніх цінностей життя і сформованість установок на їх реалізацію); правову (знання і вміння реалізувати свої права і виконувати обов'язки громадянина країни), рефлексивну (вміння здійснювати самоаналіз та оцінювати інших).

Комунікативна компетенція включає мовну компетенцію, соціально-комунікативну (оволодіння навичками взаємодії і співпраці), соціокультурну (знання культури соціуму, до якого людина належить).

Пізнавально-інформаційна компетенція включає компетенцію пізнавальної діяльності (навчально-пізнавальну компетенцію), комп'ютерно-інформаційну, інформаційно-комунікативну компетенції.

При рекрутинзі кандидатів на службу в Національну поліцію більш увагу приділяють визначенню загальноприйнятим критеріям, які поширені для багатьох держав: професіоналізм, порядність, чесність, бажання змінити ситуацію, служити інтересам громадян, захищати їх права і гідність.

Процес відбору до Національної поліції України регламентований статтями 47–57 Закону України «Про Національну поліцію»[1], наказами МВС України та іншими нормативними актами[2]. Конкурс складається з окремих етапів, для кожного з яких встановлено прохідний мінімум. Відбір та вивчення кандидатів на службу в поліцію має свою структуру:

1. На начальному етапі – тест загальних навичок складається з п'яти блоків: аналогії, логіка, слова, пропозиції і математика;

2. При наборі в патрульну поліцію враховують, як фізичну підготовку, так і стан здоров'я. За результатами обстеження буде прийнято рішення про те, чи придатний кандидат до служби в Патрульній поліції за станом здоров'я;

3. Іспит з фізичної культури;

4. Тест особистісних характеристик;

5. Співбесіда з поліцейською комісією.

Кандидати на службу в Патрульній поліції проходять тест загальних навичок і тест на знання законодавства.

З позиції компетентнісного підходу на наш погляд поліцейській повинен бути:

- дисциплінованим, принциповим у вирішенні службових питань, мати навички побудови своїх стосунків з громадянами та колегами по службі, здатним працювати над усуненням особистих недоліків, мати авторитет у колективі та серед населення;

- прагнути до вдосконалення службової діяльності, повинен мати почуття особистої відповідальності, дотримуватися моральних принципів, бути сміливим, рішучим, організованим, здатним контролювати власні емоції і свою поведінку поза службовою діяльністю;

- володіти іноземною мовою;

- дотримуватися етики і культури службової поведінки, постійно підвищувати свій освітній та культурний рівень;

- підтримувати добрий стан здоров'я та фізичну підготовленість, уміти володіти табельною вогнепальною зброєю, прийомами рукопашного бою, спеціальними засобами індивідуального захисту та активної оборони, бути здатним переносити психофізичні навантаження та труднощі служби.

Таким чином, компетентнісний підхід дає можливість у подальшому розробити та сформулювати модель компетенцій майбутнього поліцейського, визначити його професійно важливі якості, що в подальшому актуалізує розробку нових психологічних та діагностичних методів на етапі професійного відбору кандидатів на службу в поліцію. Реалізація компетентнісного підходу в практиці рекрутингу сприятиме якісному відбору кандидатів і дозволить у ході психологічного вивчення кандидата виявляти вже набуті загальні компетенції, та прогнозувати успішне засвоєння нових спеціальних знань, умінь, навичок, що формують професійну компетенцію у майбутнього правоохоронця, та здатність використовувати їх на практиці при виконанні професійних завдань.

Список бібліографічних посилань

1. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 23.02.2018).

2. Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських : наказ МВС України від 25.12.2015 № 1631 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0049-16> (дата звернення: 25.02.2018).

Одержано 04.03.2018

Рассматривается возможность применения компетентностного подхода на этапе профессионального отбора в Национальную полицию Украины. Выделены существенные черты ключевых компетенций при рекрутинге кандидатов на службу в полицию.

Ключевые слова: компетентность, компетенция, социальная компетенция, личностная компетенция, коммуникативная компетенция, профессиональный отбор, рекрутинг.

УДК 159.955.4

Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7377-0776>;

Сергій Володимирович ШКІЛЬОВ,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри вікової та соціальної психології
факультету психології педагогічного інституту
Белгородського державного національного
дослідницького університету (Російська Федерація)

САМООЦІНКА МЕТАКОГНІТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК ФУНКЦІЯ КОГНІТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТІВ

Розглядається поняття метакогнітивних процесів і їх роль у навчальній діяльності. Досліджено самооцінку метакогнітивної поведінки студентів різної професійної спрямованості, зокрема психологів і медиків. Показано, що студенти різної професійної спрямованості відрізняються за рівнем самооцінки метакогнітивної поведінки

Ключові слова: метакогнітивізм, самооцінка метакогнітивної поведінки, студенти, навчальна діяльність.

Основним предметом нового напрямку психологічних досліджень – метакогнітивізму виступає особливий клас психічних процесів – метакогнітивні процеси. Їх ще називають «вторинними» процесами для того, щоб вказати на відмінності від традиційних когнітивних процесів, які називаються «первинними».

Метакогнітивні процеси мають явну своєрідність, оскільки вони відрізняються від інших традиційних когнітивних процесів за чітким і цілком однозначним критерієм. Всі вони спрямовані не на об'єктивну, а на суб'єктивну реальність і мають своїм предметом не зовнішню, а внутрішню інформацію, а також процеси її перетворення.

Ті чи інші явища (феномени), що породжуються процесами метапізнання, розпізнаються, а потім фіксуються суб'єктом у якості таких утворень, які не тільки можна, а й вкрай доцільно використовувати в подальшому в якості засобів їх же власної організації і реалізації. Таке використання надзвичайно вигідно з адаптивної, ресурсної та інших точок зору, оскільки воно сприяє основній функції метакогнітивного процесу – функції розширення когнітивного потенціалу особистості [1, с. 110].

Сучасна тенденція розвитку метакогнітивізму характеризується спрямованістю досліджень на сферу освіти, яка є пріоритетною в даному напрямку психології. Пріоритет сфери освіти в метакогнітивізмі пояснюється тим, що досліджувані процеси широко представлені саме в навчальній діяльності. В даний час дослідження метакогнітивних процесів у навчальній діяльності не обмежується дослідженням учнів молодшого шкільного віку: також в якості об'єкта досліджень виступають старшокласники, студенти та аспіранти [2]. В даний час з'явилася значна кількість робіт в руслі цього напрямку, інтерес дослідників до цієї теми послідовно зростає [3; 4].

Збільшення кількості досліджень метакогнітивних процесів пов'язано з активним використанням їх в прикладній області психологічного знання. Так, в процесі коучингу використовуються спеціальні «метакогнітивні» технології для розвитку самосвідомості і механізмів внутрішньоособистісного відстеження: самомоніторинг, когнітивне реструктурування, ідентифікація когнітивних обмежень і «перешкод» на шляху мислення, рефлексування успішного пізнавального досвіду, подолання з негативними емоційними станами, ментальне репрезентування [2].

Метою нашого дослідження було виявлення самооцінки метакогнітивної поведінки студентів різної професійної спрямованості. В якості психодіагностичного методу для виявлення самооцінки метакогнітивної поведінки студентів психологів і медиків виступила Шкала самооцінки метакогнітивної поведінки Д. Лакоста. Слід зазначити, що дана шкала виступає як індикатор рівня сформованості метакогнітивних стратегій в ситуації цілеспрямованого навчання або для діагностики «профілю» метакогнітивних стратегій у фахівців, які використовують їх в професійній діяльності. У нашому дослідженні першу групу склали студенти медики, які навчаються у Харківському медичному університеті у кількості 20 осіб. Другу групу склали студенти психологи Харківського національного університету внутрішніх справ у тій же кількості, усі досліджувані навчаються на третьому курсі.

У таблиці 1 наведені результати дослідження самооцінки метакогнітивної поведінки студентів різної професійної спрямованості.

Таблиця 1

Показники самооцінки метакогнітивної поведінки студентів різної професійної спрямованості

Показник	Медики	Психологи	t	p
Самооцінка метакогнітивної поведінки	47,9±9,5	41,56±5,2	2,4	0,05

Виходячи з результатів дослідження самооцінки метакогнітивної поведінки студентів медиків та психологів ми бачимо, що за цим показником було виявлено вірогідні відмінності. В групі студентів медиків самооцінка метакогнітивної поведінки вірогідно більш виражена ніж в групі студентів психологів (47,9±9,5 та 41,56±5,2 при $p < 0,05$), тобто у студентів медиків діагностується більший рівень сформованості метакогнітивних стратегій в ситуації цілеспрямованого навчання. Їм в більшій мірі притаманно чітко поділяти відоме і невідоме в проблемних ситуаціях. Досліджуючи будь-яку проблему, вони чітко розділяють всю інформацію на ту, якою вони володіють, і ту, яку необхідно отримати для вирішення зазначеної проблеми.

Також студенти медики більш схильні вербалізувати процес мислення. Їм притаманно відпрацьовувати вміння «говорити

про мислення», вербально позначати його етапи, труднощі, результати і розумові стратегії. Два основних прийоми формування цього вміння – демонстрація мислення вголос, мислення про мислення і дискусії про особливості мислення при вирішенні різного роду завдань. Ефективне також «парне» рішення задач, коли один розмірковує вголос, а його партнер задає уточнюючі питання, резюмує, коментує хід мислення, спрямовуючи його в правильне русло.

Таким чином, дослідження самооцінки метакогнітивної поведінки показало, що студенти медицини мають більший рівень сформованості метакогнітивних стратегій в ситуації цілеспрямованого навчання. Їм в більшій мірі притаманно чітко поділяти відоме і невідоме в проблемних ситуаціях та відпрацьовувати вміння «говорити про мислення», вербально позначати його етапи, труднощі, результати і розумові стратегії, відповідно вони володіють більшим когнітивним потенціалом особистості.

Список бібліографічних посилань

1. Карпов А. А. Структурно-феноменологический подход в метакогнитивной психологии. *Вестник Ярославского государственного факультета. Гуманитарные науки*. 2016. № 4 (38) С. 106–111.
2. Карпов А. А. Основные тенденции развития современного метакогнитивизма : метод. указания. Ярославль : Ярослав. гос. ун-т, 2015. 72 с.
3. Самойличенко А. К. Проблемы диагностики метамышления. *Современные исследования социальных проблем*. 2012. № 11 (19). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-diagnostiki-metamyshleniya.pdf> (дата звернення: 19.02.2018).
4. Попчук М. А. Метакогнітивний підхід у навчанні лексичного матеріалу. *Science and Education a New Dimension*. III (24). 2015. Iss. 48 : Pedagogy and Psychology. Р. 107–109. URL: http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/popchuk_m.a._metacognitive_approach_of_learning_lexical_material.pdf (дата звернення: 20.02.2018).

Одержано 21.02.2018

Рассматривается понятие метакогнитивных процессов и их роль в учебной деятельности. Исследована самооценка метакогнитивного поведения студентов разной профессиональной направленности, в частности психологов и медиков. Показано, что студенты различной профессиональной направленности отличаются по уровню самооценки метакогнитивные поведения.

Ключевые слова: метакогнитивизм, самооценка метакогнитивного поведения, студенты, учебная деятельность.

УДК 154.4:351.745.5

Інна Олександрівна ШИНКАРЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро)

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ЯКІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ПРАЦІВНИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Відповідальність визначається як смислове утворення особистості, як загальний принцип співвіднесення (особистісної саморегуляції) мотивів, цілей та засобів життєдіяльності, що не зводиться до правил або кодексу правил поведінки.

Ключові слова: відповідальність, саморегуляція, моральна зрілість, ідентифікація особистості, позитивний імідж, громадська думка.

Професійна діяльність співробітника Національної поліції України є складною цілісною системою, яка виражається у повсякденному виконанні своїх функціональних обов'язків: захист життя, здоров'я, прав і свобод громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства; у протидії злочинності, охороні громадського порядку, власності та для забезпечення громадської безпеки.

Психологічними аспектами позиціонування Національної поліції у соціумі на сучасному етапі є: публічна діяльність та авторитет Національної поліції, популяризація діяльності правоохоронних структур, створення їхнього позитивного іміджу у свідомості громадян, формування сприятливої громадської думки з метою утвердження власних позицій на засадах загальноприйнятих світових норм, притаманних будь-якому громадянському суспільству, довіра серед населення і ефективність професійної діяльності працівників усіх підрозділів Національної поліції. Тому питання відповідальності майбутніх працівників є особливо важливим [8, 9].

Проблемою відповідальності займалися багато вітчизняних і зарубіжних авторів. На рівні психологічного аналізу вона розглядається як одна з найбільш загальних якостей, як результат

«інтеграції всіх психічних функцій особистості і суб'єктивного сприймання навколишнього світу, оцінки власних чуттєвих ресурсів, емоційного ставлення до обов'язку, волі» [4, с. 19].

Ряд психологів [1, 3, 6] виділяє у відповідальності три компоненти: когнітивний, афективно-мотиваційний та діяльнісно-поведінковий (конативний). Перший компонент включає систему засвоєних особистістю знань про сутність відповідальності, зокрема її предмет, обов'язки, завдання, норми поведінки тощо та інстанцію відповідальності, знання своїх можливостей діяти певним чином і специфіку різних ситуацій поведінки тощо.

Другий компонент включає ієрархизовану систему смислів і мотивів соціально-відповідальної поведінки, а також емоційні переживання, пов'язані з предметом, інстанцією та ситуацією (задоволення – незадоволення, симпатія – антипатія, любов – ненависть тощо). Нарешті, третій компонент виявляється у виборі та реалізації певної лінії поведінки, конкретних вчинків, що впливають з норм відповідальності.

Дослідники [1, 2] виділяють в основному два головні критерії прийняття людиною відповідальності. По-перше, це узгодженість необхідності з бажаннями та потребами особистості, тобто завдання, обов'язок набувають для неї особистісного смислу. Саме останні є «основними констатуючими (твірними) одиницями особистості, безпосередньо визначають головні та відносно постійні ставлення людини до основних сфер життя – до світу, до інших людей, до самої себе» [2, с. 26].

Відповідальності неможна навчити, нею неможна оволодіти лише шляхом засвоєння тих чи інших правил і значень. Людина стає відповідальною в реальних життєвих ситуаціях та обставинах, які несуть у собі моральний конфлікт – сутичку різних смислових рівнів. Це передбачає включення механізмів смислотворення у процесі прийняття обов'язку.

По-друге, критерієм прийняття відповідальності є реалізація особистістю необхідного своїми силами, самостійно і згідно з вимогами, поставленими до самої себе. Для виконання обов'язку майбутній працівник Національної поліції має бути здатним здійснювати самоконтроль, враховувати зміни в об'єктивних та суб'єктивних ситуаціях і відповідно до цього регулювати свою поведінку та мотивацію.

Усі дослідники зазначають, що відповідальність тісно пов'язана з свободою прийняття рішень, свободою вибору цілей та способів, методів і стилів їх досягнення. Причому свобода передбачає ініціативне прийняття рішень зі знанням справи, перемогу над своїми вузько-егоїстичними потребами, бажаннями і прагненнями.

У наш час відповідальність найчастіше ототожнюється з обов'язком, з чимось, нав'язаним ззовні. Але, як зазначає Е. Фромм, відповідальність у справжньому смислі цього слова – цілком добровільний акт і відповідь на потребу іншого, виражені або невиражені. Бути «відповідальним» – означає бути «вільним» і готовим відповісти [7, с. 124].

Для функціонування відповідальності мають важливе значення моральні конструкти свідомості та самосвідомості як специфічні засоби моральної інтерпретації реальності, через призму яких людина сприймає дійсність і себе в ній. Це моральні оцінки і самооцінки, цінності, ідеали, норми, почуття і переживання. Ця якість передбачає обов'язкову ідентифікацію особистості з нормами окремих індивідів, груп, у тому числі і референтних, суспільства загалом. Таким чином, людина сама є творцем норм взаємин і поведінки. Зазначається, що сформованість внутрішньої відповідальності є головним критерієм оцінки рівня моральної зрілості особистості в цілому [3].

Таким чином, ми визначаємо відповідальність як моральну якість людини, в якій інтегровані її духовні, психічні та психофізіологічні функції. Ця якість розглядається як смислове утворення майбутнього працівника Національної поліції, загальний принцип співвіднесення (особистісної саморегуляції) мотивів, цілей та засобів життєдіяльності, що не зводиться до правил, або кодексу правил поведінки, не є конкретним мотивом або їх сукупністю. Цей смисловий принцип специфічно реалізується у кожній конкретній ситуації життєвого простору людини. В одних випадках це прийняття належного, необхідності, зобов'язання, обов'язку з-поміж різних варіантів внутрішньої позиції та поведінки; в других – добір, оцінка чи відсіювання засобів досягнення цілей, виконання зобов'язань тощо; в третіх – зміна або заміщення цілей; в четвертих – зміна внутрішньої позиції, смислу, наміру щодо суцього і наявного.

Працівник Національної поліції несе повну відповідальність за результати та наслідки власних бажань, дій, вчинків, діяльність (бездіяльність), незалежно від умов їх протікання. Ми вважаємо, що обов'язково необхідно перевіряти професійну, соціальну та особистісну відповідальність кандидата на службу до Національної поліції.

Список бібліографічних посилань

1. Абульханова-Славская К. А. Типология активности личности. *Психологический журнал*. 1985. Т. 6, № 5. С. 3–18.
2. Братусь Б. С. Нравственное сознание личности (Психологические исследования). М. : Знание, 1985. 64 с.
3. Боришевский М. Й. Психологические особенности самосознания подростков. Киев : Выща школа, 1980. 168 с.
4. Муздыбаев К. Психология ответственности. Л. : Наука, 1983. 240 с.
5. Воробьев В. И. Единство свободы и ответственность личности в воинской деятельности : автореф. дис. ... канд. филос. наук. Харьков, 1989.
6. Сохань Л. В., Грядунова Л. И. Развитие личности: целеполагание и ответственность // Человек: перестройка мышления и поведения. Киев, 1991. С. 88–92.
7. Фромм Э. Душа человека / пер. с англ. ; общ. ред., сотав. и предисл. П. С. Гуревича. М. : Республика, 1992. 430 с.
8. Криволапчук В. А. Концептуальные подходы к разработке программы формирования профессиональной психологической надежности сотрудников криминальной милиции МВД Украины. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2013. № 3. С. 63–67.
9. Барко В. І. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України : практ. посіб. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 100 с.
10. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 10.03.2018).

Одержано 12.03.2018

Ответственность определяется как смысловое образование личности, как общий принцип соотношения (личностной саморегуляции) мотивов, целей и средств жизнедеятельности, что не сводится к правилам или кодексу правил поведения.

Ключевые слова: ответственность, саморегуляция, моральная зрелость, идентификация личности, положительный имидж, общественное мнение.

УДК 378.015.31.046-021.68-051:159.923

Світлана Павлівна ЯЛАНСЬКА,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної, вікової та практичної психології
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3289-5331>

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ АСПІРАНТІВ ІЗ ПСИХОЛОГІЇ УЧІННЯ ТА РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ

Для ефективної реалізації професійної, дослідницько-експериментальної роботи психолога необхідні ґрунтовні компетентності з психології учіння та розвитку людини. На сьогодні досить важливим у підготовці аспірантів спеціальності «053 Психологія» є знання про теоретико-методологічні основи учіння та розвитку людини, історіографію, динаміку розвитку людини; вміння визначати причинно-наслідкові зв'язки розвитку людини з її діяльністю, навчально-виховними впливами, врахування цього у практичному вимірі.

Ключові слова: психологія учіння, розвиток людини, діяльність, індивідуально-дослідна робота, аспірант, психолог.

В умовах сучасних суспільних трансформацій фахівець-психолог має ґрунтовно володіти знаннями щодо теоретико-методологічних основ учіння та розвитку людини, особливостей діяльності особистості, що спрямована на саморозвиток, має глибоко розуміти особливості змін людини в часі та пов'язані з цим явища і трансформації життєвого середовища.

Є значна кількість досліджень науковців присвячених проблемам психології розвитку, учіння людини. Так, наприклад, Г. Крайг, Д. Бокум [1] розглядають розвиток як взаємовплив багатьох чинників: біологічних, соціокультурних, власне психологічних, що дозволяє реалізувати комплексний підхід до аналізу розвитку людини на кожній з його стадій і виявити основні закономірності становлення людини як індивіда, особистості і суб'єкта діяльності. На кожній із стадій описуються особливості фізичного, когнітивного, емоційного, психосоціального розвитку.

С. Д. Максименко звертає увагу на те, що процес навчання пронизує все існування людини. Автор зазначає: «В ньому

з'єднуються біологічна і соціальна складові нужди. Існуючи в онтогенезі, сенситивні періоди є тими вузлами, де здійснюються кроки розвитку: привласнені соціальні засоби змінюють морфофізіологію людини, а зміни в організмі, в свою чергу, спрямовують процес навчання...» [2, с. 570].

Тож у процесі вивчення курсу «Психологія учіння та розвитку людини» є можливість розглянути різні підходи до розуміння існування, розвитку, саморозвитку людини. Зміст дисципліни включає такі питання: учіння та розвиток людини: мультипарадигмальний підхід; поняття учіння та розвитку: психологічний зміст; історіографія людського розвитку; теорії розвитку екзогенного та ендогенного напрямку; поняття розвитку у психоаналізі; когнітивний напрям у психології розвитку; культурно-історичний напрям у психології розвитку; загальнопсихологічні теорії навчання та виховання; джерела активності людини; психологічні умови формування вміння вчитися; людина: перспективи розвитку і життєвий шлях.

Причинно-наслідкові зв'язки розвитку людини з її творчою діяльністю розкрито у змісті авторського навчального посібника «Психологія творчості», рекомендованого Міністерством освіти і науки України (лист № 1/11-7542 від 20.05.2014) [3].

Важливою складовою опанування курсу «Психологія учіння та розвитку людини» є виконання аспірантами індивідуально-дослідного завдання у вигляді творчого звіту (обсяг не регламентується). Його метою є глибокий самостійний аналіз обраної проблеми. Представлений такими складовими: вступна частина (розкривається актуальність дослідження); теоретична частина (здійснюється теоретичний аналіз проблеми); практична частина (здійснюється анкетування: визначається ставлення фахівців, студентів, та/або інших осіб до змісту та шляхів вирішення тієї чи іншої проблеми, обізнаність про її особливості, тощо. Результати дослідження оформляються графічно з обґрунтуванням); висновки та рекомендації (розкриваються отримані результати дослідження, пропонуються власні рекомендації щодо розв'язання проблеми); список використаних джерел; додатки (додаються бланки заповнених анкет).

Наприклад, аспіранти-психологи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка виконують

творчі звіти на теми «Самоактуалізація в контексті життєвого шляху людини», «Генотипово-середовищне співвідношення в індивідуальному розвитку людини», «Психологічні особливості формування компетентностей особистості в умовах освітнього середовища», та ін.

По завершенню вивчення курсу аспіранти мають вміти: аналізувати специфіку взаємозв'язку учіння та розвитку людини; інтерпретувати внесок вітчизняних і зарубіжних учених у розуміння учіння та розвитку людини, останні досягнення психологічної науки для використання під час виконання наукового дослідження та у професійній діяльності; інтегрувати основні чинники, що впливають на розвиток людини та враховувати це у практичній площині.

Таким чином, навчальний курс «Психологія учіння та розвитку людини» сприяє формуванню теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, необхідних для розв'язання питань професійної, наукової діяльності психолога, оволодіння методологією з основ учіння та розвитку людини.

Список бібліографічних посилань

1. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. 9-е изд. СПб. : Питер, 2005. 940 с.
2. Максименко С. Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід : монографія. Київ : Слово, 2013. 592 с.
3. Яланська С. П. Психологія творчості : навч. посіб. Полтава : Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, 2014. 180 с.

Одержано 02.03.2018

Для эффективной реализации профессиональной, опытно-экспериментальной работы психолога необходимые основательные компетентности по психологии учения и развития человека. На сегодня достаточно важными в подготовке аспирантов специальности «053 Психология» являются знания о теоретико-методологических основах учения и развития человека, историографии, динамике развития человека; умении определять причинно-следственные связи развития человека с его деятельностью, учебно-воспитательными воздействиями, учета этого в практическом измерении.

Ключевые слова: психология учения, развитие человека, деятельность, индивидуально-исследовательская работа, аспирант, психолог.

Бочаровські читання. Харків, 2018

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

БОЧАРОВСЬКІ ЧИТАННЯ

Тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю підготовки психологів у Харківському національ- ному університеті внутрішніх справ

(Харків, 13 квітня 2018 р.)

Відповідальні за випуск: *О. О. Євдокімова, А. А. Шиліна,
П. О. Білоус, А. С. Тяпкін*
Коригування списків бібліографічних посилань: *С. С. Тарасова,
П. О. Білоус*
Комп'ютерне верстання: *А. О. Зозуля, П. О. Білоус*

Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. 18,9. Обл.-вид. арк. 16,2.
Тираж 50 пр. Зам. № 2018-5.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідectво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.